

**KAMU HARCAMALARININ İKTİSADİ
ETKİLERİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1980-2011)**

Osman Cenk KANCA

**Doktora Tezi
İktisat Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Metin BAYRAK**

2014

Her hakkı saklıdır

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Osman Cenk KANCA

**KAMU HARCAMALARININ İKTİSADİ ETKİLERİ VE TÜRKİYE
ÖRNEĞİ (1980-2011)**

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Metin BAYRAK

ERZURUM-2014

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

...../...../20....

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
BİLDİRİM**

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Kamu Harcamalarının İktisadi Etkileri ve Türkiye Örneği (1980-2011)” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

16 / 01 / 2014

Osman Cenk KANCA

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Metin BAYRAK danışmanlığında, Osman Cenk KANCA tarafından hazırlanan bu çalışma 16/01/2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İktisat Anabilim Dalı'nda doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Yrd. Doç. Dr. Metin BAYRAK

İmza:

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Rahmi YAMAK

İmza:

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN

İmza:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Vedat KAYA

İmza:

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. O. Berna İPEKTEN

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. /...../.....

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	V
TABLolar LİSTESİ	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
ÖNSÖZ	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM**KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVEDE KAMU HARCAMALARI**

1.1. KAMU HARCAMALARINA GENEL BAKIŞ	7
1.2. KAMU HARCAMALARI KAVRAMI	10
1.2.1. Tanımı	10
1.2.2. Dar Anlamda Kamu Harcamaları	11
1.2.3. Geniş Anlamda Kamu Harcamaları	12
1.3. KAMU HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI	13
1.3.1. Ekonomik Ayrım	13
1.3.2. İşlevsel (Fonksiyonel) Ayrım	15
1.3.3. İdari (Yönetmel) Ayrım.....	16
1.3.4. Türk Bütçe Sistemine Göre Kamu Harcamaları.....	16
1.4. KAMU HARCAMALARININ ARTIŞ NEDENLERİ	18
1.4.1. Görünüşte Artış Nedenleri	19
1.4.2. Gerçekte Artış Nedenleri.....	22
1.5. KAMU HARCAMALARININ GELİŞİMİNE İLİŞKİN TEORİK	
YAKLAŞIMLAR	24
1.5.1. Wagner Kanunu.....	24
1.5.2. Peacock ve Wiseman Yaklaşımı	26
1.5.3. Klasik Yaklaşım	27
1.5.4. Keynesyen Yaklaşım.....	28
1.5.5. Monetarist Yaklaşım.....	28
1.5.6. Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı.....	29

1.5.7. Arz Yönlü Yaklaşım	30
1.5.8. Diğer Yaklaşımlar	30
1.6. KAMU KESİMİNİN BÜYÜKLÜĞÜNÜ ÖLÇMEDE BİR ÖLÇÜT OLARAK KAMU HARCAMALARI	33
1.7. TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE BİLEŞİMİ (1980-2011).....	36
1.8. BAZI OECD ÜLKELERİNDE KAMU HARCAMALARININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE BİLEŞİMİ (1980-2011).....	39

İKİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ

2.1. KAMU HARCAMALARININ İKTİSADİ ETKİLERİ.....	46
2.2. KAMU HARCAMALARININ BÜYÜME ÜZERİNE ETKİLERİ.....	50
2.3. KAMU HARCAMALARININ ENFLASYON ÜZERİNE ETKİLERİ.....	54
2.4. KAMU HARCAMALARININ BÜTÇE AÇIĞI ÜZERİNE ETKİLERİ.....	57
2.5. KAMU HARCAMALARININ İŞSİZLİK ÜZERİNE ETKİLERİ.....	59
2.6. KAMU HARCAMALARININ CARİ AÇIK ÜZERİNE ETKİLERİ.....	61
2.7. KAMU HARCAMALARININ FAİZLER ÜZERİNE ETKİLERİ.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARININ ANALİZİ

3.1. TÜRKİYE EKONOMİSİ: GENEL DEĞERLENDİRME (1980-2011).....	68
3.2. KAMU HARCAMALARININ GELİŞİMİ (1980-1990).....	81
3.2.1. 1980-1990 Dönemi Cari Harcamalar	85
3.2.2. 1980-1990 Dönemi Yatırım Harcamaları.....	89
3.2.3. 1980-1990 Dönemi Transfer Harcamaları	92
3.3. 1990-2000 YILLARI ARASI KAMU HARCAMALARININ SEYRİ.....	95
3.3.1. 1990-2000 Dönemi Cari Harcamalar	99
3.3.2. 1990-2000 Dönemi Yatırım Harcamaları.....	103
3.3.3. 1990-2000 Dönemi Transfer Harcamaları	107
3.4. KAMU HARCAMALARININ 2000-2011 ARASI SEYRİ.....	111
3.4.1. 2000-2011 Dönemi Cari Harcamalar	117
3.4.2. 2000-2011 Dönemi Yatırım Harcamaları.....	121
3.4.3. 2000-2011 Dönemi Transfer Harcamaları	123

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ
ÜZERİNE BİR UYGULAMA

4.1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI	128
4.1.1. Türkiye Ekonomisi İçin Yapılan Çalışmalar	128
4.1.2. Yabancı Ülke Ekonomileri İçin Yapılan Çalışmalar	139
4.2. UYGULAMANIN AMACI.....	150
4.3. ÇALIŞMADA KULLANILAN DEĞİŞKENLER, DÖNEM ve VERİ.....	150
4.4. ANALİZDE KULLANILAN YÖNTEM ve MODEL.....	151
4.4.1. Etki-Tepki Fonksiyonları	155
4.4.2. Varyans Ayırıştırması.....	155
4.4.3. Granger Nedensellik Testi	156
4.5. DEĞİŞKENLERİN GRAFİKSEL ANALİZİ	158
4.6. DURAĞANLIK TESTİ.....	162
4.7. VAR MODELİ TAHMİN SONUÇLARI.....	167
4.8. GRANGER NEDENSELLİK SINAMA SONUÇLARI.....	170
4.9. VARYANS AYRIŞTIRMA (VARIANCE DECOMPOSITION)	
SONUÇLARI	178
4.9.1. Kamu Harcamalarının Varyans Ayırıştırma Sonuçları.....	178
4.9.2. Bütçe Açığının Varyans Ayırıştırma Sonuçları	179
4.9.3. Cari İşlemler Açığının Varyans Ayırıştırma Sonuçları.....	180
4.9.4. Faiz Oranının Varyans Ayırıştırma Sonuçları	182
4.9.5. İşsizlik Oranının Varyans Ayırıştırma Sonuçları.....	183
4.9.6. Enflasyon Oranının Varyans Ayırıştırma Sonuçları.....	184
4.9.7. Büyüme Oranının Varyans Ayırıştırma Sonuçları.....	186
4.10. ETKİ -TEPKİ (IMPULSE-RESPONSE) ANALİZİ SONUÇLARI.....	187
SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER.....	197
KAYNAKÇA.....	203
EKLER.....	236
Ek 1. Literatür İçin Özet Bilgiler (Türkiye Ekonomisi)	236
Ek 2. Literatür İçin Özet Bilgiler (Yabancı Ülke Ekonomileri)	237
Ek 3. Yıllık Kamu Harcamaları Serisinin GSMH'ya Oranı (1980-2011).....	238
ÖZGEÇMİŞ	239

ÖZET**DOKTORA TEZİ****KAMU HARCAMALARININ İKTİSADİ ETKİLERİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ
(1980-2011)****Osman Cenk KANCA****Danışman: Yrd. Doç. Dr. Metin BAYRAK****2014 – Sayfa: 238 + XI****Jüri: Yrd. Doç. Dr. Metin BAYRAK****Prof. Dr. Rahmi YAMAK****Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN****Doç. Dr. Vedat KAYA****Yrd. Doç. Dr. O. Berna İPEKTEN**

Devletin doğuşuyla birlikte harcama yapma zarureti ortaya çıkmıştır. Kamu harcamaları tarihi seyri içerisinde devletin misyon ve vizyonundaki değişim ve gelişime paralel bir artış sergilemiştir. Dünya yüzündeki devletlerin tümünde bugün kamu kesiminin büyüklüğünü temsil niteliğinde olan kamu harcamaları/GSMH oranı, milli ekonomilerden devasa çapta pay almakta doğal olarak bu durum milli ekonomileri muhtelif şekillerde etkilemektedir.

Bu çalışmada kamu harcamaları, Dünya geneli, Türkiye özelinde meydana gelen gelişmeler ışığında ele alınarak teorik, ampirik ve analitik yönden incelenmiştir. 1980–2011 yılları evresinde Türkiye’de gerçekleşen kamu harcama değerlerinin temel makro ekonomik değişkenlerle (büyüme, enflasyon, işsizlik, faiz oranı, cari açık, bütçe açığı) etkileşimi ampirik olarak araştırılmıştır. Makro ekonomik değişkenlerle kamu harcamaları arasındaki ilişki VAR yöntemiyle test edilmiş , “Granger nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi”, “Etki-Tepki Fonksiyonları” ve “Varyans Ayrıştırması” metodu kullanılmıştır.

Oluşturulan VAR sisteminde; ele alınan dönemde ülkemizde kamu harcamalarından, enflasyon, faiz oranı ve bütçe açığına doğru Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiş ve elde edilen bulgular Türkiye özelinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Temel Makroekonomik Değişkenler, VAR Analizi

ABSTRACT**Ph. D. THESIS****ECONOMIC EFFECTS OF PUBLIC EXPENDITURES AND TURKEY AS AN
EXAMPLE (1980-2011)****Osman Cenk KANCA****Advisor: Assist. Prof. Dr. Metin BAYRAK****2014 – Page: 238 + XI****Jury: Assist. Prof. Dr. Metin BAYRAK****Prof. Dr. Rahmi YAMAK****Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN****Assoc. Prof. Dr. Vedat KAYA****Assist. Prof. Dr. O. Berna İPEKTEN**

Along with the existence of the state, the need of spending also existed. In the historic course of public spending, an increase existed into parallel to improvement and changing in the vision and mission of the state. In all over the states around the world, the rate of state spending to the GNP which is in the volume of public section has received an enormous rate share from national economics, and naturally this situation has affected national economies in various ways.

In this study, public spending has been taken on under the light of generalization of the world developments occurring especially in Turkey and they have been examined theoretically, empirically and analytically. In the eras of 1980-2011, the interaction of public spending values appearing in Turkey with basic macroeconomic varieties (growth, inflation, unemployment, rate of interest, current deficient, budget deficits) have been examined empirically and analytically. The relationship between macroeconomic varieties and public spending has been detected by means of VAR method, “Granger causality/Block Externality Wald Test”, and methods of “Impact-Response Functions” and “Variance Separation” have been used.

In the VAR system formed, in the period we took over, Granger causality relationship has been detected from public spending towards inflation, rate of interest and budget deficit, and the results obtained have been evaluated specifically to Turkey.

Keywords: Public Spending, Basic Macroeconomic Varieties, VAR Analysis

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABS	: Analitik Bütçe Sınıflandırması
ANAP	: Anavatan Partisi
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BAFO	: Bankalar Arası Faiz Oranı
BAĞ-KUR	: Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu
BÜMKO	: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
C	: Kamu Tüketim Harcamaları
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senetleri
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
EİAŞ	: Elektrik İletim Anonim Şirketi Genel Müdürlüğü
EKK	: En Küçük Kareler Yöntemi
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KH	: Kamu Harcamaları
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KKNTH	: Kamu Kesimi Nihai Tüketim Harcamaları
M1	: Para Arzı
MB	: Merkez Bankası
MPC	: Marjinal Tüketim Eğilimi

MPS	: Marjinal Tasarruf Eğilimi
OECD	: Organization For Economic Cooperation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
PBS	: Program Bütçe Sistemi
RGSYİH	: Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
RKH	: Reel Kamu Harcamaları
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
SVAR	: Structural Vektör Otoregresyon
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEDAŞ	: Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
ÜAŞ	: Elektrik Üretim Anonim Şirketi Genel Müdürlüğü
ÜFE	: Üretici Fiyat Endeksi
VAR	: Vektör Otoregresyon
YTL	: Yeni Türk Lirası

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Kamu Harcamalarının Eski ve Yeni Kod Sistemine Göre Karşılaştırılması	17
Tablo 1.2. Türkiye’de Konsolide Devlet Harcamalarının GSMH İçindeki Payı (%), (1980-2011).....	37
Tablo 1.3. Bazı OECD Ülkelerinde Kamu Kesiminin Boyutları (KH/GSYİH) (%), (1870-1990).....	40
Tablo 1.4. Bazı OECD Ülkelerinde Kamu Kesiminin Boyutları (KH/GSYİH) (%), (1994-2011).....	43
Tablo 2.1. Kamu Harcamalarını Kullanma Matrisi	49
Tablo 3.1. 1980-1990 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler (Milyar TL ve %).....	83
Tablo 3.2. 1980-1990 Dönemi Cari Harcamalar	86
Tablo 3.3. 1980-1990 Dönemi Personel Giderleri.....	87
Tablo 3.4. 1980-1990 Dönemi Yatırım Harcamaları.....	90
Tablo 3.5. 1980-1990 Dönemi Transfer Harcamaları.....	93
Tablo 3.6. 1990-2000 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler (Milyar TL ve %).....	97
Tablo 3.7. 1990-2000 Dönemi Personel Giderleri.....	99
Tablo 3.8. 1990-2000 Dönemi Cari Harcamalar	101
Tablo 3.9. 1990-2000 Dönemi Yatırım Harcamaları.....	104
Tablo 3.10. 1990-2000 Dönemi Transfer Harcamaları.....	107
Tablo 3.11. 1990-2000 Dönemi Faiz Ödemeleri	110
Tablo 3.12. 2000-2011 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler (Milyar TL ve %).....	114
Tablo 3.13. 2000-2011 Dönemi Cari Harcamalar.....	117
Tablo 3.14. 2000-2011 Dönemi Personel Giderleri.....	120
Tablo 3.15. 2000-2011 Dönemi Yatırım Harcamaları	121
Tablo 3.16. 2000-2011 Dönemi Transfer Harcamaları.....	124
Tablo 4.1. Veri Seti	150
Tablo 4.2. 2001-2011 Yılları Arası Cari Açık/GSYİH’in Seyri.....	160
Tablo 4.3. 1980-2011 Dönemine İlişkin Temel Makro Ekonomik Değişkenler	161
Tablo 4.4. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları (Seviye).....	165

Tablo 4.5. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları (Farklar).....	166
Tablo 4.6. VAR Modeli İçin Uygun Gecikmenin Belirlenmesi.....	167
Tablo 4.7. VAR Çözüm Sonuçları.....	168
Tablo 4.8. VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi Sonuçları.....	171
Tablo 4.9. Kamu Harcamalarının Varyans Ayırıştırma Sonuçları.....	179
Tablo 4.10. Bütçe Açığının Varyans Ayırıştırma Sonuçları	180
Tablo 4.11. Cari İşlem Açığının Varyans Ayırıştırma Sonuçları	181
Tablo 4.12. Faiz Oranının Varyans Ayırıştırma Sonuçları.....	182
Tablo 4.13. İşsizlik Oranının Varyans Ayırıştırma Sonuçları	184
Tablo 4.14. Enflasyon Oranının Varyans Ayırıştırma Sonuçları.....	185
Tablo 4.15. Büyüme Oranının Varyans Ayırıştırma Sonuçları	186

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 4.1. Değişkenlerin Cari Değerler ile Grafikselleştirilmesi	158
Şekil 4.2. Değişkenler Arasındaki Nedensellik Akışları	173
Şekil 4.3. Değişkenler Arasındaki Etki Tepki Fonksiyonuna Ait Grafikler	189

ÖNSÖZ

Türkiye’de kamu harcamalarının 1980-2011 yılları arası seyrinin incelenmesi ve iktisadi etkilerinin analizinin yapılması çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kamu harcamalarının temel makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri VAR modelleri ile irdelenmiştir. Günümüz ekonomilerinde sıkça kullanılan kamu harcamalarını inceleyen bu çalışmanın ekonomik anlamda yararlı olacağı düşünülmektedir.

Tez çalışmam boyunca beni yönlendiren, teşvik ve bilgisini esirgemeyen danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Metin BAYRAK’a, bu tez çalışmasının uygulama aşamasında ve tamamlanmasında desteklerini benden hiç esirgemeyen Prof. Dr. Rahmi YAMAK’a ilgili konularda devamlı fikirlerine başvurduğum her daim yanımda olan Doç. Dr. Adem ÜZÜMCÜ’ye ve her konuda emeklerini ödeyemeyeceğim saygı değer annem ve babam Hava ve Abdullah KANCA’ya sonsuz teşekkür ederim.

GİRİŞ

İnsanın var oluşuyla ihtiyaçlar belirmiş, sosyal hayatın gelişip modern devletlerin kurulmasıyla birlikte ihtiyaçları giderecek harcamaların boyut ve niteliğinde beklenmedik değişim ve gelişimler yaşanmıştır. Toplumların gelişim sürecinde toplumsal ihtiyaçları modern anlamda gideren en gelişmiş örgüt devlettir. Dolayısıyla devletin var olmasıyla kamu harcamaları olgusu gündeme gelmiş, kamu harcamaları konusundaki tartışmaların içeriği, yönü ve şekli bazen değişse de günümüze kadar öneminden pek bir şey kaybetmemiştir.

18. yüzyılın son çeyreğinde iktisat biliminin modern bir niteliğe bürünmesiyle devletin misyonu ciddi anlamda sorgulanmaya başlamış, bu sorgulamalar devlete minimum vazife ihdas eden yargılara zemin hazırlasa da, madalyonun bir ucundan bakıldığında kamu gelirleri diğer cepheden bakıldığında kamu giderleri konusundaki tartışmalar her devirde yoğun bir gündem oluşturmaya devam etmiştir.

Tarih boyunca, devletin toplum hayatı içinde üstlendiği fonksiyonlarda sürekli artış olmuş, bu artışa paralel olarak, kamu harcamaları da sürekli artış eğilimi göstermiştir. Bugün kamu giderlerinin artışı neredeyse bütün ülkelerde rastlanan genel temayüldür. Gerçekten, kamu harcamaları/GSMH oranı hemen hemen dünyanın her tarafında artmıştır. Bu artış sebepleri arasında; devletin toplum hayatının modernize olmasına paralel olarak hizmet ağını genişletmesi, eğitim sağlık, adalet vb. alanlarda ilave harcamalar üstlenmesi, kamunun teknik ilerlemelerle ortaya çıkan altyapı yatırımlarını yapmak zorunda olması, yine sosyal risklerin sosyalize edilmesi amacıyla sosyal güvenlik giderlerinin artması, sosyal refah devleti fikrinin yaygınlaşması gibi nedenler sıralanabilir.

Özellikle, 20. yüzyılın başında meydana gelen iktisadi, siyasi, sosyal olaylar devlet müdahalesi bilincinin yerleşmesine yol açmış, devletin misyon ve vizyonu ciddi bir transformasyona uğramış, hasil olan bu misyon ve vizyon değişimi sonucu oluşan reformlar, kamu faaliyetlerinin daha da artırılmasına sebebiyet vermiştir. Ülkelerin neredeyse tamamında ekonomik ve sosyal alanlarda ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak kamu harcamalarında artış görülmüştür. Bu artış, hem devletin güdümünde olan ekonomik sistemi benimsemiş olan ülkelerde, hem de piyasa ekonomisinin uygulandığı ülkelerde olmuştur.

Tarihi seyri içerisinde yirminci yüzyılın ilk yıllarında milli gelirin %10' u civarında olan kamu harcamaları, 1930' lu yıllardan itibaren artmaya başlamış ve özellikle ikinci dünya harbinden sonra bazı ülkelerde milli gelirin %50' sini geçmiştir. Kamu harcamalarının artışı, hiç kuşkusuz yeni devlet felsefesine bağlı devletin üstlendiği görevler ve buna bağlı olarak kamusal faaliyetlerin artmasından kaynaklanmıştır. Yeni devlet misyonuna tam kamusal mal ve hizmet üretme gibi asli fonksiyonların yanında, iktisadi büyüme, istikrar, adil gelir dağılımını sağlama gibi amaçlar eklenmiştir.

Devletin yaptığı harcamalar, bir taraftan büyüme gelişme ve kalkınmaya katkı sağlarken, diğer taraftan iktisadî kaynakları azaltma ve tüketme sonucu doğurabilmektedir. Zira kamu hizmetleri karşılanırken kıt olan kaynakların bir kısmı reel kamu harcamalarından ötürü, kamu kesiminin kullanımına geçmektedir. Devlet üretim faktörlerini, muhtelif biçimde talep edebilir. Orijinal vaziyetleriyle talep ettiği gibi, mal ve hizmet şeklinde de talep edebilir. Kamu harcamalarının miktar ve bileşimi ekonomideki üretim faktörlerinin, yani kıt kaynakların belirli kesimlere kanalize olmasını sağlar. Kamu harcamaları, belirli bir boyutta özel şahsi harcamaların azalmasına bile neden olabilmektedir. Kamu harcamalarının etkili olabilmesi, geniş ve etkin hizmetlerin bütün topluma yayılımının sağlanmasıyla mümkün olmaktadır. Kamu harcamalarının, istihdam, tasarruf ve yatırım hacmi üzerinde direkt olarak etkisi görülebildiği gibi, bazen teşvik edici ve zaman zaman da engelleyici tesirler meydana getirebilmektedir. Yine kamu harcamaları, iktisadi kaynakların çeşitli kamu kuruluşları arasında farklı biçimlerde kullanılmasına olanak tanıyabilmektedir. Ayrıca, devletin üstlendiği fonksiyona bağlı olarak, kamu harcamalarının rolü artmakta, cebri ve cebri olmayan nitelikteki finansman kaynaklarının değerlendirilmesi ve yönlendirilmesi de, kaynak dağılımı ve kullanımı üzerinde etkili olabilmektedir

Kamu harcamalarının üretim, tüketim, yatırım, kaynak dağılımı ve milli gelir üzerindeki etkisi uzun yıllardan beri tartışılmaktadır. Bilhassa Büyük Dünya Buhranından sonra, kamu harcamaları; toplumsal ihtiyaçların karşılanması, kalkınmanın sağlanması, ekonomik istikrarsızlıkların giderilmesi ve gelirin adil dağılımında önem arz eden bir politika aracı haline gelmiştir. Sosyal refah devleti düşüncesinin benimsenip yaygınlaşmasıyla ekonomik ve sosyal hayata devlet müdahalesi artmış, kamu harcamaları çok kullanılan bir maliye politikası aracı haline gelmiştir. Kamu

harcamalarının politika aracı olarak kullanılması ekonomide birçok etkiye neden olmuş, devamlı artan kamu harcamaları, zorunlu olarak vergi ve vergi dışı finansman kaynaklarının daha fazla kullanımını zorlamış, harcamaların vergiyle finansmanı piyasa ekonomisi üzerinde olumsuz birtakım etkilere yol açmıştır. Bir ekonomide artan kamu harcamalarının vergi yükünü artırmasından dolayı vergi yükünün ağırlaşması, ekonomik birimlerin yatırım, tasarruf ve çalışma kararlarını olumsuz etkilemekte, bunun neticesinde ekonomide işsizlik ve durgunluk ile karşılaşılabilir. Yükselen kamu harcamalarının ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan bütçe açıklarının vergi dışı kaynaklarla karşılanması bir taraftan enflasyona diğer taraftan rant ekonomisine yol açarak fiyat istikrarı ve gelir dağılımı sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Düşük istihdamdaki bir ekonomide yapılan kamu gideri üretim ve istihdam artışı sağlayabilmekte, tam istihdam halindeki bir ekonomide yapılan kamu harcamaları enflasyonun yanında Crowding out'a kadar uzanan birçok soruna yol açmaktadır.

Kamu harcamalarının iktisadi etkileri literatürde çok tartışılmış, ciddi ampirik ve teorik araştırmalara konu olmuş, kamusal faaliyetlerin muhtelif kanallarla ekonomiyi etkileyeceğini vurgulayan bir çok analitik çalışma yapılmıştır. Kamu harcamalarının ekonomiyi etkileyen önemli değişkenlerden biri olması konusunda kuvvetli analitik nedenler olmasına rağmen bu etkinin gerçek derecesi konusunda önemli belirsizlikler hala devam etmektedir (Moreno ve Dodson, 2008: 3). Nitekim kamu harcamaları yeknesak bir yapı arz etmeyip kendi içerisinde çok farklı kalemleri barındıran bir bünyeden müteşekkil bir bileşimden oluşmaktadır. Literatürde kamu harcamalarının iktisadi etkileri konusunda geleneksel ve modern yönlerde yoğunlaşan farklı ampirik ve analitik çalışmalar yapılmış, kamu harcamalarının finansman kaynağının yanı sıra, eğitim ve sağlık gibi fiziki ve beşeri sermaye stokuna yapılan harcamalarla mesela bütçe açıklarının finansmanı için yapılan harcamaların ekonomiye katkısı dolaylı, dolaysız yönlerden incelenerek, üretimi destekleyici, köstekleyici açılardan irdelenmiştir.

Türkiye Ekonomisinde 1980'li yıllarda yaşanan değişim ve dönüşümün temelinde yıllardır birikmiş ve yapısal hale gelmiş devasa sorunlara çözüm arayışları yatar. Bu yıllar iktisat politikalarında köklü yapısal değişikliklerin yapılmaya başlandığı, özü içe dönük dışa bağımlı olan ithal ikameci politikalardan vazgeçilerek ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin yerleştirilmeye çalışıldığı dönemi temsil eder. 24 Ocak kararlarıyla Türkiye ekonomisi döviz kuru, kambiyo, dış ticaret rejimi,

sermaye hareketleri serbestisi, gibi birçok konuda liberal politika uygulamasına giderken; özelleştirme ve özel girişimin teşvik edilmesi, piyasalara daha az müdahale edilmesi, kamu kesiminin ekonomideki etkisinin azaltılması ve–veya küçültülmesi gibi temel bazı yapısal mutasyonlara uğramıştır. Ülkemizde 1980 sonrası tatbik edilen politikalarla kamu kesiminin milli ekonomideki payını gösteren kamu harcamalarında belirli bir süre tedrici iyileşme yaşansa da sonradan kamu harcamalarının ölçsüz ve kontrolsüz yükselişi ülke ekonomisini çetin sorunlarla baş başa bırakmıştır.

Bugün Dünya ekonomilerinin ve aynı zamanda Türkiye ekonomisinin sorunlarının çoğunun kamu kesimi ekonomisinin büyüklüğünden veya kamu kesiminin milli kaynakları etkin ve verimli kullanmama hatta tüketme probleminden kaynaklandığı söylenmektedir. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında sanayileşmiş ülkelerin çoğunda ortalama kamu harcamaları/gayri safi milli hasıla oranı %10'un altında gerçekleşmiştir. 1960'larda ortalama %27'lerde gezinen bu oran 1990'lı yıllarda %50 düzeyine tırmanmış, kamu harcamalarındaki artış tüm ülkelerde eşit oranda artmasa da, neredeyse bütün ülkelerde bugün bir fenomen halini almıştır. Kamu harcama artışları aynı zamanda kamu açıkları sorununu dünya gündemine oturtmuş bugün yaşanan istikrarsızlıkların (üretim, tüketim, tasarruf, yatırım, fiyat-ücret genel düzeyi, istihdam, cari açık, gelir dağılımı v.b konularda) temelinde kamu açıklarının ve onların finansman şeklinin mühim oranda payı olduğu tartışmasız bir kabul haline gelmiştir. Dolayısıyla kamu harcamalarının ve ondan mütevellit sorunların Dünya ve Türkiye gündemini yoğun olarak işgal etmesi konuyla ilgili araştırma yapmamızın temel dayanak noktasını oluşturmuştur. Bu çalışmada Türkiye'de (1980–2011 evresi) kamu harcamalarının seyri ve iktisadi etkileri teorik, ampirik, analitik yöntemle incelenecektir.

Çalışmamızda Türkiye ekonomisindeki makro ekonomik değişkenlerle [(bütçe açığı, cari açık, faiz oranı, işsizlik, enflasyon, gayri safi yurt içi hasıla (büyüme)] kamu harcamalarının etkileşimini tespit etmek için ampirik bir çalışma yapılacaktır. Çalışmada zaman serisi verilerine VAR yöntemi uygulanacak, Türkiye'de 1980-2011 evresinde kamu kesimi tarafından yapılan harcamaların etkisinin harcamalardaki artışı içsel bir değişken olarak kabul edip milli gelirdeki artış ile açıklayan Wagner hipotezini mi; yoksa kamu harcamalarını dışsal bir faktör olarak ele alan kamu harcamalarından

milli gelire doğru olan bir nedenselliğin varlığına odaklanan Keynesyen teoriyi mi destekler mahiyette olduğu araştırılacaktır.

Çalışmamızın birinci bölümünde; kamu harcamaları kavramı teorik olarak ele alınacak, kamu harcamalarının tasnifi, artış nedenleri, kamu harcamalarına ilişkin kuramsal yaklaşımlar, Türkiye’de ve bazı OECD ülkelerinde kamu harcamalarının 1980 sonrası gelişimi gibi konular incelenecektir.

İkinci bölümde; kamu harcamalarının, büyüme, enflasyon, bütçe açığı, işsizlik, cari açık ve faizler üzerine etkisi araştırılacak; üçüncü bölümde; Türkiye’de 1980-2011 yılları arasını kapsayan dönemde gerçekleşen kamu harcama bileşenlerinin gerek ekonomik gerekse mali açıdan kapsamlı bir dönemsel analizi (1980-1990, 1990-2000, 2000-2011) yapılacaktır.

Dördüncü bölümde ise; Türkiye’de kamu harcamalarının temel makroekonomik değişkenlerle (büyüme, enflasyon, bütçe açığı, işsizlik, cari açık, enflasyon) ilişkisi ampirik olarak araştırılacak, 1980-2011 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak VAR (Vektör otoregresif) yöntemiyle Türkiye’de kamu harcamaları ile belirtilen makro değişkenler arasındaki bağıntılar tahlil edilerek elde edilen bulgular sonucunda nihai tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVEDE KAMU HARCAMALARI

Toplumsal yaşam, toplumsal ihtiyaçları gündeme getirmekte toplumsal ihtiyaçların giderilmesi ise, kamusal hizmet verilmesini gerektirmektedir. İnsanların kadim zamandan beri bir arada yaşama talepleri ve toplu yaşamaktan doğan ihtiyaçların karşılanması gereği, devlet; tam kamusal mal ve hizmet temin etmek için, adalet, sağlık, iç ve dış güvenliği tesis etmek gibi bir takım kamu hizmetlerini karşılarken her ne pahasına olursa olsun harcamalarda bulunmak durumundadır. Şüphesiz devletin varlığını sürdürebilmesi, görevlerini ifa edebilmesi için harcama yapma mecburiyeti hasıl olmaktadır. İnsanların toplum halinde yaşamalarının neticesinde oluşan kamu hizmetlerinin miktar ve türleri ülkelere göre hem değişmiş hem de önemli boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Söz konusu hizmet ve görevlerin gerçekleştirilmesi için yapılan ve bu işlerin maliyetine giren unsurların toplamı kamu harcamaları kavramını oluşturmaktadır. İşte, devletin ekonomik, sosyal, siyasal ve idari amaçlarını gerçekleştirmek için bu faaliyet alanlarında verdiği hizmet ve ürettiği mallar için yapmış olduğu harcamalar toplamı kamu giderlerini teşkil etmektedir. Bu bağlamda, devletin sürekli biçimde gelir dağılımını ıslah etmek, tam istihdamı sağlamak, fiyat istikrarını oluşturmak, kaynak ayırımında etkinliği, iktisadi kalkınmayı ve gelişmeyi sağlayabilmek maksadıyla mal ve hizmet talep ettiği (reel harcamalar), bazen de özel kesime (bireylere) karşılıksız ödemelerde (transfer harcamaları) bulunduğu görülmektedir. Böylece, “kamu giderlerinin miktarı, niteliği, alanı ve kapsamı üzerinde ayarlamalar yapılması suretiyle devlet, mali nitelikteki fonksiyonları yanında, ektrafiskal nitelikteki yani ekonomik ve sosyal fonksiyonlarını gerçekleştirici nitelikte etkiler yaratabilmektedir” (Akdoğan, 2003: 52).

Tarihsel süreçte, kamu kesiminin kamusal amaçların karşılanması yanında iktisadi ve sosyal amaçların ifa edilmesi için yaptığı harcamalarda bir ivme gözlenmektedir. Ayrıca, dışsallıklar, doğal tekeller ve tam kamusal malların varlığı kamu kesiminin ekonomi üzerindeki aktivitesinin artmasına sebep olmuştur. Esas itibariyle 1929 Dünya Ekonomik Krizi'yle başlayan süreç ve sonrasında özellikle 2. Dünya Savaşının sona ermesini müteakiben çeşitli ülkelerde sosyal politikaların da önem kazanmasıyla, kamu harcamaları konusu ön planda yer almış çeşitli tartışmalara

konu olmuştur. Sadece ülkemizde değil, hemen hemen tüm dünya ülkelerinde son yıllarda kamu harcamalarının arttığı görülmektedir. Ükelere göre değişmekle birlikte, sosyal devlet ilkesine verilen önemin artması, savunma giderlerine daha fazla kaynak tahsis edilmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerine daha fazla önem verilmesi gibi nedenler kamu harcamalarını etkilemiştir. Türkiye özelinde yapılan kamu harcamaları da dünyadaki bu gelişmelerden kuşkusuz etkilenmiştir.

1.1. KAMU HARCAMALARINA GENEL BAKIŞ

Kamu harcamaları konusu, toplumsal ihtiyaçları gidermenin en modern organizasyon şekli olan devletin kurulmasıyla gündeme gelmiş daha sonra devletin misyonu ve fonksiyonlarının çağdan çağa değişmesiyle birlikte her dönemde yeni anlamlar ifade etmeye başlamıştır. Bununla beraber, insanların toplu yaşamı, doğası itibariyle bazı ihtiyaçların karşılanması durumunu ortaya çıkarmıştır. Zamanla değişen ihtiyaçlar artan talepleri de beraberinde getirmiştir. Yükselen miktarlarda harcama yapılması da söz konusu talepleri karşılamak üzere gerçekleştirilmiştir (Özbaran, 2004: 113). Çünkü insanların ortak yaşamlarından kaynaklanan, kamusal (toplumsal) gereksinimlerinin giderilmesi kamu hizmetleri ile karşılanmaktadır. Devletin kamusal hizmetleri yerine getirebilmesi için mali araçları kullanması gerekmektedir. Mali araçların kullanılması, kamu harcamaları olgusunu gündeme taşımaktadır. Devletlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için tam kamusal mal ve hizmet üretmeleri gerekir. Yani, her ne şartta olursa olsun devletler bir takım kamusal hizmetleri karşılarken harcamalarda bulunmak mecburiyetindedirler (Aksoy, 1998: 88). Bu çerçevede kamu otoritesi toplumsal ihtiyaçları karşılamak ve/veya ekonomik ve sosyal hayata müdahalede bulunmak üzere belirli yöntemlere başvurarak harcamalar yapmaktadır (Türk, 1999: 27). Bu açıdan, “Ödemesi para şeklinde yapılan, yetkili ve sorumlu kişilerce gerçekleştirilen ve zaman içinde sürekli artma eğilimi gösteren kamu harcamaları, kamu ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir” (Sayar, 1975: 26).

Gerek geçmişte gerekse günümüzde; devlet sisteminin, iktisadi, siyasi, sosyal ya da ideolojik yaklaşımların, hatta incelenen tarihi dönemlerin farklı olması, devletin var olduğu her yerde kamu harcamasının da olacağı gerçeğini geri plana itmemektedir. Yukarıda değinildiği üzere, kamu harcamalarının boyutu da bu duruma binaen farklılıklar arz edebilmektedir. Kamu harcamalarında meydana gelen bu gelişmeler bu

harcamaların hangi iktisadi nedene dayandırıldığı sorusunu akla getirmektedir. Bu çerçevede, kamu harcamalarının temel iktisadi sebepleri; kamusal mal ve hizmetleri üretmek, savunma harcamalarını yapmak, piyasa başarısızlıklarını ve dışsallıkları karşılamaktır (IMF, 2001: 17). Kamusal malların ve pozitif dışsallıklara sahip mal ve hizmetlerin yetersiz üretimi, doğal monopollerle yetersiz üretim ve aşırı fiyatlama, sosyal hizmet arzının eksikliği, piyasa sürecinden etkilenen bazı gruplar için mevcut bilginin yetersizliği gibi piyasa başarısızlığı durumları kamu müdahalesinin bazı türleri arasında yer almaktadır (Soubotina ve Sheram, 2000: 63).

Kamu harcamaları 20. y.y.'ın ikinci yarısından itibaren hem Dünya genelinde hem de Türkiye'de büyük oranda artmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra çeşitli devletlerde sosyal politikalara ağırlık verilmesiyle, kamu harcamalarının tutarı artmış ve bu konu birçok ilmi (ampirik) çalışmaya zemin oluşturarak çeşitli neticeler alınmıştır. Kamu harcamalarının iktisadi dengeler (makroekonomik değişkenler) üzerine etkileri artık benimsenmekte, diğer makroekonomik değişkenlerle olan ilişkileri de göz önünde tutulmaktadır. Bu bağlamda, kamu kesiminin toplam ekonomi içerisindeki payının artmasının sebepleri arasında; iki dünya savaşının getirdiği askeri harcamaların yükselmesi, sosyal devlet anlayışının getirdiği yükümlülükler, modern şehirleşme hayatının ek sağlık, su, güvenlik ve yeni altyapı gibi daha fazla kamusal hizmetleri mecbur kılması, demokraside ve siyasetteki gelişmelere paralel olarak farklı sınıflar için en iyi hizmetlerin ortaya konulması gibi faktörler yer almaktadır (Gregory ve Ruffin, 1989: 78).

Kamu kesimi için, tüm ülkeleri kapsayacak şekilde optimal bir büyüklük belirlemek neredeyse imkânsızdır. Çünkü her ülkenin sosyo-ekonomik yapısı farklılık arz etmektedir. Bu farklılıklar, kamu sektörü büyüklüğü için belli bir optimalitenin oluşumuna engel teşkil etmektedir. Kamu sektörünün büyüklüğü; toplumun bütün olarak değişmesi ve gelişmesiyle, nüfus salınımlarıyla, siyasi seçeneklerle ve süreç içerisinde biçimlenebilmektedir (Hockley, 1992: 12). Toplumsal değişme ve gelişme ile şekillenen ihtiyaçlar, toplumsal gereklerin karşılanmasında etkin rol oynayan devletlerin de fonksiyonlarını farklılaştırmakla birlikte; kamu harcamalarının da bu bağlamda miktar ve özellikleri önemli ölçüde değişebilmektedir (Devrim, 2002: 97).

19. yy.da klasik ekonomistlerce devletin ekonomideki rolü, savunma, güvenlik ve yönetim gibi alanlarla sınırlandırılarak minimize edilmiştir. Klasik iktisatçılar kamu harcamalarını pek fazla önemsememişlerdir. Çünkü klasik iktisatçılara göre kamu harcamaları, kaynakların boşa savrulması anlamına gelmektedir; bu sebeple mümkün mertebe minimum miktarda yapılması gerekmektedir. Klasik iktisatçılar daha çok kamu gelirleri üzerine yoğunlaşmışlardır. Bilhassa birinci dünya savaşına kadar olan süreçte, kamu harcamalarının milli gelire oranının düşük olmasının da bu durumun oluşumunda önemli bir faktör olduğu söylenebilir (Aksoy, 1998). 1929 Dünya ekonomik bunalımı, kamu harcamalarının minimum olması düşüncesini geri plana iterken, daha sonraki süreçte devletin ekonomiye müdahalesinin iktisadi istikrar için bir gereklilik olduğu görüşünü ortaya çıkarmıştır. Buna mukabil kamu harcamalarının niceliği ve niteliği değişmiştir. Refah devleti anlayışı 1940'lerde iyice olgunlaşarak sosyal hizmetlerin limitini büyütmüş ve devletin ekonomideki varlığı artmıştır. Dünya ekonomileri zaman içinde bu iki teorik yaklaşımın değişik aşamalarını tecrübe etmiştir. Böylece farklı periyotlarda kamu harcamalarının miktarı ve kapsamı tartışılmaya devam etmiştir (Aytaç, 2004: 12). 19. yüzyılın sonlarında birçok sanayileşmiş ülkede kamu harcamaları/GSMH oranı ortalama %10'un altında seyretmiştir. Ancak bu oran 1960'larda %27'lerde iken 1990'larda %47,2'lere kadar tırmanmıştır. Öyle ki, kamu harcamalarındaki yükselmeler tüm ülkelerde eşit oranda olmasa da, sosyo-ekonomik farklılıklara rağmen, bir fenomen halini almıştır (Tanzi ve Schuknecht, 1996: 3). Bununla birlikte gelişmiş ülkelerdeki kadar olmasa bile gelişmekte olan ülkelerde de toplam ekonomi içerisinde kamunun payı yükselmiştir. Gelişmiş ülkelerde 1955-1990 yılları arasında bu artış ivme kazanmıştır. Gelişmiş olan ülkelerin 1950'li yıllardaki seviyesini, gelişmekte olan ülkeler ancak 1990'lı yıllarda yakalayabilmiştir. Örneğin Türkiye'de 1990'lı yıllarda kamu kesiminin büyüklüğü gelişmiş ülkelerin 1960'lı yıllardaki vaziyetiyle paralellik arz etmektedir (Şener, 1996: 383). Türkiye'de özellikle 1989 yılından sonra kamu harcamalarında artış gözlenmiştir.

Türkiye'de 1980 sonrası piyasa ekonomisine geçiş çabalarıyla temel iktisadi kararlarda önemli yapısal dönüşümler meydana gelmiştir. Örneğin; döviz kuru, kambiyo, dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, kamu kesiminin ekonomiye etkisinin azaltılması, özelleştirme ve özel girişimin teşvik edilmesi bazı yapısal değişiklikler arasında yer almaktadır

(Şimşek, 2004: 40). Bu gelişmeler ışığında, Türkiye’de 1980 sonrası dönemde kamu harcamalarının GSMH içindeki payı azalışa geçmiş ancak 1989 yılından sonra artışa geçmiştir. Bunun önemli nedenlerinden biri olarak, 1984 yılı sonrasında kamu açıklarının yüksek reel faizli iç borçlanma yoluyla finanse edilmesi ile oluşan faiz yükü ve personel harcamaları gösterilmektedir (Karluk, 1999: 107). Ayrıca, yeterli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmadan 1989 yılında dış finansal serbestlik kararının alınmasıyla, ülkeye yabancı sermaye girişinin artması ve bununla faizleri yükseltmesi, kamu harcamalarının GSMH’ya oranında bir artış meydana getirmiştir (Şener, 1996; Ural, 2003). Faiz yükünün artmasının yanı sıra borçlanma vadelerinin giderek kısılması sonucu transfer harcamalarının önemli bir yekûna ulaşması da 1990’lı yıllardan günümüze kamu harcamalarının artmasındaki önemli sebeplerden biri olarak değerlendirilirken, diğer sebep ise sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transferler olarak gösterilmektedir (Eren, 2006: 124). Ülke de 2002 yılına kadar yüksek faiz oranları, döviz sıkıntısı, borçlanma gereksinimi, bu dönemdeki ekonomik krizler (1994, 2000, 2001 krizleri), siyasi istikrarın bir türlü oluşmaması nedeniyle ekonomik istikrar bir türlü sağlanamamış ve kamu harcamaları/GSMH oranı artan bir seyir izlemiştir. Öyle ki, kamu harcamalarının GSMH’ya oranı 2001 yılına gelindiğinde %45 düzeyine kadar yükselme göstermiştir. Özellikle bu salınım üzerinde transfer harcamaları ve bunun en önemli bir kısmını oluşturan borç servisi önemli bir rol oynamıştır. Ancak 2002 sonrası siyasi istikrarın oluşumu, mali disiplini sağlamaya yönelik maliye politikaları ve AB’ne uyum çerçevesinde yapılan bazı yapısal düzenlemelerle birlikte kamu harcamaları/GSMH oranı bir düşüş eğilimi içerisine girmiştir.

1.2. KAMU HARCAMALARI KAVRAMI

1.2.1. Tanımı

Günümüzde kamu hizmetlerinin artması, kamu harcamalarının artması anlamını taşımaktadır. Kamusal ihtiyaçların karşılanabilmesi için devlet(ler)in bir takım harcamalar gerçekleştirmesi icab etmektedir. Bu çerçevede halkın ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla yapılan harcamalara “kamu harcamaları” denmektedir. Diğer bir deyişle, “kamu harcamaları modern anlamda kamu otoritelerinin toplumsal ihtiyaçları karşılamak, sosyal ve ekonomik hayata müdahalede bulunmak üzere belirli kurallara göre yaptıkları harcamalarıdır” (Türk, 1999: 27). “Kamu harcamaları kısaca

bütçe harcamalarıdır. Siyasal bir organın kamu hizmetleri için topladığı vergiler ve sağladığı diğer kaynaklardan bütçe belgesi ile ödenek ayırdığı tüm harcamalar kamu harcamasıdır” (Bulutoğlu, 1988: 189). Literatürde kamu harcamalarına ilişkin farklı tanımlamalar yapılmıştır. Şöyle ki; kamu harcamaları, “devlet mal varlığından, kamu yararına ve kamusal ihtiyaç için, belli yöntemlere göre yapılan harcamaların parasal tutarı” şeklinde tanımlandığı gibi (Gürsoy, 1980), “kamu harcaması, devletin varlığı ve fonksiyonları ile ortaya çıkan bir kavram olup, kamu tüzel kişilerinin yaptığı harcamalar” olarak da tanımlanmaktadır (Nadaroğlu, 1998). Ayrıca; kamu harcamaları kavramı genel olarak, “devletin üstlenmiş olduğu fonksiyonları yerine getirebilmesi için yaptığı bütün işlerin maliyetini oluşturan unsurların toplamı” olarak tanımlanırken (Aksoy, 1998), kamu harcamalarını, “kamu sektörü ile ilgili, bütçede yer alıp üretilen mal ve hizmetlerin maliyeti” (Brown ve Jackson, 1990) şeklindeki ifadelerle de tanımlama yoluna gidilmektedir.

Kamusal ihtiyaçların karşılanması her ne şekilde olursa olsun, paralı mübadeleleri esas alan modern toplumlarda, kamusal hizmetlerin oluşması için şart olan giderlerin neredeyse hepsi bir kamu (devlet) harcaması gerektirmektedir. Ancak, kamu harcamalarının belirlenip tanımlanmasında hangi harcamanın kamu harcaması, hangisinin özel harcama olduğu ve hangi kurumların harcamalarının dikkate alınmasının gerektiği belirlenmelidir. Bunun içinde geniş anlamda ve dar anlamda kamu harcamaları kavramlarının incelenmesi gerekir.

1.2.2. Dar Anlamda Kamu Harcamaları

Dar anlamda kamu harcamaları, devlet bütçesinden yapılan harcamaları ihtiva eder (Pehlivan, 2004: 67). Bir başka deyişle, dar anlamda kamu harcamaları, kamu hizmetlerinin karşılanması amacıyla merkezi yönetim tarafından yapılan ödemeleri kapsamaktadır (Akdoğan, 2003: 62). Dar manada kamu harcamaları denildiği zaman; konsolide bütçenin (genel bütçe + katma bütçe) anlaşılması gerekmektedir (Tosun, 1996).

Dar anlamda kamu harcamaları, devletin tüm kurum ve kuruluşları itibariyle ihtiyaç duydukları gelirin tespitinde önemli bir işlev görmektedir. Türkiye’de konsolide bütçe yapımı; “genel bütçeli idarelerin harcamaları + katma bütçeli idarelerin harcamaları - hazine yardımları” şeklindedir. Ayrıca, 2003 yılında yürürlüğe giren 5018

sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'na (KMYK) göre, dar anlamda kamu harcaması kapsamı içerisinde merkezi yönetim bütçesi (genel bütçe, özel bütçe, düzenleyici ve denetleyici kurum bütçeleri) tarafından yapılan harcamalar ihtiva edilmektedir (Arcagök, 2004: 5). Bu çerçevede, devlet eliyle yürütülen fonların giderlerinin kontrolü ve bütçe hukuku açısından dar anlamıyla kamu harcaması tanımı temel alınmakla birlikte tanımın ehemmiyeti günümüzde de geçerlidir (Edizdoğan, 2004: 40).

1.2.3. Geniş Anlamda Kamu Harcamaları

Geniş anlamda kamu harcamalarının tanımında, harcamayı yapan kurum ve kuruluşun sadece hukuki kimliğinden ziyade, kamu otoritesinin sosyal ve iktisadi faaliyetlerdeki görevi de esas alınmaktadır. Bu tanım, kamu harcamalarının ekonomik ve toplumsal yaşamdaki yeri açısından önemli olmakla birlikte, devlet bütçesi ile yapılan harcamalara ilave olarak devlet bütçe sisteminin dışında yer alan diğer kamu kurum ve kuruluşlarının ifa ettiği giderler ile vergilerde istisna ve muaflık uygulaması sebebiyle kamunun almaktan feragat ettiği vergi gelirlerinin toplamını ifade etmektedir (Edizdoğan, 2004: 37; Pehlivan, 2004: 67-68). Geniş anlamda kamu harcamaları tanımı, kamu kuruluşlarının, kamusal hizmet ve faaliyetleri karşılayabilmesi için kullanılan tüm kaynakları kapsamakla birlikte ve onların esas bedellerini göstermektedir. Bu tanım, devlet faaliyetlerinin maliyeti içerisinde olan bütün öğelerin toplanması esasına dayanmaktadır (Aksoy, 1998). Dar anlamdaki kamu harcamalarına iktisadi devlet teşekküllerinin harcamaları ve sosyal sigorta kurumları harcamaları eklendiğinde geniş anlamda kamu harcamaları elde edilebilir. Geniş manada kamu harcamaları içeriğini aşağıdaki harcamalar oluşturmaktadır (Aksoy, 1998: 90-91);

- Devlet ve mahalli idarelerin yaptığı harcamalar,
- İktisadi devlet teşekkülleri harcamaları,
- Sosyal sigortaların harcamaları,
- Topluma yararlı hizmet yapan kurumların harcamaları (Belediyelerin işlettiği otobüs, tramvay vs.),
- Vergi muaflıkları ve vergi indirimleri,

- Hususi şahısların yaptıkları bağışlar ve yardımlar,
- Devlet aktifinde meydana gelen azalmalar.

Ekonomik tanım, hukuki tanımdan daha kapsamlıdır. Hukuki tanımda harcamayı gerçekleştiren kurumun kendisi esas alınırken, ekonomik tanımda kamu kesiminin aldığı kararlar önem taşımaktadır. Ekonomik tanım, devlet ve diğer kamu kuruluşlarının bütçe ödemeleri yanında, kamusal hizmetlerin verilmesi amacıyla diğer kuruluşların (KİT, iktisadi devlet teşekkülleri harcamaları, sosyal sigorta ödemeleri, vergi muaflik ve istisnaları, özel kişilerin kamu kuruluşlarına yardımları) yaptıkları giderleri de içermektedir. Netice itibariyle geniş manada kamu harcamalarının kendine has yapısı, bunların kamu otoritesi ve diğer kamu kurumları bütçelerinin haricinde kalan ödemelerin yerine geçmesidir (Erginay, 1994: 131).

1.3. KAMU HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI

Tasnif, meselelerin daha iyi anlaşılması, konuların birbirine benzeyen ve benzemeyen yönlerinin mukayese edilerek daha iyi çıkarsamalar yapılmasına imkân verir (Erginay, 1987: 22). Tasnif bir konuyu daha iyi anlatmaya fırsat verir. Kamu hizmetlerinin sürekli artması ve farklılaşması, kamu harcamalarının kamu hizmetleri bağlamında ne için bölüştüğünü ve sunulan hizmetlerin halka bedelinin ne olduğunun ortaya çıkabilmesi açısından devlet tarafından yapılan kamu harcamalarının ayrıntılı izah ya da açıklamasıdır. Maliye bilimi içinde kamu harcamalarının sınıflandırılması hususunda farklı ölçütlerden yararlanılmıştır. Bu kıstaslara uygun olarak yapılan tasniflendirme; ekonomik (iktisadi), işlevsel (fonksiyonel) ve idari (yönetmel) olmak üzere üç çeşittir.

1.3.1. Ekonomik Ayrım

Kamu harcamalarının ekonomi içindeki payı, kamu sektörünün büyüklüğünün bir ölçütüdür. Bu sebeple; kamu sektörünün, ekonomi üzerindeki etkinliğinin tespit edilebilmesi için kamu harcamalarının iktisadi çözümlemesinin yapılması gerekir (Öner, 1986: 33). Devletin faaliyetleri ile ilgili bir kanaatin oluşabilmesi için; ekonomi içindeki durumu itibariyle heterojen olan harcamalar bir havuz içinde tasnife tabi tutulmalıdır. Bu şekilde kamu harcamalarının milli ekonomi üzerindeki hissesi (GSMH'ya katkısı

olup-olmadığı), iktisadi olarak daha ayrıntılı görülebilmektedir. Ayrıca, bu tasnif türü ile belirli dönemler arasındaki mukayeseler daha ayrıntılı biçimde gösterilebilmektedir. Esas itibariyle, kamu giderlerinin ekonomik tasnifinde asıl unsur, harcamaların milli gelire bir etkisinin (katkısının) olup olmadığıdır. Bu durum itibariyle ekonomik ayrıma göre kamu harcamaları; reel ve transfer harcamaları olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

1.3.1.1. Reel (Gerçek) Harcamalar

Reel harcamalar, bir mal ve hizmet alımı karşılığında yapılan giderlerdir. Belirli bir amaca hizmet etmek için yapılan giderler vasıtasıyla devlet üretim faktörlerine sahip olur ve bu tür giderler reel harcama olarak kabul edilmektedir. Reel harcamalar ile piyasadan direk bir biçimde mal ve hizmet alımı yapılması, dolayısıyla ekonomiye müdahalede etkin bir araç olabilmektedir (Erdem vd., 1998: 56-57). Reel harcamalar kendi içinde, cari harcamalar ve yatırım harcamaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1.3.1.1.1. Cari Harcamalar

Cari harcamalar, yönetimin (kamunun) ihtiyaç duyduğu tüketim malları alımına yönelik olup, tüketimi ilgili dönemde yapılan ve yine aynı dönemde GSMH'ya etkisi ortaya çıkan giderlerdir. Cari harcamalar; devletin yönetsel işlevi gereği; elektrik, su, kömür, akaryakıt, kırtasiye, maaş ve yolluklar gibi giderleri kapsamaktadır. Cari giderler bünyesinde, kamuya ait tesislerden, bina, makine ve teçhizattan yararlanmak için gerekli girdilerin maliyetleri söz konusudur (Görgün, 1994: 64). Özellikleri itibariyle cari harcamalar; her yıl tekerrür etmekle birlikte bütçelerde yer almaktadırlar. Bu tür harcamalar tüketim eğilimli olup, sağladıkları faydalar ilgili yıl içerisinde sona ermektedir (Erdem vd., 1998: 61). Cari giderler mal ve hizmet satın almaya yönelik olduklarından ötürü, ekonomide efektif talep seviyesini, toplam talep toplam arz dengesini ve dolayısıyla ekonominin tümü üzerinde makroekonomik dengeleri (ilişkileri) etkileyebilmektedirler (Türk, 2002).

1.3.1.1.2. Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamaları, milli hasılaya katkı yapan, kaynakların optimal kullanılmasını sağlayan, üretim faktörlerinin verimliliğini artıran, kamu kesiminde

sermaye artışına yol açan, çoğu dayanıklı mal niteliğinde ve etkisi uzun süreli olan harcamalardır (Gürsoy, 1980: 132). “Bir başka ifadeyle, üretim araçlarını ve dolayısıyla üretim kapasitesini artırmak için yapılan; bir veya birkaç defa kullanmakla tükenmeyen mallar için yapılan harcamalar, yatırım harcamalarıdır” (Erginay, 1994: 184). Yatırım harcamaları; makine-teçhizat, ham, yarı mamül ve mamül maddeler ve bina-konut inşaatları için ifa edilen harcama türü olmakla birlikte, sermaye birikimine sebebiyet vermektedir. Bu çerçevede, yatırım harcamaları, bir ülkeye özel sosyo-ekonomik yapı ve finansal duruma göre mal stoklarını ve kapasiteyi artırma amacı gütmektedir. Ayrıca, yatırım harcamaları, toplumun refah düzeyine ve kalkınmasına, ekonominin üretim gücünü artırmaya etkide bulunmaktadır (Uluatam, 2003).

1.3.1.2. Transfer Harcamaları

Devletin ekonomik ve sosyal görevleri ile ilgili anlayışlardaki değişikliklere paralel olarak ortaya çıkan transfer harcamaları; mal ve hizmet alımı ile ilgili olmayıp, toplumun ekonomik, sosyal, politik v.s. yönlerden desteklenmesi amacı ile yapılan giderlerdir. Transfer harcamaları, devletin hiç bir üretim faktörü kullanmadan sadece milli gelirin bir kısmının ekonomi içinde yer değiştirmesine sebep olan, dolayısıyla vergi olarak sağladığı kaynakları kişilere dağıttığı bir harcama türüdür. Transfer harcamaları, mal ve hizmet alımına yönelik olmayıp, toplumun sosyal yönden güçlü kalmasına yönelik olarak yapılan ve daha çok yardım amacı güden bir niteliğe sahiptir. Görüldüğü üzere devlet transfer harcamaları vasıtasıyla üretim faktörü satın almamakta, fakat ekonominin denetimini ve kontrolünü gerçekleştirebilmektedir. Bu şekliyle transfer harcamaları hükümetlerin sadece kişisel gelirleri artırmaya yönelik gelir aktarımıdır. Transfer harcamaları kapsamında; iktisadi ve mali amaçlı transferler, faiz ödemeleri, sosyal yardımlar, teşvik amaçlı verilen ikrazlar-avanslar ve vergi muafiyet ve istisnaları bulunmaktadır (Ulusoy, 2012: 311; Akdoğan, 2003: 71-74).

1.3.2. İşlevsel (Fonksiyonel) Ayrım

İşlevsel ayrımın özünü, kamu hizmetlerini yapan kuruluşlar değil, kaynakların hangi amaçlar için kullanıldıkları oluşturmaktadır. Bu tasnif türünde kamu harcamaları, kamu hizmetlerine göre ayrılarak çeşitli kamu hizmetlerinin maliyetleri açıklanmaya çalışılmaktadır. Özetle, işlevsel tasnifte; kamunun hangi kamusal hizmetleri karşıladığı

ve bunlara ne miktarda harcama yaptığı izlenmektedir (Aksoy, 1998). Buna göre harcamalar; genel yönetim, sağlık, eğitim, savunma, adalet-emniyet, altyapı gibi sektörlerin giderlerinden ibarettir.

Bu sınıflandırmada kamu harcamaları üç başlık altında görülmektedir. Birinci grupta; devletin temel görevlerinin ifası için yapılan merkezi yönetim, yargı, güvenlik hizmetleri vb. giderler söz konusudur. İkinci grupta yer alan hizmetler, halkın refah seviyesini yükseltmeye yönelik; sosyal yardımlar, eğitim, sağlık ve konut gibi hizmetlerdir. Bu tür harcamalar genellikle, sosyal hizmet harcamaları olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü grupta ise, ekonomik hizmetler altında yapılan; bayındırlık hizmetleri, tarım hizmetleri, altyapı hizmetleri gibi giderler vardır (Ulutürk, 1998: 120).

1.3.3. İdari (Yönetmel) Ayrım

Bu ayrım türünde kamu giderlerinin, siyasi ve idari kurum ve kuruluşlar tarafından belirlenmesi esas teşkil etmektedir. Örneğin, bir mali yılda Adalet Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı gibi çeşitli bakanlıkların gerçekleştirdiği hizmetler, yine bu isimleri taşıyan söz konusu bakanlıklar ya da idari kuruluşlar tarafından yerine getirilmektedir (Pehlivan, 2004: 83). Bu tasnifte, söz konusu kuruluşlar tarafından yüklenen hizmetler ve gerçekleştirilen giderler göz önünde tutularak bir ayrım söz konusu olabilmektedir. Ayrıca, “Kamu hizmetlerinin neler olduğu yanında, bu kamu hizmetlerini gerçekleştirecek kuruluşların göz önünde bulundurulması; hizmetin en uygun kuruluşa gördürülmesi, verimliliğin artırılması, ihtiyaçların en etkin şekilde karşılanması, maliyet-fayda analizleri yoluyla tercihlerin belirlenmesi, israfın önlenmesi, kontrol ve denetimin etkinleştirilerek sapmaların giderilebilmesi açısından bu ayrım önem taşımaktadır” (Akdoğan, 2006).

1.3.4. Türk Bütçe Sistemine Göre Kamu Harcamaları

Türk bütçe sisteminde 1950 öncesinde kamu giderleri idari tasnife göre ayrım yapılmıştır. Öte yandan Türkiye’de kamu harcamalarının sınıflandırılmasında ilk olarak 1950 yılında ekonomik tasnif yapılarak ödemeler, cari harcamalar ve yatırım harcamaları olarak ikili ayrıma tabi tutulmuştur. Ancak süreç içerisinde 1950’den itibaren uygulanan ikili tasnife son verilmiş ve 1964 yılından itibaren kamu giderleri; cari, yatırım ve sermaye teşkili ve transfer harcamaları olmak üzere üçlü tasnife gidilmiştir. Fakat, program bütçe uygulamasında, yeterli kurumsal sınıflandırma ve fonksiyonel sınıflandırma yapılamamış olması nedeniyle analize uygun bir durumun

olmaması ve sınıflandırma kombinasyonunun kaybolması bunun yanı sıra mevcut kodlamanın uluslararası standartlara uymaması yeni bütçe sınıflandırmasını gerektirmiş ve bu gereksinim giderilmek üzere, 5018 sayılı KMYK ile birlikte 2004 yılı başından itibaren Analitik Bütçe Sınıflandırması (ABS) adıyla yeni bir bütçe kodlama sistemi uygulanmaya başlanmış ve harcamalar açısından “orta vadeli harcama” sistemi olarak adlandırılan sistem getirilmiştir (Dedebek, 2007). Yine, söz konusu kanuna göre kamu harcamaları; “kanunlarına dayanılarak yaptırılan iş, alınan mal ve hizmet bedelleri, sosyal güvenlik katkı payları, iç ve dış borç faizleri, borçlanma genel giderleri, borçlanma araçlarının iskontolu satışından doğan farklar, ekonomik, mali ve sosyal transferler, verilen bağış ve yardımlar ile diğer giderler” şeklinde ifade edilmiştir (KMYK, 2003).

Çalışmanın ilerleyen bölümünde irdelenecek olan kamu harcamaları, ekonomik sınıflandırma esasına göre analiz edileceğinden, burada sadece kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırması gösterilecektir. Ekonomik sınıflandırma, kamu faaliyetlerinin milli ekonomi üzerindeki etkilerine göre gruplanmasıyla oluşturulmuştur. Bu tasnif devlet faaliyetlerinin milli gelir ve piyasa ekonomisi üzerindeki etkilerinin ölçülmesini amaçlar. Türkiye’de Analitik Bütçeleme Sistemi’ne geçilmesiyle birlikte bütçe kodlama sistemi tamamen değişmiştir. 2004 öncesi ve sonrası kamu harcamalarının tasnifi Tablo 1.1. yardımıyla gösterilmektedir.

Tablo 1.1. Kamu Harcamalarının Eski ve Yeni Kod Sistemine Göre Karşılaştırılması

2004 yılı öncesi	2004 yılı sonrası
I. Cari harcamalar	I. Personel ve Sosyal güvenlik kurumu, Devlet primi
II. Yatırım harcamaları	Giderleri
III. Transfer harcamaları	II. Mal ve hizmet alımı Giderleri
	III. Faiz Giderleri
	IV. Cari transferler
	V. Sermaye giderleri
	VI. Sermaye transferleri
	VII. Borç verme
	VIII. Yedek ödenekler

Kaynak: Dedebek, 2007, s.13.

Türkiye’de kamu harcamalarında etkinliğin tesis edilmesi ayrıca verimliliğin artırılması maksadıyla, “bütçe, merkezi hükümetin tüm faaliyetlerini eksiksiz bir şekilde kapsamlı ve açıkça göstermelidir” görüşü esasında (Kızıлтаş, 2005: 5) Analitik Bütçeleme Sistemine geçilmesi ile birlikte bütçe kodlama sistemi tamamen değişmiştir. Tablo 1.1.’e bakıldığında 2004 öncesi Cari, Yatırım, Transfer harcamaları şeklindeki üçlü tasnife tabi tutulan kamu harcamaları 2004 sonrası, Personel ve Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primleri, Mal ve Hizmet Alımları, Faiz Harcamaları, Cari Transferler, Sermaye Giderleri, Sermaye Transferleri, Borç Verme ve Yedek Ödenekler olmak üzere ayrıştırılmıştır. Böylece tüm kamu idarelerinin giderleri bütçe içerisinde yer almış ve kamu sektörü daha doğru ve gerçekçi bir şekilde tasniflendirilmiştir.

1.4. KAMU HARCAMALARININ ARTIŞ NEDENLERİ

Tarih boyunca, devletin toplum hayatı içinde üstlendiği fonksiyonlarda sürekli artış olmuştur. Bu artışa paralel olarak, kamu harcamaları da sürekli bir artış eğilimi göstermiştir. Özellikle, 20. yüzyılda devletin üstlendiği misyon ve vizyondaki değişimler ışığında oluşan reformlar, kamu kesimi faaliyetlerinin daha da artmasını sağlamış bu durumda kamu harcamalarının artışına sebebiyet vermiştir. Ülkelerin neredeyse hepsinde ekonomik ve sosyal alanlarda ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak kamu harcamalarında artış görölmüştür. Bu artış, hem devletin güdümünde olan ekonomik sistemi benimsemiş olan ülkelerde, hem de piyasa ekonomisinin uygulandığı ülkelerde açıkça görölmüştür. Kabul gören “sosyal devlet” anlayışı ile birlikte, kamu kesiminin görevleri ve faaliyet alanı genişlemiştir. Ekonomik kalkınmayı ve büyümeyi gerçekleştirme, işsizlikle mücadele, sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesi gibi görevler ve eğitim-sağlık hizmetlerinin kamusal faaliyet alanı olarak belirlenmesi kamu harcamaları artışı üzerinde etkili olan başlıca faktörler arasında kabul edilmiştir. II. Dünya Savaşından sonra gerek gelişmiş gerek gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının GSMH içindeki payının önemli ölçüde artmasıyla birlikte günümüze dek devletin kamu harcamaları sürekli bir artış sergilemiştir. Savaşın getirdiği sıkıntıların giderilmesi maksadıyla sosyal güvenlik harcamalarının artışı, endüstrileşmenin ve sanayileşmenin beraberinde getirdiği alt yapı yatırımlarının yapılması, devletin temel görevleri arasında işsizlikle yoksullukla mücadele etmenin yer edinmesi, nüfus ve şehirleşmenin artışı, teknolojik gelişmeler, kamu hizmetlerinin

parayla gördürülmesi, zaman zaman para değerinin düşmesi, bütçe tekniğindeki gelişmeler ve daha birçok sosyo-ekonomik nedenlerden ötürü devletin yapmış olduğu harcamalar hızla yükselmiştir (Şener, 2008: 29; Uluatam, 2003: 250).

Tarihi seyri içerisinde yirminci yüzyılın ilk yıllarında milli gelirin %10'u civarında olan kamu harcamaları, 1930'lu yıllardan itibaren artmaya başlamış ve özellikle ikinci dünya harbinden sonra bazı ülkelerde milli gelirin %50'sini geçmiştir. Kamu harcamalarının artışı, hiç kuşkusuz devletin üstlendiği görevlerin ve buna bağlı olarak kamusal faaliyetlerin artmasından kaynaklanmıştır. Devletin asli görevi toplumun iç ve dış güvenliğini sağlamak olmakla birlikte, bunun yanında ekonomide büyüme ve istikrarın sağlanması ile gelir dağılımının düzeltilmesi de devletin görevleri arasına girmiştir. Devletin ekonomiye müdahalesiyle birlikte kamu harcamaları da artmaya başlamıştır. Bu artış olağanüstü dönemlerde daha da hızlanmış ve adeta bir sıçrama şeklinde olmuştur (Pehlivan, 2004: 70).

Kamu harcamalarının artış sebepleri “gerçek artış nedenleri” ve “görünüşte (nominal) artış nedenleri” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Kamu harcamalarının sadece tutarında oluşan artışa görünürde artış, nitelik veya miktarının artması durumuna ise gerçek artış denilmektedir. Bu çerçevede, kamu harcamalarının artışının çok sayıda sebebi bulunmaktadır. Bunları, yukarıda da bahsedildiği üzere temelde iki gruba ayırmak suretiyle incelemek mümkündür.

1.4.1. Görünüşte Artış Nedenleri

Kamu harcamaları genellikle artma eğilimindedir. Bazı nedenlerden dolayı kamu harcamalarının artışı çok sayıda nedene dayanmaktadır. Siyasi otorite tarafından kamu gereksinimlerini karşılamada kullanılan iktisadi mal(lar) miktarında bir değişme olmaksızın kamu harcamalarında rakamsal bazda yükselişler görülüyorsa söz konusu yükselişler “görünüşte” olmaktadır (Erdem vd., 1998: 47). Bu çerçevede, kamu harcamalarını “görünüşte” arttıran nedenler aşağıdaki gibi belirtilebilir.

1.4.1.1. Genel Fiyat Seviyesindeki Yükselmeler

Fiyatlar genel seviyesindeki yükselmeler, görünüşte artış oluşturan nedenlerin arasındadır. Dünya ekonomilerinin çoğunda fiyatlar genel seviyesi uzun dönemde sabit

olamamaktadır. Bu durum özellikle bariz fiyat artışlarının yaşandığı zamanlarda kamu harcamalarında önemli artışlara sebebiyet verebilmektedir (Batirel, 1976: 109). Mal ve hizmetleri satın almada kullanılan (ulusal) paranın değerinin azalması kamu harcamalarının görünüşte yükselişine neden olabilmektedir. Bu durumun sebebi, aynı hizmeti karşılayabilmek için paradaki değer kaybına eşanlı olarak harcama miktarının artırılmasıdır. Ekonomideki enflasyonist süreç, paranın değerinin düşmesi üzerinde etkilidir. Bu bağlamda, günümüz ülke ekonomilerinde para değerinin düşmesi, kamu harcamalarının görünüşte artmasına yol açan en önemli etkenlerden biri durumundadır (Akdoğan, 2003: 136). O halde, kamu harcamalarındaki gerçek artışı hesaplayabilmek için, cari kamu harcamalarının paranın satın alma gücünü gösteren bir fiyat endeksine bölünmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde enflasyonun kamu harcamaları üzerindeki etkisi bulunabilmektedir. Günümüzde paranın satın alma gücünün düşmesi, kamu harcamalarını görünüşte artıran en önemli nedenler arasında gösterilmektedir (Aksoy, 1998: 106).

1.4.1.2. Kamu Hizmetlerinin Para ile Gördürülmesi

Ödemelerin aynı biçimde gerçekleştirilmesi yönündeki uygulamalardan, nakdi (para) ekonomiye geçiş kamu harcamaları ile ilgili rakamların artışına sebebiyet vermiştir. Daha önceleri karşılığı aynı olarak ödenen kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi ile ilgili harcamaların, ekonomilerin gelişmesi paralelinde para ile karşılanması, diğer bir deyişle nakdi olarak karşılanması, topluma sunulan hizmetlerin boyutlarında bir farklılık yaratmasa da, bütçe içerisinde para yekûnunun artışına sebep olmuştur (Akdoğan, 2003: 59-60). Günümüz bütçelerinde bütün mal ve hizmetler, ilgili kamu kuruluşunca para karşılığında temin edilmektedir (Öner, 1986: 28). Bu durumdaki artış, cari para ölçüsü sayesinde oluşan bir artış olup, kamu hizmeti artışı ile ilgisi bulunmamaktadır.

1.4.1.3. Bütçe Tekniğindeki Değişme

20. yüzyılın başına kadar devlet bütçeleri safi bütçe usulüne göre hazırlanmaktaydı. Kamu gelirlerinin tahsili için yapılan masraflar, sağlanan gelirden düşülüyor ve kalan tutar bütçede yer alıyordu. Bu durum, elde edilen gelirle yapılan giderlerin aleni bir şekilde görülememesine neden olmaktaydı. Kamu harcamalarının

devlet bütçesine olduğu gibi yansımaya engel olan bu usule son verilmiş, yerine tüm kamu gelir ve giderlerinin olduğu gibi bütçede yer almasını olanaklı kılan gayrisafi usule geçilmiştir. Söz konusu usule göre, kamu gelirleri devlet hazinesinde toplanmakta ve tüm harcamalar yine aynı yerden gerçekleştirilerek, bunların birbirlerine mahsubu yapılmaksızın olduğu gibi bütçede gösterilmesi gerçekleştirilmektedir. Buna göre, bütçe usulündeki bu değişiklik ile gider ve gelir gruplarının birbiriyle karıştırılmaksızın ve ayrı ayrı gösterilmesi bütçe rakamlarının daha yüksek görünmesine neden olmuştur (Nadaroğlu, 1998: 160; Akdoğan, 2003: 60; Pehlivan, 2004: 77). “Yani gayri safi usule geçilmek suretiyle, bütçede gelir arkasında gider, gider arkasında da gelir saklamak mümkün olmamakta, kamu gelir ve giderleri bütçede olduğu gibi görülmektedir” (Aksoy, 1998).

1.4.1.4. Demografik Faktörler ve Nüfus Artışı

Devletlerin savaşlar neticesinde hem sınırlarının hem de nüfusunun artması suretiyle de kamu harcamalarında görünüşte artış meydana gelebilmektedir. Bir ülkenin diğer bir ülkenin topraklarını kendine katması ve nüfusun artması durumunda kamu harcamalarında görülecek artış kamu hizmetlerinde gerçek bir artış olmayıp, görünüşte bir artış olmaktadır. Bu durumun aksine ülkeden ayrılan topraklar ve sınırların daralması sebebiyle kamu harcamalarında oluşabilecek azalmalar ise görünüşte (itibari) bir azalma sayılmaktadır (Erginay, 1994: 143). Bazı zamanlarda siyasi gelişmeler, ülke sınırlarının ve nüfusunun değişmesi sonucunu doğurabilmektedir. Siyasi nedenlerle, bir ülkenin yüzölçümü değiştiği zaman kamu giderlerinde görünüşte yükselişler oluşabilmektedir. Bu sebepten ötürü, ülkeler arasında kamu harcamaları açısından sağlıklı kıyaslamalar yapabilmek için, savaş vb. durumlar itibariyle ülke sınırları ve nüfusunda oluşan farklılıkların dikkate alınması icab etmektedir. Öte yandan, bir devletin nüfusu bir yıldan diğer bir yıla yükseliş gösterebilmekle birlikte; bu durumda nüfus artış hızı ile kamu giderleri artış hızı eşit ise, bu takdirde kamu giderlerinde görünüşte artış vuku bulmaktadır. Çünkü, bütçedeki kamu giderleri artışı, nüfus artışına eşanlı bir seyir izlemiş olmaktadır (Aksoy, 1998: 107-108).

1.4.2. Gerçekte Artış Nedenleri

Kamu giderlerinin yükselen milli gelire kıyasla daha fazla bir oranda artması kamu harcamalarında gerçekte bir artış oluşturabilir. Diğer bir deyişle, kamu harcamalarının gayri safi milli hasılaya veya milli gelire oranla bir artışı söz konusu olmuşsa, bu ölçüye göre böyle bir artış gerçek artış olmaktadır (Aksoy, 1998). Bu tür artışlar, kamu kesiminde karşılanan hizmetlerin gerçek olarak yükselişini göstermektedir. Kamu harcamalarının gerçek artış nedenlerini aşağıdaki gibi belirtmek mümkündür.

1.4.2.1. Savaş ve Savunma Harcamalarındaki Artışlar

Kamu harcamalarının gerçek artış nedenleri arasında, savaşlar ve dolayısıyla savunma giderleri özellikle birinci ve ikinci dünya savaşları büyük bir yer teşkil etmektedir. Bugün bile savaşlardan dolayı, savunma giderleri ülkelerin bütçelerinde önemli bir yer işgal edebilmektedir. Bir ülkede, savaş ve beraberinde getirdiği problemlerin karşılanması ve jeopolitik konuma bağlı olarak savunma önlemlerinin artması kamu harcamalarında bir artışa neden olabilmektedir. Savaşlar bu anlamda kamu harcamalarında artışların çok olduğu zaman dilimleridir. Şöyle ki bazı durumlarda devletler bütçelerinin %50'sini savunma harcamalarına ayırabilmektedirler. Bu şekilde günümüzde milli savunma için ayrılan pay, devlet bütçeleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır (Pehlivan, 2004: 74). Savaşlar sonunda, felaketzedelere, göçmenlere, savaş malullerine yapılan yardımlar; savaş tahribatının gerektirdiği ödemeler; savaş borçlarının faiz ödemeleri de kamu giderlerinin gerçekte artışına sebebiyet veren faktörler arasında yer alabilmektedir. Günümüzde yeni nesil modern uçaklar, harb gemileri, zırhlı araçlar vs. gibi savaş araç ve gereçlerinin yüksek fiyatlı olması da kamu harcamalarında artışa neden olabilmektedir (Erginay, 1994). Buna ilaveten, savunma amaçlı yapılan harcamaların, ekonomik amaç ve hedeflere ulaşmada etkileri önemli ölçüde olabilmektedir.

1.4.2.2. Teknolojik Nedenler

Teknolojik buluş ve gelişmeler, bir taraftan devletin işlevlerini artırmış ve yeni hizmetlerin gerçekleştirilmesi zorunluluğunun yanı sıra, öteden beri görülmekte olan hizmetlerin daha iyi bir şekilde sunulmasına yani, daha pahalıya mal olmasına da

sebebiyet vermiştir (Güner, 2002: 30). Ayrıca dünyadaki kıt kaynakların daha etkin şekilde kullanılmasının sağlanması ve üretim kapasitesinin artırılabilmesi için enerji, iletişim, uzay vb. konularda teknolojik araştırma ve ilerleme gereklidir. Bu durum devletin hizmetlerinin ve harcamalarının önemli ölçüde artışına yol açmıştır. Mesela, otomobilin bulunuşu ve seri üretimi; kamuyu yeni yollar yapma mecburiyetinde bırakmakla birlikte bu durum oto parkları vs. artırmaya yönelik olarak kamu giderlerinin gerçek artışına da yol açmıştır. Aynı zamanda, telefon, telgraf, radyo ve televizyonun icat edilmesinin yanı sıra diğer teknik ilerlemeler, iletişim ve haberleşme araçları; süreç içerisinde devletin harcama yekûnunu artırmıştır. Böylece, kamunun yaptığı harcamalarda gerçek bir artış görülmüştür (Aksoy, 1998).

1.4.2.3. Sosyal ve Ekonomik Nedenler

Ekonomik yapının değişmesinin yanı sıra, toplumda süreç içerisinde önemli değişimlere uğramıştır. Toplumun eğitim düzeyinin artırılması amacıyla, eğitimin ücretsiz sunulması, sosyal hukuk devleti olmanın gereği kimsesizlere yönelik sosyal imkânlar, sağlık tesisleri, dinlenme tesisleri, toplumun yaşam standardının yükseltilmesi bakımından gerçekleştirilen uygulamalar, devleti daha fazla harcama yapmaya itmektedir. Dolayısıyla devletler, kamu hizmetlerini daha iyi karşılayabilmek ve herkesin bu hizmetlerden faydalanmasını temin etmek için kamu giderlerini gerçekten artırmışlardır (Ulusoy, 1989: 34).

Günümüzde devletin ekonomideki varlığı eskiye nazaran artmış bulunmaktadır. Klasik iktisadi düşüncenin hüküm sürdüğü dönemde kamu harcamalarının minimum düzeyde tutulması öngörülmekteydi. Fakat 1929 sonrasında devletler; ekonomik, siyasi ve sosyal şartlarda oluşan değişiklikler neticesinde, iktisadi yaşamda önemli rol oynamaya başlamışlardır ve bu duruma paralel olarak müdahaleci devlet anlayışı önem kazanmıştır. Bu durum devletlere, kamu giderlerinin miktarı ve bileşimi üzerinde yönlendirme fırsatını vermiştir. Devletlerin bizzat ekonomiye müdahale etmesi, daha fazla harcama yapma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır (Mutluer vd., 2007).

1.4.2.4. Nüfusun ve Şehirleşmenin Artışı

Zaman içerisinde ülkelerin nüfuslarında meydana gelen artış, ya da ülke sınırlarında genişleme sonucu ülkeye yeni edinimlerle birlikte yeni nüfus oluşumu,

kamu harcamalarının artışını mecburi hale getirmektedir. Ancak, nüfus artışları sonucunda kişi başına kamu harcaması miktarında artışlar da olabilir. Bu takdirde nüfus artışı, kamu harcamalarını yalnız görünürde değil, gerçek olarak da arttırmış olmaktadır. Bilindiği gibi nüfus artışının XX. yüzyılda ulaştığı boyutlar, her ülkede yerleşim birimlerinin devamlı genişlemesine, hızlı şehirleşme olayının yaşanmasına yol açmıştır. Bu durum, her geçen gün devletin daha fazla hizmet yüklenmesini zorunlu kılmıştır (Özer, 1980: 25). Nüfusun büyük ölçüde artışına paralel olarak, savunma, eğitim, sağlık hizmetleri, büyük şehirlerin oluşumu, yerel hizmetler ve göçler vb. gibi durumlar kamu giderlerinin artışını gerektiren nedenler olmuşlardır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde nüfusun büyük oranda arttığı görülmektedir. Böyle ülkelerde, kamu gelirlerinin kifayetsiz kalışına ek olarak hızlı nüfus artışı kamu bütçesi üzerindeki yükü artırabilmektedir (Aksoy, 1998: 112-113).

1.5. KAMU HARCAMALARININ GELİŞİMİNE İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIMLAR

Tarihsel süreç içerisinde, kamu harcamalarında sürekli artış izlenmiştir. Savaş dönemlerinde bu artış ivme kazanmıştır. Ancak kamu harcamalarında görülen bu artışları tek bir faktöre bağlamak mümkün görünmemektedir. Bu anlamda, kamu giderlerinde oluşan artış açıklamaya yönelik çok sayıda kuram ve model oluşturularak, her nevi ülke ekonomisi için ampirik çalışmalar yapılmıştır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı iktisatçılar tarafından konuya ciddiyetle eğilinmiş, muhtelif düşünceler ortaya atılmış, ekonomik yazında bu düşüncelerin geçerliliği sürekli tartışılmaya başlanmıştır.

1.5.1. Wagner Kanunu

Kamu harcamalarının artış konusu ilk önce sistemli olarak Adolph Wagner tarafından ele alınmıştır. Maliye literatüründe kamu giderlerinin artış kanunu olarak bilinen çalışma XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Adolph Wagner tarafından formüle edilmiştir. Adolph Wagner çalışmasında ilk kez mali iktisat'ın varlığını ortaya koymuş, harcamaların artışından ziyade kamu faaliyetlerinin artış kanunundan bahsetmiştir. Adolph Wagner, 19. yüzyılın sonlarına doğru bazı ülkelerde (İngiltere, İsviçre, Prusya ve Kuzey Amerika gibi), sanayileşmeden dolayı üretim ve milli gelirleri artarken kamu

harcamalarının sürekli artış içinde olduğunu saptamış, bu artışın sosyal bir yasaya bağlı olarak gerçekleştiğini savunmuş ve kamu harcamalarının artışını, toplumların gelişmesiyle birlikte devletin görev ve çalışmalarının artması sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir. Netice olarak Wagner, devletin mali ihtiyaçları ile milli geliri arasında bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır (Ulutürk, 1998: 32; Nadaroğlu, 1998: 143; Edizdoğan, 2004: 42). Wagner, temelde kamu harcamalarındaki artışın sosyal gelişmenin kaçınılmaz olarak devlete yüklediği faaliyetlerinin artmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve özel sektör tarafından karşılanması mümkün olmayan bu faaliyetlerin kamu tarafından karşılanmak zorunda olması, devletin ekonomideki faaliyetlerinin ve payının artmasına neden olduğunu ileri sürmüştür (Terzi, 1998: 69). Diğer bir deyişle Wagner'e göre, devlet; piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmanın yanı sıra bazı mal ve hizmetlerin kamu sektöründe üretilmesi gereğinin zamanla anlaşılması sebebiyle, kamu harcamaları vasıtasıyla kamu hizmetlerini yerine getirmeye çalışmakta ve bu durumda kamu giderlerinde bir yükselişle karşılaşılması söz konusu olmaktadır. Benzer şekilde, Wagner; bazı zamanlarda teknolojideki değişiklik ve ekonomik gelişmenin, doğal monopollerini yönetmek ve finanse etmek için yapılan kamu müdahaleleri ile ilintili olduğunu ileri sürmüştür (Henrekson, 1993).

Wagner Yasası'nda kamu harcamaları içsel bir değişken olarak görülmektedir. Modelde nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru iken; Keynes Yasası'nda dışsal bir değişken olarak görülen kamu harcamalarındaki artışın milli gelirden bir artışa neden olacağı ve dolayısıyla nedenselliğin kamu harcamalarından büyümeye doğru olacağı belirtilmektedir. Ayrıca, kamu harcamaları artış yasası olarak da isimlendirilen Wagner Kanunu'na göre, kamu harcamaları büyümede oluşabilecek değişikliklere pozitif yönde bir tepki vermektedir. Ekonomik gelişme devletin ifa edeceği kamusal faaliyetlerde bir artışa neden olabilecektir (Arısoy, 2005: 64; Wahab, 2004: 2125).

Özetle; Adolph Wagner'e göre, devlet faaliyetleri zamanla hem genişleyip hem de yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, Wagner; ekonomik gelişmeyle beraber kamunun ekonomik faaliyetlerinde ve dolayısıyla da kamu harcamalarında bir artışın olacağı sonucuna varmıştır. Bu artışa, sanayileşmeyle birlikte devletin idari ve güvenlik vazifelerini daha etkin ifa etmek gereği ve hukuk sisteminin yerleştirilmesinin eskiye kıyasla daha önemli hale gelmesi sebep olmaktadır. Ayrıca, hızlı şehirleşme ve nüfus

yoğunluğunun artması da gerek kamu hizmetleri ve gerekse sosyo-ekonomik düzenlemeler için daha yüksek miktarda kamu harcaması yapılmasını mecburi hale getirmektedir. Ayrıca, sanayileşmeyle beraber oluşan teknolojik gelişme; haberleşme, ulaştırma gibi büyük ölçekli yatırımların (doğal monopol) devlet tarafından yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenlerden ötürü de Wagner' göre, sanayileşmeyle beraber kamu harcamalarının artacağı ifade edilmiştir (Ulusoy ve Zengin, 1998).

İktisat kuramında Wagner Kanunu'nun farklı ampirik versiyonları mevcuttur. Kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamak için, Goffman-Mahar (1971), Musgrave (1969), Gupta (1967), Michas (1975) ve Pryor (1969) tarafından beş farklı model geliştirilmiştir (Huang, 2006: 140-141). Sözü geçen yaklaşımlar çalışmanın devamında ayrıntılı olarak izah edilmiştir.

1.5.2. Peacock ve Wiseman Yaklaşımı

Peacock ve Wiseman, İngiltere'de 1890 ile 1960 yılları arasında kamu harcamalarının seyrini inceleyerek bazı sonuçlara ulaşmışlardır. Şöyle ki, bu iki İngiliz maliyeciyeye göre, Wagner'in öne sürdüğü gibi kamu giderleri sürekli değil basamaklı bir salınım sergilemektedir. Söz konusu sıçramaların İngiltere'de savaş, ekonomik bunalım vb. gibi nedenlerden dolayı olduğu saptanmıştır. Böylece, kamu harcamalarının kısa dönemde ani artışlar gösterebileceğini Peacock ve Wiseman "sıçrama" teziyle ortaya koymuştur. Peacock ve Wiseman 1961 yılında kamu harcamalarıyla ilgili yaptıkları çalışmada, hükümet tarafından toplanan kamu gelirlerine vurgu yapmışlardır. Sıçrama tezine göre, kamu harcamaları savaş gibi olağanüstü dönemlerde sıçrama yapmakta ve bu dönemler geçildikten sonra da kamu harcamaları eski seviyesine dönmemektedir (Hockley, 1992: 30; Rowley ve Tollison, 1994: 125-128).

Peacock-Wiseman sıçrama tezinde; iki ayrı faktör vergi mükelleflerini etkilemektedir. Bu faktörlerden biri kamu mal ve hizmetlerine olan talep, diğeri ise vergi oranları hakkında besledikleri yargıdır. Bu faktörlerden ilki özellikle gelirin arttığı dönemlerde kamu harcamalarının artırılması yönünde olurken; ikincisi mükellefler üzerinde bir yükü temsil etmesi, harcamaların kısılması veya artırılmaması yönündedir. Zıt yönde çalışan bu güçlerin denge noktası, politik karar organlarınca kamu harcamalarının sınırı olarak kabul edilir. Dolayısıyla, katlanılabilir vergi yükü sınırı, aynı zamanda kamu harcamalarının gerçekleşme düzeyini verecektir. Ayrıca, iktisadi

kriz ya da savaş gibi beklenmedik durumlarda razı olunabilir vergi sınırı ve bu çerçevede kamunun yapacağı harcamaların gerçekleşme düzeyi artacak, harcamaların istenen seviyesi ile gerçekleşme seviyesi (vergi sınırı) arasındaki farkta azalma görülecektir. Ayrıca, yazarlar kamu harcamalarının giderek merkezileştiği hususunu ileri sürmüşlerdir (Peacock ve Wiseman, 1961: 24-26).

1.5.3. Klasik Yaklaşım

Klasik yaklaşımda kamu harcamalarının mümkün olan en alt seviyede tutulması, devletin piyasada mal ve hizmet üretme girişiminde bulunmaması, gelirleri mümkün olan en düşük oranda vergilendirmesi ve yalnızca piyasa işlemleri aracılığıyla ve dolaylı olarak, faiz oranlarını enflasyon ortamında yükseltmeye, deflasyon ortamında da düşürmeye çalışması esastır. Klasik kuramda devlet faaliyetlerinin sınırlı tutulma sebebi ise devletin dolayısıyla kamu harcamalarının tarafsızlığının korunmasıdır. Zira klasik kurama göre devlet ekonomik olaylara müdahale ederse, dengenin otomatik olarak gerçekleşmesini sağlayan unsurların bozulmasından endişe edilmektedir. Bu durumda elbette ki harcamalarla vergilerin de tarafsız olması yani, bireylerin tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarında sapmalara sebebiyet vermemesi, “ekonomik kaynakların optimum kullanımını” etkilememesi gereklidir (Ataç, 1999: 7). Klasiklerin kamu harcamalarını aza indirmeyi istemelerinin başka bir nedeni; kamu harcamalarının basit bir tüketim gibi addedilmesi ve bu anlamda kamu giderlerinin milli gelir üzerinde azaltıcı bir özelliğe sahip olduğunu savunmalarından ileri gelmektedir. Bu sebeple klasikler devleti, halka sunulmuş malların bir kısmını alan ve hatta yok eden dolayısıyla üreten değil ancak tüketen zorunlu bir fena olarak değerlendirmişlerdir (Ulusoy, 2012: 45-46).

Kamu harcamaları kamusal ihtiyaçları karşılamak için yapılır. Klasik doktrine göre, kamu harcamaları ekonomik istikrar için arttırılıp azaltılamaz. Devletin ekonomiye müdahalesi hiçbir fayda getirmeyeceği gibi, aksine zararlı olacak ve ekonominin kendi kendine gidişatını bozacaktır. Şayet, ekonomide bir dengesizlik olursa bu durum geçicidir ve uzun dönemde tekrar denge sağlanacaktır. Klasik iktisatçılara göre, ekonomide durgunluk olduğunda kamu harcamalarını arttırmak, ekonomide aşırı talepten kaynaklanan enflasyon olması halinde de kamu harcamalarının kısılması söz konusu değildir. Bu yaklaşıma göre, maliye ve para politikaları istihdam

ve üretim seviyesini arttırmada tamamen etkisizdir ve devlet bütçesi küçük olmalıdır (Bocutoğlu, 2012: 1-39).

1.5.4. Keynesyen Yaklaşım

1929 Dünya Ekonomik Krizi klasik ekonomi kuramının öne sürdüğü varsayımları sekteye uğratmıştır. Bu dönemle birlikte ekonomiye kamu müdahalesinin ve kamu harcamalarının ağırlık kazandığı yeni bir ekonomik akım olan Keynesyen yaklaşım ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu görüş, mevcut üretim kaynaklarını tam olarak kullanamama sebebini toplam talebin yetersizliğine bağlamıştır. Bireysel harcamalar yoluyla toplam talepteki yetersizliği gidermek mümkün değildir. Bu yüzden tam istihdamın sağlanabilmesi için, toplam talebin kamu harcamaları yoluyla yeterli genişlikte tutulması gerekir (Nadaroğlu, 1998: 138). Görüldüğü üzere ekonomide istikrarı sağlamada en güvenli ve elverişli yol, kamu harcamalarında ve vergilerde gereken değişiklikleri gerçekleştirmek anlamında kullanılan maliye politikasına dayanmaktadır. Bu yaklaşımda, kamu harcamaları ve vergiler toplam talebi belirlediklerinden dolayı, bir ekonomide görülebilecek enflasyon, işsizlik ve istikrarsızlığı gidermede etkin araçlar olabilmektedirler. Keynesyen kuramda özellikle kriz dönemlerinde devletin efektif talebi artıracak önlemleri alması gerektiği fikri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Devletin tüketim, yatırım, transfer harcamaları biçiminde gerçekleştireceği müdahaleler, Klasiklerin iddia ettiğinin aksine gereksiz ve zararlı değildir. Yapılan bu tür müdahaleler, piyasa başarısızlığına neden olmadığı gibi ekonomiye yeniden bir ivme kazandırarak istihdam ve üretimi artırabilmektedir (Ataç, 2006: 8-9).

1.5.5. Monetarist Yaklaşım

Parasalcı (monetarist) ekolün kurucularından Friedman'a göre; bazı alanlarda piyasa başarısızlıkları devlet müdahalesini gerektirmekle birlikte, iktidar ve bürokrasinin tabiatı devlet müdahalesini, serbest piyasa sistemine göre olumsuz bir seçenek yapar. Devlet müdahalesi hem bireylerin serbest piyasada kişisel çıkarlarını gerçekleştirmesine engel olur, hem de çoğu kez başarısızdır. Friedman'a göre enflasyon, devlet müdahalelerindeki yükseliş sonucunda artan kamu harcamaları ve bütçe açıkları ile birlikte para arzının siyasi otorite tarafından ölçsüz bir biçime sokulmasından ileri

gelmektedir (Friedman, 1962: 296). Bu durumda, monetarist yaklaşıma göre, maliye politikasının ekonomide istikrarı sağlama niteliği kaybolmakta ve bu politikanın uygulama alanı oldukça sınırlı kalmaktadır. Monetaristler, ekonomideki yanlış para politikaları uygulamalarından vazgeçilmesi durumunda, ekonominin nispi olarak istikrarlı bir yapı sergileyeceğini iddia etmişlerdir (Ataç, 2006: 13-14). Klasik düşünce kuramına dönüş sayılabilecek bu yeni ekolde izlenmesi önerilen politikaların başında, kamu kesiminin küçülmesi, enflasyonla mücadele için harcamaların kısılması ve sıkı bir para politikası izlenmesi gelmektedir. Bu politikaların uygulamadaki sonucu ise kamu harcamalarının azalmasıdır.

1.5.6. Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı

Ekonomi yazınında ilk defa J. F. Muth'un (1961) bir makalesinde yer alan "Rasyonel Beklentiler Kuramı", klasik iktisatçıların yaklaşımına benzer şekilde, insanların iyi bir şekilde bilgilendirildiklerini ve kişilerin bunu çok iyi kullandığını ileri sürmektedir. Rasyonel Beklentiler Kuramı, uygulanması gereken para politikasının doğal bir sonucu olarak kamu harcamalarının özel kesimin ekonomi içindeki payını azaltmayacak ve kararlarında sapmalar meydana getirmeyecek şekilde düzenlenmesini kabul etmektedir (Togay, 1994: 49). Kamu harcamaları; savunma, adalet, emniyet, diplomasi gibi temel hizmetlerle sınırlandırıldığında, para arzına yol açan durumda ortadan kalkmış olacaktır. Ayrıca, kamu harcamalarındaki azalma toplam kaynakların kamu kesiminde verimsiz bir şekilde kullanılmasının da önüne geçecektir. Teori, bir ekonomide uygulanacak olan maliye politikasının uzun dönemde üretim ve istihdamı negatif yönde etkileyeceğini iddia ederken, para politikasının ise kısa ve uzun dönemde ekonomide yalnızca fiyatlar genel seviyesini etkileyeceğini öne sürmektedir. Klasik iktisat ve monetarist kurama benzer şekilde Rasyonel Beklentiler Kuramı da, devlet harcamalarındaki olası bir yükselmenin özel tüketim ve yatırım harcamalarında veya ithalatta bir azalma meydana getireceğini kabul etmektedir. Bu sebeple, kamu harcamalarındaki bir artış, toplam talebi etkilememektedir. Sonuç olarak, Rasyonel Beklentiler Kuramı, kamu harcamalarının artırılması, para arzının artırılması ya da azaltılması, verginin azaltılması gibi etkin makro ekonomik politikalara karşı çıkmaktadır (Savaş, 1994: 242-243).

1.5.7. Arz Yönlü Yaklaşım

Arz Yönlü yaklaşım A. Laffer tarafından 1980'lerde talep yönlü ekonomiye bir karşılık olarak gündeme getirilmiştir. Bu kuram klasik iktisadın modern tarzda ifadesinden başka bir şey olmayıp ve ekonomik istikrarı sağlamada temel maliye politikası aracının “vergi oranları” olduğunu savunmuştur. Bu yaklaşımda; bireyleri çalışmaya, tasarrufa teşvik etmek maksadıyla talep yönlü politikalar yerine arz yönlü politikalara önem verilerek, vergi oranlarında büyük indirimler yapılması ileri sürülmüştür. Ekonomik büyümenin hızlanması ve verimliliğin artırılması bu sayede gerçekleştirilebilecektir. Arz Yönlü İktisadı savunanlara göre, ekonomide vergi azaltılması, Keynesyenlerin öne sürdüğü gibi toplam talebi teşvik ettiği için değil, o ekonomideki kişileri çalışmaya, yatırıma, tasarrufa ve üretime teşvik etmek için etkilidir. Bu kuramı savunanlar, bir ekonomide maliye politikası uygulamasının sadece toplam talep düzeyinde bir etki oluşturabileceğini iddia eden Keynesyen görüşün yetersiz olduğuna inanmışlardır. Kısaca, bir ekonomide görülebilecek bir istikrarsızlığın temel sebebi; para arzının gerçek üretim artışına kıyasla daha fazla yükselmesidir. Dolayısıyla, şayet para arzı sabit bir hızla yükselirken, üretim ve istihdam düzeyini artırıcı, yatırımı ve tasarrufu özendiren bir vergi politikası uygulanırsa bu istikrarsızlık durumunu ortadan kaldıracaktır (Ataç, 2006). Özellikle durgunluk içinde enflasyonu (stagflasyon) önlemede Keynesyen önerilerin yetersizliği karşısında Arz Yönlü İktisat, devlet harcamalarına belirli bir sınır koyarak toplam talebi azaltan, para arzındaki artışı denetim altına alan ve tasarruf ve sermaye artırımını engelleyen vergi yüklerini azaltmaya yönelik görüşler sunmuştur (Kademli, 2007: 13).

1.5.8. Diğer Yaklaşımlar

Kamu harcamalarına ilişkin çalışmalarda, gerek Wagner'in görüşlerinden gerekse Keynesyen yaklaşımdan hareketle birçok model oluşturulmuştur. Bunlardan ampirik çalışmalarda kullanılan başlıca modeller şunlardır; Goffman-Mahar Modeli (1971), Musgrave Modeli (1969), Gupta (1967) ve Michas Modeli (1975), Pryor modeli (1969), Mann (1980), Ram (1986), Barro (1990), Payne-Ewing (1996). Bu modeller sırasıyla aşağıda açıklanmaktadır.

Goffman ve Mahar (1971), ekonomik kalkınma ve gelişmenin, kamu sektörü hizmetlerini artırdığı sonucunu kabul etmektedir. Yaklaşım, gelişmekte olan ülke

ekonomilerinin, büyük iktisadi krizlerden ve savaşlardan etkilenebileceğini belirterek, bu ülkelerin kendilerine münhasır özelliklerin (sosyo-ekonomik, politik) kamu harcamalarında bir artışa sebebiyet verebileceğini savunmuştur. Ayrıca, Goffman ve Mahar, milli gelirin yanı sıra nüfus ve fiyat değişimlerinin de kamu harcamalarını açıklamada dikkate alınması gereken değişkenler olduğunu vurgulamaktadır. Bunun gerekçesi olarak da savunma ve askeri harcamalar gibi kamu harcamalarının nüfusla değişmezken; sağlık, eğitim gibi harcamaların nüfusun artışıyla pozitif ilişki içerisinde olmasını göstermektedir. Goffman ve Mahar'a göre; kamu harcamaları, kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılanın bir fonksiyonu olmakla birlikte, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla arttıkça bütçe harcamalarının eşanlı olarak artacağını iddia etmiştir [RKH = f(RGSYİH/Nüfus)] (Taşseven, 2000: 11).

Ekonominin gelişme sürecine bağlı olarak kamu sektörünün rolünün değiştiğini vurgulayan Musgrave (1969), bu değişimin özellikle eğitim ve sağlık harcamaları ile diğer sosyal harcamalar lehine olduğunu belirtmiştir. Musgrave kalkınmanın göstergesi olarak kişi başına geliri modelinde kullanmış ve kamu ve özel sektör arasında kaynakların kullanımında verimliliğin baz alındığını varsaymıştır. Çünkü özel mallar belirlenirken yoğun olarak içsel fayda dikkate alınırken; kamu mallarında dışsal faydası yoğun mallar dikkate alınmaktadır. Musgrave, iktisadi büyümenin kamu harcamalarının alt türleri olan cari, yatırım ve transfer harcamalarını aynı şekilde etkilemediğini vurgulamıştır. Musgrave'e göre, kamu harcamalarının yükselişinde; nüfus, kentleşme ve iktisadi kalkınmaya bağlı olarak oluşan istekler vb. faktörler de belirleyicidir (Gemmell, 1993: 107). Buna göre Musgrave modelinde reel kamu harcamalarının reel gayri safi yurt içi hasıladaki payı, kişi başına reel gayri safi yurt içi hasılanın bir fonksiyonu olmaktadır [RKH/RGSYİH = f(RGSYİH/Nüfus)]. Bu yaklaşıma göre; Wagner Kanunu'nun geçerliliği, kamu harcamalarının toplam iktisadi aktiviteler içerisindeki payının kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılaya olan elastikiyetinin 0'dan büyük olmasına bağlanmıştır (Yamak ve Küçükkale, 1997).

Gupta (1967), Peacock Wiseman hipotezini; İngiltere, ABD, Kanada, Almanya ve İsveç üzerine istatistiksel olarak ilk kez test etmiştir. Çalışmasının sonunda hipotezi tekrar yorumlayan Gupta, sosyal gelişmenin sonrasında kamu harcamalarındaki değişim oranını modeline ilave etmiştir. Kamu harcamalarının yapısındaki değişimleri içeren şekliyle 1967 yılında hipotez genişletilmiştir. Gupta çalışmasında ayrıca; yardımlar,

refah harcamaları ve sübvansiyonlarda oluşan büyük miktarlardaki bir yükselişin borçlanma ile finanse edildiğini ve böyle süreçlerde devlet bütçesinin sürekli bir açıkla karşılaştığını öne sürmüştür. Gupta'ya (1967) göre, reel kişi başına kamu harcamaları reel kişi başına gayri safi yurt içi hasılanın bir fonksiyonu olarak değerlendirilmiştir [$RKH/Nüfus = f(RGSYİH/Nüfus)$] ve reel kişi başına gayri safi yurt içi hasıla arttıkça reel kişi başına kamu harcamalarının da yükseleceğini işaret etmiştir (Henrekson, 1993: 408).

Michas (1975), Wagner kanununda tek bir formül kullanmanın, Wagner Kanunu sonuçlarına ulaşırken esnekliğin ölçümünde ya da verilerin doğru olarak saptanmasında yanlışlık varsa meydana gelebilecek karışıklıkları çözmeye kolaylık sağlayacağını vurgulamaktadır. Michas modeline göre, kişi başına kamu harcamaları, yine kişi başına GSYİH'nın bir fonksiyonu olarak kabul edilmektedir. Modelde, kişi başına düşen reel kamu harcamalarının kişi başına düşen GSYİH'ya göre elastikiyetinin 1'den büyük olması durumunda Wagner Kanunu geçerli olacaktır [$RKH/Nüfus = f(RGSYİH/Nüfus)$] (Huang, 2006: 141).

Pryor (1969), büyüyen ve gelişen ekonomilerde kamu tüketim harcamalarının ulusal gelir içindeki payının artacağını savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kamu tüketim harcamaları, ulusal gelirin artan bir fonksiyonudur [$C = f(RGSYİH)$] ve kamu tüketim harcamalarının, reel gayri safi yurt içi hasıla elastikiyetinin 1'den büyük olması halinde Wagner yasası geçerlidir (Gandhi, 1971: 45).

Wagner yasası esaslı çalışmalardan Mann (1980), bir ekonomide reel gayri safi yurt içi hasıla arttıkça kamu kesiminin o ülke ekonomisi içindeki payının artacağını ileri sürmüştür. Yazara göre, reel kamu harcamalarının reel gayri safi yurt içi hasıla içindeki payının, reel gayri safi yurt içi hasıla elastikiyetinin 0'dan büyük olması, Wagner yasasının geçerli olduğu anlamına gelecektir [$RKH/RGSYİH = f(RGSYİH)$]. Özetle, bu yaklaşımda da, kamu harcamaları milli gelirin artan bir fonksiyonu olma durumundadır (Henrekson, 1993: 408-409).

Wagner Yasası çerçevesinde literatürde en yaygın kullanılan versiyonlardan biride Payne ve Ewing'in (1996) çalışmasıdır. Yazarlar çalışmalarında, reel gayri safi yurt içi hasıla içerisinde reel kamu harcamalarının payı ile kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasıla arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve kişi başına düşen reel gayri safi

yurt içi hasıla arttıkça reel kamu harcamalarının reel gayri safi yurt içi hasıla içindeki payının da yükseleceğini ileri sürmüşlerdir [$RKH/RGSYİH = f(RGSYİH/Nüfus)$].

Barro'nun (1990) içsel büyüme modeli, GSYİH içinde kamu harcamaları ile kişi başına düşen reel GSYİH artışı arasında olası bir ilişki olduğunu varsaymaktadır. Barro modeli sabit getiri varsayımına dayanmakla birlikte, burada kamunun yaptığı yatırımların özel sektörü destekleyici özelliğine değinilmektedir. Barro modelinde kamu kesiminin büyüklüğüne bağlı olarak büyüme oranı değişebilmektedir. Barro, kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı azaldıkça, büyüme oranı üzerindeki etkisinin pozitif, büyüdükçe negatif yönlü olacağını vurgulamıştır. Teoride, kamu kesiminin büyüklüğünün, ekonomik büyümeyi ve etkinliği önemli ölçüde düşürdüğü ileri sürülmektedir. Kamu faaliyetlerinin etkin olmayan bir şekilde yürütülmesi ve sistemin verimliliğini düşürebilecek mali ve finansal yükler büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Diğer yandan hükümet harcamaları, özel ve toplumsal menfaatler arasındaki ilişkiyi geliştirme ve ticari dışa açıklığı sağlayıcı mekanizmaları da içermektedir. Ayrıca, kamu yatırımları ekonomik büyümeyi teşvik edici bir rol de üstlenmektedir. Ram (1986), 70 ülkeyi kapsayan çalışmasında, kamu kesiminin büyüklüğünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiş ve genellikle Keynesyen yaklaşımı destekler bulgular elde etmiştir.

1.6. KAMU KESİMİNİN BÜYÜKLÜĞÜNÜ ÖLÇMEDE BİR ÖLÇÜT OLARAK KAMU HARCAMALARI

Toplam ekonomi içerisinde kamu kesiminin ne kadar pay aldığı bilinmesi kamu harcamaları ölçütü ile sağlanmaktadır. Dolayısıyla devlet tarafından ifa edilen veya devletin sorumluluğunda olan işlemlere özgü bedelin ne kadar olduğu bu ölçütle belirtilmektedir. Söz konusu tutar veya meblağ bazı yıllardaki azalmalar veya duraklamalar haricinde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde genellikle artış göstermekte, bununla birlikte kamu kesiminin ekonomi içindeki boyutu ve etkisinin değerlendirilmesinde bir enstrüman olarak görülen kamu harcamalarının genelde bir artış eğiliminde olduğu gözlenmektedir (Yılmaz ve Susam, 2001: 1). Zamanla hemen hemen tüm ülke ekonomilerinde kamu kesimi gelişmiş ve devletin ekonomideki yeri büyümüştür. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerde kamu kesimi olabildiğince ağır bir şekilde büyürken, gelişmiş ülke ekonomilerinde ise son derece seri bir biçimde

gelişmiştir. Özellikle savaş, ekonomik buhran ve sosyal çöküntü dönemlerinde kamu sektörü çok hızlı bir şekilde ve özel sektöre sekte vuracak yönde büyüme göstermiştir (Şener, 2008: 29). Bununla birlikte işleyen süreçte kamunun iktisadi faaliyetlerinde niceliksel değişimlerin yanı sıra niteliksel değişimlerde görülmüştür (Ulusoy, 2012). Bu bağlamda kamu kesiminin cesametini tespit etme veya büyüklüğünü belirleme bütün ülkelerin merak konusu haline gelmiştir. Kamu ekonomisinin büyüklüğü genel olarak, kamu kesimini temsil eden kurum ve kuruluşların yapmış oldukları harcamaların gayrisafi milli hasılaya oranlanmasıyla hesaplanmaktadır. Yani, toplam kamu harcamaları gayrisafi milli hasılaya oranlandığında bir ekonomideki kamu kesiminin büyüklüğü ortaya çıkabilmektedir. Bu tip hesaplamada, konsolide devlet bütçesi, mahalli idarelerin, fonların, döner sermayeli kuruluşların, KİT'lerin, sosyal güvenlik kuruluşlarının ve diğer kamu tüzel kişilerinin yaptıkları harcamalar toplamının gayrisafi milli hasılaya oranı kamu kesiminin büyüklüğünü verebilmektedir (Pehlivan, 2004: 39). Bunların yanı sıra, uluslararası mukayeselerde kamu ekonomisinin boyutu, ekseriyetle konsolide bütçe harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranlanmasıyla ölçülebilmektedir. Kamu harcamaları aynı zamanda kamu kesiminin iktisadi faaliyetler içindeki görece konumunu, yani kamu sektörünün büyüklüğünü ölçmede de kullanılan bir makroekonomik değişkendir (Şener, 2008; Şenesen, 1998: 277). Her hangi bir ekonomide devletin ekonomiye müdahalesinin veya kamu ekonomisinin hacminin büyüklüğünün ölçüsü olarak sosyal mallar ile KİT'lerin yapmış olduğu üretim toplamı alınabileceği gibi, genelde uluslararası karşılaştırmalarda kabul gören kamu harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranı da yaygın bir ölçü aracı olarak kullanılmaktadır (Şener, 2008: 43). Günümüz dünyasında kamu sektörü ülkeleri ekonomik hayatında çok önemli rol oynadığından, bir ülkede kamu ekonomisinin büyüklüğünü doğru bir şekilde ölçme, hem genel ekonomik politikaları belirlemede, hem de genel ekonomik sorunların çözümünde çok önemli bir işlevi sağlamaktadır (Pehlivan, 2004: 19; Ulusoy, 2012: 6).

Adam Smith'den bu yana klasik iktisadi savunanlar küçük ve ekonominin normal seyrine müdahale etmeyen bir devleti tercih etmişlerdir. Devlete yüklenen belirli görev(ler)in bir yansıması olarak kamu kesiminin ekonomideki payı (Kamu Harcamaları/GSYİH) 1870 ile birinci dünya savaşı arasındaki zaman diliminde birçok sanayileşmiş ülkede aşırı salınım göstermemiş olmakla birlikte ortalama %10'lar

civarında gerçekleşmiştir (Sakal, 1999: 164). Yalnız 1929 büyük dünya buhranından sonra oluşan sosyo-ekonomik yapıya binaen kamu kesiminin ekonomideki payı hızla yükselmiş ve günümüzde %40-50 seviyelerine kadar çıkmıştır. Devletin ekonomide üstlendiği görevlere paralel olarak kamu harcamaları/GSMH payının artması, 1980'li yıllarda kamu kesiminin ekonomideki payının ölçümü ve küçültülmesi konuları ülke ekonomilerinin ortak gündemine yerleşmiştir. Günümüz kapitalist toplumlarında devletin ekonomideki yeri öyle büyümüş ve kamu sektörü gelişmiş ki, artık kapitalist kabul edilen toplumlar dahi tam bir karma ekonomi şekline dönüşmüşlerdir. Kamunun ekonomiye müdahale boyutunun en önemli simgesi olarak bilinen kamu harcamaları/GSMH oranı açısından bakıldığında günümüzde bu oranın %25'lerin altında olduğu ülke neredeyse yok gibidir. Bununla beraber söz konusu oranın %50'leri geçtiği gelişmiş ülkelerde mevcuttur. Yani süreç içinde kamu kesiminin iktisadi faaliyetlerinin hem niteliği, hem de niceliğinde bir artış görülmüştür (Ulusoy, 2012).

1930'lu yıllardan önce kamunun temel makro ekonomik hedeflere ulaşmak için mali araçlarla (kamu harcamaları) iktisadi hayata müdahale etme anlayışı genelde hoş karşılanmamaktaydı (Ulusoy, 2012). Günümüzde ise devlet, 1930'lardan önce benimsendiği gibi ekonomi üzerinde artık yansız değildir. Klasik yaklaşımın öne sürdüğü kamunun ekonomiye müdahalede bulunmaması anlayışı kabul edilmemektedir. Yaşanan deneyimler çerçevesinde liberal düşüncenin güçlü bir biçimde yaygın olduğu ülke ekonomilerinde bile, devlet, sadece temel fonksiyonlara ilişkin faaliyetlerle yetinmeyip üretim düzeyini yükseltmek, fiyat artışlarını engellemek, adil gelir dağılımını gözetmek gibi nedenlerle iktisadi ve sosyal yaşama el atabilmektedir. Günümüzün kamu kesimi aktif olarak iktisadi hayatta kendine yer bulabilmektedir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde devletin ekonomiye müdahalede bulunup bulunamayacağındansa, devletin ekonomiye hangi bölgelerde ve ne ölçüde bir yaptırımda yani kamunun iktisadi faaliyetlerinin hududunun ne kadar olması gerektiği mevzusu münazara edilmektedir. Fakat bu konuda farklı fikirler ileri sürülmesine rağmen, kamu kesiminin etkinliğinin boyutunun ne olması gerektiğine ilişkin kati bir yanıt verilememektedir. Zira, kamu kesiminin ekonomiye müdahale etme oranı ülkeden ülkeye aynı olmamakla birlikte, her ülkeye özgü ekonomik, sosyal ve politik bir bileşimi olan ve subjektif yönü kuvvetli olan değer yargılarına göre saptanabilmektedir (Şener, 2008: 3-4).

1.7. TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE BİLEŞİMİ (1980-2011)

Türkiye, 1980 sonrası dönemde 24 Ocak kararlarıyla serbest piyasa ekonomisine geçiş çabalarıyla birlikte ekonomi politikalarında önemli yapısal değişikliklere gitmiştir. Devletin ekonomide rolünün azaltılması, dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi, özelleştirme gibi bazı yapısal dönüşümler gündemi meşgul etmiştir. İktisat politikaları dönem içerisinde iç ve dış gelişmelerden nispeten etkilenmiştir. Ancak, kamunun ekonomiye müdahale etme gücü dönem içinde yerini muhafaza etmiştir. Kamunun ekonomideki rolünün azaltılması, özelleştirme ve kamuya ait olan kurumların yeniden yapılandırılmasında istenilen hedeflere ulaşamamıştır (Şimşek, 2004: 40). Türkiye ekonomisinde yaşanan orantısız serbestleşme süreci sonunda ekonomideki kırılganlık artmış ve Türkiye ekonomisi sürekli olarak krizlerle karşılaşır hale gelmiştir. Türkiye ekonomisinde 1990'lı yılların başından itibaren, kamu açıkları ve faiz yükü aşırı derecede artmıştır. Yüksek reel faizler, sermayenin kısa vadeli spekülative araçlara yönelmesine neden olmuş ve ekonominin kırılganlığını daha da artırmıştır (Parasız, 2001: 368-370). Bu gelişmeler paralelinde Türkiye ekonomisi 1994 ve 2001 krizlerini yaşama zorunda kalmıştır. Tablo 1.2.'den görüleceği üzere özellikle 2001 yılındaki kriz sürecinde kamu harcamaları/GSMH oranının neredeyse %46'lara varması dikkat çekicidir. 1980 yılından 1992 yılına kadar transfer harcamalarının GSYİH'ya oranı %10'un altında olmasına rağmen, 1992 yılından itibaren hızlı bir artış sergilemiştir. 2001 ekonomik krizinin yaşandığı yıl yaklaşık bu oran %32 ile zirve yapmıştır. 1990'lardan itibaren özellikle iç ve dış borç faiz ödemelerinin yükselmesi bu büyüklüğün temel sebebi olmuştur. Ancak 2001 yılında yaşanan ekonomik buhran sonrası kamu harcamaları/GSYİH oranında dikkate değer bir azalış meydana gelmiştir. Krizden sonra iktisadi hayata yön veren ve uygulanan reform ve düzenlemeler çerçevesinde bu oran nispi olarak azaltılabılmıştır. Diğer bir ifadeyle, 2001 krizinden bu yana, uygulanan sıkı para ve maliye politikaları sayesinde bu oran tedrici olarak düşürülebilmektedir (Çakman ve Çakmak, 2007).

1980-2000 yılları arası Türkiye'de kamu harcamalarını etkileyen faktörler arasında; yüksek enflasyon ve faiz oranları, personel rejimi ve sayısındaki artışlar, KİT'lerin finansmanı ve açıkları, tarımsal destekleme alımları, sosyal güvenlik kurumlarının açıkları, konsolide bütçeden yerel yönetimlere ayrılan paylar, savunma ve

güvenlik harcamalarındaki gelişmeler, özelleştirme faaliyetleri, tahkim kanunlarının getirdiği yük, bütçe dışı fon, döner sermaye, vakıf ve dernek uygulamaları, hazine tarafından verilen garantiler, özel tertip devlet tahvilleri ve seçim ekonomisinin etkileri yer almaktadır. Özetle, konsolide bütçe harcamaları, çok genel olarak irdelendiğinde, cari harcamaların seviyesini koruduğu, ancak yatırım harcamalarının 1980’li yıllardaki seviyesinin 2000 yılı itibariyle neredeyse yarısının altına düştüğü görülmektedir. Öte yandan önemli ölçüde, faiz giderlerinin etkisiyle transfer harcamalarının GSMH içindeki payını neredeyse üçe katladığı görülmektedir. Burada üzerinde durulması gereken bir önemli husus, devleti devlet yapan bazı harcamalardaki aşınmadır. Başka bir ifadeyle cari ve yatırım harcamaları, hizmet alanlarının artmasına rağmen gerekli gelişmeyi gösterememiştir. Toplumun refah düzeyi ve kalkınmasını etkileyen yatırım harcamaları önemli ölçüde gerilemiştir (Öztek, 2001).

Türkiye ekonomisinde 1980 yılı ve sonrası kamu kesiminin boyutundaki gelişmeler aşağıdaki Tablo 1.2.’de gösterilmiştir.

Tablo 1.2. Türkiye’de Konsolide Devlet Harcamalarının GSMH İçindeki Payı (%), (1980-2011)

Kalemler	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Harcamalar	20,33	18,89	15,09	18,75	17,07	15,03	15,95	16,92	16,26	16,52	17,21
Cari Harcamalar	9,33	7,95	6,79	7,67	6,72	5,93	5,96	6,47	6,09	7,73	8,42
Yatırım Harcamaları	3,5	3,82	3,14	3,39	3,12	2,91	3,17	2,64	2,1	1,68	2,49
Transfer Harcamaları	7,5	7,12	5,17	7,69	7,23	6,19	6,82	7,82	8,07	7,11	6,3
Kalemler	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Harcamalar	20,87	20,42	24,55	23,2	21,95	26,45	27,39	29,18	35,88	37,19	45,66
Cari Harcamalar	9,54	10,37	10,29	8,93	8,22	8,59	9,49	9,69	11,72	10,84	11,59
Yatırım Harcamaları	2,49	2,96	2,88	1,98	1,31	1,7	2,18	1,87	1,97	1,97	2,35
Transfer Harcamaları	6,3	7,09	11,39	12,3	12,42	16,16	15,72	17,62	22,19	24,38	31,72
Kalemler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Harcamalar	42,3	39,38	35,89	29,72	29,13	31,4	31,0	27,7	28,6	22,5	
Cari Harcamalar	11,38	10,8	11	10,77	12,11	11,86	10,3	9,5	8,8	9,2	
Yatırım Harcamaları	2,52	2,01	1,8	1,75	1,92	2,54	1,6	1,9	2,3	2,2	
Transfer Harcamaları	28,41	26,57	23,1	17,2	15,1	17	19,1	16,4	14,2	12,2	

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler (2004); DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2002); <http://ekutup.dpt.gov.tr>; <http://tuik.gov.tr>; Maliye Bakanlığı 2005 Yılı Ekonomik Raporu, T.C Merkez Bankası Kamu Harcama Rakamları (2004), DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010) Verilerinden Derlenmiştir.

Tablo 1.2.'den izleneceği üzere, Özal dönemi olarak bilinen 1980-1989 yılları arası kamu kesiminin büyüklüğü ortalama %18-19 bandında seyretmiştir. ABD ve İngiltere'de "arz yönlü ekonomi" söyleminin belirli bir etkinliğe kavuşmasının da etkisiyle, 1980'li yıllardan itibaren vergi yükünün azaltılması hedeflenmiştir. Bu şekilde 1983 yılından itibaren düşüş sürecine giren bütçe yükü (kamu harcamaları/GSYİH), 1984-1989 arası en alt seviyelere inmiştir. 1990 yılından sonraki dönem; Türkiye'de hem siyasi hem de iktisadi istikrarsızlıkların yer aldığı bir dönem olmuş ve bu dönemde bütçe açıklarının artmasını müteakiben iç borçlanmada yeni bir sayfa açılmıştır. İç borçlanmanın kısa vadeli ve yüksek faizli oluşu bütçenin faiz giderleri açısından "şişmesine" yol açmıştır (Şahinöz, 2001: 277). 1990-2002 yılları arası ise Türkiye koalisyon hükümetleriyle yönetilerek hem siyasi hem de iktisadi istikrarsızlıkları bir arada yaşamıştır. Koalisyon hükümetlerinin çok sık değişmesi iktisadi programlarda kesintilere sebebiyet vermiştir. Türkiye bu dönemde 1994 ve 2001 krizlerini yaşamıştır. Anılan dönemde uygulanan genişletici politikalara paralel olarak mali dengesizlikler artmıştır. Bu çerçevede 1990-2002 yılları arası kamu kesiminin hacmi ortalama %30'a çıkmıştır. Öte yandan, 1980 yılından 1990 yılına kadar kamu kesiminin boyutu dar bir bantta salınım sergilemiştir. Ancak, kamu kesiminin boyutu, 1991 yılından başlayarak, 2001 yılına kadar hızlı bir artış eğilimi sergilemiş ve bu 10 yıllık zaman diliminde kamu kesiminin boyutu %100 oranında artmıştır. Söz konusu dönem içerisinde koalisyonların çok sık değişmesi nedeniyle iktisadi programların sürekliliği sağlanamamıştır. 1994, 2000 ve 2001 krizleri sonucunda mali dengesizlikler sürekli tırmanmıştır. Yüksek faiz oranlarıyla yeni borçlanmaya gidilmesi uygulamaları, transfer harcamaları içinde yer alan faiz ödemelerinin hızla büyümesine yol açmıştır. Dolayısıyla 1991-2001 yılları arasında kamu kesiminin büyüklüğü artmıştır. 2002 yılından itibaren ise kamu kesiminin boyutunda azalma eğiliminde bir trend görülmüştür. Türkiye'de, 1990'lı yıllarda kamu kesiminin payında görülen hızlı yükseliş sadece kamu hizmetlerinin artması veya niteliksel bir değişime uğramasından kaynaklanmamaktadır. Dönem içerisinde işletmeciler kamu kuruluşlarının (İktisadi Devlet Teşekkülleri) zararlarını ve borçlarını kamu kesiminin üstlenmesi sonucu kamu kesiminin borçlanma ihtiyacı artmıştır. Bu çerçevede, kamu gelirlerinin artan kamu harcamalarını karşılama oranı ise sürekli azalmıştır. Ortaya çıkan bu durum devleti sürekli borçlanmaya mecbur kılmış ve transfer ödemeleri de bu gelişmeler paralelinde artırmıştır. Türkiye'nin 2001 yılına kadarki periyotta transfer harcamasının önlenemez yükselişi buna bağlı olarak da kamu

harcamalarının yükselmesi, kamu kesiminin boyutunun artmasına sebebiyet vermiştir (Şimşek, 2004: 42). 2002 yılı ile beraber Türkiye’de yakalanan siyasi istikrar durumu, IMF ve AB politikaları bünyesinde yapılan yapısal dönüşümler ve mali disiplinin uygulanmasından taviz verilmemesi kamu kesiminin boyutunun azalmasına ve 2006 yılı itibariyle %29'lara düşmesine neden olmuştur (Çam, 2007: 25). 2007 yazında ABD’de patlak veren kriz kısa sürede tüm dünyada etkisini hissettirerek Türkiye ekonomisine olumsuz yansımıştır. Sıkı maliye politikası uygulamaya devam eden Türkiye ekonomisi, krizden etkilenmiş fakat bu etkilenme ciddi bir rahatsızlığa dönüşmemiştir. Kamu kesiminin hacminde şiddetli bir dalgalanma gözlenmemiş hatta 2008 yılı sonrası azalma görülmüştür. Kamu kesiminin boyutu; 2009, 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla %27,7; %28,6; %22,5 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik seyre paralel olarak 2008’den 2011 yılına kadar, düşük reel faiz oranlarının etkisiyle faiz harcamalarının azalması ve cari transfer harcamalarının artışında yavaşlama neticesinde KH/GSYİH oranı sürekli azalan bir salınım sergilemiştir.

1.8. BAZI OECD ÜLKELERİNDE KAMU HARCAMALARININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE BİLEŞİMİ (1980-2011)

20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Dünya üzerinde daha fazla kamu harcamasının yapılması ve mali önlemlerin alınmasını savunan fikirlerin çoğalması ve bunun uygulamaya dökülmesi kamu kesiminin boyutunu dramatik biçimde artırmıştır. Kamu harcamaları büyük bunalım döneminde artış göstermiş ve 1930’lu yıllara gelindiğinde devletin minimal olma olgusu büyük ölçüde önemini kaybetmiştir. Keynesyen akımın 1950’lerde benimsenmesi kamu kesiminin daha fazla büyümesine sebep olmuştur. 1970’li yıllarda Keynesyen yaklaşım kısmen sekteye uğrasa da kamu kesiminin boyutunda artışlar görülmüştür. 1970’lerin ikinci yarısından sonra dünya ekonomisi, piyasa mekanizmasını daha fazla ön plana çıkaran liberal bir eksene doğru hareketlenme göstermiştir (Uzay, 2002: 153; Çeştepe ve Bilen, 2001: 56). Geçen yüzyılın özellikle son çeyreğinde ülkelerin devlet harcamalarında görülen artış bazı temel nedenlere dayandırılmıştır. Şöyle ki, ekonomik büyümeye bağlı olarak kamu harcamaları artmış, hayat standardını yükseltme çabaları sosyal güvenlik harcamalarının da artışına sebebiyet vermiştir. Devlet, toplumsal sınıflara ilişkin gelir dağılımında oluşan adaletsizliği gidermede yeni rol üstlenmiştir. Sosyal devlet anlayışının gelişimi, transfer ödemelerinin yükselmesine ve bu durumda toplam kamu harcamalarının

artışına neden olmuştur. Öte yandan, gelişmiş ülkelerde devletin daha önce var olmayan tüketicinin korunması, çevrenin korunması ve yüksek öğretimin geliştirilmesi vb. yeni görevleri, toplam kamu harcamalarının artışına sebebiyet veren temel faktörler arasında yer almışlardır (Sarı, 2003: 27). Kısaca, kamu harcamalarının artışında, kamu mal ve hizmetlerine olan talebin artışı, kamusal ve yarı kamusal mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimler, ekonomik süreç içerisinde kamusal mal ve hizmetlerin arz edilmesinde politik, bürokratik baskı gruplarının davranışları belirleyici olmuştur. 2. Dünya Savaşı'na kadar olan periyotta, kamu harcamalarının büyük bir oranı mal ve hizmet alımından dolayı iken, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bilhassa 1960 yılını müteakiben, sübvansiyonlar ve transferler kamu kesiminin büyümesinde sürükleyici güç olmuştur. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerle ilgili olarak Dünya Bankası tarafından yapılan ampirik çalışmalarda bu sonuca ulaşılmıştır (Sakal, 1999; Meriç, 2003). Örneğin bazı OECD ülkelerinde bu artış Tablo 1.3.'de açık bir biçimde izlenebilmektedir.

Tablo 1.3. Bazı OECD Ülkelerinde Kamu Kesiminin Boyutları (KH/GSYİH) (%), (1870-1990)

Ülkeler/Yıllar	1870	1913	1920	1937	1960	1980	1990
Avustralya	18,3	16,5	19,3	14,8	21,2	31,6	36,3
Avusturya	10,5	17,0	14,7	15,2	35,7	48,1	53,1
Belçika	-	13,8	22,1	21,8	30,3	58,6	53,4
Kanada	-	-	13,3	18,6	28,6	38,8	48,8
Fransa	12,6	17,0	27,6	29,0	34,6	46,1	50,7
Almanya	10,0	14,8	25,0	42,4	32,4	47,9	44,4
İtalya	11,9	11,1	22,5	24,5	30,1	14,9	54,4
İrlanda	-	-	18,8	25,5	28,0	48,9	43,2
Japonya	8,8	8,3	14,8	25,4	17,5	32,0	32,1
Hollanda	9,1	9,0	13,5	19,0	33,7	55,2	54,8
Norveç	3,7	8,3	13,7	11,8	29,9	37,5	52,8
İspanya	-	8,3	9,3	18,4	18,8	32,2	43,4
İsveç	5,7	6,3	8,1	10,4	31,0	60,1	59,4
İsviçre	16,5	2,7	4,6	6,1	17,2	32,8	33,5
İngiltere	9,4	12,7	26,2	30,0	32,2	43,0	42,2
ABD	3,9	8,1	7,0	8,6	27,0	31,8	36,5
Ortalama	7,7	10,9	18,1	23,7	29,8	41,4	46,8

Kaynak: International Monetary Fund (IMF), including May 2000 World Economic Outlook, 172.

Dünya genelinde 1910'lu yılların ortalarına kadarki süreçte emeklilik, sosyal yardım giderleri ve gelir dağılımının düzeltilmesini çabalayan kamu harcamaları henüz bulunmamaktaydı. Bunun sonucunda 1870 ve 1913 arasında daha çok sanayileşmiş ülkeler için kamu kesiminin boyutu %8-10 civarında seyretmiştir. Ancak, kamu kesiminin boyutunun Tablo 1.3.'e bakıldığında süreç içerisinde dikkate değer bir biçimde arttığı görülmektedir. Şöyle ki, 19. yüzyılda klasik iktisadın hüküm sürdüğü dönemde, kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı, bugün OECD ülkeleri olarak nitelenen ülkelere ortalama olarak %7'ler civarında iken birinci dünya savaşının sonunda yaklaşık iki kat artarak %18'e yükselmiştir. 1929 Büyük Dünya Buhranı ile klasik iktisat kuramının sekteye uğraması paralelinde devletin ekonomiye müdahalesi artmış ve KH/GSYİH oranı 1937 yılında ortalama olarak %24'e tırmanmıştır. İkinci dünya savaşından sonra, savaş harcamalarının da etkisiyle 1960 yılında, OECD ülkelerinde kamu kesiminin boyutu ortalama olarak %29 seviyesine çıkmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde kamu kesiminin payı daha da bir ivme kazanarak %41 seviyelerine ulaşmıştır. OECD ülkeleri için incelenen dönemde, İsveç 1980 yılında %60'lık kamu kesimi hacmi ile zirve yapmıştır. Sonuç olarak, OECD ülkelerinde 1870-1990 arası dönemde kamu kesimini payı %7,7'den %46,8'e yükselerek yaklaşık altı kat bir artış sergilemiştir. Diğer taraftan, 1870'de en küçük kamu ekonomisi boyutuna sahip olan ülkenin %3,7 ile Norveç olduğu görülmektedir. Ancak, 1990 yılına gelindiğinde Norveç %52,8'lik kamu kesimi boyutu ile büyük bir sıçrama sergilemiştir. Buna karşılık, Avustralya, 1870 yılında %18,3 oranıyla en yüksek kamu boyutuna sahip iken 1990 yılında %36,3 oranıyla Japonya ve İsviçre'den sonraki en düşük ülkedir. Avustralya'nın kamu kesiminin boyutunun artış hızı diğer ülkelere nispetle düşük kalmıştır. Tablo 1.3.'de dikkat çeken diğer bir husus, ABD'nin kamu kesiminin boyutunun diğer ülkelere nazaran daha düşük olmasıdır. ABD'nin kamu boyutunun büyüme eğilimi kıta Avrupa'sı ülkelerinin altında bir seyir izlemiştir. ABD'de kamu sektörünün payının düşüklüğü, serbest piyasa ekonomisinin ağırlıklı bir biçimde işlev kazanması ile açıklanabilmektedir. Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin birçoğunun planlı (müdahaleci) ve karma bir ekonomik sistemi uygulamaları, kamu sektörünün payının daha büyük olmasına yol açmıştır (Şener, 1998, 40). Esas itibariyle tarihsel açıdan bakıldığında, kamu harcamalarının ulusal gelir içindeki payının yüzyıl boyunca sürekli bir yükseliş

sergilediği, 1990 itibariyle OECD ortalaması olarak %46'lar mertebesine eriştiği görölmektedir.

20. yüzyılın başında GSYİH'nin %10'ları düzeyinde seyreden kamu harcamaları bugün başta gelişmiş ölkeler olmak üzere birçok ölkede oldukça yüksek düzeyde seyretmektedir. Özelleştirme ve serbestleştirme uygulamalarının giderek önem kazandığı son 20-25 yıllık dönemde, kamu ekonomisinin alanının küçöltölmesine yönelik bütün çabalara karşın (şener, 2008), özellikle OECD üyesi bazı ölkelerde kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı %50'lerin üzerine dahi çıkabilmekte ve kamu harcamalarının boyutu ölkeden ölkeye farklılıklar arz edebilmektedir. Tablo 1.4.'de göröldüğü üzere, örneğin 2011 yılı itibariyle Avusturya, Hollanda, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Yunanistan, Slovenya, İsveç ve Fransa'da %50'lerin üzerinde bir kamu kesimi büyüklüğü oluşmuş ve bu ölkeler kamu kesimi büyük ölkeler arasında yer almışlardır. Buna mukabil, ABD, Lüksemburg, Kanada, Japonya'da kamu kesimi büyüklüğü %40'lar seviyesinde gerçekteşmiş ve orta hacimde kamu büyüklüğüne sahip olmuşlardır. Avustralya, Estonya, Kore ve İsviçre'de kamu kesimi büyüklüğü %40'ın altında bir seyir izlemiş ve kamu kesimi düşük ölkeler sınıflandırması içinde bulunmuşlardır. Kamu harcamalarının seviyesinde ölkeler arasında görölen bu farklılıkta; demografik durum, devletin ekonomideki görevi ile ilgili sosyo-politik tercihler, ölkelerin gelişmişlik hali ve harcamalardaki verimlilik gibi faktörler önemli ölçüde rol oynamaktadırlar (Akdemir ve İlgün, 2011: 184-185).

Tablo 1.4. Bazı OECD Ülkelerinde Kamu Kesiminin Boyutları (KH/GSYİH) (%), (1994-2011)

Ülkeler/Yıllar	1994	1998	2002	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Avustralya	36,2	33,7	33,8	33,0	33,0	33,9	36,6	36,3	35,2
Avusturya	56,1	53,6	50,7	49,2	48,7	49,6	53,0	52,6	50,5
Belçika	52,6	50,4	49,8	48,5	48,3	49,8	53,7	52,8	53,4
Kanada	49,8	44,8	41,2	39,4	39,4	40,0	44,4	44,1	42,9
Danimarka	60,2	56,3	54,6	51,6	50,8	51,5	58,0	57,8	57,9
Estonya	-	39,2	35,8	33,6	34,0	39,5	45,2	40,6	38,2
Finlandiya	63,6	53,0	49,1	49,3	47,5	49,4	56,1	55,6	54,1
Fransa	54,1	52,7	52,8	52,9	52,6	53,3	56,9	56,8	56,1
Almanya	48,0	48,0	47,9	45,3	43,5	44,1	48,1	48,0	45,7
Yunanistan	45,1	44,7	45,5	45,2	47,6	50,6	53,8	50,2	50,1
Macaristan	-	51,4	51,1	51,8	50,3	49,2	51,1	49,2	48,4
İzlanda	39,9	41,3	44,3	41,6	42,3	57,6	51,0	51,6	46,1
İrlanda	43,5	34,4	33,3	34,3	36,6	42,8	48,8	66,8	48,7
İsrail	-	55,0	55,8	47,8	46,4	46,1	45,7	45,4	45,0
İtalya	53,2	49,0	47,1	48,4	47,6	48,6	51,9	50,5	49,9
Japonya	34,6	42,0	38,2	36,0	35,8	37,0	41,9	40,8	42,8
Kore	20,6	24,1	23,6	27,7	28,7	30,4	33,1	30,1	30,1
Lüksemburg	38,9	41,1	41,5	38,6	36,3	37,1	43,0	42,4	42,0
Hollanda	53,5	46,6	46,1	45,5	45,2	46,2	51,5	51,2	50,1
Yeni Zelanda	42,8	40,6	36,9	39,6	39,6	41,9	42,9	43,2	47,2
Norveç	54,1	49,1	47,1	40,0	40,3	39,8	46,7	45,5	44,6
Polonya	-	44,5	44,2	43,9	42,2	43,3	44,6	45,4	43,6
Portekiz	42,8	41,4	43,1	45,2	44,4	44,8	49,8	51,3	48,9
Slovenya	-	45,4	46,2	44,6	42,5	44,2	49,3	50,3	50,9
İspanya	46,8	41,1	38,9	38,4	39,2	41,5	46,3	45,6	43,6
İsveç	68,3	58,8	55,6	52,7	51,0	51,7	54,9	52,5	51,3
İsviçre	35,2	35,8	36,2	33,5	32,3	32,4	34,1	34,2	34,0
İngiltere	44,6	39,5	40,9	44,2	43,9	47,9	51,1	50,4	49,1
ABD	37,1	34,6	35,9	36,1	36,9	39,1	42,7	42,5	41,7
Euro Bölgesi	50,9	48,5	47,5	46,7	46,0	47,2	51,3	51,1	49,4
Toplam OECD	41,9	40,7	40,3	39,1	39,2	41,0	44,5	44,0	43,2

Kaynak: OECD Economic Outlook 91 database., www.oecd.org.

2002-2007 yılları arasında kriz öncesi dönemde OECD üyesi ülkelerin kamu harcamaları/GSYİH oranı ortalama %40 civarında gerçekleşmiştir. Ancak, krizin başlamasıyla birlikte kamu harcamalarının payı OECD genelinde 2009-10 döneminde yaklaşık 4,5 puan yükselmiştir. Ülke ekonomilerinin GSYİH'larında görülen küçülme bu artışın sadece bir kısmını yansıtmaktadır. Diğer kısmında ise, kriz karşısında finansal sistemin istikrarını sağlama ve ekonomiye bir hareket getirme ihtiyacının oluşturduğu kamu harcamaları yer almaktadır. 2007-09 döneminde GSYİH içindeki pay olarak kamu harcamalarındaki en yüksek artışlar İrlanda (12,2 puan) ve Estonya'da (11,2 puan) ortaya çıkmıştır. Halbuki, OECD ülkelerinde sadece İsrail'de belirtilen dönemde kamu harcamaları/GSYİH oranında %0,7 puanlık bir azalış oluşmuştur. 2009 yılında OECD ülkeleri boyunca GSYİH içinde kamu harcamalarının payı %44,5'i göstermektedir. Genellikle, OECD-EU üyesi ülkeler diğer OECD üyesi ülkelere göre daha yüksek bir orana sahiptirler. Danimarka, Finlandiya ve Fransa %56'ya eşit veya üzerinde bir kamu büyüklüğüne sahip olmuşken, Kore ve İsviçre'de kamu harcamaları/GSYİH oranı %24 ile %34 arasında oluşarak en düşük kamu kesimi büyüklüğü gerçekleşmiştir (OECD, 2011). Toplam OECD ülkeleri olarak kamu kesiminin hacmi 1994'de ortalama yaklaşık %42 iken dönem içerisinde fazla bir salınım göstermeyerek 2011 yılı itibarıyla %43,2 olmuştur. Diğer bir ifadeyle, OECD ülkelerinin kamu harcamaları/GSYİH oranı dönem içerisinde ortalama olarak %40 bandında bir seyir izlemiştir. Gelişmiş ülkelerin çoğunda GSYİH'nin %40'ından fazlasının kamu kesimi tarafından harcanması, devletin ekonomideki boyutunu gösterme açısından son derece önemlidir. Özellikle Avrupa ülkelerinde kamu harcamalarının yüksek miktarlara (boyutlara) ulaşması sosyal devlet fikriyle ifa edilen harcamalardan kaynaklanmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere ise, harcamaların önemli bölümü faiz ödemelerine tahsis edilmektedir (Ulusoy, 2012: 8).

Tablo 1.4.'de yer alan ülkelere kamu harcamalarının GSYİH'ya oranının artış sebepleri aynı değildir. Bu artışın sebebini, gelişmekte olan ülkelere sermaye teçhizatını oluşturmak, yatırımları artırmak vs. oluştururken, gelişmiş ülkelere sosyal harcamaların ve transfer harcamalarının artması oluşturmuştur. Gelişmiş ülkelere kamu harcamalarında asıl yükseliş, sosyal güvenlik harcamalarına bağlı olarak 1960'lardan sonra gerçekleşmiştir. Örneğin, Fransa'da transfer harcamaları/GSYİH oranı 1950 yılında %13.9 iken, 1970'de %21.3'e ve 1977 yılında %26.9'a çıkmıştır.

Yine aynı şekilde Almanya'da, 1950'deki %14'lük oran 1977 yılına gelince %21.3'e ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerden olan Türkiye'de ise 1960-1970 yılları arası bu oran %5 civarında seyretmiş, 1980-1990 arası yıllarda %7-8 bandında, 1990'lı yıllarla birlikte ivme kazanarak 2001 yılında %31.7 ile zirve yapmıştır ve aynı yıl KH/GSYİH oranı da %45.6'ya tırmanmıştır. Ancak, 2002 yılı sonrası azalma trendi yakalayan transfer harcamaları/GSYİH oranı 2011 yılı itibariyle %12.2'ye, KH/GSYİH oranı ise %22.5 seviyesine inmiştir (Bkz. Tablo 1.2.). Görüldüğü üzere, transfer harcamaları, özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren yaygın şekilde artmıştır. Bilhassa gelişmiş ülkeler işsizlik yardımı, yaşlılık yardımı, eğitim yardımı gibi sosyal transfer vasıtasıyla toplumsal yaşam kalitelerini artırmayı hedeflemişlerdir. Bu çerçevede gelişmiş ülkelerin pek çoğunda sosyal transferler kamu harcamaları içinde önemli derecede yer edinmiştir. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde ise transfer harcamaları sübvansiyon şeklinde yapıp kalkınma esaslı kullanılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin genelinde farklı sebeplerle borçlanma politikasına gidilmektedir. Bu politika, borç faizlerini büyük miktarlara taşımaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde transfer ödemelerinin ve dolayısıyla KH/GSYİH oranının artışı sağlamıştır. Bazı ülkelerde uygulanan refah iktisadi eğilimli politikaların olması da, sosyal harcamaların artmasına sebebiyet vermiştir (Yıldıran, 1998: 45-46; Meriç, 2003: 171-191). Tablo 1.4.'deki rakamlara göre; gelişmiş tüm ülkelerde kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı dönem içerisinde neredeyse %40'ların üzerindedir. Genel olarak tüm ülkelerde kamu harcamaları artış eğilimi içerisinde. Özetle, özellikle 1929 Dünya İktisat Buhranından sonra kamu kesiminin faaliyetleri çoğalmıştır. Kamunun ekonomideki payı 1910'lu yıllarda %10-15 bandında iken günümüzde %45-50 seviyelerine kadar yükselmiştir. Kamu kesiminin ekonomideki payının artmasında ülkelerin sosyal refah harcamalarında görülen yükselmeler ve teknolojik ilerlemeler etkili olmuştur. Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde ise alt yapı hizmetlerinin ve özel girişimin yetersizliği kamunun ekonomideki payını arttırmıştır (Karaman, 2007: 1).

İKİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ

Devletin ekonomide üstlendiği görevleri yerine getirebilmesi için kamu harcaması yapmasının kaçınılmaz olduğu açık bir gerçektir. Devlet edindiği kamu gelirlerini kamusal ihtiyaçları gidermek maksadıyla harcar. Bu bağlamda, kamu harcamaları ekonomik, mali ve sosyal yapı üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Kamusal ihtiyaç gerekliliğinden ortaya çıkan bu harcamaların, başta büyüme olmak üzere enflasyon, bütçe açığı, işsizlik, cari açık ve faizler üzerinde dolaylı veya dolaysız olarak çeşitli etkileri bulunmaktadır (Herrera, 2007: 120). Bu bölümde kamu harcamalarının söz konusu muhtelif iktisadi değişkenlere etkisi incelenecektir.

2.1. KAMU HARCAMALARININ İKTİSADİ ETKİLERİ

Zamanımızda devlet, özel ve kamusal faydaların maksimizasyonunda, verimli ve etkin yatırımların artmasını sağlamada, ekonominin büyümesi, ülkenin kalkınması ve kıt kaynakların yabancılar tarafından sömürülmesinin önlenmesi maksadıyla sosyal ve iktisadi yönlendirmelerde (müdahaleler) bulunarak mühim vazifeler üstlenebilmektedir (Ram, 1986: 191). Bu bağlamda, kamunun iktisadi hayata müdahale araçlarından biri olan kamu harcamaları bu görevlerin ifa edilmesinde yer alabilmekle birlikte başkalaşmakta ve dolayısıyla ekonomideki boyutu tarihi seyir içinde sürekli artarak devam eden kamu sektörünün büyüklüğü, ülkelerin sahip olduğu sosyo-ekonomik şartlara göre farklılık arz edebilmektedir. Keza, günümüzde kamu hizmetleri giderek artmakta ve bunların karşılanması da kamu kesiminin görevleri arasında zikredilmektedir. Bu nedenle, modern devlet, bazı zamanlar piyasa ekonomisinde bile en azından müdahaleci, düzenleyici ve önleyici rol üstlenebilmektedir (Aksoy, 1998: 48). Bu bakımdan, kamu sektörü bir yandan özel sektör tarafından etkin olarak üretilemeyen mal ve hizmetlerin üretimini gerçekleştirerek ekonomik hayatın gelişmesine katkıda bulunurken öte yandan bu faaliyetler için lazım olan girdileri sağlamak için değişik kaynaklara başvurmaktadır. Kamu kesiminin gerçekleştirdiği bu faaliyetler gerek üretim yönünden gerekse kaynak yönünden ekonomiyi değişik şekillerde etkileyebilmektedir. Bu etkiler bazen ekonomik hayatı geliştirici ve düzenleyici yönde pozitif katkı sunarken bazen de iktisadi kaynaklara olan talebin

artmasıyla kaynakların doğru kullanılmaması sorununa yol açmakta, bu durum maliyetleri yükseltebilmektedir (Melicher ve Norton, 1997: 126-127).

Kamu giderlerinin devamlı artışı neredeyse bütün ülkelerde rastlanan genel temayüldür. Gerçekten, kamu harcamaları/GSMH oranı hemen hemen dünyanın her tarafında artış eğiliminde olmuştur. Bu yükselişlerin sebepleri arasında; devletin toplum hayatının modernize olmasına paralel olarak hizmet ağını genişletmesi, eğitim, sağlık, vb. alanlarda ilave bazı harcamaları üstlenmesi, sonra kamunun teknik ilerlemelerle ortaya çıkan altyapı yatırımlarını (demiryolları, karayolları, limanlar, sulama tesisleri, elektrifikasyon vb.) yapmak zorunda olması, yine sosyal güvenlik harcamalarının (emeklilik hakkı elde edenlerin artması) ve devlet(ler)'in borçlarının gitgide artışı, bunlardan başka özellikle Birinci Dünya Savaşından sonra sosyal adaleti tesis etmek amacıyla yapılan masraflar yer almaktadır (Köklü, 1984: 118).

Devletin yaptığı harcamalar, iktisadî kaynakların bazılarının azalmasını ve tüketilmesini ortaya çıkarabilmektedir. Zira kamu hizmetleri karşılanırken kıt olan kaynakların bir kısmı reel kamu harcamalarından ötürü, kamu kesiminin kullanımına geçmektedir. Devlet üretim faktörlerini, muhtelif biçimde talep edebilir. Kamu harcamalarının miktar ve bileşimi ekonomideki üretim faktörlerinin, yani kıt kaynakların belirli kesimlere kanalize olmasını sağlamaktadır. Kamu harcamaları, belirli bir boyutta özel şahsi harcamaların azalmasına bile neden olabilmektedir (Aksoy, 1991: 129). Kamu harcamalarının etkili olabilmesi, geniş ve etkin hizmetlerin bütün topluma yayılımının sağlamasıyla mümkün olabilmektedir. Kamu harcamalarının, istihdam, tasarruf ve yatırım hacmi üzerinde direkt olarak etkisi görülebildiği gibi, bazen teşvik edici ve zaman zaman da engelleyici tesirler meydana getirebilmektedir. Yine kamu harcamaları, iktisadi kaynakların çeşitli kamu kuruluşları arasında farklı biçimlerde kullanılmasına olanak tanıyabilmektedir. Ayrıca, devletin üstlendiği fonksiyona bağlı olarak, kamu harcamalarının rolü artmakta, cebri ve cebri olmayan nitelikteki finansal kaynakların değerlendirilmesi ve yönlendirilmesi suretiyle, kaynak dağılımı ve kullanımı üzerinde etkili olabilmektedir (Akdoğan, 2006).

Devletlerin yüklendiği sorumlulukların artışı son yıllarda kamu harcamalarında artışı beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan, kamu harcamalarının iktisadi açıdan üretimi, tüketimi, yatırımı, kaynak dağılımını ve milli geliri etkilediği kabul

edilmektedir. Böylece, kamu harcamaları; toplumsal ihtiyaçların karşılanması, kalkınmanın sağlanması, ekonomik istikrarsızlıkların giderilmesi ve adil gelir dağılımının oluşumunda önem arz eden bir politika aracı haline gelmiştir (Akdemir ve İlgün, 2011: 179). Sosyal refah devleti anlayışının benimsenmesi itibariyle devlet müdahaleciliğinin artması, kamu harcamalarını çok kullanılan bir maliye politikası aracı haline getirmiştir. Bu tür müdahaleler iktisadi hareketleri etkilemek, değiştirmek ve düzenlemek üzere gerçekleştirilmiştir. Bir politika aracı olarak kamu harcamalarının kullanılması ekonomide bir takım etkiler meydana getirebilmektedir. Şöyle ki, devamlı artan kamu harcamaları, zorunlu olarak vergi ve vergi dışı finansman kaynaklarının daha fazla kullanımının mutlak sonucunu doğurmaktadır. Kamu harcamalarının finansmanında vergi yoluna başvurulması piyasa ekonomisi üzerinde olumsuz birtakım etkiler oluşturabilmektedir. Vergi yükünün ağır olması ekonomik birimlerin yatırım, tasarruf ve çalışma kararlarını olumsuz etkilemesi neticesinde ekonomide işsizlik ve durgunluk ile karşılaşılabilir. Yükselen kamu harcamalarının ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan bütçe açıklarının vergi dışı kaynaklarla karşılanması ise rant ekonomisini özendirilmekte ve enflasyon sorununu ortaya çıkarabilmektedir (Akalin, 1997: 33). Diğer taraftan, bir ekonominin düşük istihdam halinde olması suretiyle yapılan kamu giderleri üretim ve istihdam seviyesinde bir artışı sağlayabilmektedir. Ancak, ekonomide tam istihdam durumuna gelinebilmişse bu seferde kamu harcamaları enflasyon doğurabilmektedir (Köklü, 1984). Bu bağlamda, kamu harcamalarının iktisadi istikrarın gerçekleştirilmesi hususunda; ekonomide enflasyonist ortamlarda toplam talebi tam çalışma seviyesindeki toplam arzla dengeye getirmek, yine ekonomide tam çalışma seviyesinde bir denge söz konusu ise bu durumu sürekli kılmak ve deflasyonist bir ortamda tam çalışma düzeyinde üretilen mal ve hizmetlerin tüketilmesi için toplam talebi uyarmak gibi fonksiyon ve dolayısıyla etkileri mevcut olabilmektedir. Keza, ekonomik hayatın duraklama dönemlerinde özel kesimde yatırım hacmi daralabilmektedir. Böyle bir durumda, devlet gerçekleştireceği cari ve yatırım harcamaları ile efektif talep, istihdam ve büyüme oranını artıracaktır (Türk, 2005: 113). Bunların yanı sıra, kamu harcamalarındaki her bir artışın zaman zaman, özel sektör yatırımları üzerindeki sermaye malları maliyetlerini faiz hadlerindeki artışlarla birlikte daha da arttırmasından ötürü, özel sektör açısından bir dışlama (Crowding-Out) etkisi oluşturduğu görülmektedir. Şüphesiz bu durum, özel sektör yatırımlarının daha da

düşmesine gerekçe oluşturabilmektedir (Ahmed ve Miller, 2000: 124). Ayrıca, kamu harcamalarında meydana gelebilecek bir artış ulusal tasarrufları azaltarak cari işlemler hesabının etkilenmesine yol açabilmektedir. Kamu harcamalarının artışının neden olduğu bütçe açığı, cari işlemler fazlasını azaltabilecek veya mevcut olan cari işlemler açığının daha da artmasına sebebiyet verebilecektir (Mucuk ve Karaçor, 2010).

Geçmişten günümüze sınır tanımayan bir şekilde artan kamu harcamaları, makro ekonomik sorunları ve etkileri de beraberinde getirmektedir. Etkilerin nasıl olacağını gösteren “Kamu Harcamaları Kullanma Matrisi” Tablo 2.1.’de gösterilmiştir. “Kamu Harcamaları Kullanma Matrisi”nde, kamu harcamaları araçlarının ekonomik amaçları yerine getirmek için nasıl kullanılacağı gösterilmiştir. Tablo 2.1.’de araçlar, sütun bölümünde, amaçlar ise satır bölümünde yer almış olmakla birlikte belli bir amacın hangi araçla gerçekleştirileceği, ya da bu araçların nasıl (artma, azalma) kullanılacağı gösterilmektedir.

Tablo 2.1. Kamu Harcamalarını Kullanma Matrisi

Araçlar/ Amaçlar	Kamu Yatırımları	Transfer Ödemeleri	Devlet Stoklarındaki Değişmeler	Cari Harcamalar	Ücretler ve Maaşlar	Diğer Dış Harcamalar
Tam İstihdam	↑ H	↑	↑	↑ H	↑	-
Fiyat İstikrarı	↓ Y	↓	↓	↓ Y	↓ D	-
Ödemeler Dengesinin Islahı	↓ Y	↓	-	↓	↓ D	↓
Üretim Artışı	↑	-	-	-	↑	-
Faktör Dağılımının Islahı	-	↑	-	-	↑	-
Kamusal İhtiyaçların Tatmini	↑	↑	↑	↑	↑	-
Gelir Dağılımının Islahı	↑	↑	-	-	↑	-
Korunma ve Öncelikler	↑	-	↑	↑	-	-

Kaynak: Savaş, Politik İktisat, 1994, s. 39. H: Hızlandırmak, Y: Yavaşlatmak ve D: Dondurmak anlamında kullanılmışlardır.

Belli bir aracın hangi amaçlar için kullanılabileceğini görmenin mümkün olabildiği Tablo 2.1.’den örneğin tam istihdam amacının seçildiği düşünüldüğünde, kamu yatırımlarının artışının yanı sıra hızlandırılması, transfer ödemelerinin, devlet

stoklarının ve aynı şekilde ücret ve maaşların yükseltilmesi bu amacın oluşumunda etkin rol oynayabilmektedir. Zira, yatırım harcamaları bir ekonomideki üretim olanaklarını genişleteceğinden tam istihdamın sağlanmasında önemli bir rol oynayabilmektedir. Kamu harcamaları emek yoğun kesimlere doğru kanalize edilirse ekonomi tam istihdama ulaşması hızlanabilecektir. Ayrıca, kamu yatırımlarının ve ücretlerin artışı da (maaş) üretim artışını beraberinde getirebilmektedir. Yine aynı şekilde, kamu yatırımlarının yavaşlatılarak azaltılması, transfer ödemelerinin ve cari harcamaların düşürülmesi, ücretler ve maaşların azaltılarak dondurulması fiyat istikrarının oluşumunda katkı oluşturabilmektedir. Ödemeler dengesinin iyileştirilmesi amacıyla ise, kamusal yatırımları azaltılması ve/veya yavaşlatılması, transfer harcamaları ve cari harcamaların azaltılması, ücretler ve maaşların ya azaltılması ya da dondurulması ve son olarak diğer dış harcamaların azaltılması uygulanacak politikalar arasında yer alabilmektedir. Kamusal ihtiyaçların giderilmesi amacıyla ise kamu harcamalarının tümünün artırılması bu ihtiyacın giderilmesi hususunda uygulanabilmektedir. Faktör dağılımının ıslahı amacıyla ise, transfer harcamaları ve ücretlerin (maaş) artırılması ifa edilebilecek politikalar arasında bulunmaktadır. Kamu transfer ve yatırım giderlerinin artırılmasının yanı sıra ücret ve maaşların yükseltilmesi de gelir dağılımının düzeltilmesine yol açabilmektedir. Son olarak, kamu yatırım ve cari harcamalarının artırılmasına ilaveten devlet stoklarındaki değişimlerin yükseltilmesi korunma ve öncelikler amacının gerçekleştirilebilmesini olumlu yönde etkileyebilmektedir.

2.2. KAMU HARCAMALARININ BÜYÜME ÜZERİNE ETKİLERİ

Ekonomik büyüme kavramı, milli gelirden bir önceki döneme kıyasla meydana gelen nispi artışı ifade etmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2006: 124). Diğer bir ifadeyle, bir ülkede üretilen mal ve hizmet hacminin (miktarının) belirli bir zaman dilimi içerisinde yükselmesine iktisadi büyüme adı verilmektedir (Hanson, 1986: 117; Ünsal, 2004: 14). Ekonomik büyüme denildiğinde genellikle bir ülkenin, reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla'sının (GSYİH) zaman içinde sürekli olarak artması anlaşılır (Stern, 2004: 35). Özellikle günümüzde kamu kesimi, ülke ekonomilerinde dikkate değer bir büyüklüğe sahip olduğundan, alınan bir kararın ve uygulanan politikanın ulusal geliri (büyüme) etkilemesi mukadderdir. Zira kamunun makroekonomik hedeflerinden biri

de iktisadi performans göstergelerinden olan ekonomik büyümeyi gerçekleştirmektir (Yüksel ve Songur, 2011). Bu sebeple, devletin savunma, sağlık ve diğer alanlarda yapacağı harcamalarla ülkelerin zenginliğinin artırılması esasında iktisadi büyümeye katkıda bulunabileceği yadsınamaz. Temel fonksiyonlara ilişkin yapılan harcamaların büyüme üzerinde olumlu etki yaratacağı konusunda genel bir eğilim mevcuttur. Öte yandan, kamu harcamalarının pozitif etkilerinin yanı sıra ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilerinin olması muhtemeldir. Bu durumun nedenleri şöyle belirtilebilir; kamu kesimi genellikle yüksek verimle çalışmamaktadır. Faaliyetlerin gerçekleştirilme süreci (kamunun hantal yapısı), genellikle aşırı yük oluşumuna ve iktisadi sistem içerisinde maliyetlerin yükselişine sebebiyet vermektedir. Yine kamunun ekonomiye müdahalede bulunmak için kullandığı birçok maliye ve para politikası enstrümanı, ekonomik işleyişin bozulmasına ve verimliliğinin düşmesine neden olabilmektedir. Diğer taraftan, kamu malları genellikle, değerinin belirlenemediği bir piyasa mekanizmasından geçmeden tüketime arz edilmektedir. Bu nedenle, milli gelir hesaplamaları yapılırken kamu mallarının üretim maliyeti hesaplamalarında hatalı hesaplamalar oluşabilmektedir. Dolayısıyla, kamunun mal ve hizmet üretiminin maliyetinin ne kadar olduğu sorusu netlik kazanamamaktadır. Kamusal mallarda birimleri birbirinden ayırmak olanaklı değildir. Bu nedenle, etkinlik ve üretkenliğin ayırt edilmesi de zorlaşabilmektedir. Devletin ekonominin tanzimine yönelik müdahaleleri ve kâr amaçlı davranışlar ise, devletin ekonomik faaliyetlerinden elde edilecek faydayı azaltabileceği gibi, faktörlerin aktif kullanımı da önleyebilecektir. Diğer yandan, bu görüşün tam karşıtını savunan yaklaşıma göre de kamu kesimi, ekonomik büyüme sürecinde güçlü bir etkiye sahip olmakta, ekonomik büyüme üzerinde adeta bir dinamo görevi üstlenmektedir. Devlet, özel ve toplumsal menfaatlerin uyumlaştırılmasında önemli bir kilit durumundadır, ülke kaynaklarının yabancılar tarafından kötüye kullanılmasına (sömürülmesine) engel olur, verimli yatırımların artmasını teminatı altına alır, ekonominin büyümesi ve ülkenin kalkınması için optimal yönlendirmeler (manipülasyonlar) yapabilir (Carr, 1989: 267-268; Ulutürk, 2001: 132-133).

İktisat kuramında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilintiyi tespit eden ilk bilimsel çalışmalardan biri, Alman iktisatçı Adolph Wagner tarafından ileri sürülen ve “Wagner Yasası” olarak bilinen çalışmadır. “Kamu Harcamaları Artış

Kanunu” esasına dayanan ve literatürde Wagner Yasası olarak bilinen bu yasaya göre, kamu harcamalarının milli gelirden daha hızlı artış gösterdiği ve bu sebeple GSMH içinde kamu harcamalarının payının zamanla yükseldiği ortaya konulmaktadır. Diğer bir söylem ile Wagner yasası, ekonomide kişi başına düşen gelir arttıkça, kamu sektörünün nispi boyutunun büyüyeceği görüşünü savunmaktadır (Sachs ve Larrain, 1993: 192). Wagner Kanunu; ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedir. Wagner’e göre kamu harcamalarının zaman içerisinde yükselmesinin üç ana nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ülkelerin endüstrileşmesi ve modernizasyonu kamusal aktivitelerin hacmini arttıracaktır. Çoğunlukla savunma harcamaları vb. bunlarla bağlantılı olarak artacaktır. İkincisi, gelirin yükselmesinin refah ve kültürel harcamalarda bir artış sağlamasıdır. Nitekim, Wagner, eğitim vb. hizmetlerin devlet tarafından daha etkin bir şekilde yerine getirildiğini ileri sürmüştür. Son olarak doğal monopollerin devletin işletmesi, ekonomik etkinliğin sağlanması açısından önemlidir. Yüksek bütçeli yatırımların ancak kamu kesimince karşılanabileceği ifade edilmiştir (Henrekson, 1993: 407).

Keynesyen akımı benimsemiş iktisatçılar kamu harcamalarının, özel sektörde gerçekleştirilemeyen savunma hizmetleri, eğitim-sağlık hizmetleri ve alt yapı hizmetleri gibi kamusal malların üretimine yönelmesinin “pozitif dışsallıklar” oluşturarak büyümeye olumlu katkı yapacağını söylerken, klasik ve neo-klasik iktisatçılar kamu harcamalarının finansman şeklini baz alarak, kamusal faaliyet hacmindeki artışın, özel yatırımlar üzerinde dışlama etkisi yaratarak, büyümeyi azaltacağını savunmuşlardır. Keynes’e göre bir ekonomide büyümeyi sağlamak, durgunluğu gidermek ve piyasa başarısızlığını telafi etmek için kamu harcamaları arttırılmalıdır. Ancak, klasikler ve savunucuları, kamusal aktivite artışının bir ekonomide kaynak dağılımı ve kullanımında etkinliği bozduğunu ve sosyal faydanın sağlanması noktasında da üretim ve istihdam yönünden oluşabilecek sakıncalara dikkat çekmişlerdir. Buna göre üretim faktörlerinin verimliliği kamu kesiminde yüksek değildir. Dolayısıyla, kamu kesiminin nispi olarak büyük olması kaynakların verimsiz alanlara kaymasına neden olur ki, bu durumda büyümesinin yavaşlamasına sebebiyet verebilmektedir (Ulutürk, 2001: 131).

Kısaca; kamu harcamalarındaki artış ve milli gelir (büyüme) arasındaki ilişkiyi açıklayan iki temel görüş bulunmaktadır. “Bu görüşlerden ilki olan Wagner Kanunu’na göre; kamu harcamalarındaki artış içsel bir faktör olarak milli gelirdeki artış ile

açıklanırken ikinci görüşü temsil eden Keynesyen hipotez ise; kamu harcamalarını dışsal bir faktör olarak almakta ve mali araç olarak kullanılan kamu harcamalarının kısa dönemde büyümeyi etkileyeceğini savunmaktadır” (Tang, 2009: 4). Yani, Keynesyen yaklaşım, kamu yatırım harcamalarından milli gelire doğru olan bir nedenselliğin varlığına odaklanmaktadır. Bu yaklaşımda, kamu harcamaları milli gelir üzerinde etkide bulunabilen ve kısa dönemde oluşabilecek iktisadi dalgalanmaları (kırılmaları) gidermek için kullanılabilen bir politika aracı rolündedir. Kamu harcamalarındaki olası bir değişim milli gelirden de aynı yönlü bir değişime sebebiyet verecektir (Chi-Hung vd., 2008: 440). Kamu harcamaları türlerinden olan yatırım harcamalarının, bir ülkenin üretim hacminin artırılmasında önemli rol oynadığı söylenebilmektedir. Bu kapsamda kamu yatırım harcamaları uzun dönemde büyümeyi, kısa dönemde ise toplam talebi etkileyebilmektedir. Kamu harcamalarının üretim miktarını dolayısıyla büyümeyi artıran yönde etkilemesi için, Tablo 2.1.’de görüldüğü gibi, kamu yatırımları ile ücret ve maaşların “artış” yönünde olması gerekmektedir. Öte yandan yatırım carileri olarak isimlendirilen sağlık, eğitim vs. giderleri içeren cari harcamalar uzun dönemde büyüme üzerinde etki doğurabilmektedir. Diğer kamu harcamalarından farklı olan transfer harcamaları ise, gelirden oluşturduğu etki sebebiyle toplam talebi dolaylı olarak etkileyen bir harcama grubudur. Keynesyen yaklaşımda, ekonomik tasnif esasında, toplam kamu harcamaları; cari, yatırım ve transfer harcamalarından teşekkül etmektedir. Fakat bu harcamaları her biri büyüme üzerinde farklı etkiler doğurabilmektedir. Bu durumun sebebi, cari ve yatırım harcamaları ile transfer harcamaları çarpanının aynı olmamasıdır. Direkt talep artışı sağlayan cari ve yatırım harcamalarının gelirden oluşturduğu çarpan etkisi, dolaylı talep artışı sağlayan transfer harcamaları çarpanına kıyasla daha büyük olmaktadır. Notasyon olarak c marjinal tüketim eğilimini göstermekte, cari ve yatırım harcamaları için çarpan; $1/(1-c)$ şeklindeyken, transfer harcamaları için çarpan $c/(1-c)$ olmaktadır. Bu yüzden, kamu harcamalarının türüne göre, farklı büyüme sonuçlarının olması ihtimal dahilindedir (Aytaç ve Güran, 2010: 132).

Çarpan (çoğaltan) mekanizması, $Y = C + I + G$ şeklinde ifade edilen basit Keynesyen modelin üzerinden izah edilecek olursa, devletin yapacağı harcamalar (G) piyasada kendiliğinden oluşacak birincil gelir dağılımı ile ücret, faiz, rant ve kar şeklinde tahsis edilecektir. Yani, devlet tarafından yapılan her ilave harcama ekonomideki özel sektör için bir gelir artışını beraberinde getirecektir. Özel kesimin

tüketim harcamalarının (C) ve yatırım harcamalarının (I) gelirin bir fonksiyonu olması nedeniyle, kullanılabilir gelirden meydana gelecek bir artış marjinal tüketim eğilimine (MPC) bağlı olarak özel tüketim harcamalarının ve marjinal tasarruf eğilimine (MPS) bağlı olarak da önce tasarruf ve sonra da yatırım harcamalarının artmasına neden olacaktır. Böylece kamu harcamalarında yapılacak bir birimlik artış, milli gelirden kendisinden çok daha fazla artış meydana getirebilecektir (Froyen, 2004: 80-83). “Çarpanın sayısal değeri; harcamalardaki artışın, kendisinin kaç katı gelir artışına neden olacağını belirlemektedir. Çarpan mekanizmasında harcamalar bir eksojen akım oluşturmaktadır. Teorinin özeti şudur; ekonomi içine akıtılan ek bir yatırım harcaması, ilk elde kendi kadar gelir yaratacaktır. Bu geliri elde edenler, o toplum için geçerli olan tasarruf oranına (yani tasarruf eğilimine) göre bir miktar tasarruf edip geri kalanı tüketim harcamaları için kullanacaklardır. Tüketim harcamaları, mal ve hizmetlerini satanların ek gelirlerini oluşturacaktır. Onlar da belli oranda tasarruf edip, geri kalanı harcayacaklardır. Böylece her aşamada, bir önceki aşamanın harcamalarını gelir olarak ellerine geçirmiş olanlar, bu miktardan belli oranda tasarruf edip, belli oranda tüketim harcamalarında bulunacaklardır. İlk aşamada yaratılan gelir, elden ele dolaşan bir buz parçası gibi eriyecek ve sonunda sıfır olacaktır. Bütün aşamalar boyunca yaratılan gelir, ortak oranı marjinal tüketim eğilimi olan geometrik dizinin toplamı alınarak bulunur” (Alkin, 1992: 180-181). Böylece, kamu harcamaları ekonomik büyüme üzerinde; ya kısa vadede, çarpan etkisi aracılığıyla talep yaratarak, ya da orta-uzun vadede ülkenin kapasite oluşturmasına katkıda bulunarak arz yoluyla etkili olabilmektedir (Bakış, vd., 2008). Sonuç olarak devlet, kamu harcamalarını bir maliye politikası aracı olarak kullanarak bu harcamaların hem miktar hem de bileşimi (türleri) ile üretim düzeyi üzerinde etkide bulunabilmektedir. Ancak oluşabilecek bu etki, zaman, yer ve mevcut duruma göre farklı sonuçlara neden olabilmektedir (Eser ve Genç, 2010: 62;).

2.3. KAMU HARCAMALARININ ENFLASYON ÜZERİNE ETKİLERİ

Devletin ekonomide ulaşmak istediği iktisadi hedeflerden biri de fiyat istikrarıdır. Bir ekonomide fiyat istikrarının oluşması, fiyatlarda aşırı çalkantı ya da dalgalanma olmaması veya enflasyonist ve deflasyonist baskılardan ekonominin uzak tutulması ile sağlanabilmektedir. Ekonomide tam çalışma düzeyinde toplam talebi toplam arzın karşılanması iktisadi istikrar için yeterli değildir. Ekonomik istikrar için

fiyat istikrarının da sağlanması gerekmektedir (Türk, 1992: 77-78). Bilindiği üzere enflasyon olgusu, bir ekonomide tam çalışma seviyesinde toplam talebin toplam arzdan fazla olması durumunda ortaya çıkmaktadır. İşte, toplam arzın toplam talepte oluşan bu artışı karşılayamaması durumunda, fiyat genel seviyesinde beliren kümülatif artışlar neticesinde enflasyon oluşmaktadır. Bu bağlamda, enflasyonun nedeni olarak kabul edilen talep fazlalığını ortadan kaldırmada kamu harcamalarının azaltılması mümkün olmaktadır. Şöyle ki, bu durumun gerçekleşmesi ancak kamu harcamalarının kısılmasıyla birlikte efektif talebin azaltılması suretiyle gerçekleştirilebilir (Aksoy, 1998: 117).

Kamu harcamaları, ekonomideki genişletici etkisinden, toplam talep fazlalığından dolayı fiyat istikrarsızlığına (enflasyon) sebebiyet veriyorsa kısılmalı, şayet ekonomide bir durgunluk görülüyor ise bu durumda artırılarak ekonomiye ivme kazandırılmalıdır. Kamu harcamaları türlerinden özellikle cari harcamalar, devletin direkt olarak mal ve hizmet satın almasını içerdiğinden piyasaya para akışına bir hareket getireceği için, toplam talebi artırıcı etkisi vardır. Cari harcamaların sürekli artması, enflasyona sebep olabilmektedir. Dolayısıyla enflasyonla mücadele ederken kamu harcamaları vasıtasıyla toplam talebi azaltabilmek açısından akla gelebilecek tedbirlerden birisi de, cari harcamalarda kısıntıya gitmektir. Teorik çerçevede enflasyonu düşürücü politika aracı olarak ilk düşünülen genel itibariyle kamu giderlerinin azaltılmasıdır. Bir ekonomide devletin yaptığı yatırım harcamasının azaltılması kısa dönemde toplam talebi azaltacağı için anti enflasyonist etki yaratır, bu harcamaların uzun dönemde üretim kapasitesindeki azalışlara sebebiyet vermesi enflasyonla kalıcı mücadelede mahzurlu olabilecektir. Çünkü uzun dönemde enflasyonla sağlıklı mücadelenin yolu toplam talep toplam arz dengesizliğini gidermek, dolayısıyla etkin yöntem olarak üretim kapasitesini (arzı) artırıcı politikalar uygulamaktır (Ulusoy, 2006: 201).

Devlet (siyasi otorite), kamu harcamalarını kullanarak fiyatlarda meydana gelebilecek konjonktürel kırılmaları önlemeye çalışır. Enflasyon dönemlerinde kamu giderleri toplam talebi düşürecek yönde kullanılır. Ancak burada kamu gideri türleri arasında bir seçimli politika benimsemek daha başarılı sonuçlar sunabilir. Enflasyon dönemlerinde cari ve transfer harcamaları mümkün olduğu kadar azaltılabilir. Çünkü bu tip harcamalar toplam talebi tetiklemede önemli etkiye sahiptir. Böylelikle toplam

talebin toplam arz seviyesine indirilmesi sağlanmaya çalışılır. İlk bakışta cari ve transfer harcamalarında olduğu gibi yatırım harcamalarının da düşürülmesi savunulabilir. Ancak yatırım harcamalarının üretimi artırıcı özelliği göz önüne alındığında bu görüş (en azından uzun vadede) önemini kaybedebilmektedir. Yatırım harcamalarının artırılması ile toplam arzın toplam talep düzeyine çıkarılması amaçlanabilir. Böyle bir durum yatırımların olgunlaşma sürelerine bağlı olarak enflasyonist ortamda büyümeyi de beraberinde getirebilmektedir (Erdem vd, 1998: 67).

Kamu yatırım harcamalarının antienflasyonist bir politika aracı olarak kullanımı hassasiyet gerektirmektedir. Çünkü, enflasyona karşı kısa dönemde yatırım harcamalarına getirilecek kısıntı, uzun dönemde ekonominin üretim hacminde bir daralmaya neden olabilecek ve bu şekilde ekonominin büyümesine ve gelecek dönemler için kamunun mal ve hizmet elde etme kabiliyetine bir sekte vurabilecektir. Bahsi geçen durum özellikle fiziki alt yapı tipindeki kamu yatırımlarının ağırlıklı olduğu gelişmekte olan ülkelerde daha da bir önem arz etmektedir (Ataç ve Ataç, 1992: 34).

Enflasyonla mücadelede kamu harcamalarını kısma politikası, toplam talebi azaltmada etkili olmakla beraber, enflasyonist ortamlarda kamu giderlerinde kısıntıya gidilmesinde bazı engellerle karşılaşılabilir. Karşılaşılacak engellerden başlıcaları aşağıda sıralanmaktadır (Ulusoy, 2006);

- Savunma harcamalarında bir kısıntıya gidilmesi hangi dönem olursa olsun zordur. Çünkü, uluslararası siyasi dengeler ve ülkelerin jeopolitik önemi savunma harcamalarında bir azalmaya engel teşkil etmektedir.

- Başta gelişmiş ülke ekonomileri olmak üzere sosyal harcamalar, tüm milletlerin olmazsa olmazı durumundaki kamu harcamaları içinde bulunmaktadır.

- Ülkelerin nüfuslarında görülen artışların daha fazla kamu harcamasını gerekli kılması harcamaların azalışını engellemektedir.

- Siyasi çevrelerin çıkarları da kamu harcamalarının kısılmasını engelleyen bir diğer önemli sebeptir.

Yukarıdaki ifadelerde belirtildiği gibi, kısa dönemde enflasyonist bir ekonomide, toplam talep seviyesini düşürmek için kamu harcamalarının azaltılması politikası esasında, uygulamada, bazı sınırlamalara rastlanmaktadır. Bu duruma rağmen, kamu

harcamalarında birtakım kısıntıların yapılması yoluyla, bir ekonomide kamu kesiminin hacmi önemli ölçüde azaltılmadan, ekonominin harcama gücü düşürülebilir (Ataç, 2006: 168).

Enflasyonun tam zıt durumu olan deflasyon dönemlerinde ise toplam arzın toplam talebi aşmasından ötürü, ilk olarak cari ve transfer harcamalarını sonrada üretkenliği düşük olan yatırım harcamalarını artırmak ilk ve basit bir alternatif olarak akla gelebilmektedir. Şüphesiz burada önem verilmesi gereken temel hususlardan biri de, enflasyon ve deflasyonu ortadan kaldırmak için kamu harcamaları üzerinde ne miktarda (ölçüde) değişikliğe gidileceğidir. Bu durumda kamu harcamalarının, mevcut enflasyonist ve deflasyonist boşluğu giderecek şekilde yapılması daha uygundur. Bunun sağlanamadığı bir durumda, deflasyondan enflasyona, enflasyondan da deflasyona geçilme ihtimali doğmaktadır (Erdem vd., 1998: 68). Ekonomik dengenin sağlanması esasında, ekonomide deflasyonist dönemlerde genişletici maliye politikaları (kamu harcamalarının artırılması) etkin olabilirken, enflasyonist dönemlerde ise verimliliği ve üretkenliği az olan ve/veya olmayan harcamalarda kısıntıya gidilmesi gibi politikalar uygulanabilir (Akdoğan, 2006: 494-495).

2.4. KAMU HARCAMALARININ BÜTÇE AÇIĞI ÜZERİNE ETKİLERİ

Genel olarak bütçe, belirli bir zaman dilimiyle sınırlı finansal bir plan, mali açıdan devletin tatbik ettiği sosyo-ekonomik politikanın bir aynası, planlama programlama açısından gelir ve gider öngörülerini yansıtan bir belgedir (Akdoğan, 1989). “Bütçe, belirli bir dönemdeki gelir ve gider tahminleri ile bunların uygulanmasına ilişkin hususları gösteren ve usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan belgeyi ifade etmektedir” (KMYK, 2003). Bütçe açığı; kamu harcamalarının, kamu gelirlerinden, özellikle vergi gelirlerinden daha büyük olduğu bir durum, (Cebula, 1987: 106) ya da kısaca kamu harcamalarının kamu gelirlerini aşması (Begg vd., 1994: 374) şeklinde özetlenebilir. Bir devlet bütçesinin fonksiyonel olabilmesi sağlam kaynaklara dayanmasına bağlıdır. En sağlam kamu geliri ise vergidir. Devletin yeterince vergi toplayamaması kamu gelirlerinin azalmasına neden olmakta, azalan gelirler ise bütçe açığını artırmaktadır (Öner, 1991: 68). Bir ekonomide vergilerin artırılmamasının asıl nedeni verginin siyasal planda çok kabul görmeyip, toplumsal olarak sevimsiz bulunmasıdır (Heilbroner ve Bernstein, 1989: 57). Bir ülkede bütçe

açığını gidermenin iki temel yolu vardır; bunlardan birincisi vergi gelirlerini artırma, ikincisi ise harcamaları azaltmadır (Hyman, 1990: 689). Dolayısıyla bütçe açığını azaltmayı arzulayan bir idare ya harcamalardan kısıntı yapacak ya da gelirlerini yani vergi gelirlerini artırmak zorunda olacaktır (Perkins, 1997: 67).

Bütçede önce kamu harcamaları, sonrasında ise kamu gelirleri değerlendirilir. Kamu harcamalarının kamu gelirlerinden fazla olması durumunda “bütçe açığı” sorunu ile karşılaşmaktadır. Bütçe açığının temel sebebi, devletin gelirinden daha fazla harcama yapmasıdır. Bu noktada, devletin, ekonomik işlevlerdeki payının artması ve kamu harcamalarının etkin bir şekilde denetlenememesi etkili unsurlar olarak göze çarpmaktadır (Çatalbaş ve Yıldırım, 2008: 137). İktisadi ve sosyal gelişmenin paralelinde ekonomide devletin faaliyet alanları ve dolayısıyla müdahalesi genişlemiştir. Devletin faaliyet alanlarının genişlemesi neticesinde kamunun sunduğu mal ve hizmetlerdeki çeşitlilik artmış ve kamu harcamaları hacim olarak büyümüştür. Esasında, devletin klasik fonksiyonlar yanında modern fonksiyonlar da üstlenmesi “kamu harcamalarındaki artışlar” sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, kamu kesiminin milli ekonomi içindeki nispi payı da yükselmeye başlamıştır. Devletin ekonomik faaliyetlerde ön plana çıkması ve makro hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli rol oynaması, bütçelerin genellikle açık vermesine yol açmaktadır. Bugün birçok devlet, öncelikle ekonominin genel dengesini yani ekonomik istikrarı gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede, devletin ekonomik sosyal gelişmeler paralelinde kalkınmayı sağlamayı amaçlayan işlevlerinin çoğalması, bütçenin yapısına ve gelişimine etkide bulunmaktadır (Egeli, 1997: 26).

Günümüzde pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kamu kesiminin milli ekonomi içindeki büyüklüğünün azaltılması ve refah devleti sınırlarının daraltılmasına yönelik önemli tartışmalar başlamıştır. Bu durumun nedeni, devletin ekonomiye müdahalesinin boyutlarının genişlemesinin, mali dengesizliği artırıcı yönde baskı yapması gerçeğidir (Sakinç, 1992: 52). Görüldüğü üzere, bütçe açıkları, kamu kesiminin milli ekonomide nispi bir büyüklüğe ulaşması yanında, devletin ekonomik hayata müdahalesi ile birlikte kamu harcamalarında görülen sürekli artışlardan kaynaklanmaktadır. Bütçe açıklarında görülen artış, yükselen kamu giderlerinin vergiler yerine borçlanma yöntemi ile aşılması halinde belirmektedir (Ataç, 2006: 219).

Klasik teori savunucuları, bütçe politikasına yönelik fikirlerinde kamu harcamalarının minimum seviyede tutulmasını, borçlanmanın olağanüstü haller dışında yapılmamasını ve vergilerin objektif olmasını ve bunlara ilişkin kamu bütçesinin denk olmasını benimsemişlerdir. Bu çerçevede denk bütçe isteminin temel nedenini; devletin ekonomideki rolünü asgari seviyeye çekmek, kamu kesiminin genişlemesini denetim altına almak ve özellikle iç borçlanmadan uzak durmak oluşturmaktadır. Ancak Keynesyen iktisatçılar ise, ekonominin her daim tam istihdamda olmayıp zaman zaman eksik istihdam durumunda da dengede olabileceğini savunmuşlardır. Devletin ekonomiyi tam istihdam seviyesine ulaştırmak üzere yapacağı kamu giderlerindeki bir artış bütçe açığı sorununu ortaya çıkartabilecektir (Ulusoy, 2006: 263-266). Nitekim 1929 Ekonomik Buhranı'na kadar ki dönemde devlet bütçelerinde denklik ilkesine genel olarak uyulmuştur. Ancak, 1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonraki dönemde gelişen müdahaleci devlet anlayışı ile birlikte, devletin fonksiyonlarında meydana gelen artışa paralel olarak kamu harcamaları hızla artmaya başlamış ve kamu gelirlerindeki artışın kamu harcamalarındaki artışı takip edememesi, günümüzde mali sistemin en önemli sorunlarından biri olan bütçe açıklarını meydana getirmiştir (Özen, 2002: 21).

Bütçe açığını azaltmayı isteyen bir idare ya harcamalarda bir kısıntıya gidecek ya da kamu gelirlerini yani vergi gelirlerini yükseltme alternatifine yönelebilecektir. Yine bir ekonomide oluşabilecek bütçe açığı kamu borcunda artış yaratabileceği için, devletin gelecek dönemdeki faiz ödemelerinde bir artışa neden olabilecektir. Nitekim bir ekonomide kamu harcamalarının kamu gelirlerine kıyasla fazla olduğu bir durum neticesinde oluşan sürekli bütçe açıkları, sosyal ve iktisadi problemlere bir çözüm sunmasından öteye daha da artırıcı bir etki oluşturabilmektedir (Bayrak ve Esen, 2012: 27).

2.5. KAMU HARCAMALARININ İŞSİZLİK ÜZERİNE ETKİLERİ

Bir ekonomide devletin makro iktisadi hedeflerinden biri de, tam istihdamı sağlamaktır. Ancak bu takdirde ekonomik gelişme hızlandırılarak belirli bir ekonomik gelişmişlik seviyesine ulaşılabilir (Soule ve Antell, 1992: 331). Kamu harcamalarıyla ekonomideki istihdam hacmi arttırılabilir. Bu amaca en uygun kamu harcaması, yatırım harcamalarıdır. Yatırım harcamaları üretim kapasitesini artırır ve daha büyük çapta üretim faktörü kullanımını sağlar. Eğer yatırımlarda seçilen, teknoloji, emek-yoğun bir

teknoloji ise bu takdirde yapılacak yatırımda daha çok sayıda işgücü istihdam edilebilir. Kamu yatırım harcamaları az gelişmiş ülkelerde genelde yetersiz kaldığı için, bu ülkelerde devlet, özel kesim yatırımlarını çeşitli teşviklerle (yatırım indirimi, hızlandırılmış amortisman, gümrük vergi ve resimleri muafiyeti vb. gibi) harekete geçirmeye çalışır. Devletin sağladığı bu mali kaynaklar kısa dönemde ekonominin istihdam yeteneğinin gelişmesine yardımcı olabilir (Eker ve Tüğen, 1995: 105). Diğer bir söylemle, yatırım harcamalarının bir taraftan kaynakların etkin ve verimli kullanılmaları, diğer taraftan dengeli kalkınma, istihdam düzeyinin yükseltilmesi bakımından büyük önem taşıdığı söylenebilir (Akdoğan, 2006: 70).

Kamunun yaptığı cari ve yatırım harcamaları toplam harcamalar içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. İşsizliğin yüksek olduğu bir ekonomide kamu kesimi yapmış olduğu harcamalar yoluyla toplam talebi artırarak işsizlik seviyesini azaltabilir. Kamu kesimi yapmış olduğu altyapı yatırımlarıyla özel sektörün gelişimini teşvik ederek yatırımları ve istihdamın artmasına öncülük edebilir. Ayrıca devlet ekonomide gelişmesini istediği üretim dalları için sübvansiyonlar vererek yeni üretim ve istihdam artışlarına neden olmaktadır. Ancak, devletin bütçe açıkları nedeniyle bu harcamalardaki kısıntıları yeni istihdam imkânlarını azaltmakta hatta mevcut istihdam seviyesinde düşüşlere neden olabilmektedir (Bulut, 2002: 73).

Transfer harcamaları ise işsizliğe karşı bir önlem olarak kullanılabilmesi gibi işsizliği etkileyen bir faktör de olabilmektedir. Sürekli ve belirli miktarda işsizlik yardımı sonucu kişiler çalışmayabilirler (Easew ve Garratt, 2000: 389). Transfer harcamaları bağlamında işsizlik ödemelerinin işsizliği artırdığı, işsizlerin ise işe yerleşme isteklerini azalttığı, çalışanların iş bırakma eğilimlerini güçlendirdiği ve çalışmamayı cesaretlendirdiği bilinmektedir (Özşuca, 1997: 131). Bu kapsamda, yapılan transfer harcamaları, gelir destekleri ile koruma sağlamayı amaçlarken, işsizlerin işgücü piyasasında iş bulmalarını ve bir işe yerleşmelerini sağlayacak bir önlem getirememektedir. Ancak, devlet bazen sübvansiyon politikası vasıtasıyla ekonomide bazı üretim dallarının gelişmesine katkıda bulunabilmektedir. Bu uygulama, üretim alanlarında bir artış sağlayarak istihdamın yükselmesine neden olabilmektedir (Türk, 1992: 117)

Literatürde kamu harcamaları ve işsizlik ilişkisi üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış ve farkı sonuçlara ulaşılmıştır. Şöyle ki, Abrams (1999) çalışmasında, ekonomideki artan işsizliği kamu sektörünün ekonomide artan büyüklüğüne bağlamıştır. Abrams'ın (1999) çalışmasından sonra, kamu sektör büyüklüğü ile işsizlik arasında ortaya konulan negatif ilişki literatüre Abrams Eğrisi olarak geçmiştir. Kamu sektör büyüklüğünün işsizlik üzerindeki negatif etkisi çeşitli sebeplere dayandırılarak açıklanmıştır (Christopoulos vd., 2005). Açıklamalardan en fazla kabul göreni, hükümet harcamalarındaki artışın, daha yüksek vergi alımına yol açmakta olduğu ve bu durumdan çalışma-boş zaman tercihinin etkilenecek, işçilerin daha uzun süreli iş aramalarına sebep olarak işsizliğin artmasıdır. Bir diğer yaygın görüş ise, artan kamu harcamalarının özel yatırımlar üzerinde dışlama etkisi yaratarak, işsizliğe neden olduğu olgusudur (Feldmann, 2006). Ayrıca, kamu sektör büyüklüğü kapsamında emek üzerindeki vergilerin artışının da işsizliği artıran bir öge olacağı belirtilmiştir. Bu durum Daveri ve Tabellini'nin (2000) çalışmalarında, emek vergisindeki bir artışın, sendikalar kuvvetli iken emek maliyetlerinde bir kaymaya neden olacağı, böylelikle de emek talebinin düşerek işsizliğin artacağı şeklinde ifade edilmiştir.

2.6. KAMU HARCAMALARININ CARİ AÇIK ÜZERİNE ETKİLERİ

Bir ülkenin ödemeler dengesi bilançosu, ilgili ülkenin diğer ülkeler ile iktisadi ilişkilerinin izlenmesine ve ekonomik durumunun en iyi bir şekilde gösterilmesine olanak tanımaktadır. Bu bilanço, ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler aracılığıyla sağladığı gelirin dışarıya yapılan ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koymaktadır ve o ülkenin diğer bütün ülkelerle yaptığı ihracat ve ithalat dolayısıyla bütün borçlarını ve alacaklarını yansıtmaktadır. Bu sebepten ötürü, ödemeler dengesi uluslararası ekonomik ilişkilerin parasal yönünü de ortaya koymaktadır (Özgüven, 1991: 511).

Ödemeler dengesi bilançosunun; cari işlemler dengesi, sermaye hareketleri dengesi, rezerv hareketleri ve net hata ve noksan olmak üzere dört ana kalemi bulunmaktadır. Cari denge olarak da tanımlanan cari işlemler dengesi, ödemeler dengesi bilançosunun en önemli ana hesaplarından ve dış ticaret (ihracat-ithalat dengesi), hizmetler (hizmet alımları-hizmet satımları), yatırım (net faktör) gelirleri (dış yatırım gelirleri-dış yatırım giderleri) ve cari transferler (karşılıksız olarak elde edilen dış

gelirler-karşılıksız olarak yapılan dış giderler) dengelerinin toplamından oluşmaktadır (Şahin, 2011: 48-49). Bu bağlamda cari denge denildiğinde yalnızca mal ihracatı ile ithalatı arasındaki fark (dış ticaret dengesi) olarak anlaşılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Eğilmez ve Kumcu, 2006: 252). Dolayısı ile cari denge, dış ticaret dengesine ilaveten, hizmetler dengesi, net yatırım gelirleri dengesi ve karşılıksız net transferler dengesini de içine alan daha kapsamlı bir kavramdır (Orhan ve Erdoğan, 2010). Ülkenin cari işlemlerden elde ettiği gelirler, cari giderlerden daha büyükse bu durum cari fazla (cari işlemler fazlası); daha küçükse cari açık (cari işlemler açığı) olarak nitelendirilmektedir. Bir başka ifade ile mal ve hizmet ticareti ile net transferlerden elde edilen gelirlerin bu hesaptaki ödemeleri karşılayamaması durumunda, ülke cari açıkla karşı karşıya kalmaktadır (Peker ve Hotunluoğlu, 2009: 222).

Kamu harcama bileşimi cari açıkların büyüklüğü üzerinde etkili olmaktadır. Kamu harcamalarının cari açıklar üzerindeki etkisi kamu harcamaları yoğun ithalat içerikli olduğunda daha belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ithal edilen malların nitelikleri de son derece önemlidir. Eğer kamu yatırım malı ithal edilmişse, gelecekte daha yüksek getiri elde edilebilecektir. Bu durumda faiz ve borçların geri ödemelerinde sorun olmayabilir. Fakat ithalat, gıda ürünleri gibi gelecekte getirisi olmayacak tüketim mallarından oluşmakta ise borç ve faizden doğan açıkları ödemede kamu kesiminde sorunlar yaşanabilir ve sonuç olarak borçların milli gelir içerisindeki payı artarak sürdürülemez boyuta gelebilir (Ghebreselassie ve Burger, 2005: 3).

Cari dengeyi açıklamada “toplam harcama yaklaşımı”, dış dengesizliğin mal ve hizmet harcamalarının bileşiminde meydana gelecek değişiklikler vasıtasıyla giderilebileceğini savunmaktadır. “Bununla birlikte, cari açıkların büyük çoğunlukla dış ticaret hadlerindeki bozulmalar neticesinde oluşması dış ticaret dengesi ile cari denge kavramlarının literatürde (modelin daha anlaşılır bir biçimde ifade edilmesi, basitleştirici bir unsur olarak) birbirleri yerine ikame edilebilir kavramlar olarak değerlendirilmesini de beraberinde getirmektedir” (Bayrak ve Esen, 2012). Keynesyen gelir belirleme modelindeki denge şartlarında, kapalı bir ekonomide gelir;

$$Y = C + I + G \quad (1)$$

şeklinde ifade olunur. Y gelir, C tüketim, I yatırım ve G'de kamu kesimi harcamalarını temsil eder. Açık bir ekonomide ise;

$$Y = C + I + G + EX - IM \quad (2)$$

EX toplam ihracatı, IM toplam ithalatı göstermektedir. Yukarıdaki eşitlikte (C+I+G) bileşeni tek bir terim olarak toplam yurt içi harcama (Z) olarak ifade edilirse özdeşlik (2) şu biçimi almaktadır.

$$Y = Z + EX - IM \quad (3)$$

(3) nolu özdeşlik yukarıdaki tanımlamadan farklı olarak aşağıdaki şekilde de ifade edebilir.

$$EX - IM = Y - Z = Y - C - I - G \quad (4)$$

Burada dış ticaret hadlerindeki bozulmaların (cari denge) iyileşebilmesi için ulusal gelir (Y) ve yurtiçinde yapılan harcamalar (C + I + G) arasındaki farkın pozitif olması gerekmektedir. Nitekim, burada ülkenin harcamalarının üretimini aşması halinde bu fazlalığın dışarıdan karşılanacağı dolayısı ile dış ticaret açığının (cari işlemler açığı) oluşacağı ifade edilmektedir. Tersine harcamalar üretimden daha az ise cari dengede fazlalık oluşmakta ve ülke ödünç veren konumuna gelmektedir. Bu şekilde uluslararası alanda ödünç almak ve vermek zamanlar arası ticaret (intertemporal trade) olarak ifade edilmektedir (Krugman ve Obstfeld, 2009: 296).

Keynesyen görüşe göre; sermaye hareketliliği ve serbest döviz kurunun hakim olduğu bir ekonomide kamu harcamalarının artması, toplumdaki hane halklarının tasarruflarını azaltıcı şekilde baskı yapacağından, faiz oranlarını da artırmaktadır. Faiz oranlarının artması ise yabancı yatırımcılar açısından ülkeyi cazip kılacak ve ulusal paranın değerinin yükselmesine ve dolayısıyla da ihracatın azalmasına neden olacaktır. Bu durumda da dış ticaret açığı ve dolayısıyla cari açık ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, kamu harcamalarının miktarında, ithalat ağırlıklı bir harcama mevzu bahis olduğunda, cari açıklar daha da önemli bir biçimde artış eğiliminde olabilmektedir (Çavdar, 2010).

Çoğu gelişmekte olan ülkenin karşı karşıya olduğu en temel iktisadi sorunlardan biri, cari işlemler açığı ve açığın giderilmesi için uygulanacak politikanın seçimidir. Ulusal kaynaklar ve teknolojinin yetersizliği, kalkınmanın dış kaynaklara bağlı olmasına ve kalkınma sürecinde arzulan hızlı büyüme ise ödemeler dengesinin alt

hesabı olan cari işlemler hesabının açık vermesine neden olmaktadır. Büyüme çabası cari işlemler açığını beraberinde getirmekte; teknoloji transferi ile ara ve yatırım malları ithalatının ihracat gelirleriyle karşılanamaması, cari işlemler açığını kalıcı hale getirmektedir. İthalat yoluyla teknoloji transferi ve sanayi yatırımları yapılsa da, ithalattaki artış dolayısıyla kronikleşen cari işlemler açığı, gelişmekte olan ülkelerde bazı sorunlara yol açmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler açığı, finansal istikrarsızlıkların önemli nedenlerinden birisi olarak görülmektedir. Bu nedenle, cari açığın kontrol edilebilirliği ve uygulanacak politikaların seçimi, kalkınma süreci ve ekonomik performans istikrarında etkin bir rol oynamaktadır (Bayraktutan ve Demirtaş, 2011: 2).

Özetle, bir ülkenin dış ticaret açığını sorununun çözülmesi (cari açığın) için ya üretim düzeyinin (Y) artırılması ya da yurtiçindeki toplam harcama düzeyinin (C+I+G) azaltılması gerekir. Bu çıkarım, ülke ekonomisinin istihdam yapısına göre iki şekilde değerlendirilebilir. Şayet ekonomi eksik istihdam durumunda ise net ihracattaki artışla üretim artışı paralel bir yapı arz edebilir. Burada önemli olan husus, üretimdeki artışın yurtiçi harcamalardan daha yüksek oranda artmasıdır. Ekonomi tam istihdam düzeyinde olduğunda üretim daha fazla artırılamaz ve net ihracatı artırabilmek yurtiçi toplam harcamayı azaltmak şeklinde oluşabilir. Böyle bir durum ise elbette maliye politikası kullanılarak yurtiçi harcamanın baskı altına alınması yoluyla gerçekleştirilebilir (Erkılıç, 2006: 19).

2.7. KAMU HARCAMALARININ FAİZLER ÜZERİNE ETKİLERİ

Kamu harcamaları çoğu zaman iktisat politikası hedeflerini sağlamak için başvurulan araçlardan biri olmuştur. Artan kamu harcamaları ile özel yatırım harcamaları ve faiz oranı gibi iktisadi değişkenler arasındaki etkileşim, söz konusu iktisat politikası hedeflerini gerçekleştirme sürecinde etkin bir rol oynamaktadır. Şöyle ki, kaynağı olmayan yüksek seviyeli kamu harcamaları genellikle yüksek faiz oranlarına yol açabilmektedir. Faiz oranlarındaki yükselme ise özel yatırım harcamalarını engeller niteliktedir. Milli Geliri (C+I+G) oluşturan unsurlardan kamu harcamalarındaki (G) artış, faiz oranı aracılığıyla özel yatırım harcamalarını (I) düşürecek, sonuç olarak faiz oranlarındaki artış sonucu dışlama etkisi sebebiyle kamu harcamalarının artışına bağlı

olarak milli gelir seviyesinde oluşması gereken genişletici etki büyük oranda düşecektir (Ataç, 2006: 15).

Kamu harcamalarının ekonomideki etkilerinin neler olduğu yönündeki tartışma konuları genellikle Keynesyen analiz ile neo-klasik ve monetarist yaklaşımı karşı karşıya getirmektedir. Bilindiği gibi Keynesyen analize göre, kamu harcamalarındaki artış ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecek, hatta kamu harcamalarındaki bir birimlik artış ulusal gelirden bir birimlik artıştan daha yüksek bir artışa yol açacaktır. Çarpan mekanizması olarak adlandırılan bu durum, Wagner hipotezinin tersine kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Keynesyen yaklaşım; kamu harcamalarının, özel girişimciler tarafından üstlenilmeyen altyapı hizmetleri, sosyal güvenlik hizmetleri, güvenlik, savunma hizmetleri, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi kamusal malların üretimine yönelik olması sebebiyle özel yatırımları tamamlayıcı (Crowding In) bir etkisinin olacağını savunmuştur. Klasik yaklaşımda, vergi ve borçlanma ile finanse edilen kamu harcamaları özel sektörü dışlama etkisi (Crowding Out) doğurmaktadır. Bu yaklaşımda genişletici maliye politikası, üretim ve istihdamı artıramadığı ve sadece fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine yol açtığı için etkisizdir. Kamu kesiminin harcamalarını finanse etmek amacıyla vergi oranını arttırması veya borçlanması, özel sektörün yatırımlara ayıracağı fonları ortadan kaldırdığı için, özel sektör yatırım harcamaları, arttırılan kamu harcamaları kadar azalmaktadır (Bocutoğlu, 2012: 36-37).

Neo-klasik yaklaşım ise çarpan mekanizmasının tersine, kamu harcamalarındaki bir artışın özel yatırım harcamalarını ekonomiden dışlayarak, daraltıcı bir etkiye neden olacağını iddia etmektedir. Dışlama etkisi olarak adlandırılan bu durum, artan kamu harcamaları sonucunda devletin piyasadaki ödünç verilebilir fonları toplayarak borçlanmasının faiz oranlarını yükselteceği ve bu yükselişin de özel yatırımların azalmasına (ekonomiden dışlanmasına) yol açarak büyümeyi olumsuz etkileyeceği fikri üzerine kuruludur (Yüksel ve Songur, 2011: 368). Monetarist görüş ise, yatırımların faiz esnekliğinin yüksek, para talebinin faiz esnekliğinin düşük olduğu varsayımından hareketle kamu harcamalarındaki yükselişin sebebiyet verdiği dışlama etkisinin (Crowding-Out) güçlü olduğunu savunmuştur. Monetarist yaklaşıma göre, para arzı değişmeksizin vergiler ve özellikle halka tahvil arzı şeklindeki borçlanma türü ile finanse edilen kamu harcamaları, toplam harcamalarda bir artış yaratmamasının yanı

sıra özel sektör harcamalarının da azalmasına neden olabilecektir (Çil Yavuz, 2001: 4). Özetle, kamu harcamalarındaki bir artış borçlanma yoluyla finanse edilmişse (vergiler artırılmadan ya da para basılmadan) devlet ödünç verilebilir fon piyasasından fon talep edeceğinden faiz oranı yükselecektir (Bakırtaş, 2003: 41-66).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARININ ANALİZİ

1980'lere kadar Türkiye'de birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi ithal ikameci bir sanayileşme politikası uygulanmıştır. 1970'lerin sonlarına doğru ekonomik-sosyal-siyasal sorunların ağırlaşması, Türkiye'de yapısal bir dönüşümün yapılmasını mukadder hale getirmiştir. Türkiye 1980 sonrası dönemde dünyadaki gelişmelere ilaveten dış satıma dayalı yeni bir ekonomik yaklaşımı benimsemiştir ve dış dünya ile entegrasyonunu hızlandırmıştır. Buna göre kamu kesiminin gider açısından niteliksel yapısı büyük bir evrim geçirmiştir. Devletin ekonomideki varlığının yansımaları olan kamu harcamaları, zaman içerisinde ekonomide kamu sektörünün yerini ve gerekliliğini göstermesi bakımından da diğer ülkelerde uygulanan politikalara paralel gelişmeler izlemiştir. 1980'li yılların sonlarına doğru yaşanan istikrarsızlıklar ve bozulan iktisadi dengeler 1990'lı yıllarda ivme kazanarak devam etmiştir. Artan kamu harcamalarının kısılamaması da ekonomide birtakım sıkıntılara sebebiyet vermiştir (Bulut, 2006: 244-247; Karaçor ve Alptekin, 2006: 307-308).

Türkiye'de 1980 yılı, iktisat politikalarında köklü yapısal değişikliklerin yapılmaya başlandığı yıldır. 1980 yılından sonra özü içe dönük, dışa bağımlı olan ithal ikameci sanayileşme stratejisi ve uygulamalarından vazgeçilerek, "ihracata dayalı sanayileşme stratejisi" uygulanmaya başlanmıştır (Akalin, 2004: 165). Türkiye ekonomisinde 1980 yılı ekonomide yapısal reformların yapıldığı ve uygulanan iktisat politikalarının büyük ölçüde dönüşüme tabi tutulduğu bir dönemdir. 24 Ocak 1980'den bu yana izlenen politikalar, kamu kesiminin küçültülmesi, piyasalara müdahalenin azaltılması ve birçok konuda liberalizasyon tercihini içermiştir. Aynı dönemde birçok batı ülkesindeki yaklaşım da kamu harcamalarının milli gelir içindeki payının düşürülmesini öngörmüştür. Ancak, milli gelir içinde kamu harcama payını azaltmada pek başarılı olunamamış, devlet harcamalarının yükselmesinde kamu işletmelerinin verimsizliği ve zararları, sosyal amaçlı harcamaların yüksekliği etkili olmuştur (Mutlu, 1998: 238). Diğer bir ifadeyle, süreç içerisinde kamu giderlerinin asgariye indirilmesi amaçlayan politikalar uygulanmaya çalışılmış, fakat istenilen hedefe ulaşılamamıştır.

Türkiye'de kamu harcamalarındaki gelişmeleri konu alan bu bölümde, devlet bütçesi içinde yer alan kamu harcamaları ekonomik açıdan inceleneceği için, doğal

olarak ekonomik sınıflandırmanın kullanılması daha uygun olmaktadır. Ekonomik ayırım uygulanan ekonomi politikalarının sonuçlarını somut bir biçimde yansıtmaktadır. Ekonomik sınıflandırmada harcamalar üç grupta değerlendirilmekte olup; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları şeklinde tasnif edilmektedir (Ergül, 1999: 54; İyidiker, 2001). 5018 sayılı yasaya göre ise, kamu harcamaları; personel giderleri, devlet primi giderleri, mal ve hizmet alımları, faiz giderleri, cari transferler, sermaye giderleri, sermaye transferleri, borç verme ve yedek ödenekler şeklinde ekonomik ayırma tabi tutulmuştur (KMYK, 2003). Konsolide bütçe, kamu kesiminin en büyük kısmını oluşturmaktadır. Özellikle 1993 yılından sonra fonların büyük kısmının bütçe kapsamına alınması ile konsolide bütçe, kamu kesiminin çok daha büyük bir kısmını temsil eder hale gelmiştir (Başol vd., 1999: 204). Çalışmadaki analizlerde konsolide bütçe rakamları esas alınmıştır. Diğer taraftan 1980 sonrası dönemin esas alınmasının sebebi, Türkiye’de 1980 öncesi verilerin çok sağlıklı ve düzenli olmaması ve özellikle 1970’li yıllarda ekonominin çok çalkantılı bir dönemden geçmiş olması gösterilebilir.

Bu bölümde öncelikli olarak Türkiye ekonomisi için yıllara göre genel bir değerlendirme (1980-2011) yapılacak ve daha sonra Türkiye’de 1980-1990, 1990-2000 ve 2000-2011 dönemleri için kamu harcamalarının tahlili yapılacaktır.

3.1. TÜRKİYE EKONOMİSİ: GENEL DEĞERLENDİRME (1980-2011)

Türkiye ekonomisi, 1980 öncesinde daha çok kendi ekonomi politikası hatalarından orjinli türlü boyutlarda ve farklı yapılarda kriz(ler) ve iktisadi problemlerle yüz yüze kalmıştır (Eğilmez ve Kumcu, 2006: 378). 1980 yılına Türkiye, tasarruf hareketleri, yatırımları tamamen durma noktasına gelen, harcamaları ölçüsüzce artan, cari işlemler dengesi bozuk ve çeşitli çıkmazları olan bir ekonomik tablo ile girmiştir (Kurdaş, 1994: 49). İşleyen süreçte, 1980 yılından sonra tatbik edilen politikalarda “karma ekonomi” kavramından ziyade “serbest piyasa sistemi” kavramı ön plana çıkmıştır (Erkan, 1987: 203).

Bunların yanı sıra, 1973 yılında yaşanan petrol şoku, Türkiye ekonomisinin arz-talep dengesini bozmuş, petrol fiyatlarının yükselmesi döviz ihtiyacını önemli ölçüde arttırmıştır. Tüm bunlara ilaveten dış kredilerin kesilmesi, üretimde kullanılan girdiler ithal edilememeye başlanmış, temel mallarda ortaya çıkan arz-talep uyumsuzluğunun

sonucu olarak kıtlıklar ortaya çıkmış, karaborsa ve kuyruklar oluşmuştur. Böylece, uzun yıllardan beri uygulanan nispi dışa kapalı model 1977-1980 yılları arası yaşanan ve sebebi döviz darboğazı olan büyük bir ekonomik kriz ile son bulmuştur (Oğuz ve Bayar, 2003: 25-27).

Türk ekonomisinde yukarıda ifade edilmiş olan bunalımı aşmak üzere 1980 senesinde 24 Ocak kararları alınmış ve sonrasında ekonomide bazı yapısal dönüşümler tasarlanmıştır. Böyle bir tasarıya gidilmesinde; yüksek enflasyon, döviz ve enerji darboğazı, ihracatta meydana gelen gerilemeler ile birlikte yoğun bir şekilde yaşanan talep baskısı etkili olmuştur. 1980 istikrar programı çerçevesinde, Türkiye ekonomisinde kapsamlı bir yapısal değişikliğe gidilmiştir. Söz konusu istikrar programı ile gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar beş ana başlık altında incelenebilir (DPT, 2003; Uygur, 1993: 8).

- i. Ekonomideki büyüme dinamiklerine zarar vermeden enflasyon oranının kalıcı bir şekilde düşürülmesi, (Fiyat istikrarını sağlamak)
- ii. İthal ikameci modelin terk edilerek dışa dönük ve ihracata dayalı bir büyüme modelinin kurulması, bu çerçevede ihracat teşviklerinin, sübvansiyonlarının ve ithalat liberalizasyonunun sağlanması, (Ödemeler dengesini yeniden kurmak)
- iii. Finansal liberalizasyonun sağlanması, (Piyasa ekonomisini harekete geçirmek)
- iv. Yabancı sermaye hareketlerinin liberalizasyonu ve bu bağlamda döviz kuru politikasının değiştirilerek Türk Lirası'nın konvertibilitesinin sağlanması, (Ekonominin dışa açılmasını sağlamak)
- v. Ekonomide kamunun etkinliğinin azaltılması ve özelleştirme çabalarına ivme kazandırılması,

Bu reformları gerçekleştirebilmek için aşağıda sıralanan ekonomik politikalar kullanılmıştır (Şahin, 2007: 194-196).

- i) Sıkı para politikası,
- ii) Pozitif reel faiz politikası (Faiz hadlerinin serbestleştirilmesi),
- iii) Gerçekçi döviz kuru politikası,
- iv) Yabancı sermayenin teşviki,

- v) Dış ticaretin, kamu kesiminin müdahalelerinin azaltılarak serbestleştirilmesi,
- vi) Mal ve hizmetlerin fiyatlarının oluşumunun piyasaya bırakılması,

Bu süreçte Türkiye ekonomisi köklü yapısal değişikliklere tabi tutulmuştur. Dış ticaret ve ödemeler dengesi rejimi liberalize edilmiş, ihracata türlü teşvik ve sübvansiyonlar sağlanmış, ithalat rejiminin liberalizasyonuna gidilmiş, kur politikalarında esnekliğe geçilmiştir. Sermaye Piyasaları Kanunu çıkarılarak Sermaye Piyasası Kurulu kurulmuş, faiz oranları liberalize edilmiş, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası açılmış, Merkez Bankası bünyesinde Bankalararası Para Piyasası ve Döviz, Efektif Piyasaları Kurulmuş ve yeni bir Bankacılık Kanunu çıkarılmıştır. Bunun yanında vergi reformuna gidilerek Katma Değer Vergisi uygulamasına başlanmış, KİT'lerin daha etkin kılınması için çeşitli tedbirler getirilmiş ve 1989 yılında sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir (Yentürk, 1999: 3). 1980 askeri darbesiyle, sendikal faaliyet ve grevler yasaklanmış, ücret ve maaş artışları kontrol altında tutulmuş, taban fiyat ve destekleme alımlarının miktarı azaltılmış, daraltıcı maliye ve para politikaları uygulanarak, kamu giderlerinin kısılması ve para arzının kontrol altına alınması hedeflenmiştir.

1983 yılı sonbaharında yapılan seçimde, ekonomide daha fazla liberalleşmeyi ve dışa açılmayı savunan ANAP iktidara gelmiştir. Özal hükümeti 1984 yılı başından itibaren iki ana hedefe yönelik önlemlere öncelik vereceğini belirtmiştir. Birincisi, enflasyonu aşağıya çekmek, ikincisi ödemeler bilançosu sorununu çözmek. Devlet müdahalelerinin asgariye indirilip, “serbest piyasa ekonomisi”nin erdemlerine bağlı kalarak işleme konulan temel iktisat politikaları ise şunlardır (Şahinöz, 2001: 29);

- Sıkı para politikası ve mevduata pozitif reel faiz verilmesi,
- Yabancı sermayenin tüm faaliyet alanlarına girişinin serbest bırakılması,
- KİT'lerin özelleştirilmesine başlanması,
- Kamu yatırımlarının altyapı alanlarında yoğunlaştırılması,
- Günlük döviz kuru ilanına geçilmesi
- Döviz işlemlerinde büyük ölçüde serbestliğe geçilmesi,

- İthalatta liberasyona geçilmesi, yasakların ve miktar kısıtlamalarının istisnai kılınması,
- İhracatın çok yönlü teşvikine devam edilmesi,
- Altın ithalatının ve ihracatının serbest bırakılması,
- İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın açılması ve işlemeye başlaması.

Yukarıda sıralanan politikaların ortak hedefi “piyasa ekonomisi”ne geçişi hızlandırmaktı. Fakat, hükümet bu kararları uyum içinde taviz vermeden uygulamayı sürdürememiş, bu bağlamda, para arzı kontrol altında tutulamamış, kamu kesimi borçlanma gereği özellikle 1987’den sonra çok artmıştır. 1984-1987 arasında büyüme oranı artarken enflasyon oranındaki artışta hızlanmıştır. 1988-1991 arası büyüme rakamlarında önemli dalgalanmalar olmuştur. Bu dönemde faizlerin denetimi ve kontrolü TCMB’ye verilmiştir. İç borçlanma, kamu açıklarının kapatılmasında çok önemli bir yer edinmiştir. Hazinenin zaman zaman tahvil ve bono satarak açıkları kapatmaya çalışması, faiz ödemelerinin çok yüksek boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Bu durum kamu maliyesini krize sürükleyecek ortamı hazırlamıştır (Tanör ve diğ., 2000: 166).

24 Ocak kararları ile hedeflenenler ve gerçekleştirilenlere bakıldığında ekonomik istikrarsızlığın yapısal nedenlerinin ortadan kaldırılmadığı görülmektedir. Özellikle kamu kesimi finansman dengesi kurulamamış, devletin gelir ve giderleri arasındaki uçurum kapatılamamıştır. KİT’lerin özelleştirilmesi istenen seviyede olmamış, devletin üzerinde bir yük olmaya devam etmiştir. Kamu giderlerinin artış eğilimi devam etmiş, devlet gelirlerinin bu giderleri karşılamayacak seviyede olmaması sebebiyle sürekli borçlanma yoluna gidilmiştir. Kamu otoritesi borçlanabilme olanağını artırmak için faiz oranlarını yükselterek daha fazla borçlanma kâğıdı çıkarmak zorunda kalmıştır. Faiz oranlarının sürekli artışı devlet bütçesinde borç anapara ve faiz yükünün dolayısıyla transfer harcamalarının yükselmesine ve sonuçta borç-faiz-borç kısır döngüsüne girilmesine sebebiyet vermiştir (Siverekli ve Demircan, 2004: 9).

Türkiye bu dönemde dış dünyadaki gelişmelerden de etkilenmiştir. Şöyle ki; bu dönemde patlak veren İran-Irak savaşında tarafsızlığını ilan ederek ticaretini geliştirmiş ve dış ticaretini artırmıştır. Ancak 1990’daki Körfez Savaşı’ndan Türk ekonomisi negatif yönde etkilenmiştir. Bölgede oluşan kaos ortamı Türkiye’ye pahalıya mal

olmuştur. Bölgeyle ticaret nerdeyse durma noktasına gelmiştir. Petrol boru hattının devre dışı kalması maliyetleri artırmıştır. Savaş sonrası oluşan Kuzey Irak'taki otorite boşluğu, Güney Doğuda terör olaylarının artmasına sebep olmuş ve Türkiye tüm yönleriyle bu olaylardan olumsuz şekilde etkilenmiştir. Terör nedeniyle harcamalarda görülen artış enflasyonu azdıran faktörlerden biri olmuştur (Gökdemir, 2007: 2).

Ekonomi 1990-1996 yılları arasında 1991 ve 1994 yılları hariç adeta bir açık Pazar haline dönüşüp çok fazla sermaye hareketi girişlerine maruz kalmıştır. Bunun sonucu olarak, yerli paranın aşırı değerlenmesi, faiz oranlarının artması ve toplam iç talebin artması ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Mevcut durum, banka, holding, KİT'lerin yurt dışından borçlanmasına imkân tanımış, elde edilen paralarla yüksek faiz-kur döngüsünden yararlanılmaya çalışılmış ve açık pozisyonlar doğmuştur. 1989'dan itibaren artmaya başlayan ve 1990'dan sonra daha büyük bir ivmeyle yükselen enflasyon oranı, bir taraftan gelir dağılımını bozarken, bir taraftan da kamu gelirlerini eriterek kamu açıklarının hızla artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, ekonomideki açıklar, iç ve dış borçlar hızla kapatılmaya çalışılmış ve bu pozisyonda 1994 finansal krizinin hazırlayıcısı olmuştur. Bu ortamda yükselen kamu açıklarına bağlı olarak artan iç faiz oranları, sıcak para girişini hızlandırmış ve TL'nin reel olarak aşırı değer kazanmasına neden olmuştur. Bu gelişme iş gücü maliyetindeki reel artışlar, doğrudan ve dolaylı ihracat teşviklerindeki azalma ile birleşerek Türk ekonomisinin hızla rekabet gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Sonuçta, yüksek kamu açıklarından kaynaklanan ekonominin iç dengesizlikleri dış dengede hızlı bir bozulmaya neden olmuş, ithalat hızla artmış, ihracat yavaşlamış ve dış ticaret açığı önemli bir boyuta ulaşmıştır (Aktan, 1999: 459-462).

Hızla bozulan iç ve dış dengeler 1994 yılı başında para, sermaye ve döviz piyasalarında ciddi bir krize yol açmıştır (DPT, 1996: 5). Bu bağlamda, 5 Nisan günü "Olağanüstü İstikrar Tedbirleri" açıklanmıştır. Bu programın hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Yentürk, 2005: 129).

- Enflasyonu hızla düşürme ve bu bağlamda fiyat istikrarının sağlanması,
- Sürdürülebilir bir kalkınma için yapısal değişikliklerin yapılması,
- Kamu açıklarının hızla aşağıya çekilmesi, borçlanma ihtiyacının minimum hale getirilmesi,

- KİT'lerin özelleştirilmesi,

- İhracat artışını hızlandırmak ve ihracat ile ithalat arasındaki makası asgari seviyeye indirmek.

Sıralanan bu amaçlara ulaşmak için ortaya konulan tedbirleri ise aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (DPT, 1996: 5; Köse, 2002: 119).

- Kamu gelirlerini artıran kamu giderlerini kısan ve kamu borçlanma gereğini azaltan önlemler: Savunma hariç diğer tüm harcamalarda tasarrufa gidilmiştir. Ayrıca KİT ürünlerine aşırı zam yapılmıştır. Bunun yanı sıra ek vergiler getirilmiş, resim, harçlar artırılmıştır. Kamuya ait lojman ve tesislerin satılması gündeme gelmiştir.

- Döviz piyasalarında güven ve denge sağlayacak önlemler: TL'nin değerinin düşürülmesi sonucu ihracat artmıştır. Ayrıca, Eximbank ile kredi anlaşmaları yapılmışsa da bu etkin bir şekilde gerçekleştirilememiştir.

- Piyasadaki iç dinamikleri düzenlemeye yönelik önlemler: KİT ürünlerine yüksek oranlı zamlar yapılarak, bazı ürünlerde yılsonuna kadar fiyat ayarlamasının yapılmayacağı belirtilerek enflasyon beklentisi kırılmak istenmiştir. Memur ve işçilerin maaş ve ücretleri durağan hale getirilerek toplam talep azaltılmak istenmiştir. Ayrıca döviz fiyatlarının serbest piyasa şartlarında oluşması kararlaştırılmıştır. Döviz talebi ve kur artışlarının önüne geçebilmek için faiz oranları yükseltilmiştir. Mevduatın bankalarda kalabilmesi için devlet tarafından sigorta edilmiştir.

- Yapısal düzenlemelerin kapsadığı önlemler: Ekonomide kamu gelir-gider dengesinin bozulması yapısal bir sıkıntıdır. Kamuda yapılan gereksiz harcamalar, vergi gelirlerinin tam anlamıyla elde edilememesi ve kontrolün zayıf olması bu neticeyi ortaya çıkarmıştır. Özellikle transfer harcamaları içinde yer alan iç-dış borç faiz ödemelerinin zirveye çıkmış olması da bu yapısal sıkıntıyı artırmıştır. Bu sıkıntıları aşmak için vergi reformu, özelleştirme, tarımsal destekleme politikaları ve kamu kesiminde istihdam rasyonalizasyonu konularında köklü değişiklikleri sağlayacak önlemlerin alınması öngörülmüştür. Ayrıca, Sosyal Güvenlik Kurumlarının bozulan mali dengelerinin iyileştirilmesi için önlemler öngörülmüştür.

1994 yılı Türkiye ekonomisinde negatif büyümenin yaşandığı bir yıl olmuştur. Bu yıl patlak veren krizle fiyatlar rekor düzeyde artmıştır. Toptan eşya fiyatlarıyla

%150, Tüketici Fiyatlarıyla %106,3'lük bir enflasyon yaşanmıştır. 1995 yılının ikinci yarısından itibaren ülkenin siyasi belirsizliğe sürüklenmeye başlaması sonucu 24 Aralık'ta erken genel seçime gidilmiştir. Bu yüzden yılın son üç ayında seçim ekonomisi uygulanarak kamu harcamaları kontrolden çıkmıştır. Bu durumda MB'nin ve Hazine'nin disiplini bozulmuş, ülke iç ve dış piyasalarda itibar kaybetmiş ve borçlanmanın maliyeti çok artmıştır. Bu yılda yaşanan önemli olaylardan biri 6 Mart 1995'de Avrupa Birliği ile "Gümrük Birliği Antlaşmasının" imzalanmasıdır. Yapılan antlaşma piyasalarda geçici de olsa olumlu bir hava estirmiş ancak bu durum sürekli hale dönüşmemiştir (Kazgan, 2002: 405).

Yedinci Plan'ın ve Gümrük Birliği'nin birinci uygulama yılı olan 1996'da meydana gelen gelişmeler ise şöyleydi (TCMB, 1996).

- Türkiye planlananın üzerinde %7,1'lik bir büyüme hızı gerçekleştirmiştir,
- 1996 yılı sonu itibariyle enflasyon oranı %84,5 olmuştur. Toplam harcamaların dizginlenememesi enflasyonu körüklemiştir,
- Türkiye Avrupa Birliği ülkelerinden ithal ettiği sanayi mallarına sıfır gümrük uygulamıştır,
- Toplam dış borçların GSMH'ya oranı %44'e inerken, iç borçların GSMH'ya oranı %21'e yükselmiştir,
- Kamu harcamalarında bir önceki yıla göre %130'luk bir artış gerçekleşmiştir. Bu harcamaların büyük bir kısmı da iç ve dış borç anapara ve faiz ödemelerinden kaynaklanmıştır.

Özetle, Türkiye ekonomisinde 1995 yılında başlayan hızlı büyüme eğilimi, 1998 yılının Nisan ayına kadar devam etmiştir. Ancak gerek yurt içindeki siyasi belirsizlik, gerekse de Güneydoğu Asya ve Rusya Federasyonundaki mali krizler ile bu süreç son bulmuştur.

Bundan sonraki süreçte, 2000-2002 dönemini kapsayan stand-by öncesinde ekonomiyi düzenleyici ve IMF destekli bir programı yürürlüğe konmuştur. Programda yer alan ana başlıkları ise şöyle sıralamak mümkündür (Akalin, 2004: 201);

- Enflasyonla mücadelede sıkı para politikası,

- Kamuya ilişkin maaşların ve devletin tarım kesimine, destekleme fiyat uygulamasıyla sağladığı desteğin beklenen enflasyon oranına göre belirlenmesi,
- Sermayenin güçlendirilmesi ve özellikle bankaların açık pozisyonlarına sınır getirilmesiyle bankacılık sisteminin güçlendirilmesi,
- Sosyal güvenlik açıklarının giderilmesi,
- Enflasyonla mücadelede özelleştirme gelirlerinden yararlanılması,
- Genel bütçede faiz dışı fazlanın vergi gelirleri artışına bağlı olarak GSMH'ın %4'ü oranında fazla vermesi,

Türkiye 9 Aralık 1999 tarihinde IMF'ye bir niyet mektubu vermiştir. Bu niyet mektubu 22 Aralık 1999 tarihinde IMF tarafından 2000-2002 tarihleri arasında üç yıllık bir süreyi içine alacak şekilde uygulaması kabul görmüştür. Bu bağlamda Ocak 2000'de sıkı para ve döviz kuru politikası ile bankacılık sektöründe yapısal dönüşümleri içeren "Enflasyonu Düşürme Programı" başlatılmıştır. Bu programın temel amaçları ise şöyle sıralanabilir (DPT, 2001: 3);

- Tüketici enflasyonunun, yapısal reformlarla desteklenen, birbiriyle tutarlı, güçlü, itibarlı ve süreklilik arz eden maliye, gelir, para ve kur politikalarının eş güdümlü uygulaması ile 2000 yılı sonunda %25, 2001 yılı sonunda %12 ve 2002 yılı sonunda %7'ye indirilmesi,
- Reel faiz oranlarını makul düzeylere düşürmek,
- Ekonominin büyüme potansiyelinin artırılması,
- Ekonomideki kaynakların daha etkin ve adil gelir dağılımının sağlanması,
- Kamu kesimi toplam faiz dışı bütçe fazlasını önemli ölçüde artırmak,
- Enflasyonla mücadelede güvenilir bir para politikasının tesis edilmesi.

Bu program, enflasyon ve reel faizlerin düşürülmesi ve büyümenin artırılmasını amaçlamıştır. Ancak 17 Ağustos 1999 depremini yaşayan ülke ekonomik olarak 10 milyar dolar kayba uğramıştır. Bu yıkım, ülkenin sanayisine büyük zarar vererek, işsizliği büyük boyutlara taşımış, yılsonunda büyüme oranı -%6,1 olarak gerçekleşmiştir. 17 Ağustos 1999 ve 12 Kasım Bolu-Düzce depremlerinin yol açtığı

ekonomik kayıpları karşılamak için 26 Kasım 1999 tarihinde “Deprem Vergisi Yasası” çıkartılmıştır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1 Ocak 2001’de yürürlüğe konmuştur. Ancak 2000 yılının Kasım ayında oluşan kriz ile hedeflenen politikalar bir türlü uygulanamamıştır (Tokgöz, 2001: 280). IMF’nin güdümünde hazırlanan 1999 yılı sonunda uygulamaya konulan dez-enflasyon programının sağlıklı işlememesi Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin tetikleyicisi olmuştur (Eren ve Süslü, 2001: 670). 2000-2002 programının sabitlenmiş kur ve Merkez Bankası’nın net iç varlık kısıdına dayalı uygulaması Merkez Bankası’nın borç veren son mercii fonksiyonunu ortadan kaldırarak etkisizleştirmiş, krizi başlatan ve kontrol edilmesini güçleştiren sebep olmuştur. Böylece Merkez Bankası piyasalara açık piyasa işlemleri yoluyla müdahale edememiştir. Bankacılık sektörünün yeterli döviz fazlasına sahip olmaması, artan cari açık, piyasalarda bir panik havası oluşturarak, Türkiye’nin Kasım 2000’de bir likidite krizine sürüklenmesine yol açmıştır. Krizin ilk iki gününde (27-28 Kasım) T.C. Merkez Bankası’ndan 3 milyar dolar çekilmiştir. Piyasalarda TL sıkıntısı başlayınca Bankalararası Para Piyasası’nda gecelik repo faizi %200’e yükselmiştir. Tamamen bankacılık sisteminin kötü işleyişinden ve cılız yapısından kaynaklanan kriz derinleşerek Aralık ayının başına kadar gelmiştir. Sonunda IMF tahminlerin üstünde istikrar programına destek kredisi vereceğini ilan etmiştir. IMF’ye yeni krediler karşılığında 62 maddelik “3. Ek Niyet Mektubu” verilmesi krizin büyük ölçüde aşıldığının işareti sayılmıştır (Sadıklar, 2001: 35).

Özetle, 1996-2000 yılları arası Türkiye Ekonomisi, içten ve dıştan gelen olumsuz gelişmeler nedeniyle öngörülen yıllık ortalama büyüme hızını yakalayamamıştır. Ülkede fiyat istikrarını sağlama yönünde yapılan mücadele sadece 2000 yılında sonuç vermiş, fiyatları aşağıya çekmeyi sağlamada araç olarak kullanılan “kur çıpası” dış ekonomik ilişkilerde dengeleri alt üst etmiş, ülkede cari işlemler açığının aşırı oranlarda yükselmesi dış borç arama pozisyonu yaratmış, Gümrük Birliği Antlaşması’nın yapılmasıyla ülke önemli bir vergi kaybına uğramıştır.

Kasım krizinden üç ay sonra bu kez ortaya döviz krizi çıkmıştır. 21 Şubat’ta bankalararası para piyasasında gecelik faiz %6200’e kadar çıkmış ve ortalama %4019 olmuştur. Merkez Bankasının döviz rezervi 16 Şubat’ta 27,94 milyar dolar iken 23

Şubat'ta 22,58 milyar dolara inmiştir ve oluşan rezerv kaybı 5,36 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Döviz artan bir hücum söz konusu olduğu için TCMB 21 Şubat gecesi kurun dalgalanmaya bırakıldığını açıklamak zorunda kalmıştır. 19 Şubat'ta 1 doların piyasa satış kuru 686 bin 500 TL iken 23 Şubat'ta 920 bin TL ve 28 Şubat'ta 960 bin TL olmuştur, böylelikle kur artışı 10 gün içinde %40'a ulaşmıştır (Uygur, 2001: 23).

Şubat 2001 krizi, 28 milyar civarında olan döviz rezervini Mayıs 2001'de 18 Milyar dolara geriletmiş, iç borç stokunu GSMH'ya oranını %68'e çıkartmış, %2 civarında olan iç borç faiz ödemeleri/GSMH oranını %22'ye kadar çıkmasına neden olmuştur (Voyvoda ve Yeldan, 2002: 2).

Faizlerdeki hızlı yükseliş, kamu ve özel bankaların mali yapılarını bozmuş ve programa olan güveni sarsmıştır. Özellikle bankaların likiditeye çok fazla ihtiyaç duymaları, ödemelerin yapılamamasına neden olarak, Şubat 2001'de tekrar döviz krizine girilmiştir. Bu olay üzerine "Enflasyonu Düşürme Programı" terk edilerek, "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulanmaya başlanmıştır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile yeni bir dizi istikrar programı uygulanmaya konmuştur. Buradaki amaç, ekonominin istikrara ve rekabet gücüne kavuşması ve sürdürülebilir büyüme dinamiğinin tekrar kazanılması için yapısal ve kurumsal düzenlemelerin yapılmasıdır. Bu çerçevede; bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlerin süratle alınarak mali piyasalardaki belirsizliğin azaltılması, buna bağlı olarak faiz oranları ile döviz kurlarında istikrarın sağlanması, iktisadi etkinliği sağlayacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi, makroekonomik politikaların enflasyonla mücadelede etkin bir şekilde kullanılması, sürdürülebilir büyüme ortamının temin edilmesi temel amaçlar olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda, mali sektörle ilgili düzenlemeler, devlette şeffaflığı ve kamu finansmanını güçlendirmeye yönelik düzenlemeler, ekonomide rekabet ve etkinliği artırmaya yönelik ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesine ilişkin önlemler ayrıca reel ekonomiye ilişkin düzenlemeler, kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesi, kamu gelirlerini artırıcı ve kamu kesimi borç stokunun azaltılmasına yönelik politikalar gibi düzenlemeler yapılmışsa da 2001 yılında uygulanan GEGP'da başarılı olamamıştır (TCMB, 2003: 13; Eğilmez ve Kumcu, 2006: 397). Sonuç olarak 2001 yılı ekonomide %-9,4'lük büyüme, %68,5'lik enflasyon oranı, %8,4'lük işsizlik oranı, 84,9 milyar dolar iç borç stoku, 38,7 milyar dolar dış borç

stoku, 31,3 milyar dolarlık ihracat ve 41,4 milyar dolarlık ithalat ile sıkıntılı bir yıl olmuştur.

Kasım 2002’de yapılan erken genel seçimlerden sonra, Türkiye için tek partinin iktidar olması büyük bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. GEGP; IMF ve Dünya Bankası’nın istekleri doğrultusunda aynen uygulanmıştır.

2002-2007 arası ekonominin gösterdiği performans ve makro ekonomik değişkenlerdeki gelişmeler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2007: 19-55).

- Mevcut dönemde (2002-2007), büyüme istikrarlı bir seyir izleyerek devamlı artış göstermiştir. 2002’de 180 milyar dolar olan GSMH 2007 yılına gelindiğinde 400 milyar dolar seviyesini aşmıştır.

- 2002-2007 döneminde, dış ekonomik ilişkilerde de hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Şöyle ki; 2002’de 36 milyar dolar olan ihracat büyük bir sıçrama göstererek 2007 yılı itibariyle 107 milyar dolara kadar çıkmıştır. Buna paralel olarak 2002 yılında 50 milyar dolar seviyesinde olan ithalat tutarı 2007 senesine gelince 170 milyar dolar olmuştur. Bu bağlamda, cari açık süratle artmış ve dış borç stoku artış eğilimi göstermiştir. 2007 yılında cari açık 35 milyar doları, dış borç tutarı ise 200 milyar doları aşmıştır. Bu dönemde dünya genelinde yükselen enerji fiyatlarının cari açığın genişlemesine büyük etkisi olmuştur.

- Bu dönemde, Türkiye enflasyonu tek haneli düzeye çekebilmiştir. Sıkı maliye politikasının uygulanması, örtük enflasyon hedeflemesi bazlı para politikası uygulamaları ve ekonominin tek elden yönetimi sayesinde enflasyon %10’un altında bir seyir izlemiştir.

- 2002-2007 arası enflasyon ve büyümede görünen iyimser tablo maalesef işsizlik problemine yansımamıştır. Dönem boyunca işsizlik %9,5 ile %11 bandında bir seyir izlemiştir.

- 2002 yılına kadar yapılan (1985-2002) özelleştirmelerde toplam 8 milyar dolar elde edilmişken, 2002-2007 arası yapılan özelleştirme tutarı 33 milyar dolara ulaşmıştır.

- Artan borçlanma süreci iç borçlanmada da kendini göstermiştir. 2002 yılında 91,7 milyar dolar olan iç borç tutarı, 2007 yılına gelindiğinde 219 milyar dolar olmuştur.

IMF destekli ekonomik program doğrultusunda, özellikle enflasyon konusunda hedeflenen oranlar yakalanmış ve kamu açıklarında önceki dönemlere göre kayda değer bir azalış görülmüştür. Ancak, bütçe açıklarını kapatmaya yönelik uygulanan daraltıcı maliye politikaları reel kesimi olumsuz etkilemiştir. Özellikle yatırım harcamalarının azalması istihdamı geriletmiş, bu durumda işsizlik oranlarının azalmamasına neden olmuştur (Şimşek, 2007: 66). 2002-2004 arası uygulanan GEGP kapsamında ve IMF'nin gözetimi altında bütçede kısıntılara gidilmiştir ve bütçe disipline edilmiştir. Özellikle 2004 yılı sonrası, sosyal, iktisadi ve mali transfer harcamalarında artışlar gözlenmiştir. Doğrudan gelir desteği kapsamında tarım kesimine yapılan yardımlar ve diğer sosyal güvenlik harcamaları bu dönemde çok yükselmiştir. Ayrıca para reformu çerçevesinde 1 Ocak 2005 tarihinden itibaren mevcut paradan 6 sıfır atılması sağlanarak Yeni Türk Lirası'na geçiş sağlanmıştır.

2006 yılına gelindiğinde enflasyon ve iç borçlanma oranlarında görülen iyileşme harcama kalemlerinde görülememiş ve aynı yılın Haziran ayında döviz kurunun dalgalanmasının da etkisiyle ekonomi 2006 yılının ikinci altı aylık döneminde bir yavaşlama sürecine girmiştir.

2008 yılı ortalarında başlayan küresel kriz 2009 yılının özellikle ilk yarısında gittikçe derinleşmiştir. 2009 yılının sonlarına doğru dünya çapında baş gösteren toparlanma emareleri 2010 yılında güçlenerek devam etmiştir. Bununla birlikte toparlanmanın gücü ve hızı ülkeler arasında farklılıklar göstermiştir (İTO, 2010: 17).

2001 yılı itibariyle gerçekleştirilen ekonomik programlar ve yapısal değişiklikler sayesinde Türkiye ekonomisi, 2002 yılından itibaren 2008 yılına dek büyümede pozitif rakamlara ulaşmış, 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik krizde %4,7 oranında küçülmüştür. 2010 yılında ise ülke ekonomisi %8,9 oranında büyüme göstererek Avrupa'nın en hızlı büyüyen ekonomisi olmuştur. 2011 yılında ise büyüme oranı %8,5 olarak gerçekleşmiştir. 2002-2007 arasında Türkiye'nin önemli bir atılım içine girmesinde; Dünya ekonomik konjonktürünün yükseliş halinde olması ve çevre yatırımcıların bu durumu hoşnutlukla karşılaması, bu yükseliş eğiliminin likidite

bolluğu yaratması, sermaye hareketlerinin neredeyse tüm dünyada serbest kılınması gibi nedenler etkili olmuştur. Türkiye'nin ciddi bir krizden çıkmasına rağmen, IMF'den aldığı destekle toparlanmaya başlaması, 2001 krizi sonrası bankacılık kesimine yönelik yapılan düzenlemeler, yine Türkiye'nin AB ile tam üyelik müzakerelerine başlaması gibi faktörler bu süreçte etkili olmuşlar ve Türkiye söz konusu dönemde hızlı bir büyüme potansiyelini yakalama imkânı elde etmiştir. Fakat, Türkiye ekonomisinin 2007 itibariyle durgunluk sürecine girdiği, reformları ertelediği ve IMF ile yeni bir programa girme niyetinde olmadığı izlenmiştir (Eğilmez, 2009).

2001'den bu yana Türkiye'nin esas meselelerinden biri de artan işsizlik olmuştur. TÜİK verilerine göre, işsizlik oranları, 2007'de %10,6, 2008'de %14,0, 2009'da %13,5, 2010'da %11,4 ve 2011 yılında ise %9,8 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü üzere, Türkiye'de 2008-2009 krizi sırasında işsizlik hızla yükselmiş, 2010 ve 2011 yılında azalma eğilimi içine girmiştir. 2006'dan 2007'ye yıllık bazda enflasyon, TÜFE'de %9,7'den %8,4'ye, ÜFE'de ise %11,6'dan %5,9'a düşmüş, 2008'de de sırası ile %10,1 ve %8,1 ve 2009'da yıllık enflasyon TÜFE'de %6,5, ÜFE'de %5,9 ve 2010'da ise bu oranlar TÜFE'de %6,4, ÜFE'de ise %8,8 olmuştur. 2011'de ise bu oranlar sırasıyla %10,5 ve %13,3 olarak gerçekleşmiştir.

2007 yılında ABD'de mortgage kredileri krizi olarak başlayan ve benzer nedenlerle İngiltere'ye sıçrayan ekonomik kriz, 2008 yılının ikinci çeyreğinde küresel bir krize dönüşmüş ve bütün ülkeler krizi hisseder hale gelmişlerdir (Eğilmez, 2009). Küresel krizin etkisiyle ekonomide meydana gelen daralma döneminde kamu gelirleri hızla düşmüş, kriz öncesinde görece olumlu seyreden bütçe ve borç göstergelerinde belirgin bir bozulma yaşanmıştır. Bu süreçte, alınan mali canlandırma önlemlerinin de etkisiyle, 2009 yılında bütçe açığı/GSYİH oranı %5,5'e yükselmiştir. Ancak, 2010 yılındaki toparlanma süreci ve canlanan iç talep sayesinde; bütçe dengelerindeki bozulma yavaşlamış, böylelikle 2010 yılında faiz dışı fazla/GSYİH oranının %0,8'e çıkarılması mümkün olmuştur. 2011 yılında ise, düşük reel faiz oranlarının katkısıyla negatif artışlar sergileyen faiz harcamaları, transfer harcamalarının artışında yavaşlama ve güçlü ekonomik seyre paralel olarak ithalde ve dahilde alınan KDV, ÖTV gibi vergi gelirlerinde artış, bütçe performansı açısından yılın olumlu bir şekilde tamamlanmasına neden olmuştur. Türkiye, 2004 yılından bu yana Maastricht Kriteri'ni istikrarlı bir şekilde sağlamaktadır. Milli gelire oran olarak kamu borcu 2004 yılında %59,6 iken,

kriz öncesinde %39,8 seviyesine inmiştir. Borçlanmanın uzayan vade yapısı, TL cinsi borçlanmalardaki artış ve milli gelire oran olarak kamu borç stokundaki azalma, son yıllarda kamu borç göstergelerinde kaydedilen olumlu seyrin açık bir göstergesidir (TÜSİAD, 2011: 14).

Türkiye ekonomisinde, kriz süreci sonrası faiz oranlarında kademeli olarak düşüşler yaşanmış, kriz başlarında yaşanan likidite sıkışıklığı ortadan kalkmış, reel sektöre kredi akışında hızlanma gözlenmiştir. Kredilerin bankaların toplam aktiflerindeki payı yükseldiği gibi, takipteki alacakların toplam kredilere oranı düşmüştür.

İhracat ve ithalat 2010 ve 2011 yılında 2009 yılına göre hızla artmış, bununla beraber ithalattaki artış hızı ihracata oranla çok daha fazla olmuştur. Özellikle, kriz döneminde Avrupa Birliği ülkelerinde yaşanan talep daralması ve Türkiye'nin Kuzey Afrika ülkelerinde pazar oluşturamaması ihracatın düşmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Ancak Türkiye ihracat pazarlarını çeşitlendirme stratejisi paralelinde Yakın ve Orta Doğu ülkelerine yönelik ihracatını artırmada başarılı olmuş ve böylece toplam ihracat artışıdaki yavaşlamayı sınırlandırmıştır (Yılmaz ve Kurt, 2012).

3.2. KAMU HARCAMALARININ GELİŞİMİ (1980-1990)

1980'li yıllara kadar Türkiye, korumacı bir dış ticaret rejimi ile ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli, sabit kur sistemine dayanan ve denetime tabi tutulan döviz kuru rejimi, fiyat denetimi mekanizmasına ve negatif faiz uygulamalarına yer veren bir yapı içinde olmuştur. Fakat, Dünya ekonomisinde 1980'li yılları müteakiben hayata geçirilen liberal ekonomi politikalarından, Türkiye'de etkilenmiş ve 24 Ocak 1980 istikrar paketi ile piyasa ekonomisine işlerlik kazandırma yönünde kararlar uygulamaya başlamıştır. Türkiye'de istikrar sağlamaya yönelik alınan 24 Ocak kararları, özünde ülkede uygulanan iktisat politikalarında önemli bir değişimin ifadesi olmuştur. Bu dönem öncesi tatbik edilen devletçi politikaların aksine, serbest piyasa ekonomisine geçiş ve devletin piyasadaki ağırlığına son vermek bu olgunun temel noktası olmuştur. 1989 yılında uygulanmaya konan 32 sayılı "konvertibiliteye geçiş" kararı ile sermaye hareketlerinin dış liberalizasyonu sağlanmış ve uluslararası finansal sermayenin Türkiye'ye giriş ve çıkışına her türlü sınırlama kalkmıştır. Bu süreç içerisinde denetimsiz kalan uluslararası sermaye hareketleri, Türkiye'nin yapısal nitelikli

sorunlarını daha da derinleştirmiş ve daha sonraki yıllarda görülecek olan istikrarsızlık sürecinin ana eksenini oluşturmuştur (Kovancılar, 1997: 78; Eğilmez, 2009; Yeldan, 2008: 127-128). 24 Ocak kararlarıyla maliye politikası başta ekonomide hüküm süren enflasyonu önlemeyi hedef almış, bu minvalde bütçe dengesi, kamu kesiminin küçültülmesi, kamu tüketimlerinin kısılması, yatırımların belli sektörlerle sınırlı tutulması, sübvansiyonların azaltılması yönünde politikalar uygulanmıştır (Ağcakaya, 2003: 216).

1980’li yılların harcama politikası, kamu tüketiminin asgariye indirilmesi ilkesinin benimsendiği politikadır. İfa edilen bütçe politikaları, 1980 istikrar tedbirleri hedeflerine uygun olarak, israfın önlenmesine ve personel artışlarının asgaride tutulmasına çalışılan bir politikadır. Ancak tüm harcamaları kısıcıcı tedbirler önerilmesine ve büyük bir kısmının uygulanmasına rağmen kamu harcamaları gerek artan nüfus, gerekse devletin kalkınma çabasındaki aktif rolüne uygun olarak miktar bakımından sürekli artan ve giderek büyüyen bir seyir izlemiştir (Başol ve Başol, 1992: 63). “Bu artış trendi devletin izlediği ekonomik, siyasi politikalar ve idari yapısında ortaya çıkan değişiklikler ile bütçenin yapısında meydana gelen değişimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır” (Gacaner, 2005). Türkiye’de 1986’dan sonra kamu sektörünün yapmış olduğu harcamalar siyasi gelişmelerden de etkilenmiştir. Çünkü siyasi hareketliliğin neden olduğu istikrarsızlık ve güven bunalımı iktisat politikalarını, yatırımları, iç ve dış rekabeti negatif yönde etkilemiştir. Bu sıkıntılı hava içerisinde artan dengesizlikleri bertaraf etme gayretleri ise kamu harcamalarını yükseltmiştir. Harcamaların yüksekliği ekonomide riskli ortam yaratarak yeni yatırımları kısıcıcı etki yapmıştır (Bulut, 2006: 28).

24 Ocak Kararları neo-liberal yaklaşımla hazırlanmış bir programdır (Karluk, 1999: 405). Bu dönemle başlayıp, etkisini günümüze kadar farklı şiddetlerde sürdüren politikalar devleti küçültme gayesi gütmüştür. Bu dönemde hedefe ulaşmada kamu harcamalarının kısılması önemli bir yer tutmuştur. 1980 istikrar politikasının temel özelliklerinden birisi, enflasyonla, para arzını ve kamu harcamalarını sınırlandırmak suretiyle talebi kısarak mücadele edilmeye çalışılmasıdır (Kepenek, 1990: 196). Bu programın kısa vadeli amaçları 1983’e kadar bir ölçüde veya nispi olarak gerçekleştirdiği söylenebilmekle birlikte iktisadi istikrarsızlığın yapısal nedenleri çözüme kavuşturulamamıştır (Şahin, 2007: 213). Özellikle 1983 yılından sonra kamu kesiminin harcamaları devamlı artarken, kamu gelirlerinin aynı derecede artırılamaması

sebebiyle iç ve dış borçlanmanın giderek yükselmesi, borç faizi ödemelerinin ve dolayısıyla bütçe giderlerinin artmasına sebebiyet vermiştir (Öner, 1994).

Kamu harcamalarının 1980-1990 dönemindeki miktar, artış oranı ve GSMH içindeki seyri Tablo 3.1.'de görülmektedir.

Tablo 3.1. 1980-1990 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler (Milyar TL ve %)

Değişkenler / Yıllar	Toplam Harcamalar (Milyar TL)	Toplam Harcamalar Artış Oranı (%)	Toplam Harcamalar/ GSMH %	GSMH (Milyar TL)
1980	1.079	80.6	20.3	5.303
1981	1.516	40.6	18.8	8.023
1982	1.601	5.4	15.0	10.612
1983	2.612	63.1	18.7	13.933
1984	3.784	44.8	17.0	22.168
1985	5.313	40.4	15.0	35.350
1986	8.165	53.6	15.9	51.185
1987	12.697	55.4	16.9	75.019
1988	21.008	65.4	16.2	129.175
1989	38.052	81.1	16.5	230.370
1990	67.193	76.6	16.9	397.177

Kaynak: D.P.T. Temel Ekonomik Göstergeler (1950-1998)

Tablo 3.1.'de görüldüğü gibi 1980 yılında kamu harcamaları 1079 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Toplam harcamalardaki artış %80.6 oranında olmuş toplam harcamaların GSMH'ya oranı ise %20'nin üzerine çıkmıştır. 1981 yılında toplam harcamalardaki artış %40.6 oranında gerçekleşmiş, 1982 yılında ise toplam harcama düzeyinde dramatik bir düşüş yaşanarak toplam harcama artışı %5.4 gibi sonraki yıllarda da asla görülmeyen bir düzeyde gerçekleşmiştir. Yalnız aynı dramatik düşüş toplam harcamaların GSMH'ya oranında görülmemiştir. Toplam harcamaların GSMH'ya oranı 1982 yılında %15 oranında olmuştur. Kamu harcamaları artış oranı, 1981-1983 yıllarında askeri darbenin sağladığı siyasi düzenin de etkisiyle azalmıştır. Demokratik döneme geçilmesiyle bu oran 1983 yılında %60'lara çıkmıştır. 1980-1990 arası dönemde kamu harcamaları ortalama %50 civarında artmıştır. 1985-1986 yıllarında kamu harcamalarında görülen artışlar 1987'ye kadar süren bir genişlemeye

katkı yapmıştır. Hazine'nin bankalara belli aralıklarla tahvil ve bono satması 1985 yılında başlamış ve dönem boyunca devam etmiştir. Böylece, faiz ödemelerinin kamu maliyesini ciddi sıkıntılara sokacak miktarlara ulaşmasının yolu açılmıştır (Boratav, 2008: 154).

Kamu kesiminin büyüklüğünü gösteren ölçütlerden en yaygını kamu harcamalarının GSMH'ya oranıdır. Bu gösterge aynı zamanda uluslararası karşılaştırmalarda devletin büyüklüğü olarak ifade edilmektedir (Aktan, 1995: 37). Bu bağlamda, kamu harcamalarının GSMH içindeki payı 1980-1990 döneminde ortalama olarak yaklaşık %17 oranında olmuştur. Bu dönem içerisinde, 1980 yılına kıyasla, 1980-1990 yılları arasında gözlenen kamu harcamaları/GSMH oranındaki düşük gerçekleştirmelerin önemli bir sebebi, fon sistemi vasıtasıyla bütçe dışı uygulamalara gidilmesidir. Tablo 3.1.'den izleneceği üzere bütçe harcamalarının GSMH içindeki payı dalgalanmalara rağmen amaçlandığı gibi azaltılmıştır. Dönemin ilk yarısında, talep kısıcılı harcamalar sadece özel tüketim harcamalarının daraltılması ile sınırlı kalmamıştır. Bir yandan kamu tüketim (cari) harcamaları kısıılırken, öte yandan kamu yatırım harcamaları, özellikle sınıai yatırımlar, büyük ölçüde sınırlandırılmıştır (Oyan, 1989: 54).

Türkiye ekonomisinin kabuk değiştirmesi anlamında çok önemli bir dönüm noktası olan 1980 sonrası dönemde, istikrar programları bütçe harcamaları üzerinde etkili olmuştur. 1980 sonrası konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı, 1982'de %15.09 ve 1985'te %15.03 olarak gerçekleşmiş bu yıllar haricinde %16-17 civarında dalgalanmıştır. Özellikle 1980-1983 yılları arası söz konusu oranda gözlenen düşüşün sebebi IMF kökenli istikrar programı uygulamalarıdır. 1983 yılında konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı %18.75 seviyesine çıkmıştır. Bunun sebebi ise bu dönemde uygulanan seçim politikaları ile artan seçim harcamalarıdır. 1985 yılından sonra konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı genellikle artış yönünde olmuştur. 1990'lara kadar süren bu artışların gerisinde özellikle 1989 yılından sonra uygulanan seçim politikaları ve Körfez Savaşı gibi iç ve dış gelişmeler yatmaktadır. Kamu harcamaları 1980-1990 döneminde nüfus artışı, hızlı şehirleşme hareketleri ve iktisadi kalkınma ve politikalarda gözlenen dalgalanmalar sebebiyle istikrarlı bir gelişme göstermemiştir. Özellikle 1984 sonrası dönemde kamu kesiminin rolü tekrar gözden geçirilerek kapsamı ve seviyesini azaltmaya öncelik tanınmıştır. 1984-1990 dönemindeki kamu harcamalarına ilişkin temel amaç, "kamunun faaliyet alanının

sınırlandırılması” olmuştur (Karataş, 1994). Bu dönemde kamu harcamalarının kısılması hedefine rağmen, kamu harcamaları 1985’de 5.3 milyar TL’den 1987’de 12.6 milyar TL ve 1990’da 67.1 milyar TL’ye yükselmiştir.

1980’li yılların kamu harcamaları politikasını; Türkiye’de daha liberal bir ekonomi anlayışının uygulanmaya konulması ve bu çerçevede kamunun ekonomideki yerinin küçültülmesini (kamu kesiminin daraltılması) hedefleyen bir harcama politikası şeklinde özetlemek mümkündür (Oyan, 2001). Ancak, kamu harcamaları miktar olarak dönem içerisinde sürekli bir yükseliş sergilemiştir. Kamu harcamaları, 1989 yılından sonra personel ve faiz giderlerinin yükselmesi sonucunda hızla artmıştır (Bkz. Tablo 3.3.). Bu gelişmede, 1984 yılı sonrasında kamu açıklarının yüksek reel faizli iç borçlanma ile finanse edilmesinin getirdiği faiz yükü, borçlanma vadelerinin giderek kısılması ve 1989-1993 döneminde maaş ve ücretlerde sağlanan yüksek reel artışlar etkili olmuştur (Karluk, 1997). Öte yandan, Türkiye’de 1980, 1981 ve 1982 yıllarında uygulanan daraltıcı politikalar nedeniyle toplam harcamaların GSMH’ya oranında bir azalış oluşmuştur, fakat bu oran, 1983 yılı itibariyle iktisadi koşullara bağlı olarak %15-18 bandında bir değişim göstermiştir.

Kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırmaya göre ayrıntılı olarak incelenmesi, Türkiye’deki kamu harcamaları hakkında daha detaylı bilgi vereceğinden, cari, yatırım ve transfer harcamaları 1980-1990 dönemi için ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca, bütçe harcamalarının ekonomik ayrıma göre tahlili, uygulanan ekonomik ve sosyal politikaların sonuçlarının görülüp değerlendirilmesini olanaklı hale getirmektedir. Bu tür tasnif ile harcamaların ne ölçüde personel giderlerine, mal ve hizmet alımlarına, yatırımlara ve transfer ödemelerine (borç faiz ödemeleri) tahsis edildiği açık bir şekilde görülebilmektedir (Karluk, 1997).

3.2.1. 1980-1990 Dönemi Cari Harcamalar

Cari harcamalar, kamu tüketimini simgeleyen harcamalar olmakla birlikte, söz konusu dönemde tüketilen, personel giderleri (maaşlar, ücretler, yolluklar vb.) ile devletin doğrudan tüketime yönelik mal ve hizmet satın almak için yaptığı harcamaları (elektrik, havagazı, su, benzin, posta vb. giderleri) kapsamaktadır. Daha çok devlet tarafından yapılması mecburi olan hizmetlerin satın alınmasına ve tüketime yönelik giderler bu kapsamda değerlendirilmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2006; Yıldırım, 1998: 66; Karluk, 1997). Cari harcamalar büyüklüğünün alt kalemi olan personel harcamaları,

cari harcamaların daha büyük kısmını oluşturur (Oyan, 2001). Cari harcamaların diğer bileşeni olan diğer cari harcamalar ise, tüketim malı demirbaş ve eşya alımlarını kapsamaktadır. Personel harcamaları genel ve katma bütçeli kuruluşlarda çalışanların aylıkları, sözleşmeli personel ücretleri, işçi ücretleri ve diğer personel giderlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla cari harcamaların büyüklüğüyle kamu yönetiminin personel politikasının arasında önemli bir ilişki vardır. Kamu kesimine personel alınması ya da kamu çalışanlarının aylıklarındaki artışlar cari harcamalarda da artışları beraberinde getirmektedir. Cari harcamalar gelir elastikiyeti yüksek olan harcamalardır. Milli gelir arttıkça bu harcamalar da artar. Türkiye’de nüfus artış hızının yüksekliği de bu harcamaların artışını zaman zaman hızlandırabilmektedir (Toprak, 1996: 67; Karluk, 1997).

Kamu harcamalarını konu edinen kuramsal ve ampirik çalışmalarda genel eğilim, ya harcamaların düzeyinin ya da harcamaların milli gelir paylarının zaman içindeki seyri incelenmesidir (Gemmell, 1993). Bu bağlamda, cari harcamaların milli gelir içindeki payı ile toplam harcamalar içindeki oranının seyri 1980-1990 dönemi için aşağıda Tablo 3.2.’de gösterilmiştir.

Tablo 3.2. 1980-1990 Dönemi Cari Harcamalar

Değişkenler / Yıllar	Cari Harcamalar (Milyar TL)	Cari Harcamalar Artış Oranı (%)	Cari Harcamalar/ Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	Cari Harcamalar/ GSMH (%)
1980	495	89.3	45.9	9.3
1981	638	29.1	42.1	7.9
1982	720	12.8	45.0	6.7
1983	1.068	48.3	40.9	7.6
1984	1.490	39.5	39.4	6.7
1985	2.095	40.6	37.4	5.9
1986	3.051	45.6	38.2	5.9
1987	4.851	58.9	37.5	6.4
1988	7.868	62.2	46.8	6.1
1989	17.797	126.2	52.8	7.7
1990	35.464	99.3	50.5	8.9

Kaynak: D.P.T. Temel Ekonomik Göstergeler (1950-1998)

Tablo 3.2.'de görüldüğü gibi, 1980'li yılların başlarındaki belirlenen hedefler çerçevesinde cari harcamaların artış oranında belirli bir azalma gözlenebilmektedir. Fakat sonraki yıllarda artış vardır. Cari harcamaların kısılması ekonomi için faydalı görülmediğinden, Türk ekonomisinde de bu artış yeterli görülmemiştir (Önder ve diğ., 1993: 29). 1980-1990 döneminde, cari harcamaların GSMH içindeki payının uygulanan istikrar programlarına bağlı olarak dalgalandığı görülmektedir. 1980-1990 döneminde cari harcamaların GSMH'ya oranı ortalama olarak yaklaşık %7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinde, 1980 yılında 495 milyar TL olan cari harcamalar, 1990 yılında 35.464 milyar TL düzeyine yükselmiştir. Tablo 3.2.'de sunulan göstergeler takip edildiğinde, 1980-1990 döneminde göze çarpan bir diğer gözlem, 1989 yılında cari harcamaların konsolide bütçe harcamaların içindeki payının %52.8'e ulaşmasıdır. Cari giderlerin özellikle 1985'den sonraki dönemde artışının sebepleri arasında; personel kadro sayısındaki artışlar, personel yasasında yapılan düzenlemeler, memur maaş katsayılarındaki ve toplu sözleşme işçi ücretlerindeki yükselişler ile sağlık ve tedavi giderlerinin artması yer almaktadır (Karluk, 1997).

Konsolide bütçe cari harcamalarının ele alındığı söz konusu dönemde, bu harcamaları oluşturan kalemler içinde personel giderleri önemli bir paya sahiptir. Hal böyleyken, Türkiye'nin 1980-1990 dönemi cari harcamaları analiz edilirken, personel giderlerinin de analize dahil edilmesi gerekmektedir. Personel giderlerinin gelişimi Tablo 3.3.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.3. 1980-1990 Dönemi Personel Giderleri

Değişkenler / Yıllar	Personel Giderleri (Milyar TL)	Diğer Cari Harcamalar (Milyar TL)	Personel Giderleri/ Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	Personel Giderleri/ Cari Harcamalar (%)
1980	342	153	0.31	0.69
1981	398	240	0.26	0.62
1982	442	278	0.27	0.61
1983	670	398	0.25	0.62
1984	896	594	0.23	0.60
1985	1.276	819	0.24	0.60
1986	1.840	1.211	0.22	0.60
1987	3.310	1.542	0.26	0.68
1988	5.477	2.391	0.26	0.69
1989	13.729	4.068	0.36	0.77
1990	28.549	6.915	0.42	0.80

Kaynak: D.P.T. Temel Ekonomik Göstergeler (1950-1998)

Dönem içerisinde özellikle personel harcamalarının, cari harcamalar içindeki payının fazla olduğu Tablo 3.3.'den izlenmektedir. Şöyle ki; personel harcamalarının cari harcamalar içindeki payı, dönemin ilk üç çeyreğinde %60'lar seviyesindeyken, bu oran 1989 ve 1990 yıllarında sırasıyla %77 ve %80'e ulaşmıştır. Tablo 3.3.'de görüldüğü gibi 1980 yılında personel harcamaları 342 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Personel harcamaları 1989 yılında bir sıçrama gerçekleştirerek 13.729 milyar TL olmuş, söz konusu harcamaların konsolide bütçe harcamalarına oranı ise bir önceki yıla kıyasla artarak %36 seviyesine çıkmıştır. 1990 yılında ise personel harcamalarında artış devam etmiş ve miktarı 28.549 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Öte yandan aynı artış personel harcamalarının gerek konsolide bütçe gerekse cari harcamalar içindeki oranında da görülmüştür. Personel harcamalarının konsolide bütçe harcamaları içindeki payının 1990 yılında %42 oranına çıktığı görülmektedir.

1983 yılından itibaren cari harcamaların sürekli artmasını, bu harcamalar da kısıntı yapılamamasını şöyle izah etmek mümkündür; cari harcamaların istikrar politikalarında bir araç olarak kullanılmaları çok güçtür. Çünkü bu harcamalar azalma yönünde esnek değildirler. Askeri, siyasi ve sosyal sebeplerden dolayı sürekli artma eğilimi gösterirler. Ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için gerektiği şekilde azaltılmaları mümkün değildir (Başol ve Başol, 1992: 63). Bu sebeple anılan dönemde cari harcamalar azaltılamamış, bu duruma ilaveten, bilhassa dönemin ikinci yarısından sonra artış oranında genelde bir yükseliş izlenmiştir. Toplam konsolide bütçe harcamaları içinde edindiği yer bazında cari harcamalar, 1989 ve 1990'da %50'ler seviyesine ulaşmıştır. İncelenen dönemde ücretlerin kontrol altına alınması politikası 1989 yılına kadar sürmüştür. Bu yılın temmuz ayında %100'e varan oranda zamlar nedeniyle, cari harcamalarda (personel giderleri) önemli artış olmuş (Bkz. Tablo 3.3.) ve bir önceki yıla göre artış oranı %126'yı bulmuştur. Hükümet kamu kesiminin harcamalarında tasarruf etmeyi amaçlamış fakat özellikle dönemin ikinci yarısı itibariyle cari harcamalar kontrol altında tutulamamıştır (Yıldız, 2001: 95; Şahin, 2007: 201). Cari harcamalar, bilhassa 1989 yılı sonrası memur maaşlarındaki artışın ve toplu sözleşmelerde bu artışların personel harcamaları alt kaleminde esas alınmasının etkisiyle ve daha önceki yıllarda Savunma Bakanlığı bütçesinde yatırım kalemlerinde yer alan savunma yatırımlarının cari harcamalara kaydırılması nedeniyle giderek artan

bir ivme kazanmıştır (Gacaner, 2005: 106). 1990 yılı itibariyle bu harcama türünün GSMH içindeki payı nerdeyse %9 seviyesine çıkmıştır. 1989 yılında 17.797 milyar TL olan cari harcamalar, 1990 yılında artış trendini devam ettirerek 35.464 milyar TL'ye çıkmıştır (Bkz. Tablo 3.2.). Ayrıca, cari harcamaların yıldan yıla iniş ve çıkışlar gösteren yapıda olmasına ilaveten, konsolide bütçe içinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Tablo 3.2.'de cari harcamaların toplam harcamalar içindeki payının 1980'li yılların ortalarına kadar azalma eğiliminde olmasına karşılık daha sonra yeniden artış eğilimine girdiği görülmektedir. Dönem içerisinde cari harcamaların konsolide bütçe harcamaları içindeki payı ortalama %45'ler seviyesinde teşekkül etmiştir. Böylece, cari harcamalar, bütçe harcamalarının ortalama yarısını tek başına kapsamına almıştır. Bu durumda, söz konusu dönemde cari harcamaların, Türkiye'nin bütçe harcamalarının neredeyse yarısını teşkil ettiğini kabul etmek yanlış olmayacaktır (Karluk, 1997).

3.2.2. 1980-1990 Dönemi Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamaları bir ülkenin verimliliğini artırmaya yönelik olup, makine teçhizat ve taşıt alımları ile yapı, tesis ve onarım giderlerini kapsamaktadır (Eren, 2006). Bu harcama türü, ülkelerde kalkınma için gerekli olan sermaye birikimi üzerinde doğrudan etkili olabilmektedir. Yatırım harcamaları 1980'li yıllara kadar Türkiye ekonomisinde sürekli bir şekilde önemini korumuştur (Ataç ve Ataç, 1993: 39). Ancak, 1980'den sonra benimsenen genel ekonomi politikaları doğrultusunda, kamu kesiminin genellikle altyapı ve sabit sermaye yatırımlarında yoğunlaşması, bunun dışında kalan sahaların ise özel sektöre bırakılması öngörülmüştür. 1980 sonrasında özel sektörün yatırımlardaki ağırlığını artırmak amacıyla, bazı vergi muafiyet ve istisnaları ile birlikte diğer teşvik tedbirleri uygulanmaya başlanmış, yatırımların özendirilmesinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Amaçlanan ana gelişme, kamu sektörünün ve yatırımlarının GSMH içerisindeki payının düşürülmesi olmuştur. Özel sektör açısından, yapılacak kamu yatırımlarının tamamlayıcı bir nitelikte olması, 1980 sonrası benimsenen devlet anlayışının bir uzantısı durumundadır (Öner, 1993: 19).

Yıllar itibarıyla uygulanan politikaların ve özellikle 1980 sonrası kamunun dolayısıyla kamu harcamalarının küçülmesini hedefleyen neo-liberal politikaların, uygulamada harcamaları ne ölçüde ve doğrultuda etkilediğini inceleyebilmek için cari

harcamalar gibi yatırım harcamalarının da GSMH ve toplam bütçe içindeki payının incelenmesi gerekir. Bu doğrultuda konsolide bütçe yatırım harcamalarının gelişimi de diğer harcama kalemleri gibi uygulanan politikalar paralelinde dalgalanmalar göstermiştir.

Kamu harcamaları içerisinde, yatırım harcamalarının seyri 1980-1990 dönemi için Tablo 3.4.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.4. 1980-1990 Dönemi Yatırım Harcamaları

Değişkenler / Yıllar	Yatırım Harcamaları (Milyar TL)	Yatırım Harcamaları Artış Oranı (%)	Yatırım Harcamaları/ Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	Yatırım Harcamaları/ GSMH (%)
1980	186	89.7	17.2	3.5
1981	306	64.5	20.2	3.8
1982	333	8.8	20.8	3.1
1983	473	42.0	18.1	3.3
1984	691	46.1	18.3	3.1
1985	1.030	49.1	19.4	2.9
1986	1.624	57.7	19.9	3.1
1987	1.982	22.0	15.6	2.6
1988	2.717	27.1	12.9	2.1
1989	3.877	42.7	10.2	1.6
1990	6.818	75.9	10.1	1.7

Kaynak: D.P.T. Temel Ekonomik Göstergeler (1950-1998)

Yatırım harcamaları, 1980 yılında 186 milyar TL iken, bu rakam 1990 yılında artarak 6.818 milyar TL seviyesine çıkmıştır. Ekonomide liberalleşme yılları olarak bilinen 1980'li yıllar, yatırım harcamalarının miktar bazında yavaş bir tempoda da olsa belli bir hızda artmaya başladığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Buna karşın, bu dönemde yatırım harcamaları, gerek konsolide kamu harcamaları içindeki, gerekse GSMH içindeki payı bakımından genellikle azalan bir trend sergilemiştir. Ancak bu düşüşte özellikle 1980'li yılların ortasında önemli alt yapı yatırımlarının bütçe dışı fonlar yardımıyla yapılmış olmasının ve bu harcamaların bütçeden yapılan yatırım

harcamaları içerisinde yer almamasının da rolü olduğu unutulmamalıdır (Karlık, 1997). Cumhuriyetin kuruluşundan beri uygulanan “devlet eliyle sanayileşme” politikasına bu yıllarda son verilmiştir. Devlet sanayileşmede ve iktisadi büyümede aktif sürükleyici görevini 1980’li ikinci yarısından sonra özel sektöre aktarmıştır (Şahin, 2007: 201). Bu bağlamda, kamu kesimi yatırım harcamalarının bütçedeki oransal payı %17.2’den (1980) %10.1’e (1990) gerilemiştir. 1980 sonrası yaşanan yapısal değişim (liberalleşme ilkesinin etkisi) ile konsolide bütçe içinde yatırım harcamalarının payı neredeyse yarı yarıya azalmıştır.

1980’ler ile birlikte Türkiye’de sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan önemli değişmelerin yaşandığı döneme girilmiştir. Ekonomi politikalarındaki değişimlerden yatırım harcamaları da payını almış, kamu harcamalarının ekonomik tasnifinde önemli bir yeri ve ağırlığı olması gereken yatırım harcamaları, ciddi sorunlar yaratacak derecede kısılmıştır. Bu kısıntıların nedenleri arasında; 1980’lerin ekonomi politikalarında önemli yer tutan enflasyonla mücadele için alınan tedbirler gelmektedir. Bilindiği üzere ekonomik bunalım sırasında, dış ödeme güçlükleri ve enflasyonla mücadele etmek amacıyla kamu kesimi yatırımlarının azaltılması söz konusu olabilmektedir. Bunalımdan çıkış için talep yönünden bir katkı sağlayacağı varsayımıyla, istikrar önlemleri bağlamında bütçe kaynaklı kamu yatırımları azaltılabilir. Fakat asıl olan, bunalımdan çıkış için kısa süreli olarak uygulanması öngörülen “ekonomik istikrar” önlemlerinin, yatırımlar söz konusu olduğunda kalıcı ya da uzun dönemli bir ekonomi politikasına dönüşmemesidir (Kepenek ve Yentürk, 1996: 221). Oysa yıllar itibari ile incelendiğinde yatırımlardaki kısıntı 1980 sonrasında kalıcı uygulamalara dönüşmüştür. Devlet, söz konusu dönemde bütçe vasıtasıyla yatırım yapılması fikrinden hızla uzaklaşmıştır. Bu durum karşısında hükümetler, öncelikle yatırım ödeneklerini kısmışlardır (Oyan, 2001).

1981 ve 1982 yıllarında yatırım harcamalarının konsolide bütçe harcamaları içindeki payı sırasıyla %20.2 ve %20.8 olarak gerçekleşmiştir. Yatırımlarda bu dönemde meydana gelen bu düşük oranların esas nedeni, bu dönemde devletin ekonomi içinde payını küçültme politikası sürecini başlatmasıdır (Yılmaz ve Susam, 2001: 416). 1983 yılında ise konsolide bütçe içinde yatırımların payı %18.1 olarak gerçekleşmiştir. Bu yıl konsolide yatırımların GSMH içindeki payı %3.3 olmuştur. Yatırım harcamalarının GSMH içindeki paylarının 1985 yılından itibaren azalma eğilimine

girdiği ve 1989 yılında dönemin en düşük düzeyi olan yüzde 1.6 düzeyine kadar gerilediği Tablo 3.4.'de görülmektedir. 1984 ve 1985 yıllarında 1983 yılına kıyasla yatırımların konsolide bütçe içindeki payı yükselmiş ve 1985'de %19.4'e ulaşmıştır. 1986 yılına gelindiğinde ise konsolide bütçe içinde yatırımların %19.9'a yükselmesinde, fon kaynaklarından bütçeye yapılan aktarmaların etkisi büyük olmuştur.

Dönem içerisinde 4 Şubat 1988'de alınan "4 Şubat Kararları"nda hükümet, bizzat yatırım hedeflerinin düşürülmesini, yüksek enflasyon ve dış açıklardan kurtulmak için bir önlem olarak kabul etmiştir. Öte yandan, 4 Şubat Kararları'na göre, ihracat teşvikleri gibi parasal önlemlerin yanı sıra büyüme hızı ve yatırım hedeflerinin düşürülmesi mümkün görülmüştür (Yılmaz ve Susam, 2001: 417). Bu çerçevede 1987 yılına ilişkin yatırım harcamaları rakamlarına bakıldığında, söz konusu harcamaların bütçedeki nispi payının %15.6 iken, 1988'de %12.9'a, 1989'da %10.2'ye ve 1990'da %10.1'e kadar gerilediği görülmektedir. 1990 yılında yatırımların GSMH içindeki payı da %1,7 olarak teşekkül etmiştir. 1980'li yıllarda birçok yatırımın "bütçe dışı fonlar" aracılığıyla icra edilmiş olması ve liberalleşme ilkesi bu düşüşte etken olmuştur. Her ne kadar 1993 yılından sonra bu fonlar bütçe içine alınmışsa da yatırım harcamalarının bütçe içinde tek haneli rakamlarda kalması düşündürücü bir gelişmedir (Bkz. Tablo 3.9.). Dönem içinde yatırım harcamaları cari ve transfer harcamaları içinde adeta sıkışıp kalmıştır. Konsolide bütçe giderleri içinde yatırımların görece payının azaltılarak aşağıya çekilmesinin ana nedeni, liberal ya da aşırı özel girişimci ekonomi uygulaması doğrultusundaki politika değişikliğidir (Eren, 2008: 128; Kepenek ve Yentürk, 2005). Bu dönemde kamu maliyesinin dengesinin bozulmasında borçlanma ve mükerrer borçlar etkili olmuştur. Kamu kesimi, borçlarını ödemek için yatırım harcamalarında kesinti yapmıştır. Çünkü, sosyal kesimlerin tepkisini çekmeden kısıtlama yapılacak olan yatırımlardır ve o dönemdeki siyasi iktidarlar da bu yönetime başvurmuşlardır (Şahin, 2007).

3.2.3. 1980-1990 Dönemi Transfer Harcamaları

Transfer harcamaları, milli gelir üzerinde doğrudan etki meydana getirmeyen ve satın alma gücünün özel şahıslar ve sosyal gruplar arasında el değiştirmesine neden olan, kazanç amacı bulunmayan harcamalardır (Brochier ve Tabatoni, 1978: 5). Bu bakımdan transfer harcamaları, özde satın alma gücünün tek taraflı ve karşılıksız olarak el değiştirmesinden başka bir şey değildir. Bir üretim faktörü satın almaksızın yapılan harcamalar olan transfer harcamaları, sosyal gayeli yardımlar, transfer ödemeleri,

iktisadi transferler, mali transferler ve borç faizi ödemeleri gibi kalemlerden oluşmaktadır (Karluk, 1997: 96-104).

1980 ve sonrası dönemde transfer harcamalarında önemli gelişmeler olmuştur. Öyle ki, gerek konsolide bütçenin toplam kamu kesimi içindeki öneminden gerekse de kamu kesiminin tüm ekonomi üzerindeki etkin rolünden dolayı transfer harcamalarında görülen gelişmeler tüm ekonomiyi derinden etkilemiştir. Buna ilaveten, 1980-1990 döneminde, konsolide bütçe harcamaları içinde transfer harcamalarının payı iç ve dış borç faizlerinin sürekli artması sonucu, kimi yıllar dalgalanmakla birlikte, miktar olarak sürekli ve önemli ölçülerde artmıştır. Sosyal sigortalar kurumlarının ve tarım destekleme politikasının bütçe üzerinde oluşturduğu yükü kalıcı bir çözüm getirilememiştir (İyidiker, 2001; Şahin, 2007). 1980'li yıllarda, bütçe aşırı borçlanma nedeniyle neredeyse bir transfer bütçesi haline gelmiştir. Bu dönemde, iç ve dış borçların giderek büyümesi, borç faizi ödemelerinin artmasına neden olmuş ve borç-faiz kısır döngüsü ortaya çıkmıştır (Darıcı, 1997: 23).

Kamu harcamaları içerisinde, transfer harcamalarının seyri, konsolide bütçe ve GSMH içindeki payları 1980-1990 dönemi için Tablo 3.5.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.5. 1980-1990 Dönemi Transfer Harcamaları

Değişkenler / Yıllar	Transfer Harcamaları (Milyar TL)	Transfer Harcamaları Artış Oranı (%)	Transfer Harcamaları/ Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	Transfer Harcamaları/ GSMH (%)
1980	398	68.6	36.9	7.5
1981	572	43.7	37.7	7.1
1982	548	-04.2	34.2	5.1
1983	1.071	95.4	41.0	7.6
1984	1.603	49.7	42.4	7.2
1985	2.188	26.7	41.2	6.1
1986	3.490	59.5	42.7	6.8
1987	5.864	68.0	46.2	7.8
1988	10.423	77.7	49.6	8.0
1989	16.378	57.2	43.0	7.1
1990	24.911	52.1	37.1	6.2

Kaynak: D.P.T. Temel Ekonomik Göstergeler (1950-1998)

Dönem başında 398 milyar TL olan transfer harcamaları, keskin bir artış performansı göstererek dönem sonunda 24.911 milyar TL'ye çıkmıştır. Ancak, Tablo 3.5.'de görüldüğü üzere, transfer harcamalarında 1982 yılında bir önceki yıla göre %4 oranında bir azalış olmuştur. Bu yıldan sonra artmaya başlayan transfer harcamaları 1990 yılına kadar genellikle artış trendi göstermiştir. 1980 yılında transfer harcamalarının GSMH içindeki payı %7,5 olarak gerçekleşmiştir. 1981 yılından itibaren transfer harcamalarının GSMH içindeki payı 1990 yılına kadar iniş çıkışlarla ortalama %7 civarında dalgalanmıştır. Konsolide bütçe harcama kalemlerinden olan transfer harcamalarının GSMH içindeki payı 1982 yılında %5,1 ile dönemin en düşük oranı olarak tahakkuk ederken, 1980-1990 arası dönemde konsolide bütçe harcamaları içerisindeki payı ortalama %41,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu harcamaların GSMH içindeki payı 1983 yılına kadar bir düşüş göstermekle birlikte, 1983 yılından itibaren yükselerek hafif salınımlarla 1988 yılında tepe noktasına ulaştığı görülmektedir.

Türkiye'de iç ve dış borç faiz ödemelerinin ve iç-dış borçların 1983 yılından sonra yoğun artış göstermesi paralelinde, bütçenin finansmanında borçlanmanın ağırlığı giderek artmıştır. Harcamalarda belirli bir disiplinin sergilenememesi ve harcama artışlarını karşılayacak bir gelir artışının gerçekleştirilememesi ve borçlanma konusunda piyasa dinamiklerinin dışında herhangi bir kısıtla karşı karşıya kalınmaması neticesinde özellikle 1987 sonrasında hızlı bir borçlanma politikası izlenmiştir (Kovancılar, 1997: 106). Bu politika bütçeyi transfer bütçesi haline getirmiştir. Bütçenin transfer bütçesi haline gelmesi nedeniyle, 1986 yılından itibaren devlet borçları anapara ödemeleri bütçe dışına çıkarılmıştır. Böyle bir uygulama bile bütçenin transfer harcamaları kaleminde bir artışı engelleyememiştir. Burada dikkat edilecek diğer bir husus ise; 1985 yılında ihracatta KDV uygulamasına geçilmesi sonucu transfer harcamalarının bütçe içindeki payının büyümesidir. Öyle ki bu oran 1988 yılında %49,6'ya kadar çıkmıştır. Ayrıca, 1985'ten bu yana farklı oranlarla yapılan ödemelerle devlet, sosyal güvenlik açıklarını kapamaya çalışmış, bu durumda transfer harcamalarının artışına sebebiyet vermiştir (Oyan, 1987: 7).

Dönem içerisinde, IMF ile yapılan stand-by antlaşmasının 1986 yılında sona ermesi, siyasi otoriteye genişleyici maliye politikalarını uygulama olanağı tanımıştır. Bu bağlamda, transfer harcamaları genelde artış eğiliminde olmuş, konsolide bütçe içerisindeki oranı ortalama %40'lar seviyesinde gerçekleşmiştir. Transfer

harcamalarının, 1983 ve 1987 yıllarında bir sıçrama yapmasının nedeni o yıl yapılan genel seçimler olmuştur. Seçim kararı alınmasıyla genişletici maliye politikaları güdülmüş ve bu durumda transfer harcamalarının yükselmesine sebebiyet vermiştir (Boratav, 1997). Şöyle ki, transfer harcamaları 1983 yılında %95,4 oranında, 1987 yılında ise %68 oranında artarak bir sıçrama göstermiştir. 1980 sonrası uygulanan politikalardan; borçlanma, borcun anaparasının bütçe dışı idare edilmesi, sosyal güvenlik kuruluşlarının mali dengeleri, fon uygulamaları, KİT'lerin özelleştirilmesi çalışmaları konsolide bütçe kalemlerinden transfer harcamalarının büyüklüğünü oldukça etkilemiştir (Akkoyunlu, 2001).

3.3. 1990-2000 YILLARI ARASI KAMU HARCAMALARININ SEYRİ

Türkiye ekonomisi, 1990'lı yılları giderek sıklaşan aralıklarla yaşanan bir kriz süreci içinde geçirmiştir. 1980'li yılları müteakiben 1990'lı yıllar, kamu maliyesi açısından 1980'li yılların politikalarından farklılaşan ve bir ölçüde o döneme özel sorunların (terör faaliyetleri) tecrübe edildiği yıllar olmuştur. 1990'ların neredeyse tamamı yüksek düzeyde kamu borçları ile daha doğrusu iç borç faizleri ile ve büyük iç güvenlik harcamaları ile geçmiştir. Yüksek faizli ve çok kısa vadeli kamu iç borçlarının bütçe üzerine yüklediği faiz yükü, giderek diğer bütün bütçe kalemlerinde kısıntıya gidilmesini gerektirmiştir. Türkiye ekonomisinde 1990 sonrasında, sürdürülemez bir iç borçlanma, mali sistemdeki sağlıksız yapı, dışsal faktörler ve diğer yapısal sorunların temelli çözülememesi, ekonomik krizlerin adeta tetikleyicisi olmuşlardır (Direkçi, 2006: 85; Ulusoy, 2012: 344).

Türkiye Ekonomisi 1990 yılından sonra girmiş olduğu süreçte çok kırılgan (fragile) bir yapı kazanmıştır. Bu kırılgan yapı özellikle ekonominin bünyesinden kaynaklanmış, sorunun en temel noktasını ise kamu sektöründe yer alan kurumların finansman yapısının aşırı bozulması oluşturmuştur (Sakal, 2002: 45). Ayrıca, 1991 yılında yaşanan Körfez Savaşı ve seçimlerin getirdiği etkiler bu dönemde kamu harcamalarını artırıcı yönde bir tesir yapmıştır. 1994 ekonomik krizi, 1999 Marmara depremi, dönem içerisinde kamu harcamalarının gelişimini etkileyen faktörler arasında yer almıştır. 1993 yılı son çeyreği ardı sıra altı iç borçlanma ihalesini geçersiz kılan dönemin siyasi otoritesi, piyasada yüksek miktarda likit fon bırakınca önce borsada çok büyük bir artışa neden olmuş, ardından borsadan çıkan likidite, dövize spekülasyon saldırı

gerçekleştirmiştir. Ekonominin spekülâtif sermaye karşısında giderek hassas bir hale gelmesi 1994'te yaşanan krize neden olduğu gibi, daha sonra yaşanabilecek krizlerin de habercisi olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2000: 246).

1994 Krizini aşmak için alınan kararların amacı; mali piyasalarda istikrarı sağlamak, kamu kesiminde gelir-gider dengesini kurmak ve devletin borçlanma ihtiyacını düşürmek, KİT'leri özelleştirmek, kısa dönemde kamu açıklarını hızla düşürerek enflasyonu kontrol altına almak, Türk Lirasına istikrar kazandırmak ve sürdürülemez boyutta olan dış ticaret açığını düşürmek olmuştur (TOBB, 1994: 6; Ulusoy, 2012: 342). Bu bağlamda harcama kısıcıcı önlemler aşağıdaki gibi sıralanabilir (DPT, 1994; Parasız, 1996: 258);

- Bütçe dengesi dikkate alınarak, memur maaşlarında düzenleme yapılması,
- Kamu harcamalarında öngörülen sınırlama çerçevesinde, tarımsal girdilerle ilgili sübvansiyonlarda bütçe ödenekleri ile sınırlı kalınması,
- Kamu harcamalarında artışa neden olan ücret dengesizliklerinin giderilmesi,
- Kamuya yeni personel alımının durdurulması,
- Yeni kamu yatırımlarına başlanmaması,
- Yeni yatırımlara başlanamaması nedeniyle, yatırımları hızlandırma ödeneğinin kullanılmaması,
- Cari harcamalarda %30 kısıntıya gidilerek, (Savunma ve güvenlik hizmetleri hariç), taşıt alımının sınırlandırılacağı ve maliyet unsuru olan eski taşıtların hizmet dışı bırakılacağı gibi kararlar alınmıştır.

5 Nisan 1994 tarihli ekonomik istikrar programında amaç, kamu giderlerinin çeşitli bütçe kısıntıları yoluyla düşürülmesi olmuştur (Eğilmez, 2009: 70-71). Bu kapsamda 1994 kriziyle birlikte alınan yapısal önlemler; sosyal güvenlik kurumlarının bütçeye olan yükünün azaltılması, tarımsal destekleme politikasında değişiklik ve ücret artışlarına sınırlama getirilmesi şeklinde olmuştur. Dönem içerisindeki kamu harcamalarının gelişimi Tablo 3.6.'da gösterilmektedir.

Tablo 3.6. 1990-2000 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler (Milyar TL ve %)

Değişkenler / Yıllar	Toplam Harcamalar (Milyar TL)	Toplam Harcamalar Artış Oranı (%)	Toplam Harcamalar/ GSMH %	GSMH (Milyar TL)
1990	67.193	76.6	16.9	397.177
1991	130.263	93.9	20.5	634.393
1992	221.658	70.2	20.0	1.103.605
1993	485.194	120.7	24.2	1.997.323
1994	897.296	83.4	23.0	3.887.893
1995	1.710.647	90.6	21.7	7.854.887
1996	3.940.163	130.3	26.3	14.978.067
1997	7.990.749	102.8	27.1	26.694.889
1998	15.601.204	95.2	29.1	53.518.332
1999	28.093.903	80.0	35.8	78.242.496
2000	46.970.348	67.1	37.2	125.596.129

Kaynak: D.P.T. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2004)

Tablo 3.6.’dan izleneceği üzere kamu harcamaları miktar olarak sürekli artış içerisinde olmuştur. Türkiye’nin toplam kamu harcamaları 1990 yılında 67.193 milyar TL’den, 2000 yılında 46.970.348 milyar TL seviyesine ulaşmıştır. 1990’lı yıllarda, kamu harcamalarındaki artışta pek çok faktör etkili olmuştur (Öztek, 2001);

- Kamudaki aşırı istihdam politikası ve buna bağlı oluşan yüksek maliyetler,
- Tarımsal destekleme politikalarındaki ihtiyaç dışı harcamalar,
- Kamu yatırımlarının artırılmasının getirdiği maliyetler,
- Döner sermayeler ve mahalli idarelerin ihtiyaç dışı harcamaları,
- Yüksek faiz oranları, vb. gibi birçok neden sayılabilir.

Türkiye ekonomisinde, 1994 öncesi; kamu kesimi harcamaları çok fazla artmıştır. Bununla birlikte; 1994’ün ilk çeyreğinde hükümetin uyguladığı stratejiler sonrasında bütçe açığını finanse etmek için kullanılan tek kaynak kısa vadeli avans olmuştur. Kısa vadeli avansların kullanılması piyasada oluşan likidite oranını artırmıştır. 1994 ve 2001 yılında yaşanan iki büyük krizin de katkısıyla kamu açıklarının ve kamu kesimi borçlanma gereğinin artması borçlanmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu durum reel faizlerin daha da yükselmesine yol açarak bütçe üzerindeki faiz yükünün artmasına neden olmuş, sonuçta kamu borç yükü artarak “kamu açıkları-borç-yüksek faiz” şeklinde bir kısır döngü oluşmuştur. Bu süreçte, kamu harcamalarındaki artışın esas nedeni, bütçedeki faiz harcamalarının hızla artmasıdır. 1990’lı yıllarda kamu

harcamalarının hızlı bir artış trendi sergilemesinin temel sebeplerinden biride, sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transferlerin (ödeneklerin) hızla büyümesi olmuştur (Akçağlayan ve Kayıran, 2010: 129-146; DPT, 2007; Eren, 2008: 135).

Konsolide bütçe harcamalarının 1990-2000 döneminde GSMH içindeki seyrine bakıldığında %16 (1990 yılı) ile %37 (2000 yılı) arasında değiştiği görülmektedir. Dönem içerisinde, amaçlanan kamusal reformların gerçekleşmemesi, konsolide bütçe harcamalarını artırmıştır. Ancak, 1994 ve 1995 yılları ise konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranında önemli düşüşlerin yaşandığı yıllar olmuştur. 5 Nisan 1994'de uygulamaya konan ekonomik istikrar tedbirlerinin çerçevesinde konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı 1995 yılında %21.7'ye kadar gerilemiştir. 5 Nisan istikrar tedbirleri ile uygulamaya konulan daraltıcı maliye politikaları 1995 yılı ikinci yarısına kadar sürdürülmüştür. Bu istikrar tedbirleri kapsamında, cari ve yatırım harcamalarında önemli kısıntılara gidilerek ücret artışları sınırlandırılmış, ücretlilere aylık vergi iadesi uygulaması kaldırılmış, KİT transferleri sınırlandırılmıştır. Ancak, 1995 yılı sonunda erken seçim kararının alınması nedeniyle genişleyici maliye politikalarının uygulanmasına yeniden geçilmiştir. Böylece, 1996 yılından itibaren konsolide bütçe harcamaların GSMH içindeki payı artış yönünde olmuş, konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı 1997 yılında yüzde 27.1'e yükselmiştir. 1999 Ağustos'unda yaşanan Marmara Depremi de kamunun gelir kaybına karşılık yoğunlukla kamu harcaması yapma zorunluluğunun yaşanmasına neden olmuştur (Yıldırım ve Yıldırım, 2001; Yılmaz ve Susam, 2001). 1999 yılında yaşanan felaketin konsolide bütçe harcamalarına yansması yeniden yapılanma süreci içinde artış yönünde olmuştur. 1999 yılı itibariyle konsolide bütçe harcamalarının GSMH içindeki payı %35.8 düzeyine çıkmıştır

Genel olarak 1990-2000 dönemine bakıldığında, kamu harcamaları 1991 yılında %93.9 oranında artış gösterirken, bu pay 1992 de %70.2 ye düşmüş, ancak 1993 yılında tekrar %120.7 seviyesine çıkmıştır. 1994 yılındaki kamu harcamalarındaki artış oranındaki azalışın ardından tekrar %90,6'lık bir artış yaşanmıştır ve bu artış 2000 yılına dek dalgalı bir seyir izlemiştir. 1990- 2000 yılları arası yaklaşık ortalama artış oranı %92 seviyesinde olmuştur. Dönem içerisinde, Doğu Asya krizi (1997) ve Rusya krizinin (1998) ilk etapta doğrudan bir etkisi görülmemiş ve etki daha sonra dolaylı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yeni yükselen pazarlarda ve bölgesel olarak zikredilen bu kriz bir süre sonra yayılma göstermiştir. Neticede söz konusu ülkelerde yatırım yapmış olan yabancı yatırımcılar paralarını geri çekerek kendi ülkelerine dönmüşlerdir. Türkiye

başlangıçta bu krizlerden çok etkilenmemesine rağmen uluslararası sermaye piyasalarından borç alması güçleşmiş, bu oluşumda Türkiye'nin ödemeler dengesi üzerinde bozucu etki yapmaya başlamıştır. Türkiye 2000 yılına bu problemleri iç dinamiklerinde barındırarak girmiştir (Eğilmez, 2009).

3.3.1. 1990-2000 Dönemi Cari Harcamalar

Cari harcamalar içinde devletin personel için yaptığı ödemeler en önemli paya sahiptir. Bunun dışında demirbaş ve malzeme alımları gibi, daha çok tüketim niteliğindeki mal ve hizmetlere yapılan ödemeler de cari harcamalar içinde yer almaktadır (Sarı, 2003: 155). Türkiye'de, 1990-2000 dönemimde, cari harcamalardaki değişim, en çok personel harcamalarından kaynaklanmıştır. Personel harcamaları, hem cari harcamalar içerisinde önemli bir paya sahiptir (%75-80) hem de bütçe için önemli bir harcama kalemidir (Bkz. Tablo 3.7.). Söz konusu dönem içerisinde personel giderlerinin seyri Tablo 3.7.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.7. 1990-2000 Dönemi Personel Giderleri

Değişkenler / Yıllar	Personel Giderleri (Milyar TL)	Diğer Cari Harcamalar (Milyar TL)	Personel Giderleri/ Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	Personel Giderleri/ Cari Harcamalar (%)
1990	28.549	6.915	0.42	0.80
1991	54.720	11.112	0.42	0.83
1992	104.296	20.145	0.47	0.83
1993	186.129	35.318	0.38	0.84
1994	295.495	73.407	0.32	0.80
1995	502.600	141.549	0.29	0.78
1996	974.148	308.571	0.24	0.78
1997	2.073.130	715.168	0.25	0.74
1998	3.871.006	1.316.835	0.24	0.74
1999	6.911.927	2.260.863	0.24	0.75
2000	9.982.149	3.611.314	0.21	0.73

Kaynak: D.P.T. Temel Ekonomik Göstergeler (1950-2004)

Tablo 3.7. incelendiğinde, cari harcamalarındaki değişimin, en çok personel harcamaları kaleminden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Cari harcamalar içinde “diğer cari harcamalar” personel harcamalarının gerisinde kalmıştır. Personel giderlerinin 1990 yılında cari harcamalar içindeki payı %80 olarak teşekkül etmiş, bu oran dönem içerisinde fazla dalgalanma göstermemiş 2000 yılı itibariyle %73 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 3.7.’de görüldüğü gibi 1990 yılında personel giderleri 28.549 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiş, dönem içerisinde artan bir ivme kazanarak 2000 yılında 9.982.149 milyar TL’ye çıkmıştır. 1990 yılında toplam kamu harcamaları içinde personel harcamalarının payı %42 iken 1992 de bu oran %47’ye çıkarak, dönemin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Söz konusu oran 1994 yılında %32’ye, 1997 yılında %25’e ve nihayet 2000 yılında %21’e kadar düşmüştür. Personel harcamaları belirli bir yükseliş konjonktürünü takip eden dönemlerde siyasi otoritenin göz diktiği bir kalem olabilmektedir. Bu durumun tipik örneği Nisan 1994 dönemecidir. Bu dönüm noktasında, personel harcamalarının bütçe içindeki payı yüzde 35’leri aşan seviyelerden 7-8 puan aşağıya çekilmiştir (Oyan, 2001). Cari harcamalardaki 1990-1992 arası önemli artışın nedeni, diğer cari harcamalar değil personel harcamalarındaki artışlar olmuştur. Cari harcamalar özellikle 1990 yılı sonrası memur maaşlarındaki artışın ve toplu sözleşmelerde bu artışların personel harcamaları alt kaleminde esas alınmasının etkisiyle artmıştır. Ancak, yine cari harcamalar büyüklüğünün alt kalemi olan diğer cari harcamalar ise daha önceki yıllarda Savunma Bakanlığı bütçesinde yatırım kalemlerinde yer alan savunma yatırımlarının cari harcamalara kaydırılması nedeniyle giderek artan bir ivme kazanmıştır (Gacener, 2005: 106).

1980’den itibaren başlayan cari harcamalardaki artış eğilimi aşağıda Tablo 3.8.’de görüldüğü gibi 1990-2000 dönemi içinde de devam etmiştir.

Tablo 3.8. 1990-2000 Dönemi Cari Harcamalar

Değişkenler / Yıllar	Cari Harcamalar (Milyar TL)	Cari Harcamalar Artış Oranı (%)	Cari Harcamalar/ Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	Cari Harcamalar/ GSMH (%)
1990	35.464	99.3	52.7	8.9
1991	65.832	85.8	50.5	10.3
1992	124.441	88.9	56.1	11.2
1993	221.393	77.9	45.6	11.0
1994	368.902	66.6	41.1	9.4
1995	644.150	74.6	37.6	8.2
1996	1.282.719	99.1	32.5	8.5
1997	2.779.483	116.6	34.7	9.4
1998	5.173.472	86.1	33.1	9.6
1999	9.159.655	77.0	32.6	11.7
2000	13.589.693	48.3	28.9	10.8

Kaynak: D.P.T. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2004)

Cari harcamalar, özellikle 1997 yılında o dönem iktidarının memur maaşlarını, enflasyon oranında veya biraz üzerinde arttırmalarından dolayı %116'lık bir artış göstermiştir (Bkz. Tablo 3.8.). 1995 yılında bütçe sisteminde yapılan bir değişiklik, önceki yıllarda yatırım harcamaları içinde gösterilen yatırım işçiliği harcamaları personel harcamaları içinde gösterilmeye başlanmıştır. Öte yandan, 1992, 1996 ve 1997 yıllarındaki artışın değerlendirilmesinde, söz konusu yıllarda Güneydoğu Anadolu problemi nedeniyle bu bölgede uygulanan “korucu sistemi”nin bütçeye getirdiği yükün dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca, dönem içinde devlete kadrolu işçi ve memur alımlarındaki artış cari harcamaları etkilemiştir (Yılmaz ve Susam, 2001).

1990-2000 döneminde, cari harcamaların GSMH içindeki payının uygulanan istikrar programlarına bağlı olarak dalgalandığı, 1990-1992 yıllarında yükseldikten sonra tekrar azalma eğilimine girdiği ve 1999 yılında yüzde 11.7 ile en üst düzeyine ulaştığı görülmektedir. 1990-2000 döneminde, cari harcamaların konsolide bütçe içindeki paylarının gelişimi Tablo 3.8.'de görülmektedir. Buna göre, 1990 sonrasında cari harcamaların toplam kamu harcamaları içindeki payı önce azalmış, 1992 yılında yüzde 56.1 düzeyine ulaştıktan sonra, azalan bir seyir izleyerek, 1999 yılında yüzde

32.6, 2000 yılında yüzde 28.9 düzeyine inmiştir. Toplam harcamalar içinde 1991 ve 1992’de %50-55 arasında bir pay teşkil eden cari harcamalar, göreceli olarak düşmüş ve 1996’dan sonra bütçenin üçte biri kadar bir pay alır hale gelmiştir (Yeldan, 2008: 119).

Dönem içerisinde, hükümetin krizin (1994) ardından uygulamaya koyduğu 5 Nisan İstikrar Programında; sıkı para ve maliye politikalarının benimsenmesinin (ücretlerin dondurulması, kamu harcamalarının kısılması) (Koyuncu ve Şenses, 2004: 31) yanı sıra, ücret artışlarının Nisan ayında çok düşük düzeyde yapılmasının ardından Temmuz ayında hiç yapılmaması ve ücret artışlarının geçmiş dönem enflasyon oranına endekslenmeden koparılarak ileriye dönük hedefler çerçevesinde ve bütçe imkânlarıyla sınırlanması, KİT ürün fiyatlarının önemli ölçüde artırıldıktan sonra altı ay süreyle dondurulması, döviz kurunun çıpa olarak kullanılması, enflasyonun kontrol altına alınmasında kur artışlarının enflasyon oranının altında tutulması gibi “heteredoks istikrar tedbirleri” uygulanmıştır. Bütçe harcamaları içindeki yapılacak tasarrufun, 3 Trilyon TL’sinin diğer cari, yani kırtasiye, yakıt ve malzeme alımlarından ki kısıtlamalardan sağlanacağı öngörülmüştür. Programda; 1994 yılında memur maaş artışlarının mevcut bütçe ödenekleriyle sınırlı tutulacağı, KİT’lerdeki sözleşmeli personelin ücretlerinin eş değer statüdeki memur maaşlarından daha yüksek olması dengesizliğinin düzeltileceği, işçilerin fazla mesai ücretleri ile ilgili mevcut ödeneklerde %50 oranında kısıntıya gidileceği, kamuya personel alımlarının dondurulması ve hiçbir şekilde açıktan atama yapılmayacağı, mahalli idarelerin de geçici işçi istihdamının sınırlandırılması hedeflenmiş ve uygulanmıştır (Köse, 2002: 120; Parasız, 1995: 176). Bu bağlamda, 1994 ve 1995 yıllarında ilgili programında etkisiyle cari harcamaların konsolide bütçe harcamaları ve GSMH içindeki payında önceki yıllara kıyasla azalmalar görülmüştür.

1999 İstikrar Programında; temel olarak enflasyonun önlenmesi, bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması, vergi gelirlerinin artırılması, harcamaların kontrol altına alınarak (cari ve yatırım harcamalarında kesintiler) faiz dışı fazlanın yükseltilmesi, yapısal reformların ve özelleştirmenin hızlandırılması hedeflenmiştir. Dönemin hükümeti, iç borç yığılmasını durdurmak amacıyla, IMF ve Dünya Bankası destekli ve döviz-çıpası içeren bir istikrar programı başlatmıştır (Parlak, 2005: 81; Akyüz ve Boratav, 2002: 14-15). Ancak, 1999 yılında istikrar programına bağlı kalınamamış ve cari harcamalar gerek miktar gerekse GSMH içindeki pay olarak

artmıştır. Mevcut programla cari harcamaları kısıcı tedbirler alınmıştır. Şöyle ki; diğer cari harcamalardaki artışın kur ve fiyat artışlarının altında tutularak, GSMH'nın yüzde 1,5'i kadar tasarruf sağlanması hedeflenmiştir. Söz konusu programda; sağlık, eğitim ve güvenlik hizmetleri hariç kamuda yeni personel alımının ancak olağanüstü hallerde ve kuruluşların etkinliği açısından acil durumlarda yapılması, toplam memur sayısında artışa gidilmemesi ve tüm kesimleri ilgilendirmeyen ve ücret adaletini hedeflemeyen münferit maaş ve ücret artış taleplerinin kesinlikle yapılmaması vb. yönelik tedbirler bulunmaktadır. Kısaca, kamu harcamalarına yönelik tedbirler çerçevesinde, 2000 yılında personel ve diğer cari harcama kalemlerinde kısıntı yapılarak tasarruf amaçlanmıştır (Ulusoy, 2012). Bu gelişmeler ışığında personel harcamalarının 2000 yılı itibariyle konsolide bütçe içindeki payı ve GSMH içindeki oranında azalma görülmüştür (Bkz. Tablo 3.7.). 1990'lı yılların ilk yarısına kadar bütçede (toplam harcamalar) en büyük pay cari harcamalara ayrılmıştır. Ancak, dönemin ikinci yarısından sonra, bir yandan yükselen bütçe açıkları ve giderek ekonomide kambur haline gelen faiz yükü, diğer taraftan devleti ekonomik olarak küçültme çabaları cari harcamaların konsolide bütçe içinde görece payının azalmasına yol açmıştır (Şahin, 2007: 522).

3.3.2. 1990-2000 Dönemi Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamaları, makine, teçhizat ve taşıt alımları ile yapı tesis ve büyük onarım giderlerini kapsamaktadır. Bu harcama türü, yeni varlıkların satın alınması, stok artırımı ve sermaye aktarmalarına yöneliktir (Karluk, 1997). Özellikle 1980 sonrası kamunun, dolayısıyla kamu harcamalarının küçülmesini hedefleyen neo-liberal politikaların uygulamada kamu harcamalarını ne ölçüde ve doğrultuda etkilediğini inceleyebilmek için cari harcamalar gibi yatırım harcamalarının da GSMH ve toplam bütçe içindeki payının incelenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda konsolide bütçe yatırım harcamalarının gelişimi de diğer harcama kalemleri gibi uygulanan politikalar paralelinde ufak yönlü dalgalanmalar göstermiştir. Bu dönemde, kamu kesimi sabit sermaye harcamalarının yöneldiği kısımlarda 1980 sonrası anlayış devam ederek, kamu kesiminin imalat sektöründeki etkinliğinin azaltılması sağlanmıştır. Yatırım ödenekleri bütçenin en ağır çöküntüye uğramış kalemi durumundadır. Bu harcama türünün GSMH'ya oranı %2 seviyesini genel olarak geçememiştir (Bakırtaş, 1996: 130; Konukman, 2003: 29-65; Bkz. Tablo 3.9.). Bu dönemde kamu harcamalarının içinde

yatırımların nispi payı dikkate değer biçimde gerilemiştir. Şöyle ki, devlet borç faiz ödemelerini yapabilmek için genel bütçeden daha fazla tahsisat yapmak durumunda bulunmuş ve faiz dışı harcamaları kısıtlamak metodunu uygulamıştır. Cari harcamalar ve cari transfer harcamalarına kıyasla, sosyal kesimlerin tepkisini çekmeden kısıtlama yapılabilen yatırım harcamalarının azaltılması yolu tercih edilmiştir. Devleti ekonomik olarak küçültme politikaları doğrultusunda, kamu kesimi üretken alanlara yatırım yapmamış, eldeki tesislerini özelleştirme yoluyla satması gayreti içinde bulunmuştur. 1990-1995 döneminde konsolide bütçe harcamalarında yatırım harcamalarının payının gerilemesinde fon sisteminin gelişmesinin tesiri hatırdan çıkarılmamalıdır (Şahin, 2007: 524-525). Ayrıca, yatırım harcamalarının bütçe içindeki payının bir diğer düşüş nedeni, ortaya çıkan büyük çaptaki bütçe açıklarının azaltılmasıdır (Günaydın, 2003: 79-94).

Dönem içerisinde yatırım harcamalarının gelişimi Tablo 3.9.'da sunulmuştur.

Tablo 3.9. 1990-2000 Dönemi Yatırım Harcamaları

Değişkenler / Yıllar	Yatırım Harcamaları (Milyar TL)	Yatırım Harcamaları Artış Oranı (%)	Yatırım Harcamaları/ Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	Yatırım Harcamaları/ GSMH (%)
1990	6.818	75.9	10.1	1.7
1991	11.717	71.8	8.9	1.8
1992	19.019	62.3	8.5	1.7
1993	36.543	92.1	7.5	1.8
1994	50.355	38.8	5.6	1.3
1995	91.777	82.2	5.3	1.1
1996	238.085	159.4	6.0	1.5
1997	590.382	147.9	7.3	2.0
1998	1.002.147	69.7	6.4	1.8
1999	1.567.800	56.4	5.5	2.0
2000	2.767.380	76.5	5.8	2.2

Kaynak: D.P.T. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2004)

Tablo 3.9.'da yer alan yatırım harcamaları incelendiğinde; bu harcamaların konsolide bütçe harcamalarına oranının dönem içerisinde %10,1 ile %5,3 aralığında kaldığı görülmektedir. Yatırım harcamalarının GSMH içindeki payı ise 1997, 1999 ve

2000 yılları hariç olmak üzere %2 seviyesinin altında gerçekleşmiştir. Toplam kamu harcamaları içinde yatırımların nispi payının ciddi ölçüde azaldığı görülmektedir. Konsolide bütçe içerisinde yatırım harcamalarında 1995 yılında görülen düşmenin sebebi, yatırım harcamalarıyla ilgili işçilik giderlerinin bu yıldan itibaren personel ve transfer harcamalarında yer almaya başlamasıdır (Karluk, 1997: 101). Dönem içinde yatırım harcamaları/konsolide bütçe harcamaları oranı minimum seviyeye bu yıl (1995) inmiştir. Burada üzerinde durulması gereken önemli husus, yatırım harcamalarının erozyona uğramasıdır. Diğer bir ifadeyle yatırım harcamaları, hizmet alanlarının artmasına rağmen gerekli büyümeyi sağlayamamıştır. Toplumun refah düzeyi ve kalkınmasını etkileyen yatırım harcamaları önemli ölçüde gerilemiştir (Öztek, 2001). Diğer yandan, faiz dışı bütçe dengesinde fazla yaratma kaygısı, diğer harcama kalemlerine yansıtılmış, bu politikadan en büyük payı yatırım harcamaları almıştır. Konsolide bütçe toplam yatırım harcamalarının, 1995'den bu yana toplam harcamaların %8'ini aşmadığı görülmektedir (Bkz. Tablo 3.9.). 1986'da bütçe harcamaları içinde nerdeyse %20'ye ulaşan bir paya sahip olan yatırım harcamalarının 1990'larda hızla gerilemiş olması ve 2000'li yıllarda genellikle bu oranın %5-7 bandında seyretmesi düşündürücüdür (Yeldan, 2008).

Dönem içerisinde bütçe ödeneklerinin önemli bir kısmı faiz tarafından tüketilmiştir. Dolayısıyla yatırımlara çok az kaynak tahsis edilmiştir. Konsolide bütçe içerisindeki payı, ele alınan dönemin başında %9-10'lar civarında seyreden yatırım harcamaları, 1996 yılında %6'ya gerilemiş ve 1999 yılından itibaren %5'ler civarında kalmıştır (Konukman, 2003). Son dönemde yaşanan mali krizler ve gittikçe artan bütçe açıkları nihayetinde kamuda, hemen hemen her yıl, tasarruf politikaları uygulanmış ve yatırım harcamalarında kısıntıya gidilmiştir. Özellikle 1994 ekonomik krizi sonrasında, devlet harcamalarının azaltılması; daha çok yatırım harcamalarında bir kısıntıya gidilmesiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kamu yatırımlarının yıllık artış oranlarının azaltılması, ekonomide kamu kesimini küçültme politikalarının sonucudur (Kepenek ve Yentürk, 2000: 314). Diğer taraftan, GSMH'dan yatırımlara ayrılan pay dönem içerisinde genellikle %2'nin altında kalmıştır. Bu durumda, ekonomide istikrar sağlama amaçlı politikaların etkisi olduğu kadar, kamu kesiminin yatırım yapmasının azaltılarak, ekonomide devleti küçültme anlayışı etkili olmuştur. Kamu yatırımlarının sınırlı tutulması ve niteliğinin değiştirilerek altyapıya yönelmesi politikasının, bazı olumsuzluklara yol açması kaçınılmazdır (Kepenek ve Yentürk, 2009: 352).

1994 yılında enflasyonun hızlanmasına bağlı olarak tasarrufların düşmesi, kamunun, artan harcamalarını karşılamak ve borçlanabilmek için piyasa faizlerini yükseltmesi, dış ticaret ve ödemeler dengesi açığının rekor düzeyde artması, Türkiye'nin yatırım yapılabilir ülke konumundan yatırımda risk taşıyan spekülasyonlu ülke konumuna düşürülmesi, döviz talebinin aşırı artması ve döviz rezervlerinin erimesi gibi makro ekonomik sorunlar nedeniyle ekonomik kriz patlak vermiştir. Körfez savaşı ve terör olaylarının ekonomideki dolaylı ve dolaysız olumsuz etkileri de, krizin ağırlaştırıcı etkenlerini oluşturmuştur. Bu krizde, yatırım harcamalarının GSMH içindeki payları 1994'de %1.3 ve 1995'de %1.1 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik krizden çıkmak için Nisan 1994'de istikrar programı yürürlüğe konmuştur. Programda, piyasa istikrarının ve cari işlemler dengesinin sağlanması, kamu gelirlerinin artırılarak harcamaların kısılması doğrultusunda tedbirler alınmıştır. Kamu harcamalarının azaltılarak mali dengenin sağlanmasına yönelik kararlarda, kamunun yatırım programına hiçbir şekilde yeni projeler eklenmemesi ve var olan yatırım projelerinin ertelenmesi de yer almıştır. Ayrıca, kuruluşların taşıt, lojman, sosyal tesis ve hizmet binası yatırımları durdurulmuş tüm kamu projelerinde %20 oranında kısıntıya gidilmiştir (Parasız, 1996: 260). 1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların başında yaşanan iktisadi sorunlara ilaveten, sosyal güvenlik açıkları ile diğer iktisadi (KİT açıkları gibi) ve sosyal transferlerin (yeşil kart sahipleri için ödenen sağlık ve ilaç giderleri gibi) bütçe üzerindeki baskıyı yükseltmesi, bütçenin esnekliğini azaltıcı yönde etki yapmış, bu durumdan da en fazla kamu yatırım harcamaları etkilenmiştir. Yani, ekonomik ve mali krizlerin peşi sıra bütçelerde esnekliğin azalması ve kaynakların daha çok ihtiyari olmayan harcamalar için ayrılması, kamu yatırımlarının gelişimini olumsuz biçimde etkilemiştir. Türkiye'de kamu yatırım harcamalarının, 1980 sonrasında oluşan yapısal dönüşümlerle birlikte, ifa edilen mali uyum programları kapsamında GSMH içindeki payında bir düşme görülmüştür (Kesik, 2006: 186-207). Ayrıca, kamu yatırımlarında, mevcut proje stokunun büyüklüğü, ayrılan kaynakların yetersizliği, proje seçiminde teknik, ekonomik ve sosyal kriterlere ve önceliklere yeterince uyulmaması da resmi (yetkili) makamlarca dile getirilen başlıca sorunlar olarak değerlendirilmiştir (DPT, 2000: 31). Devlet, özellikle 1990 sonrası yıllarda milli ekonominin yönetimi fonksiyonunu tamamen yitirmiş ve topluca reform politikası ile makroekonomik istikrarı yeniden tesis etmek yerine, ekonominin gidişatını direkt olarak kısa vadeli dış sermaye girişlerine bağlayarak, kısa süreli yapay büyüme üzerine inşa etmiştir. Bu yaklaşım, ulusal ekonomiyi kırılğan ve dışsal gelişimlere bağımlı kılmış ve ekonominin “mini büyüme-kriz-istikrar” sarmalına bürünmesine yol açmıştır. Bu süreçte yatırımlar yapılamaz hale gelmiştir (Yeldan, 2008: 159-160).

3.3.3. 1990-2000 Dönemi Transfer Harcamaları

Türkiye’de 1986 yılından beri bütçe ve KİT açıklarının finansmanında öncelik Merkez Bankası kaynakları yerine borç politikasına verilmiştir. Dönem içerisinde faiz ödemelerindeki artış yüzünden Türkiye’de transfer harcamaları büyük boyutlara ulaşmıştır. Toplam transferlerin konsolide bütçe harcamaları içindeki payı dalgalı bir şekilde artarak 2000 yılında %65’e çıkmıştır (Bkz. Tablo 3.10.). Bu artış büyük ölçüde faiz ödemelerinden kaynaklanmıştır. 1990’da %20.7 olan toplam faiz ödemeleri/konsolide bütçe harcamaları oranı 1995’de %33.6’ya ve 2000’de %43.5’e çıkmıştır (Bkz. Tablo 3.11.). Özetle, ülkemizde transfer harcamaları konsolide bütçe harcamaları içinde oldukça önemli büyüklüğe sahiptir. Bu büyüklüğün temel sebebi 1990’lardan itibaren harcamalar içinde özellikle iç ve dış borç faiz ödemelerinin yükselmesidir. Yapılan faiz ödemeleri, 1980 sonrası dönemde yoğun iç ve dış borçlanmaların bu döneme olan birikimli yansımaları durumundadır. Ayrıca dönem içinde sosyal güvenlik kuruluşlarına ve KİT’lere yapılan ödemeler de transfer harcaması kaleminin konsolide bütçe içinde artışına neden olmuştur (Yeldan, 2008: 118-119; Konukman, 2003).

Toplam transfer harcamalarındaki gelişmeler Tablo 3.10.’dan izlenebilir.

Tablo 3.10. 1990-2000 Dönemi Transfer Harcamaları

Değişkenler / Yıllar	Transfer Harcamaları (Milyar TL)	Transfer Harcamaları Artış Oranı (%)	Transfer Harcamaları/ Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	Transfer Harcamaları/ GSMH (%)
1990	24.911	52.1	37.1	6.2
1991	52.714	111.6	40.5	8.3
1992	78.198	48.3	35.2	7.0
1993	227.259	190.6	46.8	11.3
1994	478.039	110.3	53.2	12.3
1995	974.720	103.9	57.0	12.4
1996	2.419.358	148.2	61.4	16.1
1997	4.620.884	90.9	57.8	15.7
1998	9.425.586	103.9	60.4	17.6
1999	17.366.447	84.2	61.8	22.1
2000	30.613.275	76.2	65.1	24.3

Kaynak: D.P.T. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2004)

Tablo 3.10.'da transfer harcamalarının, Türkiye'de 1990'lı yıllarda giderek arttığı görülmektedir. Bu dönem de, ortalama %100'ü geçen transfer harcamaları, özellikle 1996 yılında bir önceki yıla göre %148.2 oranında artış göstermiş ve 2.419.358 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Tablo 3.10. incelendiğinde 1999 yılında transfer harcamalarının konsolide bütçe harcamaları içerisinde payının %61,8 olduğu; bu oranın 2000 yılında artış göstererek sırasıyla %65,1 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Transfer harcamalarının GSMH'ya oranına bakıldığında, bu payların konsolide bütçe harcamalarındaki paylara benzer bir gelişme gösterdiği görülmektedir. 2000 yılında dönemin en yüksek oranı olan %24,3'e ulaşan transfer harcamalarının GSMH'ya oranı 1990 yılında dönemin en düşük düzeyi olan %6,2 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de 1999'dan sonra kamu gelirleri ile karşılanamayan borç faiz ve anapara ödemeleri yeni borçlanmaları çoğaltmıştır. Bu dönemde harcama kalemlerinde transfer harcamaları/GSMH açısından önemli oranda bir yükseliş görülmüş (%6'dan %25'lere) bu durumun nedenini kamu açıkları dolayısıyla artan borç faiz ödemeleri oluşturmuştur. Böyle bir yapının oluşumunda, 1995-2003 arasında 10 hükümetin göreve gelmesi ve popülist politikalar etken olmuştur (Bulut, 2006: 28-29).

Dönem içerisinde fon harcamalarının disipline edilmesi amacıyla, 1993 mali yılından itibaren fonların büyük bir kısmı bütçe kapsamına alınarak bağlı buldukları kurum bütçeleri içerisinde gösterilmeye başlanmıştır. Bu uygulamada, bütçe içerisine alınan fonlara hizmetlerini yerine getirebilmesi amacıyla ödenek tahsis edilmiş ve bu yöntem dönem içerisinde transfer harcamalarının genişlemesine olanak vermiştir. Ayrıca, 1994 yılında Emekli Sandığı'na ilaveten S.S.K.'ya ve Bağ-Kur'a bütçeden yardım yapılmaya başlanması transfer harcamalarının artışına yol açmıştır (Öner, 1998: 16). IMF ile yapılan stand-by antlaşması 8 Temmuz 1994'te yürürlüğe girmiştir. Mali piyasalarda dövize olan hücumu önlemek için Mayıs ve Haziran aylarında 3 Ay vadeli bonolar %50 şok faizle doğrudan halka arz edilmiştir. Bu harcamaların geri ödeme döneminde hazineye yarattığı yük, yeni borçlanmaya gidilmesini ve transfer harcamaları içerisinde yer alan faiz ödeme miktarının hızla büyümesine yol açmıştır (Yıldırım ve Yıldırım, 2001: 8). 5 Nisan 1994 krizi ve sonrasında alınan önlemlere rağmen transfer ödemelerinin 1993'te %11,3 olan GSMH'ya oranı, 1994'te %12,3, 1995'te %12,4 ve 1996'da %16,1 olmuştur. Bununla birlikte seçim etkisiyle birlikte 1995 yılının ikinci

altı ayında başlayan genişleyici maliye politikaları sonucunda transfer harcamalarındaki artış eğilimi 1996 yılında da devam etmiştir (Tecer, 2003: 92).

Transfer harcamalarının sürekli olarak arttığı gerçeğinden hareketle, 1990'lı yıllardan başlayarak, 2000'li yıllara gelindiğinde konsolide bütçenin daha büyük kısmının transfer harcamalarına ayrıldığını ve dolayısıyla bütçenin bir transfer bütçesi haline geldiğini söylemek mümkündür. 1980'lerin ortalarında borçlanma politikalarında yapılan değişikliklere paralel olarak 1990'ların ortalarından 2000'li yılların başına kadar sürekli artan kamu borçları ve beraberinde yaşanan iktisadi istikrarsızlık mali piyasalardaki güveni olumsuz etkilemiş, risklilik oranları arttığından faiz hadleri bu gelişmelerden olumsuz etkilenmiştir. Faiz hadlerindeki bu yükseliş büyümeyi ve istihdamı arttırıcı özelliği olan yatırım harcamalarının önemli bir bölümünün yüksek faizli kamu borçlanma araçlarına yönelmesine neden olmuştur. Böylece bir taraftan verimli yatırımlar, verimsiz alanlara kanalize olurken diğer yandan artan borçlanma ve faiz hadleri dolayısıyla bütçe içinde yer alan faiz giderleri giderek artmıştır. Bütçe faiz giderlerindeki bu artış ise, özellikle transfer ödemelerinin yükselişine sebep olmuştur (Aytaç, 2006: 139; DPT, 2002: 2). Bütçe içerisinde faiz kaleminin dönem boyunca seyri izlendiğinde, kamu personelinden, yatırımlardan kısılan ödeneklerin nereye kullanıldığı çok açık biçimde izlenmektedir (Konukman, 2003: 47). Faiz kısılacına giren bütçede 2000 yılı için %43'lük bir faiz tahsisi yapıldığı görülmektedir (Bkz. Tablo 3.11.). Tablo 3.11.'den faiz ödemelerinin istikrarlı bir biçimde büyüyerek, tümörel bir nitelik kazanmış olduğu anlaşılmaktadır. Konsolide bütçe içinde faiz ödemelerinin tümörel büyümesi gelir yaratıcı kamu harcamalarını sıkıştırıcı etki yapmıştır (Önder, 1998).

Transfer harcamalarında önemli yer tutan faiz ödemeleri, faiz ödemelerinin, transfer harcamalar içindeki payı ve konsolide bütçe içindeki payı 1990-2000 dönemi için Tablo 3.11.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.11. 1990-2000 Dönemi Faiz Ödemeleri

Değişkenler / Yıllar	Faiz Ödemeleri (Milyar TL)	Faiz Ödemeleri/ Transfer Harcamaları (%)	Faiz Ödemeleri/ Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	Faiz Ödemeleri/ GSMH(%)
1990	13.966	56.1	20.7	3.5
1991	24.073	45.7	18.4	3.7
1992	40.298	51.5	18.2	3.6
1993	116.470	51.3	24.0	5.8
1994	298.285	62.4	33.2	7.6
1995	576.115	59.1	33.6	7.3
1996	1.497.401	61.9	38.0	10.0
1997	2.277.917	49.3	28.5	7.7
1998	6.176.595	65.5	39.5	11.5
1999	10.720.840	61.7	38.1	13.6
2000	20.439.862	66.8	43.5	16.2

Kaynak: D.P.T. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2004)

Transfer harcamaları bileşenlerinden olan borç faiz ödemeleri, üzerinde ayrıca durulacak harcama kalemini oluşturmaktadır. Tablo 3.11.'e bakıldığında, faiz ödemelerinin toplam transfer harcamaları içindeki payı 1990 yılında %56,1 iken, 2000 yılında %66,8 olarak gerçekleşmiştir. Faiz ödemelerinin 2000 yılı itibariyle, en yüksek paya sahip transfer harcaması bileşeni olması dikkat çekmekte, özellikle 1995 yılından sonra daha hızlı arttığı görülmektedir. Bu artışın en büyük nedeni ise iç borç faiz ödemelerinin, ancak yeni iç borçlanma ile karşılanabilmesi, bunun için de giderek daha fazla borçlanma gereğinin ortaya çıkması ve enflasyonist ortamda yüksek reel faiz verme zorunluluğunun olmasıdır (Yeldan, 2001: 118; Boratav, 2003: 178). Faiz ödemelerinin konsolide bütçe içindeki oranı da dönem içinde sürekli artış eğilimi içinde olmuş ve 1990'da %20 civarında olan bu oran, 1997'den sonra ivme kazanarak 2000 yılına gelindiğinde %43.5 seviyesine çıkmıştır. Bu gelişme, 1980 sonrasında, vergi sisteminin bozulmasının bir neticesi olarak, gelir-gider farkının yükselmesinden, kamu harcamalarının giderek artan bir oranda iç ve dış borçlarla finanse edilmesinden ve yine aynı dönemde ifa edilen yüksek faiz politikasından doğmuştur. Türkiye'de transfer harcamaları içinde faiz ödemelerinin böyle önemli boyutlara ulaşmasında en temel

etken kamu finansman politikaları olmuştur (Aytaç, 2006: 146; Yıldırım, 2002: 32-33; Kepenek ve Yentürk, 2005). Dönem içerisinde iç borç tuzağına yakalanan kamu kesimi her sene yeni bir faiz harcama yükü ile karşı karşıya kalmıştır. Dönem içinde faiz ödemelerinin birer “kara delik” olduğu savı önem arz etmektedir. 1990’lar Türkiye’inde devlet bütçesi, gerek üretici, gerekse yatırımcı kimliğini tümüyle yitirmiş, bunun yerine transfer harcamalarını düzenlemekle uğraşır hale gelmiştir (Yeldan, 2008). Bu dönemde, kamu harcamalarında hizmetleri sektöre uğratmayacak biçimde tasarrufa gidilememiş, kamu gelir-gider dengesi tutturulamamış, sosyal güvenlik sisteminde gerekli reform yapılamamış, konsolide bütçe hizmet bütçesi olma özelliğini yitirmiş ve borç ödeme bütçesi haline gelmiştir (Şahin, 2007: 236). Bir ekonomide borçların (faiz) GSMH’ya oranı ne kadar fazla ise söz konusu ekonomi o derece kırılgandır (Magdoff ve Yates, 2010) gerçeğinden hareketle, Türkiye ekonomisinin dönem sonunda ne derece hassas bir vaziyete geldiği Tablo 3.11.’den anlaşılabilir. Öyle ki, dönem sonunda faiz ödemeleri/GSMH oranı %16’ya kadar tırmanmıştır. Söz konusu dönemde borç faizleri giderek artmış, 2000 yılı itibariyle konsolide bütçe neredeyse borç faizlerini ödemek için kullanılabilir hale gelmiştir (Özen, 2003: 205-228).

3.4. KAMU HARCAMALARININ 2000-2011 ARASI SEYRİ

2000’li yıllara Türkiye; yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlık sorunlarıyla girmiştir. Bu dönemde Türkiye, kronik enflasyon sorununu aşamamış, kamu iç borç sorununu çözememiş ve bankacılık sektörü çökme noktasına gelmiştir (Güven, 2001: 79). Türkiye, Kasım 2000’de, bankacılık sisteminin sıkıntılarından kaynaklanan ve tüm ekonomiyi etkileyen önemli bir krizle sarsılmıştır. Ekonomide oluşan Türk Lirası talebinin oluşturduğu likidite sıkışıklığı sonucunda, para piyasasında gecelik faiz %200’e kadar yükselmiştir (BDDK, 2010). 1 Aralık 2000’de gecelik repo faizi %1700’e çıkmış, İMKB’de endeks yılın en düşük seviyesine inmiştir. Ziraat Bankası ve Halk Bankasının görev zararları, kamu bankalarının açık pozisyonlarındaki artış, 1999 yılında oluşan iki depremin maliyeti, 2000 yılı boyunca TL’nin aşırı değerlenmesi ve petrol fiyatlarının artışı, 2000 yılının Kasım ayının başından itibaren bir likidite krizi ile karşılaşılması sonucunu doğurmuştur (Tokgöz, 2001: 48; Turan, 2011: 56-80).

Kasım 2000 krizinden sonra, 19 Şubat 2001’de, dönemin Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında Milli Güvenlik Kurulu’nda yaşanan tartışmalar, kamuoyuna devlet

krizi olarak yansımış, henüz Kasım krizi atlatılmamış iken mali piyasalar bir kez daha karışmış ve ikinci bir çöküş yaşanmıştır. Türkiye'nin değişimindeki en önemli dönüm noktalarından biri, 2001 yılında yaşanan büyük ekonomik buhran olmuştur. İMKB endeksi 10000'lerden 7000 puanlara kadar gerilemiş, 2001 yılının ilk altı aylık döneminde 800.000'e yakın kişinin işine son verilmiş, ülkede uzun yıllardan beri süregelen işsizlik, gittikçe kronik bir hal almıştır. 2000 ve 2001 krizleri sonucunda ekonomide; iç borç ve faizlerdeki ek mali yük artmış (faizler %1000'lerin üzerinde seyretmiş), on binlerce insan işsiz kalmış, üretim miktarı azalarak iflaslar meydana gelmiş, ekonominin küçülmesi nedeniyle milli gelir seviyesinde azalmalar oluşmuş; 23 Şubat 2001'de Merkez Bankasının rezervleri 5.3 milyar dolar azalmış, Hazine %144 oranı ile borçlanmış ve tüm bu gelişmelerin ekonomiye getirdiği mali yükte ağırlaşmıştır (Çavdar, 2010: 45-46; Eğilmez, 2009; BDDK, 2010).

Özellikle 2001 yılı Şubat ayından itibaren ekonomide belirsizliklerin artması sonucu faiz oranlarının yükselmesi ve borçlanma vadelerinin kısılmasıyla bütçe faiz ödemeleri artışı ve GSMH'ya oranı hızla yükselme trendine girmiştir. Ayrıca Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) ve kamu bankalarına 2000 yılında verilen Devlet İç Borçlanma Senetlerinin (DİBS) bir kısmının işlemlerini faiz ile birlikte yeni senetlerle değiştirilmesinden sonra oluşan faiz ödemesi de 2001 yılı bütçe harcamalarının yükselmesine neden olmuştur (TCMB, 2001). Yaşanan krizler; (Kasım 2000, Şubat, 2001) birbirleriyle yakından ilintili olduğundan çoğunlukla tek bir kriz olarak değerlendirilmekle birlikte (Koyuncu ve Şenses, 2004), faizlerin yanı sıra enflasyonda artış ve döviz kurlarındaki dalgalanmayla kendisini hissettirerek tüm ekonomi üzerinde bir belirsizlik ortamını beraberinde getirmiştir. Mali kesimde yaşanan problemler reel kesime kredi imkânını bitirerek, kredi geri ödemelerinde ciddi problemlere sebep olmuştur. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda 14 Nisan 2001'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) ismiyle yeni bir iktisadi program uygulanmaya başlanmıştır. Program, devletin mali durumunun kamuoyu tarafından daha kolay takip edilmesine imkân sağlayacak ve mali yönetimi şeffaflaştıracak bir dizi tedbiri hayata geçirmeyi hedeflemiştir. Bu tedbirler, bütçe dışı gelir ve harcama uygulamalarını minimum kılarak, bütçe birliği ilkesini ve bütçe disiplini yeniden oluşturmaya yönelik olmuştur. Program çerçevesinde, faiz dışı harcamalarda maksimum tasarruf ve disiplin sağlanmasının hayati derecede önem arz ettiği belirtilmiştir. Faiz dışı harcamalardaki

nominal yükselişin GSMH'daki artışın altında tutulmasına özen gösterileceği, 2001 yılı bütçesinde yatırım harcamalarında bir kısıntıya gidileceği, cari, bazı transfer harcamalarında nominal artışın kur ve fiyat artışlarının altında tutulması neticesinde GSMH'nın %1.5'i kadar tasarruf elde edileceği ifade edilmiştir (BDDK, 2010; Ulusoy, 2012: 350-352).

Türkiye ekonomisinde 2002 yılından itibaren yaşanan siyasi istikrar ortamı ile birlikte ekonomik alanda da alınan yapısal tedbirlerin etkileri, nispeten daha olumlu bir şekilde hissedilmiştir. Uygulanan istikrar programlarının öngördüğü ve kararlı bir şekilde uygulanan sıkı mali ve parasal önlemler, kamu mali dengesindeki ve finans piyasalarındaki kırılganlığı asgari düzeye indirmiştir (Şimşek, 2007: 52-68). 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında Türkiye'de mali kesime yönelik önemli kararlar alınmış ve yasalarla da desteklenmiştir. Kriz sonrası IMF ile birlikte hazırlanmış olan ve takip edilen iktisadi programlar, mali disiplini esas alan orta vadeli istikrar programlarıdır. Türkiye'nin 2001 krizi sonrasında önemli başarılar sağlamanın yanı sıra mali disiplinin yadsınmaz payı vardır (Gürkaynak, 2008). 2000 ve 2001 krizlerinden farklı olarak, Türkiye'deki ortak kanaat 2008 krizinin daha çok dış kaynaklı olduğu şeklindedir. Türkiye'nin küresel krize hemen hemen dünya ile birlikte girdiği genel kabul görmüştür (Çolak, 2009). ABD kaynaklı küresel finansal krizi tetikleyen temel faktörler olarak; bu dönemde düşük faiz politikası uygulamasının düşük faizli konut kredilerinin (mortgage kredilerinin) yapısını bozması ve bundan dolayı faiz yapısının uyumsuzlaşması, konut fiyatlarında balon fiyat oluşumuna neden olması, menkul kıymetlerin fonlanmasında yaşanan sıkışıklık, kredi türev piyasalarının genişlemesi, kredi derecelendirme sürecinde yaşanan sorunlar şeklinde sıralanabilir (BDDK, 2008: 45). Böylece, ABD ekonomisi 2007 Aralığında bir durgunluk sürecine girmiştir. Büyüme önemli derecede yavaşlamış, ağır bir borç yükü oluşmuş, 2007-2009 döneminde yaklaşık iki buçuk milyon kişi işsiz kalarak, kırılgan bir durum oluşmuştur (Magdoff ve Yates, 2010: 97). Çok geçmeden, ABD'de başlayan kriz doğası gereği kısa sürede bulaşıcı etki göstererek küresel piyasalara yayılmıştır (Şimşek ve Altay, 2009: 17). Hükümet tarafından yapılan açıklamalar Türkiye'nin krizden çok fazla etkilenmediği yönünde olmuştur. Kriz sürecinde kamu harcama politikası, kamu kaynaklarının kullanımında, belirlenen politika ve öncelikler doğrultusunda hareket edilmesine, yürütülen faaliyet ve projelerin gereklilik, etkinlik ve verimlilik açısından

gözden geçirilerek sağlıklı bir temele kavuşturulmasına bağlanmıştır (Taban, 2011). Bu bağlamda, krizin etkilerini azaltmak amacıyla bazı harcama kalemlerinde ilave artışlar yapılmıştır. Bu çerçevede, iç talebi canlandırmak için alınan mali önlemler harcamaların artmasına neden olmuş, 2009 yılı itibariyle toplam harcama artış oranı %15,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2009 yılında küresel kriz nedeniyle bütçe giderlerinin GSMH'ya oranı %28,1 seviyesinde gerçekleşmişken bu oran 2010 yılında %26,7'ye gerilemiştir (T.C. Maliye Bakanlığı, 2012: 4; Bkz. Tablo 3.12.). Ancak, 2008 yılından itibaren yaşanan, olumsuz etkileri 2009 yılında da süren küresel kriz döneminde kamu harcamalarında, kriz kaynaklı ciddi bir trend değişikliği gözlenmemiştir. GEGP uygulamasına geçilmesiyle birlikte bütçe disiplininin tesis edilmesi ve kamu borçlarının nispi olarak idare edilebilir seviyeye çekilmesi, bütçenin dolayısıyla kamu harcamalarının bir ekonomi politikası aracı olarak yeniden fonksiyon kazanmasını sağlamış ve kamu harcamaları/GSMH oranında nispi bir düşme eğilimi görülmüştür (Şahin, 2007: 528; Sezgin, 2013: 69).

Tablo 3.12. 2000-2011 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler (Milyar TL ve %)

Değişkenler / Yıllar	Toplam Harcamalar (Milyar TL)	Toplam Harcamalar Artış Oranı (%)	Toplam Harcamalar/ GSMH %	GSMH (Milyar TL)
2000	46.970.348	67.1	37.3	125.596.129
2001	81.175.206	72.8	45.9	176.483.953
2002	117.224.471	44.4	42.8	273.463.168
2003	140.454.842	19.8	39.3	356.680.888
2004	150.569.930	7.2	35.1	428.932.343
2005	156.479.365	3.9	32.1	486.401.032
2006	175.657.001	12.2	30.5	575.783.962
2007	204.072.243	14.2	23.9	853.636.236
2008	227.063.259	10.1	23.8	950.098.199
2009	268.697.566	15.2	28.2	952.634.796
2010	294.358.724	8.8	26.7	1.103.749.801
2011	313.301.823	6.0	24.1	1.298.062.004

Kaynak: D.P.T. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2004), D.P.T. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2010), www.bumko.gov.tr.

Tablo 3.12.'deki veriler incelendiğinde kamu harcamalarının 2000-2011 döneminde miktar olarak sürekli arttığı görülmektedir. 2000 yılında 46.970.348 milyar TL olarak gerçekleşen kamu harcamaları, 2001 yılında 81.175.206 milyar TL, 2002 yılında ise 117.224.471 seviyesine ulaşmıştır. Dönem sonu olan 2011 yılında ise bu rakam 313.301.823 milyar TL'ye çıkmıştır. Kamu harcamalarının GSMH'ya oranındaki gelişim de dikkat çekicidir. Kamu harcamalarının son 12 yıllık dönemi (2000-2011 yılları arası) incelendiğinde, kamu harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranının önemli artışlar sergilediği görülmektedir. Tablo 3.12.'de görüldüğü gibi özellikle 2001 yılına kadar önemli artış gösteren kamu harcamalarının GSMH'ya oranı, 2003 yılından itibaren önemli ölçüde azalış göstermiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde, uygulanan sıkı maliye politikaları, büyüme hızında meydana gelen artış ve bütçe gerçekleştirmelerinde yaşanan iyileşmeler etkili olmuştur (Aslan, 2009). Tablo 3.12.'den izleneceği gibi kamu harcamalarının GSMH içindeki payı, ele alınan dönem boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. 2000'li yılların başında bu oran ortalama %40'lar seviyesine çıkmış ve kriz yılı olan 2001 yılında en üst seviyesine ulaşmış ve daha sonra azalış trendine girmiştir. 2000 yılında konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı %37,3 iken bu oran; yüksek enflasyon, kamunun finansman açıkları ve bu açıkların kapatılabilmesi için yapılan iç ve dış borçlanmanın yüksek faiziyle birlikte ortaya çıkan mali krizlerle 2001 yılında %45,9'a yükselmiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan stand-by anlaşması çerçevesinde uygulanan politikaların etkisiyle KH/GSMH oranı, 2002'de %42,8 olmuş, 2003 yılında ise %39,3'e gerilemiştir. Konsolide bütçe harcamalarının GSMH içindeki payı, özellikle faiz ödemelerinin azalmasının etkisiyle, 2004 yılında bir önceki yıla göre 4,4 puan azalarak %35.1 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2004 yılında, iç borç faiz ödemelerinde meydana gelen azalmada, faiz oranlarının düşmesi önemli bir rol oynamıştır. 2002-2004 döneminde, GEGP bağlamında ve IMF'nin sıkı denetimi sayesinde bütçe harcamalarında kısıntı uygulanmıştır (TCMB, 2005; Şahin, 2007). 2005 yılı, kamu maliyesi alanında uygulamaya konulan yapısal reformların etkilerinin daha iyi görülmeye başlandığı ve mali disiplinin bütçe sonuçları üzerindeki olumlu etkisinin hız kazandığı bir dönemdir. 2005 yılında toplam harcamaların artış oranının minimum düzeyde gerçekleşmesi ve konsolide bütçe giderlerinin GSMH'ya oranının %32.1 oranında gerçekleşmesi dikkat çekici bir performansı beraberinde getirmiştir. 2006 yılında konsolide bütçe giderlerinin

GSMH'ya oranı %30.5 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılından itibaren, uygulanan kararlı politikalarla birlikte sürdürülebilir bir başarının temeli olan mali disiplinin de etkisiyle, harcama azaltıcı politikalar etkili bir şekilde uygulanmıştır (T.C. Maliye Bakanlığı, 2007).

Küresel krizin etkisiyle ekonomide meydana gelen daralma döneminde kamu gelirleri hızla düşmüş, kriz öncesinde görece olumlu seyreden bütçe göstergelerinde nispi bir bozulma yaşanmıştır. Bu süreçte, alınan mali canlandırma önlemlerinin de etkisiyle, 2009 yılında konsolide bütçe harcamaları/GSMH oranı yükselmiştir. Tablo 3.12. incelendiğinde, küresel krizin başladığı 2008 yılında 227,06 Milyar TL olan bütçe giderleri, 2009 yılında 268,6 Milyar TL'ye yükselmiştir. Bütçe giderlerindeki bu artış %15 civarındadır. Ancak, 2010 yılındaki toparlanma süreci ve canlanan iç talep sayesinde; bütçe dengelerindeki bozulma yavaşlamıştır. 2011 yılında ise, düşük reel faiz oranlarının katkısıyla negatif artışlar sergileyen faiz harcamaları, cari transfer harcamalarının artışında yavaşlama ve güçlü ekonomik seyre paralel olarak ithalde ve dahilde alınan KDV, ÖTV gibi vergi gelirlerinde artış, bütçe performansı açısından yılın olumlu bir şekilde tamamlanmasına neden olmuştur (TÜSİAD, 2012). Bu bağlamda, 2011 yılında kamu harcamalarının artış oranı %6'ya, konsolide bütçe harcamaları/GSMH oranı ise %24.1'e düşmüştür. Kısaca, kriz döneminde bütçede önemli bir dalgalanma görülmemiş, bütçe disiplinine riayet edilmiştir. Kamu harcamalarının GSMH'ya oranı, krizin vurduğu ve etkili olduğu 2008-2010 yılları arasında %23-28 arasında dönemsel dalgalanma sergilemiştir. Kriz nedeniyle dünya düzeyinde faizlerin geriletilmesine koşut olarak, iç ekonomide de faizlerin indirilmesinin neticesi olarak faiz yükünde görülen azalma bütçe boyutlarını kontrol edilebilir seviyede tutulmasına katkı sağlamıştır. Türkiye'de, 2008 Kriz döneminde maliye politikasında "disiplin" öne çıkarılırken ya da bu yöndeki uygulamalardan taviz verilmezken, dengeli faiz politikası izlenmesi yoluna gidilmiştir. Finansal akımların risk iştahının dengesizleştiği kriz dönemlerinde, bütçe dengesinin korunmaya çalışılması, finansal risklerin reel risklerden daha iyi bir şekilde hissedildiği görünümünü ortaya çıkarmaktadır (Önder ve Uçkaç, 2013: 217-227).

3.4.1. 2000-2011 Dönemi Cari Harcamalar

Türkiye’de 2000’li yılların başından itibaren uygulanan istikrar programları genelde mali disiplini koruma ekseninde geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Bunu gerçekleştirme maksadıyla kamu harcamalarının kısılmasına yönelik tedbirler alınmıştır. 2000 yılı boyunca personel giderlerinde yapılacak azaltma ve diğer cari harcamalardan yapılacak kısıntılardan GSMH’nın %0.3’ü kadar harcama tasarrufu planlanmıştır. Programın başarısı için, kamu kesimi harcamalarının kontrol altına alınması ve tasarruf sağlanması amaçlanmıştır. Ancak, 1999 yılının sonunda açıklanan program yapısal problemlerinde (uygulamadaki uyumsuzluklar) etkisiyle başarılı olamamış, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ile söz konusu program uygulanabilir olmaktan çıkmış (Bayraktar; 2010: 463-480; Yeldan, 2008: 163) ve 2001 yılındaki cari harcamalardaki artış oranı %50.1 ile 2000-2011 döneminde zirve noktasına ulaşmıştır (Bkz. Tablo 3.13.).

Tablo 3.13.’de cari harcamaların miktarı, artış oranı, konsolide bütçe içindeki oranı ve GSMH’ya oranındaki gelişmeler yer almaktadır.

Tablo 3.13. 2000-2011 Dönemi Cari Harcamalar

Değişkenler / Yıllar	Cari Harcamalar (Milyar TL)	Cari Harcamalar Artış Oranı (%)	Cari Harcamalar/ Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	Cari Harcamalar/ GSMH (%)
2000	13.589.693	48.3	28.9	10.8
2001	20.400.023	50.1	25.1	11.5
2002	30.570.895	49.8	26.0	11.1
2003	38.513.866	25.9	27.4	10.8
2004	44.613.857	15.8	29.4	10.4
2005	48.833.601	9.4	33.1	10.0
2006	61.888.763	26.7	34.7	7.7
2007	71.631.295	15.7	35.1	8.2
2008	79.675.380	11.2	35.1	8.2
2009	92.954.082	16.6	34.7	9.5
2010	102.562.758	10.3	34.9	8.8
2011	118.199.289	15.2	37.8	9.2

Kaynak: D.P.T. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2010), www.bumko.gov.tr.

Türkiye’de, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizi sonrasında kamu maliyesini disiplin ve denetim altında bulundurmak amacıyla bazı tedbirler yürürlüğe konmuştur. Bu çerçevede, 14 Nisan ve 15 Mayıs 2001 tarihlerinde iki aşamada açıklanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nda, kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılması çerçevesinde kaynak tahsisi sürecinde şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanması hedeflenmiştir (Hazine Müsteşarlığı, 2001: 5). Bu çerçevede; kamu harcamalarının disiplin altına alınarak maksimum tasarrufun sağlanması ve Kamu Tasarruf Genelgesinin titizlikle uygulanması, kamu harcamalarındaki artışın kur ve fiyat artışlarının altında tutularak GSMH’nin yüzde 1,5’i kadar tasarruf sağlanması, tüm kesimleri ilgilendirmeyen ve ücret adaletini hedeflemeyen münferit maaş ve ücret artış taleplerinin dikkate alınmaması yollarına başvurulmuştur. 5 Nisan 2003 tarihli IMF’ye sunulan “Niyet Mektubu”nda; kamu kuruluşlarının personel harcamaları gibi bazı kalemlerin ödeneklerin üstünde gerçekleştirilme yetkisinin kaldırılacağı, ayrıca, kamu işçilerinin ücretlerinin ve memur maaşlarının geriye dönük endekslemeye tabi olmayacağı ve kamu maliyesinin etkinliğini artırıcı reformların uygulamaya konulacağı belirtilmiştir. Bu düzenlemelerin ortak özelliği, mali disiplinin sağlanmasına odaklanmalarıdır. Bunu gerçekleştirmek için kamu harcamalarının kontrol edilmesi gerektiği belirtilmiş, kamu harcamalarında gereksiz artışların önüne geçilmeye çalışılmış ve bu bağlamda; cari harcamaların azaltılması hedeflenmiştir (Parlak, 2005: 82; Benli ve Sönmezler, 2002: 80-92). Ancak, dönem içerisinde söz konusu hedefe ulaşamamış, 2000 yılında 13.589.693 milyar TL olan cari harcamalar, hızlı bir yükselişe geçerek 2011 yılı sonu itibariyle 118.199.289 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Cari harcamaların GSMH’ya oranında 2001 sonrası nispi bir azalma görülmekle birlikte, 2000-2005 arası itibariyle çok büyük oranlarda değişme söz konusu olmamıştır. 2000 yılında cari harcamalar konsolide bütçe harcamaları içerisinde %28,9 paya sahip olmuş, 2001 yılında bu oran azalmış ancak 2002 yılı sonrası ise artış göstermiştir. Cari harcamaların büyük çoğunluğunun personel harcamalarından oluşması (Bkz. Tablo 3.14), bu harcamaların da yapısı gereği ekonomideki gelişmelere göre ayarlanamaması nedeniyle Türkiye’de cari harcamalar sürekli artmıştır. 2003 ve sonrası dönemde, kamu kesiminde ücret ve maaşların hedeflenen enflasyon oranında artırılmasına ve kamu kurum ve kuruluşlarında yeni personel istihdamına yönelik

sınırlamalara devam edilmiş ve mali disipline titizlikle riayet edilmiştir (T.C. Maliye Bakanlığı, 2008; T.C. Maliye Bakanlığı, 2011).

Tablo 3.13. incelendiğinde, cari harcamaların artış oranının dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2000 yılında %48,3 oranında artan cari harcamalar da, 2001 ve 2002 yıllarında ciddi bir trend değişiklik görülmemiş; 2003 yılında uygulanan tasarruf tedbirlerinin ve sıkı bütçe politikasının sonucu olarak bu oran %25,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, 2002 döneminden itibaren uygulanan yeni ekonomik programın öngörülere geçmiş programlardan farklı olmasa da kriz döneminin sona ermesinin getirdiği nispeten istikrarlı süreç, 2002 sonrasında uygulanan programların bütçe üzerinde daha olumlu etkiler doğurmasına yardımcı olmuştur. Bu dönemde, kamuda ekonomik istikrarın sağlanması, bunun yanında daha küçük ama daha etkin bir kamu sektörünün oluşturulması hedeflenmiştir. Türkiye’de 2004 yılı ve sonrasındaki uygulamalar; 2000 yılından itibaren uygulanan IMF kökenli, içsel ya da dışsal sebeplerle ekonomide bozulan arz-talep dengesini yeniden oluşturmayı ve bunun yansıması olarak ortaya çıkan ekonomik problemleri çözmeyi hedefleyen ortodoks istikrar tedbirlerini temel alan sıkı mali ve parasal politikaları içermektedir. Bu noktada farklı adlar altında ele alınsa da dört yıl boyunca (2009’a kadar) aynı istikrar programı yürürlükte olmuştur. 2003 sonrası dönemde uygulanan daraltıcı mali tedbirlerin etkisiyle, cari harcamaların artış oranı makul seviyelerde tutulmuştur (Şimşek, 2007: 52-68; Ulusoy, 2012: 328-329). Türkiye, 2001 sonrasında mali ve finansal kesimlerde yaşanan düzelmelerin etkisiyle küresel krizi (2008) IMF yardımına gerek duymadan kendi imkânlarıyla atlattığı başarıya ulaşmıştır (Susam ve Bakkal, 2008: 72-88). 2008 yılı küresel krizinin iç ve dış talepte yarattığı azalmayı telafi edebilmek amacıyla Türkiye’de uygulanan genişletici para ve maliye politikaları, 2009 yılı cari harcamaların miktar, oran ve cari harcamalar/GSMH oranını yükseltmiş, 2010 yılı ile toparlanma sürecine giren Türkiye ekonomisinde 2010 ve 2011 yıllarında bu oranda (cari harcamalar/GSMH) ciddi bir dalgalanma gözlenmemiş sırasıyla %8.8; %9.2 olarak gerçekleşmiştir.

GEGP’de, kamu kesiminde teşkilat genişlemesine gidilmeyeceği, sağlık, güvenlik ve eğitim dışında yeni kadro ihdas edilemeyeceği ve personel alınmayacağı belirtilmiştir. Buna rağmen, 2000 sonrası dönemde (ilk üç çeyrek), idari yapılanmadaki değişiklikler, kamu hizmetlerindeki gelişmeler gibi nedenlerle personel sayısı giderek

artmış; 1990 yılında 1.709.159 olan konsolide bütçe memur, işçi ve sözleşmeli personel kadro sayısı 2000 yılında 2.210.702 ve 2003 yılında da 2.222.242 olmuştur (TCMB, 2003: 125). Türkiye’de konsolide bütçeye dahil personel sayısındaki artmaya paralel olarak personel harcamalarında görece artış olmuştur. Personel harcamalarındaki gelişmeler aşağıdaki Tablo 3.14.’de verilmiştir.

Tablo 3.14. 2000-2011 Dönemi Personel Giderleri

Değişkenler / Yıllar	Personel Giderleri (Milyar TL)	Diğer Cari Harcamalar (Milyar TL)	Personel Giderleri/ Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	Personel Giderleri/ Cari Harcamalar (%)
2000	9.982.149	3.611.314	0.21	0.73
2001	15.211.894	5.188.129	0.18	0.74
2002	23.089.184	7.481.711	0.19	0.75
2003	30.209.473	8.304.393	0.21	0.78
2004	36.466.242	8.270.111	0.24	0.81
2005	39.873.126	8.960.115	0.25	0.81
2006	41.112.103	20.776.660	0.23	0.66
2007	53.569.102	18.062.193	0.26	0.74
2008	54.825.114	24.850.266	0.24	0.68
2009	64.211.200	28.742.882	0.23	0.69
2010	71.349.022	31.213.736	0.24	0.69
2011	84.298.992	33.900.297	0.26	0.71

Kaynak: D.P.T. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2010), www.bumko.gov.tr.

Türkiye'nin 2000-2011 dönemi personel giderlerini analiz ederken ilk dikkat çeken husus, Tablo 3.14.’de görüldüğü gibi Türkiye'nin personel giderlerinin sürekli artan bir konjonktür sergilemesidir. Şöyle ki, 2000 yılında 9.982.149 milyar TL olarak gerçekleşen personel giderleri dönem içinde bir ivme kazanmış, 2011 yılı itibariyle 84.298.992 milyar TL seviyesine çıkmıştır. Personel giderlerinin cari harcamalar içindeki payında önemli bir dalgalanma gözlenmemiş, dönem içinde bu oran ortalama %73 olarak tekabül etmiştir. Yine aynı şekilde personel giderlerinin toplam harcamalar içindeki payı ortalama %23 olarak gerçekleşmiş ufak dalgalanmalar haricinde personel giderleri toplam harcamalar içindeki yerini muhafaza etmiştir.

3.4.2. 2000-2011 Dönemi Yatırım Harcamaları

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP); 2002 ve 2003 yılları için makroekonomik hedefleri yeniden tanımlamış ve bu kapsamda yeni programın 2001 yılı projeksiyonu, kamu kesiminde yatırımların azaltılması yoluyla mali uyumun yeniden tesis edileceği hesabı üzerine oturtulmuştur. Programda, 2002 yılından itibaren yatırım projelerinin yapısal bir doğrultuda rasyonelleştirileceği ve kamu yatırım proje sayısının sürdürülebilir bir seviyeye çekileceği vurgulanmıştır (Akyüz ve Boratav: 2002: 34-35; Şahin, 2007: 263). Bu doğrultuda yatırım harcamalarının gelişimi ifa edilen politikalar paralelinde dalgalanmalar göstermiştir. Türkiye'nin yatırım harcamaları 2000-2011 dönemi itibariyle Tablo 3.15.'de gösterilmektedir.

Tablo 3.15. 2000-2011 Dönemi Yatırım Harcamaları

Değişkenler / Yıllar	Yatırım Harcamaları (Milyar TL)	Yatırım Harcamaları Artış Oranı (%)	Yatırım Harcamaları/ Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	Yatırım Harcamaları/ GSMH (%)
2000	2.767.380	76.5	5.3	2.2
2001	4.798.165	73.3	5.2	2.4
2002	8.433.961	75.7	6.0	2.5
2003	7.179.667	-14.8	5.6	2.0
2004	7.608.062	5.9	5.7	1.8
2005	9.792.738	28.7	6.5	1.7
2006	11.612.774	18.5	6.8	1.9
2007	12.687.507	9.2	6.4	2.5
2008	17.104.313	34.8	8.2	1.6
2009	18.817.258	10.0	7.5	1.9
2010	25.700.187	36.5	8.8	2.3
2011	30.697.201	19.4	9.8	2.2

Kaynak: D.P.T. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2010), www.bumko.gov.tr

Tablo 3.15.'de görüldüğü gibi, yatırım harcamalarının, incelenen dönemde (2003 yılı hariç) miktarı sürekli artmıştır. 2000 yılında 2.767.380 milyar TL olan yatırım harcamaları, 2011 yılında 30.697.201 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Yatırım harcamalarının konsolide bütçeye oranlarına bakıldığında, 2000 yılında %5,3 olan pay, 2001 yılında yatırımlardaki azalmaların, istikrarın yeniden tesis edilmesi doğrultusunda

izlenen sıkı maliye politikasının etkisiyle %5.2 düzeyine gerilemiştir. 2002 yılında krizin etkilerinin aşılmasıyla ve ekonominin istikrarlı bir yapıya bürünmesiyle, bu oran dönem içerisinde dalgalanmalar göstererek 2011 yılında %9,8'e kadar çıkmıştır. Tablo 3.15.'de yer alan yatırım harcamaları incelendiğinde; bu harcamaların konsolide bütçe harcamalarına oranının %5,2 ile %9,8 aralığında kaldığı görülmektedir. Yatırım harcamaları; kamu harcamaları içerisinde dönem içinde payı en düşük kalem olmuştur. Ayrıca diğer harcama türlerine kıyasla, ekonomik istikrar programlarında kısıntıya gidilmesinde en az tepki alan harcama türü olarak bilinmektedirler. Kamu yatırım harcamalarının etkisinin uzun dönemde belirmesi, bu harcama kalemlerinde yapılacak kısıntıya duyulan direncin az olmasının en önemli nedenidir (Ulusoy, 2012: 190-191). Bu sebepten ötürü, yatırım harcamaları gerek GSMH'ya oran bakımından gerekse toplam harcamalar içindeki payı itibariyle düşük oranlarda seyretmiştir.

2001 yılındaki istikrar programı sonrası, yatırım harcamalarının 2001 yılı bütçesinde azaltılarak bir tasarruf imkânının elde edilebileceği belirtilmiştir. Fakat nihai hedef, 2002 bütçesi ile kamu yatırım politikası daha yapısal bir yaklaşım ile rasyonelleştirilmiştir. Buna göre, kademeli biçimde yatırım projesi sayısı daha sürdürülebilir bir seviyeye indirilecek ve bu ifa edilirken mevcut mali kaynakların kullanılacağı ifade edilmiştir (Ulusoy, 2012: 352). Bu çerçevede 2003 yılında yatırım harcamalarında artış hızı %-14.8 olarak gerçekleşmiş, takip eden dönemde 2005 yılında ulaştırma alanında yapılan yatırımların etkisiyle bu oran %28.7 düzeyine yükselmiştir.

Yatırım harcamalarının GSMH içindeki payı ise 2000-2011 yılları arası küçük dalgalanmalar haricinde %2 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Yatırım harcamaları konsolide bütçe içinde en düşük paya sahip olmalarına rağmen miktar olarak azaltılmamışlardır. Fakat, yatırım harcamalarının GSMH içindeki payının düşük bir seviyede olduğu görülmektedir. Konsolide bütçe yatırımlarının oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmesine rağmen GSMH içindeki payı düşmüştür. Daha yüksek seviyede kamu yatırımı ihtiyacına rağmen, sosyal güvenlik açıklarının finansmanı ve yüksek faiz dışı fazla hedefinin tutturulması için bütçe esnekliğinin azalması ile birlikte kamu yatırımlarının GSMH içindeki payında 2004, 2005 ve 2006 yıllarında azalma gözlenmektedir. Devletin (kamunun) ekonomide üretici konumunu sınırlaması ve özelleştirmeler nedeniyle yatırım harcamalarının GSMH içindeki payı düşmüştür (Kesik, 2006: 187; Sezgin, 2013: 70-71). Kamu yatırımlarının düşmesinin bir başka

sebebi de, uygulanan kamu ekonomisini küçültülme politikalarıdır (Özbaran, 2004: 121). Yatırımların 2007 yılından sonra nispeten daralma sürecine girdiği ve GSMH içindeki payında azalma olduğu görülmektedir. 2007 yılının ikinci çeyreğinden sonra ortaya çıkan küresel kriz sonrası dönemde yatırım harcamalarındaki artış önemli ölçüde gerilemiş, bu da yatırımların GSMH'ya oranında azalışa sebebiyet vermiştir. Krizin şiddetli bir şekilde hissedildiği 2008 ve 2009 yıllarında yatırım harcamaları/GSMH oranı sırasıyla %1.6 ve %1.9 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılı sonrası toparlanma sürecine giren Türkiye ekonomisinde 2010 ve 2011 yıllarında yatırım harcamaları/GSMH oranında nispi bir artış söz konusu olmuştur. Türkiye'de yatırım harcamalarının bütçedeki payının, gerek mali sıkıntılardan gerekse ekonomik anlayıştaki değişmelerden mütevellit tek haneli rakamlarda kaldığı görülmektedir. Yatırımların uzun sürede tamamlanması ve bu nedenle devlet tarafından yapılan fiyat farkı ödemesi, ayrıca yatırım bölgelerinin seçiminde ekonomik nedenlerin dışında (popülist) hareket edilmesi, yatırımların maliyetini artırmakta ve bu durum yatırımlardan beklenen faydayı azaltmaktadır (Arslan, 2002).

3.4.3. 2000-2011 Dönemi Transfer Harcamaları

Türkiye ekonomisinin 1990'lı yıllar boyunca içinde bulunduğu kırılgan yapı kamu kesimi dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. 2000'li yılların başında Türkiye ekonomisi 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerini yaşamıştır. 2001 yılının Şubat ayında yaşanan krizde faiz oranları aşırı yükselmiştir. Ekonominin büyük bir çöküntüye uğraması borçlanma gereğini artırmış, bu durumda borç faiz ödemelerinde artışa sebebiyet vermiştir. Öyle ki Türkiye 2001 krizinde GSMH'sının neredeyse dörtte birini faiz ödemelerine tahsis etmek durumunda kalmıştır (T.C. Maliye Bakanlığı, 2003: 78; Bkz. Tablo 3.16.). Bu pozisyonun oluşumunda, o dönemki devlet bunalımının ve siyasi istikrarsızlığın (üç partili koalisyon hükümeti) payının olduğu söylenebilir. Bu gelişmelerden sonra uygulamaya konan "GEGP" 2002-2004 döneminde sadakatle uygulanmıştır (Şahin, 2007). İktisadi ve sosyal politikaların önemli uygulama araçlarından olan transfer harcamalarının 2000-2011 dönemi itibariyle konsolide bütçe ve GSMH içindeki payı bir önceki bölümde ele alınan yatırım harcamaları ile zıt bir gelişim izlemiştir. Türkiye'nin 2000-2011 dönemine ilişkin transfer harcamaları verileri Tablo 3.16.'da yer almaktadır.

Tablo 3.16. 2000-2011 Dönemi Transfer Harcamaları

Değişkenler / Yıllar	Transfer Harcamaları (Milyar TL)	Transfer Harcamaları Artış Oranı (%)	Transfer Harcamaları/ Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	Transfer Harcamaları/ GSMH (%)	Faiz Giderleri/ GSMH (%)
2000	30.613.275	76.2	65.2	24.3	16.3
2001	55.977.018	82.8	69.0	31.7	23.3
2002	78.219.615	39.7	66.7	28.2	18.8
2003	94.761.309	21.1	67.5	26.6	16.4
2004	99.212.683	4.6	65.2	23.3	13.2
2005	100.572.881	1.3	62.9	20.7	9.4
2006	114.838.220	14.1	59.8	19.9	8.0
2007	121.470.659	5.7	60.3	18.7	5.8
2008	131.719.210	8.4	58.6	18.3	5.3
2009	156.787.712	19.0	59.9	16.4	5.6
2010	157.221.832	0.2	53.3	14.2	4.4
2011	159.024.567	1.1	50.7	12.2	3.7

Kaynak: D.P.T. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2010), www.bumko.gov.tr

Tablo 3.16. incelendiğinde transfer harcamalarının konsolide bütçe harcamaları içerisinde payı; bir önceki yıla kıyasla 2001 yılında artış göstererek %69,0 olarak gerçekleşmiştir. Döneme damgasını vuran gelişme transfer harcamalarında gözlenmektedir. Tablo 3.16.'da transfer harcamalarının dönem boyunca giderek arttığı görülmektedir. Bu harcamalar 2000 yılında 30.613.275 milyar TL olarak gerçekleşmiş, 2011 yılında ise artarak, 159.024.567 milyar TL'ye ulaşmıştır. Transfer harcamalarının konsolide bütçe içindeki payı, 2000 yılında %65,2 ve 2011 yılında %50,7'dir. Transfer harcamalarının sürekli olarak arttığı gerçeğinden hareketle, 2000'li yıllara gelindiğinde konsolide bütçenin daha büyük kısmının transfer harcamalarına ayrıldığını ve dolayısıyla bütçenin bir transfer bütçesi haline geldiğini söylemek mümkündür. Neo-liberal politikaların uygulanmaya başlandığı 1980'li yıllardan bugüne kadar uygulanan politikaya karşın transfer harcamaları sürekli artmış toplam bütçe harcamalarının bazı yıllarda %70'ini yutmuş, bu oran %50'nin altına hiçbir zaman düşmemiştir. Transfer harcama kalemi bileşeninde, borç faiz ödemeleri dominant faktördür. Borç faiz ödemelerinin bu kadar önemli ve ağırlıklı olmasını, artan kamu kesimi borçlanma

gereği ile açıklamak mümkündür (Ersezer ve Ulutürk, 2004: 157). 2000-2002 arası dönemde belirli bir ivme ile artan transfer ödemelerinin itici gücünü borç faiz ödemeleri teşkil etmiştir (Eren, 2008). 1990'lı yıllar ve 2000'li yılların başlarındaki ekonomik- siyasi istikrarsızlıklar ve krizler, iç borçların artışı ve dolayısıyla faiz giderlerinin GSMH'dan aldığı payın 2001 yılında 1/4'üne ulaşması sonucunu doğurmuş, hatta bu yıllarda toplanan vergi gelirleri faiz ödemelerine yetmez olmuştur (T.C. Maliye Bakanlığı, 2003: 75). Ancak 2002 sonrası sağlanan iktisadi istikrar ve basiretli (ihtiyatlı) politikalar ile faiz giderleri/GSMH oranı 2011 yılında %3,7'ye düşmüştür (Bkz. Tablo 3.16.). Bu düşüşte, mali disipline riayet edilmesinin yanı sıra tesis edilen güven ortamının bir neticesi olarak faiz oranlarının düşmesi ve borçlanma vade yapısının uzaması etkili olmuştur. Bu sayede faiz giderlerinden sağlanan tasarruflar sonucu elde edilen bütçe kaynaklarının diğer alanlara yönlendirilmesi mümkün olmuştur (T.C. Maliye Bakanlığı, 2012: 43-55; Sezgin, 2013: 71).

2000 ve 2001 krizleri sonucunda ekonomide; iç borç ve faizlerdeki ek mali yük artmıştır. 2001 yılı Cumhuriyet tarihinin en derin ekonomik krizi olmuştur. Şubat krizi sonrasında GSMH 51 milyar dolar azalmış, ekonomi %8,5-9 oranında daralmış, %30'lara düşen enflasyon %70'i aşmıştır. Hazine'nin faiz ödemeleri %101 artmış, iç borç stoku 2000 yılında dört katına ulaşmış, iç borç ve dış borç yükü artmıştır. Türkiye ekonomisinde yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından başta kamu bankaları olmak üzere bankacılık kesiminin yeniden yapılandırılması için ihtiyaç duyulan kaynaklar kamu maliyesi üzerinde ciddi bir yük oluşturmaya başlamıştır. Mali kesimin içinde bulunduğu durum, dış borçlanma imkânlarında daralma, hızla yükselen faizler nedeniyle kamu kesimi iç borçlarını çevirebilme kabiliyetini önemli ölçüde daraltmıştır (Ümit, 2007: 130). 2001 yılı Şubat ayından itibaren ekonomideki belirsizliklerin artması, faiz oranlarının yükselmesi ve borçlanma vadesinin kısalmasından dolayı iç borç ve dış borç faiz ödemeleri artmıştır. İç borç faiz ödemelerinin GSMH içindeki payı %21.25'e, dış borç faiz ödemelerinin GSMH içindeki payı ise %2.02'ye yükselmiştir. Dolayısıyla faiz ödemelerindeki, artış konsolide bütçe transfer harcamalarının GSMH içindeki payının %31.7'ye yükselmesine neden olmuştur (DPT, 2002: 2). 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan krizler konsolide bütçe içinde transfer harcamaları kalemini anormal büyütüştür. Transfer harcamalarının bütçe içindeki payı 2003 yılından itibaren azalmaya başlamış, 2004

yılında bu oran %65,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2005 ve 2006 yıllarında uygulanan kararlı politikalarla faiz giderlerinde olumlu gelişmeler olmuştur. Uygulanan gelir artırıcı-harcama azaltıcı politikalar ile birlikte gerçekleştirilen yapısal reformlar bütçe disiplini sağlamış, bütçe performansındaki iyileşme, belirsizliklerin azalmasına bağlı olarak güven ortamının oluşması ve ekonomideki istikrarın kalıcı olarak sağlanacağı yönündeki beklentilerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda 2004'te 56,489 milyon YTL olan faiz ödemeleri 2005'te 45,680 milyon YTL'ye düşmüş, 2006'da ise 45,963 milyon YTL olarak gerçekleşmiştir. Faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı 2003'te %16,4 iken sırasıyla bu oran 2004'te %13,22'ye, 2005'te %9,4'e ve 2006 yılında da %8'e düşmüştür. Seçim yılı olan 2007'de ise faiz giderlerinin GSMH'ya oranı %5,8 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise faiz giderlerinin GSMH'ya oranı %5,3 olmuştur (Bkz. Tablo 3.16.). Yakalanan siyasi istikrar ile uygulanan maliye politikaları neticesinde dönem içerisindeki faiz giderlerinin GSMH oranında istikrarlı bir düşüş gerçekleşmiştir (T.C. Maliye Bakanlığı, 2008: 155).

Türkiye, 2001 yılında yaşadığı finansal kriz sonrasında mali sektöre yönelik önemli kararlar almış ve yasalarla bunları güçlendirmiştir. Kriz sonrası takip edilen ekonomi programları (IMF ile birlikte hazırlanmış) sıkı maliye politikası (mali disiplin) tedbirlerine temellenen orta vadeli istikrar programlarıdır. Türkiye'nin 2001 krizi sonrasında önemli başarılar sağlamasında uluslararası konjonktürün katkısı olmakla birlikte, başarının yakalanmasında mali disiplin önemli rol oynamıştır. Dönem içinde yaşanan 2008 Küresel ekonomi krizi, tüm dünya ile ticari ve finansal bağları bulunan Türkiye ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir (Gürkaynak, 2008). Türkiye ekonomisi, 2001 krizi sonrasında alınan tedbirler ve izlenen ekonomi politikaları neticesinde küresel mali krize daha dirençli ve dayanıklı hale gelmiştir. Krizin etkilerini azaltmak amacıyla transfer harcaması kaleminde ilave artışlar yapılmıştır. Krizin şiddetli şekilde hissedildiği 2008 ve 2009 yıllarında transfer harcamalarında bir yükselme olmuştur (%8.4; %19.0). Transfer harcamalarının artış oranının, 2007 ve 2008 yılına kıyasla krizin daha şiddetli hissedildiği 2009 yılında daha yüksek olduğu Tablo 3.16.'dan izlenmektedir. Krizin şiddetinin giderek kaybolduğu 2010 ve 2011 yıllarında ise bu harcamaların artış oranının azaldığı görülmektedir.

Türkiye, ekonominin yeniden sürdürülebilir büyüme dönemine girmesini ve istihdamın artmasını sağlamak, enflasyondaki düşüş eğilimini devam ettirmek ve kriz

nedeniyle bozulan kamu dengelerini yeniden tesis etmek amacıyla 2010-2012 dönemini kapsayan “Orta Vadeli Programı” hazırlamıştır. Programda, büyümeyi ve mali dengelerdeki iyileşmeyi kalıcı hale getirecek ve ekonomide rekabet gücünü artıracak kapsamlı bir yapısal reform programının uygulanması ve 2010-2012 döneminde faiz dışı harcamaların kademeli olarak sınırlandırılması hedeflenmiş, ayrıca, transfer harcamalarının yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır (Akbulut, 2010: 57; DPT, 2009). Bu bağlamda, 2010 ve 2011 yıllarında transfer harcamaları artış oranı sırasıyla %0,2 ve %1,1 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında %16,4 olan transfer harcamaları /GSMH oranı 2010 ve 2011 yıllarında azalma göstererek sırasıyla %14,2 ve %12,2 olarak gerçekleşmiştir. Dönemin transfer harcamalarına bakıldığında genel olarak 2003 yılından sonra genel anlamda bütçe disiplininin korunduğu ve harcamalarda ölçsüz bir tutum sergilenmediği söylenebilir.

Kamu harcamalarının 1980–2011 dönemi için temel makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi bir sonraki bölümde ekonometrik yöntem(ler) ile analiz edilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Bu bölümde Türkiye’de kamu harcamalarının (1980-2011) makroekonomik değişkenlerle [bütçe açığı, cari açık, faiz oranı, işsizlik, enflasyon, gayri safi yurtiçi hasıla (büyüme)] olan etkileşimini tespit etmek için ampirik çalışma yapılacaktır. Çalışmamızda zaman serisi verilerine VAR yöntemi uygulanacaktır. Türkiye’de ele alınan veya incelenen dönemde kamu harcamalarının etkisinin kamu harcamalarındaki artışı içsel bir değişken olarak kabul edip milli gelirdeki artış ile açıklayan Wagner hipotezini mi? yoksa kamu harcamalarını dışsal bir faktör olarak ele alan kamu yatırım harcamalarından milli gelire doğru olan bir nedenselliğin varlığına odaklanan Keynesyen teoriyi mi? destekler mahiyette olduğu araştırılacaktır. Bu bölümde, öncelikle kamu harcamalarıyla ilgili yapılan yerli ve yabancı çalışmalar verilecek, daha sonra çalışmada kullanılan değişkenler, dönem ve veri seti, kamu harcamalarının çalışmadaki değişkenler üzerindeki etkilerini test etmek amacıyla kullanılan yöntem ve kurulan model (VAR) açıklanarak, elde edilen tahmin sonuçları değerlendirilecektir.

4.1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürün zenginliği nedeniyle bu alandaki çalışmalar incelenirken ikili bir ayrıma gidilmiş, çalışmalar Türkiye ekonomisi ve yabancı ülkelerin ekonomileri için yapılan çalışmalar olarak ikiye ayrılmıştır.

4.1.1. Türkiye Ekonomisi İçin Yapılan Çalışmalar

Kamu harcamaları konusunda yapılan çalışmalardan Yamak ve Küçükale (1997), Türkiye için yaptıkları çalışmada yıllık verilerle 1950-1994 dönemini incelemişlerdir ve Engle-Granger/Johansen Juselius eşbütünleşme testlerinin yanı sıra Granger nedensellik testini kullanmışlardır. Yazarlar, kamu harcamaları ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bularak nedenselliğin yönünü büyümeden kamu harcamalarına doğru olduğunu tespit etmişlerdir. Terzi (1998), kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi basit regresyon ve eş bütünleşme yöntemine göre incelemiştir;

Wagner yasasının geçerli olduğunu bulmuştur. Yıldırım (1994) ise çalışmasında 1962-1993 yıllarını ele almış ve Granger ve Sims yöntemiyle nedenselliğin yönünü GSMH'dan toplam kamu harcamalarına doğru bulmuştur. Ayrıca, çalışmada cari harcamalar ile GSMH arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğuna ve kamu yatırım harcamaları ile GSMH arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığına vurgu yapılmaktadır.

Yamak ve Zengin (1997), kamu sektörü büyüklüğü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, Wagner Yasası kapsamında 1950-1994 dönemi için "Kalman Filtre" yöntemi ile analiz etmişlerdir. Yazarlar, kamu sektörü büyüklüğünün ekonomik büyümeye karşı olan duyarlılığının 1970'li yılların sonuna kadar istikrarlı bir seyir izlediğini, ancak 1980'lerin başı ile birlikte dalgalanmalar gösterdiğini belirtse de, bu durumun Wagner Yasası'nın geçerliliğini olumsuz yönde etkilemediği sonucuna varmışlardır. Demirbaş (1999), çalışmasında 1950-1990 dönemini ele alarak Wagner Yasası'nın Türkiye için geçerli olup olmadığını incelemiştir. Çalışmanın sonucunda kamu harcamaları ve GSMH arasında uzun dönemli pozitif bir ilişkinin varlığı saptanmamıştır. Ayrıca, Keynes Hipotezi'ni destekleyecek ampirik bulgulara rastlanmamıştır.

Farklı bir açıdan Wagner Kanununu test eden Taşseven (2000) çalışmasında eş bütünleşme yöntemi ile gayrisafi milli hasıla, kamu/özel girdi fiyatları, nüfus ve istikrar endekslerini açıklayıcı değişken olarak kullanmıştır. 1960-1998 yıllarını kapsayan çalışmada eşbütünleşme yöntemi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Sosyo-politik olayların ve finansal krizlerin etkilerini kukla değişkenler yardımıyla modele ilave eden Taşseven'in söz konusu dönem itibarıyla elde ettiği bulgular Wagner Kanunu'nu doğrulamaktadır. Günaydın (2000), 1950-1998 dönemine ait yıllık verileri kullanarak kamu harcamaları ile milli gelir arasındaki ilişkiyi inceleyerek Wagner ve Keynes Hipotezleri'nin geçerliliğini test etmiştir. Çalışmadan elde edilen ampirik bulgular, milli gelirdeki artışların kamu harcamalarının bir nedeni olduğunu ifade eden Wagner Hipotezi'ni destekleyici yöndedir.

Kar ve Ağır (2002), yaptıkları çalışmada Türkiye'de eğitim ve sağlık harcaması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1926-1994 dönemine ait (yıllık) verileri kullanarak incelemişlerdir. Değişkenlerin zaman serisi özellikleri incelenirken

logaritması alınmıştır. Değişkenler arasındaki etkileşimin yönünü belirlemek amacıyla Granger nedensellik testinden yararlanılmıştır. Uygulanan Granger nedensellik testi sonucunda, eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan sağlık harcamaları ile gelir arasındaki ilişki incelendiğinde ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. Sarı (2003), uyguladığı Granger eşbütünlük ve nedensellik analizleriyle, Türkiye’de 1987-2000 döneminde ulusal gelirden kamu harcamalarına doğru nedensellik olduğunu tespit etmiştir.

Halıcıoğlu (2003), bütçe açıkları/GSMH değişkenini de modele kattığı çalışmada kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuş ancak nedensellik bulunamamıştır. Şimşek (2004), yaptığı çalışmada kamu harcamalarından ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi bulmuştur. Karagöl (2004), kamu harcamaları, özel yatırım ve GSYİH serilerini inceleyerek özel yatırım ve kamu harcamaları arasında negatif bir korelasyon olduğunu bulmuştur. Özel yatırımlar üzerindeki kamusal tüketim etkisinin negatif, kamusal yatırımın kamusal tüketim üzerindeki etkisinin de negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kar ve Taban (2003), kamu harcamalarının dağılımının (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve altyapı harcamalarının) ekonomik büyümeye etkilerini 1971-2000 dönemine ait yıllık verileri kullanarak eş-bütünlük yaklaşımı yardımı ile analiz etmişlerdir. Çalışmanın ekonometrik sonuçları, eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin pozitif, sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin negatif ve altyapı harcamalarının ise istatistiksel olarak anlamsız olduğu şeklindedir.

Yılmaz ve Susam (2001), Türkiye için yaptıkları çalışmada kamu harcamalarını toplu olarak ve bileşenlerine ayırarak bu harcamaların büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Analiz neticelerinde, toplam kamu harcamalarının GSMH’yi artırdığı, harcamalar bileşenlerine ayrıldığında ise harcama kalemlerinin hepsinin GSMH’yi artırdığı ancak en etkili kalemin yatırım harcamaları olduğu görülmektedir. Ulutürk (2001), kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışmada iki sektörlü üretim fonksiyonunu kullanmıştır. Çalışmanın sonunda Türkiye’de kamu harcamalarının büyüme yönlü bir etki yarattığı ve kamu kesiminin büyük olmasının ekonomik büyümeyi hızlandırdığı bulunmuştur. Arısoy (2005), kamu

harcamalarını yatırım, cari, transfer, transfer dışı olarak ayırma tabii tutmuş ve bu harcamaların GSMH üzerindeki uzun dönemli etkilerinin olduğunu bularak GSMH'dan kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik sonucuna ulaşmıştır. Diğer yandan Çavuşoğlu (2005) ise eşbütünleşme yöntemini kullandığı çalışmasında konsolide bütçe harcamaları verileri ile elde ettiği bulgular kamu sektörü faaliyetleri ile ekonomik gelişme arasında zayıf bir ilişkinin olduğu yönündedir.

Uzay (2002), çalışmasında, kamu kesimi büyüklüğünün (kamu harcamaları /GSYİH) ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 1970-1999 dönemi için iki sektörlü üretim fonksiyonu çerçevesinde analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre çok kuvvetli olmamakla birlikte kamu kesimi büyüklüğü ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişkinin olduğu gözlenmiştir. Bunun sebebi, kamu harcamalarındaki artışın yozlaşmaya yol açarak kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını engellemesine bağlanmıştır. Kamu harcamalarında artış ile ekonomik büyüme arasında ise pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Yani kamu harcamalarındaki artış, özel sektör yatırımları için uygun bir ortam yaratarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Ayrıca, Bağdigen ve Çetintaş (2003), 1960-2000 dönemi için yaptıkları tahminlerde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olmadığı sonucuna varmışlardır.

Bakırtaş (2003), çalışmasında, Türkiye'deki kamu harcamalarının temel makroekonomik değişkenlerle olan nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında önce regresyon analizine daha sonra Granger Nedensellik testine yer verilmiştir. Bu yolla kamu harcamalarıyla belirlenen makroekonomik değişkenler arası nedensel olmayan ve nedensel ilişkilerin varlığı test edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, analiz sonuçlarına göre, kamu harcamaları GSMH büyüklüğünü, GSMH'da kamu harcamaları düzeyini etkilemektedir. Çalışmada ayrıca, kamu harcamaları ile fiyatlar genel düzeyi arasında bir nedensellik ilişkisinin var olup olmadığı analiz edilmiştir. İki gecikmeli olarak oluşturan modelin analiz sonuçları, kamu harcamalarının fiyatlar genel düzeyini etkilediğini göstermektedir. Çalışmadaki üçüncü modelde kamu harcamaları ile faiz oranları arasındaki neden-sonuç ilişkisinin varlığı analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, faiz oranlarının kamu harcamalarını etkilediği ve bu ilişkinin pozitif yönlü olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada son model kamu harcamaları ile istihdam hacmi arasındaki nedensellik ilişkisini açıklamak için oluşturulmuştur. Model kamu

harcamalarından istihdam düzeyine doğru oluşturulduğunda, kamu harcamalarının istihdam düzeyini etkilediği sonucuna varılmıştır.

Artan ve Berber (2004), kamu kesimi büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasındaki dinamik etkileşimi, çoklu ko-entegrasyon tekniğinden yararlanarak 1987-2003 dönemi için üçer aylık verileri kullanarak test etmişlerdir. Kamu kesimi büyüklüğünün ekonomik büyümeyi artıran faktörlerin başında geldiği sonucundan hareketle uzun dönemde yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Taban (2004), çalışmasında Türkiye’de sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980–2000 dönemine ait yıllık verileri kullanarak incelemiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler; reel GSMH, toplam sağlık harcamasının GSMH’deki payı ve doğuşta yaşam beklentisi verilerinden oluşmaktadır. Veriler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin varlığının belirlenmesi amacıyla Johansen eş bütünleşme metodundan yararlanılmıştır. Johansen eş bütünleşme test sonucuna göre gelir ve sağlık harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusu olmamasına karşın, gelir ile doğuşta yaşam beklentisi arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi (eşbütünleşme ilişkisi) olduğu belirlenmiştir. Uzun dönem ilişkinin yönünün belirlenmesi için Granger nedensellik testi uygulanmış ve bunun sonucunda doğuşta yaşam beklentisi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu fakat sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Işık ve Alagöz (2005), 1985-2003 dönemi için yıllık veriler kullanarak Wagner Yasası’nın geçerliliğini incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, Johansen (1988) ko-entegrasyon analizi, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında uzun dönem bir ilişkinin varlığını işaret etmekte, ayrıca, Wagner Yasası’nı onaylayacak şekilde, ekonomik büyümenin kamu harcamalarına ilişkin değişkeni pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Gacener (2005), Wagner Kanunu’nu eşbütünleşme analizi vasıtasıyla test etmiş ve Türkiye’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ve ekonomik büyüme gerçekleştikçe kamu harcamalarının da bu ekonomik büyümeden daha hızlı arttığını belirlemiştir.

Yavuz (2005), çalışmasında 1980-2003 dönemi için, Türkiye’de kamu harcamalarının özel sektör yatırımları üzerindeki dışlama veya çekme etkisinin varlığını

araştırmıştır. Çalışmada, ADF ve PP birim kök testleri, Johansen koentegrasyon testi ve Vektör Hata Düzeltme modeli çerçevesinde Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Modelde kullanılan kamu harcamaları, özel yatırım harcamaları ve faiz oranı değişkenleri durağan olmayan değişkenler olduğu, ancak Johansen koentegrasyon testinin bu değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin varlığını gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Kamu yatırım harcamalarının özel sektör yatırımları üzerinde çekme etkisi sonucu elde edilmiştir. Çavuşoğlu (2008), çalışmasında Türkiye’de kamu gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişkinin bütçe dengesi dinamikleri üzerindeki rolüne odaklanmıştır. Çalışmada yer verilen istatistiksel sınamalar 1987:1–2003:4 dönemini kapsayan zaman serileri ile alternatif ekonometrik tahmin yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Sınamalar sonucunda elde edilen bulgular, Türkiye’de kamu kesiminin gelir-gider dengesinde meydana gelen sapmalara kamu gelirlerinde kaydedilen değişimlerle uyum sağlandığı yönündedir. Bir başka deyişle, çalışmanın ampirik bulguları Türkiye’de harcama-vergi hipotezinin geçerliliğini destekler bir nitelik göstermektedir. Görkem ve Işık (2008), çalışmalarında 1968-2006 döneminde Türkiye’de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. VAR Yöntemi ve Granger nedensellik testlerinin kullanıldığı çalışmada savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Yılmaz ve Kaya (2008), çalışmalarında bölgesel kamu harcamaları ve bölgesel ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada bölgesel kamu harcamalarının bölgesel hâsılaya oranı ve kişi başına bölgesel hâsıla büyüme oranı değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma 1990–2001 dönemine ait yedi coğrafi bölgeyi kapsamaktadır. Uygulama bulgularına ulaşmak için panel veri analizlerinde kullanılan sabit etkili tahmin modeli kullanılmıştır. Çalışmada, özellikle 1990’lı yılların sonlarına doğru kullanılmaya başlanan panel veri birim kök testlerine de yer verilmiştir. Sonuçlar bölgesel kamu harcamaları ve bölgesel ekonomik büyüme arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamsız bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Oktayer ve Susam (2008), kamu harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisini 1970-2005 döneminde Türkiye için test etmişlerdir. Ampirik test sonuçlarına göre, toplam kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi anlamlı çıkmamıştır. Ancak kamusal yatırım

harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Altay ve Altın (2008), çalışmalarında iki sektörlü üretim fonksiyonundan hareketle kurulan modeller ile Türkiye’de toplam kamu harcamalarının ekonomik büyüme ve toplam yatırımlar üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Kamu harcamaları, ekonomik sınıflandırma ölçütüne göre cari, transfer ve yatırım harcamaları şeklinde dikkate alınmıştır. Çalışmada, kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği ve incelenen 1980-2005 döneminde özel sektörün faktör verimliliğinin kamu sektöründen daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, kamu harcamalarındaki artışın kısa dönemde, pozitif dışsallıklar sayesinde toplam yatırımları olumlu etkilediği, uzun dönemde de kamu büyüklüğünde meydana gelen artış nedeniyle toplam yatırımlar üzerinde dışlama etkisi yarattığı bulunmuştur. Bağdigen ve Beşer (2009), çalışmalarında 1950-2005 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak Türkiye’de ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin Wagner tezi açısından analizini yapmışlardır. Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisinin Granger nedensellik testine ilave olarak, Hsiao (1979) ve Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik yöntemleri kullanılarak, yedi model ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgularda, bir model dışında hiçbir modelde Wagner tezini destekler nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Uysal ve Mucuk (2009), 1980-2007 dönemi için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme uzun dönemde değişkenler arasında karşılıklı ilişkinin bulunduğu, kısa dönemde ise sadece kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru negatif yönlü bir bağıntının olduğu sonucuna varmışlardır. Çetinkaya ve Şahin (2009), çalışmalarında Türkiye’de kamu harcamaları ve toplam üretim düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 1924–2007 Türkiye yıllık kamu giderleri ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla veri setinden yararlanılmıştır. Değişkenler arası ilişki En Küçük Kareler Yöntemi (EKK), Johansen Eşbütünleşme (cointegrasyon) Testi, Granger Nedensellik Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modelinden (Vector Error Correction Model) elde edilen genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonları ile tahmin edilmiştir. Johansen Eşbütünleşme Testi sonuçlarına göre iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Granger Nedensellik Testi değişkenler arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisine işaret etmektedir. Elde edilen etki-tepki (impulse-response)

fonksiyonlarına göre Türkiye açısından Keynes hipotezi'nin Wagner hipotezi'ne göre daha baskın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yay ve Taştan (2009), Türkiye'de Wagner yasasının geçerliliğini 1950-2004 dönemi için birim kök ve eşbütünleşme testlerini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları Wagner kanununu destekler niteliktedir. Selen ve Eryiğit (2009), çalışmalarında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi açıklayan Wagner Kanunu'nun Türkiye açısından geçerliliğini araştırmayı amaçlamışlardır. Çalışmada 1923–2006 dönemine ilişkin toplam kamu harcaması, GSMH ve nüfus verilerinden oluşan zaman serileri kullanılmıştır. Wagner Kanununu yorumlayan beş model kullanılmıştır. Kullanılan bu modeller üzerinden, koentegrasyon analizinde yapısal kırılmaların etkisini ortaya koyan Johansen et al. (2000) prosedürü kullanılmış ve uzun dönem elastikiyetleri tahmin edilmiştir. Bu modeller üzerinden gerçekleştirilen analizler Wagner Kanunu'nun 1923–2006 dönemine ilişkin olarak desteklemektedir. Modeller açısından bakıldığında destekleme güçleri farklılaşmakla birlikte, genel olarak GSMH'dan kamu harcamalarına doğru işleyen pozitif yönlü bir etkileşimin var olduğu tespit edilmiştir.

Akçağlayan ve Kayıran (2010), çalışmalarında Türkiye'de kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmayı amaçlamışlardır. Hata düzeltme modeli ve Toda-Yamamoto yöntemleri kullanılarak yapılan çalışmada, 1987:1 ve 2005:04 arasındaki dönemde kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olmasına rağmen, nedensellik olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Karagöz ve Karagöz (2010), çalışmalarında, Türkiye örneğinde yolsuzluk, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi ekonometrik yöntemler kullanarak araştırmışlardır. Analiz sonuçları ekonomik büyüme ile yolsuzluk arasında, büyümeden yolsuzluğa doğru bir nedensellik olduğunu, kamu harcamaları ile yolsuzluk arasında ise bir nedenselliğin bulunmadığını ortaya koymaktadır. Fikir (2010), çalışmasında 1950-2007 yılları arasında Türkiye'de kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkilerini VAR modeli yardımıyla incelemiştir. Elde edilen sonuca göre, kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin çok zayıf olduğu tespit edilmiştir. Aslan ve Kula (2010), çalışmalarında, kamu sektör büyüklüğünün eğitim seviyesine göre işsizlik oranlarını nasıl etkilediğini analiz etmişlerdir. Çalışmada, 2000:1–2007:3 dönemi Türkiye ekonomisi verileri kullanılarak, kamu sektör büyüklüğünün işsizliği azalttığı

sonucu bulunmuştur. Hata düzeltme modeline dayanılarak yapılan Granger nedensellik test sonuçları, kamu sektör büyüklüğünden genel lise mezunu işsizlik oranı ve lise dengi meslek okul mezunu işsizlik oranına doğru tek yönlü bir nedensellik sergilerken, kamu sektör büyüklüğü ile ortaokul-dengi meslek okul mezunu işsizlik oranı ve yüksekokul-fakülte mezunu işsizlik oranı arasında karşılıklı bir etkileşim göstermiştir. Tan, Mert ve Özdemir (2010), çalışmalarında, milli gelirden kamu harcamalarına doğru bir ilişkinin varlığını ifade eden Wagner Yasası ve kamu harcamalarından milli gelire doğru bir ilişkiyi ifade eden Keynes Hipotezi'ni Türkiye Ekonomisi için 1969-2003 döneminde test etmişlerdir. Bu kapsamda, nedenselliğin yönünün test edilmesinde Gecikmesi-Genişletilmiş VAR modelleri çerçevesinde Toda-Yomamoto'nun önerdiği Wald test istatistiği kullanılmıştır. Çalışmada kamu harcamaları; altyapı (enerji ve ulaştırma), eğitim ve sağlık harcamaları şeklinde kamu yatırımları olarak ele alınmıştır. Çalışmada altyapı harcamalarından gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığı saptanmıştır. Eğitim harcamaları ile gayrisafi yurtiçi hasıla arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu gözlenmiştir. Sağlık harcamaları ile gayri safi yurtiçi hasıla arasında ise nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Yüksel ve Songur (2011), çalışmalarında transfer harcamaları içerisinde önemli bir paya sahip olan borç faiz ödemelerinin etkisinin diğer transfer harcamalarından farklı olabileceği yönündeki temel varsayımdan hareketle toplam kamu harcamaları, cari harcamalar, yatırım harcamaları, borç faiz ödemeleri ve diğer transfer harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisi test edilmiştir. Çalışmada, Türkiye'de 1980-2010 dönemi için zaman serisi teknikleri çerçevesinde Engle-Granger eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Buna göre, borç faiz ödemeleri hariç diğer tüm değişkenlerin ekonomik büyüme ile arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve cari harcamalar ile toplam kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Deyneli (2011) çalışmasında, Türkiye'de adalet harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada, 1968-2006 döneminde Türkiye'de adalet harcamaları ile GSYİH arasındaki ilişki Johansen eş-bütünleşme ve Granger nedensellik analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Keynesyen büyüme modeline göre kurulan denklemde GSYİH, bağımlı değişken olarak kullanılırken, yurt içi özel yatırımlar, savunma harcamaları ve adalet harcamaları ise açıklayıcı değişkenler olarak

kullanılmıştır. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre; Türkiye’de adalet harcamaları ile GSYİH arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Gül ve Yavuz (2011), Granger nedensellik testi ile 1963-2008 dönemi için toplam kamu harcamaları, cari harcamalar, yatırım ve transfer harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bularak, Keynesyen hipotezi doğrulayan sonuçlara ulaşmıştır. Türkiye’de 1987-2005 dönemi için ekonomik sınıflandırmaya göre kamu harcamaları–büyüme ilişkisini yapısal kırılmaları da dikkate alarak inceleyen Aytaç ve Güran (2010), VAR analizini kullanarak Granger nedensellik testi uygulamışlardır. Ekonomik büyümeden toplam kamu harcamalarına ve cari harcamalara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken, büyüme ile yatırım ve transfer harcamaları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Böylece çalışma, Wagner hipotezini destekler niteliktedir.

Nişancı, Uçar ve Karabıyık (2011), çalışmalarında 1950-2010 yılları arasındaki veriler kullanılarak kamu harcamaları ile milli gelir arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Kamu harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisi Wagner ve Keynes hipotezlerine dayalı olarak, hata düzeltme ve nedensellik ilişkisi çerçevesinde test edilmiştir. Milli gelirden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu neticesine ulaşılmıştır. Analizlerde, Türkiye için Keynes hipotezi doğrulanmazken, Wagner hipotezinin geçerli olduğu anlaşılmıştır. Buna dayalı olarak kamu harcamalarının iktisadi büyümede etkin bir araç olamayacağı fikrine ulaşılmıştır. Altunç (2011), kamu harcamaları ve kamu harcamalarının bileşenleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi bağlamında analiz etmiştir. Barro’nun (1990) içsel büyüme modelinden hareketle 1960-2009 dönemi yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada ekonometrik yöntem olarak ARDL sınır testi yaklaşımı ve Vektör Otoregresif (VAR) Granger nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi benimsenmiştir. Ampirik bulgular kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında Wagner yasasını destekleyici kanıtlar sunmaktadır. Ancak ekonomik kategoriye göre ayrıştırılmış kamu harcamalarının bileşenlerinin analize dahil edilmesi durumunda nedenselliğin yönünün değiştiği görülmüştür.

Taşseven (2011), çalışmasında Türkiye için Wagner yasası’nı 1960-2006 arası dönem için araştırmıştır. Çalışmada yasanın geçerliliği modern zaman serisi ekonometrik teknikleri ile test edilmiştir. Wagner Yasası’nın geçerliliğini test etmek

için ko-integrasyon analizi kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre Florio ve Colutti (2005)'nin belirttiği elastikiyet ölçütlerine göre analiz edilen dönemde Wagner Yasası'nın iki formülasyonuna göre yasa kabul edilmiştir. Çalışmada Toda–Yamamoto Granger nedensellik testi, modelin kısa ve uzun dönem özellikleri hata düzeltme modeli çerçevesinde incelenmiştir. Tahmini hata düzeltme modeline göre uzun dönemde kamu harcamaları ve gayri safi yurt içi hasıla arasındaki Granger nedenselliğin çift taraflı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Oktayer (2011), çalışmasında Wagner kanununun Türkiye için geçerliliğini 1950-2009 dönemine ait veriler kullanarak test etmiştir. Eşbütünleşme ve vektör hata düzeltme yöntemleri kullanılarak yapılan ampirik sınamada elde edilen sonuçlar, kanunun geçerli olduğunu göstermektedir.

Arısoy ve Ünlükaplan (2011), çalışmalarında Türkiye ekonomisinde Katma Değer Vergisinin (KDV) önemi ve gelişimini Avrupa Birliği ve OECD üyesi ülkeler ile karşılaştırarak KDV oranı, geliri, kamu harcaması ve enflasyon oranı arasındaki dinamik ilişkileri zaman serisi yöntemleri ile analiz etmişlerdir. Bu kapsamda KDV oranı, geliri, kamu harcaması ve enflasyon oranı arasındaki dinamik etkileşimler VAR modeli çerçevesinde etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma yöntemleri yardımıyla analiz edilmiştir. Etki-tepki analizi sonuçları, varyans ayrıştırma analizi sonuçları ile paralel şekilde KDV gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki çift yönlü ve güçlü ilişkiye dikkat çekmekle birlikte gerek KDV gelirinin, gerek kamu harcamalarının enflasyonist etkilerini de ortaya koymuştur. Yıldırım (2012), çalışmasında mali şokların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri Vektör Otoregresyon (VAR) yöntemi kullanılarak 1988:1-2010:4 dönemi için analiz etmiştir. Çalışmadan elde edilen VAR analizi sonuçlarına göre, pozitif kamu harcamaları şoku çıktıyı kısa dönemde arttırırken, ayrıca pozitif kamu harcamaları şokunun fiyatlar ve faiz oranında artışa yol açtığı tespit edilmiştir. Sancar (2012), çalışmasında Wagner yarasını ve Keynes hipotezini tablo oran analizi yardımıyla 2000-2011 dönemi için incelemiş ve söz konusu dönemde bu iki yaklaşımın geçerli olmadığını ileri sürmüştür. Eriçok ve Yıllancı (2013), çalışmalarında ekonomik büyüme ile eğitim harcamaları arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi için analiz etmişlerdir. 1968-2005 arası yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada sınır testi yaklaşımı kullanılmış ve kısa dönemde eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerine olumlu bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. [Literatür için özet bilgiler (Türkiye Ekonomisi), Bkz. Ek:1].

4.1.2. Yabancı Ülke Ekonomileri İçin Yapılan Çalışmalar

Literatürde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin niteliği ilk olarak, Alman iktisatçı Adolph Wagner tarafından ortaya atılan ve “Wagner Yasası” olarak ifade edilen yaklaşımla ortaya konmuştur. “Kamu harcamaları artış kanunu” (Sachs ve Larrain, 1993: 192) olarak nitelendirilen ve literatürde Wagner Yasası olarak bilinen bu yasaya göre, kamu harcamalarının milli gelirden daha hızlı artış gösterdiği ve bundan dolayı kamu harcamalarının GSMH içindeki payının zamanla arttığı ortaya konulmaktadır. Wagner yaklaşımında nedensellik boyutu iktisadi büyümeden kamu harcamalarına doğrudur.

Wagner’den sonra yapılan bazı çalışmalar da kamu harcamalarının zaman içinde sürekli arttığını ortaya koymaktadır. Peacock-Wiseman’ın İngiltere ekonomisinin 1890-1955 yılları arasını kapsayan araştırmada Wagner Yasası test edilmiş ve yasanın geçerliliği ispatlanmıştır. Ancak, Peacock-Wiseman kamu harcamalarındaki artış eğiliminin nedenlerini, Wagner’in varsayımlarından daha farklı faktörlerle açıklamışlardır. Bu analize göre, savaş veya depresyon dönemlerinde kamu harcamaları artarken, siyasal iktidarlar artan kamu harcamalarını karşılayabilmek için, vergi oranlarını çok yüksek miktarlarda arttırmış, ancak olağanüstü durumlar ortadan kalktığında toplum bu vergi yüküne alışmış olduğundan, vergiler eski seviyesine indirilmemiş ve dolayısıyla kamu harcamaları da azaltılamamıştır (Musgrave ve Musgrave, 1976: 7).

Rostow ve Musgrave (1969), tarafından yapılan ampirik çalışmalarda ise, ekonomik kalkınma ve büyümenin kamu harcamaları üzerinde etkili ve kamu yatırım harcamalarının cari dönemde toplam yatırım harcamalarına göre daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Kamu kesimi büyüklüğü ve ekonomik büyüme ilişkisi konusunda yapılan ilk çalışmalardan Landau (1983), yaklaşık 100 ülke ve 1960-1970 dönemini kapsayan çalışmasında kamu kesimi büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir. Kormendi ve Meguire (1985) ise 47 ülkeyi kapsayan çalışmalarında, ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında anlamlı herhangi bir ilişki tespit edememişlerdir. Singh ve Sahni (1984), Hindistan için yaptıkları çalışmada, Granger-Sims metodolojisini kullanarak kamu harcamaları ve milli gelir arasındaki nedensellik ilişkisini test etmişler ve iki değişken arasında bir nedenselliğin olmadığı

sonucuna ulaşmışlardır. Landau'nun (1986), 65 ülke için panel veri analiz tekniğinde en küçük kareler yöntemini kullandığı modelde, askeri harcamalar ve eğitim harcamaları hariç kamu tüketim harcamalarının ekonomik büyümeyi azalttığı; askeri harcamalar ve transfer harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde bir etkisinin olmadığı; kamu yatırım harcamalarının büyüme üzerinde zayıf bir pozitif etkisinin olduğu görülmüştür. Ancak, özel yatırımların dışlanması ve kamu yatırımlarının finanse edilmesi için vergileme ve borçlanmaya izin verildiğinde, net etkinin sıfır olduğu öne sürülmektedir.

Ram (1986), kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki payı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek üzere panel veri seti tekniklerini kullanarak 115 ülkeyi gelir seviyelerine göre dört farklı gruba ayırmış ve 1960-70 ve 1970-80 yılları için yatay kesit analizi yapmıştır. Kamu sektörünün özel sektör üretimine girdi olarak kullanıldığına vurgu yapan Ram (1986) ayrıca yatırımların bir fonksiyonu olarak kişi başına gelir artışı, nüfus artışı ve kamu harcamalarındaki artışın yer aldığı iki sektörlü bir büyüme eşitliği kurmuştur. Kamu büyüklüğünün büyüme üzerindeki etkisini, dışsallık ve farklı verimlilik etkisi olmak üzere ikiye ayırdığında reel kamu tüketimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu büyüklüğünün ekonomik büyüme üzerine pozitif etkisinin daha belirgin olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra Ram (1987), uluslararası karşılaştırılabilir gelir ve devlet harcamaları verisini 115 ülke ve 1950-1980 dönemi için Wagner Hipotezi'nin geçerliliğini kanıtlamak için kullanmıştır. Çalışmanın sonuçları, zaman serisi verilerinin yatay-kesit verisine göre Wagner Hipotezi'ni daha fazla desteklediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, hem az gelişmiş ülkeler hem de gelişmiş ülkeleri içeren yatay-kesit örnekleminde hipotezin desteklendiği gözlemlenmemiştir.

Barro (1986) çalışmasında, 1701-1918 yılları arası İngiltere Ekonomisi'nde kamu harcamalarındaki ani değişikliklerin etkilerini incelemiştir. Burada kamu harcamalarının ani artışının reel faiz oranı, çıktı miktarı, tüketim ve üretim miktarları üzerine etkileri incelenmiştir. Ani kamu harcamalarından kasıt, savunma harcamalarıdır. Yapılan uygulama sonucunda, 1700 ile I. Dünya Savaşı'na uzanan dönemde İngiltere'de kamu harcamalarındaki ani artış (ki burada anlatılmak istenen savaş zamanlarındaki askeri harcamalardaki artıştır) uzun dönem faiz oranını artırmıştır. Altın standartları döneminde (1797-1821 ve 1914-1918) paranın büyüme oranı (banknotun) artmıştır. Ani

kamu harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişki sadece sübvansiyon ödemeleri döneminde gerçekleşmiştir.

Rao (1989), 48 ülkeye ait 1960–1980 dönemi verilerini kullanarak yaptığı çalışmasında kamu harcamasındaki artış ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü incelemiştir. Hemen hemen tüm durumlar için kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği, en azından 1960'lı yıllar boyunca ekonomiler karşılaştırıldığında üretkenliğin kamu sektöründe yüksek olduğunu savunmuştur. Rao (1989) çalışmasında; kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testini kullanarak incelemiştir. Granger nedensellik testinin sonucu, kullanılan modele ve ülkeye göre değişmektedir. Çalışmada, bazı ülkelerde kamu harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi söz konusu iken bazı ülkelerde büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü ilişkinin olduğu ve bazı ülkelerde de çift taraflı nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Scully (1989), ise 1960-1980 dönemi için doğrusal en küçük kareler yöntemini kullanarak test ettiği modelde devletin ekonomideki payının artmasının ekonomik büyüme ve kaynak tahsisini azalttığı sonucuna varmıştır.

Barro (1990), kamu ve özel hizmetleri sabit getiri varsayımı altında modelleyerek, kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı ile kişi başına milli gelir büyüme oranı arasında içsel bir bağlantı kurmaya çalışmıştır. Barro'ya göre kamusal hizmetler, özel sektörün üretim sürecinde girdi niteliğinden başka bir şey ifade etmemektedir. Barro (1991) bu teorisini, 98 ülkenin 1970-1985 dönemlerini inceleyerek ispatlamaya çalışmıştır. Çalışmada, ülkelerin kişi başına milli gelir büyüme oranlarıyla, devletin tüketim harcamalarının milli gelirdeki payı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğu ortaya konmuştur. Bu ilişkinin, yatırım harcamaları dikkate alındığında pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız olduğu bulunmuştur. Barro, kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı küçüldükçe, büyüme oranı üzerindeki etkisinin pozitif, büyüdükçe ise negatife dönüşeceğini vurgulamıştır. Yine Barro, büyümenin kamu hizmetlerine (altyapı, eğitim gibi) olan talebi arttırdığını da belirtmektedir. Romer (1990), 112 ülke ve 1960-1985 dönemini kapsayan çalışmasında, toplam kamu harcamalarının büyümeye etkisinin negatif, kamusal yatırım harcamalarının büyümeye etkisi ise pozitif olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Courakis vd. (1993), Yunanistan ve Portekiz için 1958-1985 yıllarını kapsayan çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini Wagner Kanunu çerçevesinde EKK ve Eş-bütünleşme yöntemiyle incelemiştir. Kamu harcamalarının temel belirleyicileri olarak, gelire bağlı sabit fiyat, istikrar politikaları ve sosyo-politik faktörleri dikkate aldıkları çalışmada ayrıca bağımlı değişken olarak kamu harcamalarını, bağımsız değişken olarak da milli gelir, sabit gelir, nisbi fiyatlar, istikrar politikaları ve sosyo-politik faktörler gibi değişkenler kullanmıştır. Yapılan çalışmanın sonunda incelenen dönem itibariyle ele alınan değişkenle Wagner kanununu destekler yönde bulgular elde edilmemiştir. Oxley (1994), yaptığı çalışmada İngiltere’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1870–1913 dönemi verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmada uygulanan ko-integrasyon testine göre, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu anlaşılmıştır.

Shantayanan (1996) ise Doğu ve Güney Asya, Sub-Saharan Afrika ve Latin Amerika’yı kapsayan kırk üç gelişmekte olan ülkeyi (Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Togo, Türkiye, Nijerya, Venezüella, Kenya vb.) yirmi yılı aşkın bir süreçte Panel veri modeliyle ele almış ve genel olarak bu ülkelerde cari harcamalardaki artışın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. 1998 yılında Abizadeh ve Yousefi tarafından Kore’ye ilişkin yapılan analizde Granger nedensellik testi sonucunda, 1960-1990 yılları arasında kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. 2002 yılında Chang’ın yaptığı araştırmada ise 1951-1996 yılları arasında söz konusu ilişkinin boyutu Güney Kore, Tayvan, Tayland, Japonya, ABD ve İngiltere için ele alınmış ve uzun dönemde söz konusu değişkenler arasında Tayland hariç diğer ülkelerde pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Ansari, Gordon ve Akuamoah (1997), Granger ve Holmes-Hutton istatistiksel testlerini kullanarak Wagner ve Keynes Hipotezlerini üç Afrika ülkesi (Gana, Kenya ve Güney Afrika) için test etmişlerdir. Granger test sonuçlarına göre Gana için Wagner Hipotezi’ni, Güney Afrika için Keynes Hipotezi’ni destekler bulgular elde edilmişken, Kenya için ise ne Wagner ne de Keynes Hipotezi’ni destekleyici bulgulara rastlanmamıştır. Holmes-Hutton test sonuçlarına göre ise Kenya için Granger test sonuçları ile uyumlu olarak harcama ve milli gelir arasında nedensellik ilişkisinin

bulunmadığı görülmüş yani Keynes Hipotezi'nin geçerli olmadığı saptanmıştır. Gana için yapılan test sonuçları, Granger test sonuçları ile aynı yönde olup Wagner Hipotezi'ni destekleyici yöndedir. Güney Afrika için yapılan analizden elde edilen sonuçlar ise Granger test sonuçlarının aksine iki yönde de herhangi bir nedenselliğin olmadığı şeklinde olup, Wagner veya Keynes Hipotezleri'ni desteklememektedir.

Ghali (1997), Barro (1990) içsel büyüme modelinden hareketle Suudi Arabistan için ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi test etmeyi amaçlamıştır. Ekonometrik yöntem olarak VAR analizinden hareketle Granger nedensellik tekniğinden yararlanılmıştır. Bulgulardan hareketle Suudi Arabistan'da hükümet harcamalarının ekonomik büyümeyi arttırdığına ilişkin bir nedensellik bağının olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Kelly (1997), 1970–1989 dönemine ait yıllık verileri kullanarak 73 ülke arasında kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada büyüme değişkeni olarak GSYİH'yı, kamu harcaması değişkeni olarak ise savunma, sağlık, eğitim, sosyal sigorta, taşıma ve iletişim, kamu yatırımları ve toplam kamu harcama verilerini kullanmıştır. Sonuç olarak Kelly (1997) çalışmasında, kamunun yapmış olduğu eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve altyapı yatırımlarına yapılan harcamaların ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığını bulmuştur. Fakat, yazar toplam kamu harcamalarının ekonomik büyümeye olumlu ve pozitif yönde katkısının olduğunu tespit etmiştir.

Gwartney, Holcombe ve Lawson (1998), kamu kesimi büyüklüğü-ekonomik büyüme ilişkisini 23 OECD ülkesi için 1960-1996 dönemini ele alarak analiz etmişlerdir. Çalışmaya göre, sosyalizmin yıkılmasından sonra ekonomik özgürlük ve serbest piyasa ekonomisine geçiş geniş bir şekilde kabul görmeye başlamıştır. Şöyle ki, ticari kotalar yavaş yavaş indirilmiş, daha istikrarlı bir para politikası uygulamasına geçilmiş, marjinal vergi oranları düşürülmüş, döviz kuru ve faiz oranı gibi fiyat kontrolleri büyük ölçüde kaldırılmış ancak, tüm bu liberal gelişmelere karşın kamu harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) içerisindeki payı sürekli olarak artmıştır. Örneğin, 23 OECD ülkesinde kamu harcamalarının GSYİH'ye oranı 1960 yılında ortalama %27 iken bu oran, 1970 yılında %33, 1980'de %43, 1990'da %46 ve 1996 yılında %48 olmuştur. 1960-1996 yılları arasındaki artış oranı ise %21 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca yazarlar, hesaplamaların satın alma gücü paritesine göre yapılması durumunda bu oranların daha da yüksek çıkacağına işaret etmektedirler.

Abrams (1999), çalışmasında, artan işsizliği kamu sektörünün ekonomide artan büyüklüğüne bağlamıştır. Bu çalışmadan sonra, kamu sektör büyüklüğü ile işsizlik arasında ortaya konulan negatif ilişki literatüre “Abrams Eğrisi” olarak geçmiştir. Kamu sektör büyüklüğünün işsizlik üzerindeki negatif etkisi çeşitli sebeplere dayandırılarak açıklanmıştır. Thornton (1999), tarafından yapılan çalışmada ise, Danimarka, Almanya, İtalya, Norveç, İsveç, İngiltere’den oluşan altı gelişmiş ekonomide ele alınmıştır. 19. yüzyıl verilerinin esas alındığı bu çalışmada yine Wagner kanununun söz konusu ülkeler için geçerli olduğu yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Ahmet ve Miller (2000), kamu harcamalarını borçla veya vergi ile finanse ediliş yöntemlerine göre ayırarak bunların etkilerini gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde yatırım yönünden incelemiştir. Borçla finanse edilen kamu harcamaları gelişmekte olan ülkeler için pozitif, gelişmiş ülkeler için ise negatif etki göstermiştir. Vergi ile finanse edilen kamu harcamaları ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ikisi içinde yatırımı dışlamıştır.

Kamu sektör büyüklüğü ve işsizlik ilişkisini VAR modelleri ile inceleyen çalışmada, Yuan ve Li (2000) ABD için yaptıkları analizde, iktisat politikalarının (para ve maliye) çalışılan saati ve çıktıyı artırdığı, fakat istihdam seviyesini azalttığı sonucuna varmıştır. OECD ülkeleri için Abrams Eğrisini test eden çalışmada Algan vd. (2002), 1960-2000 dönemine dair yaptıkları analizde, ortalama olarak kamu sektöründe işe alınan her yüz kişinin özel sektörde yüz elli çalışanın dışlanmasına neden olduğu sonucuna varmışlardır. Heitger (2001), ise 1960-2000 dönemi ve 21 OECD ülkesi için kullandığı panel hesaplamalarında kamusal mal sunumu için yapılan kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır. Ancak Heitger’e göre, kamu harcamaları özel mal üretecek kadar çok arttığında söz konusu büyüme etkisi azalma, hatta tersine dönme eğilimine girer. Toplam kamu harcamaları ve ekonomik sınıflandırmaya göre kamu harcama türlerinin ekonomik etkinlik üzerinde negatif etkisi vardır. Ayrıca, dışlama etkisinin de geçerli olduğu sonucuna varmıştır.

Cao ve Li (2001), kamu kesimi büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi dört Asya kaplanı ülkesi için araştırmıştır. Çalışmanın bulgularına göre; ele alınan dönem içerisinde Kore hariç diğer üç ülkede kamu kesimi büyüklüğü ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Hong Kong ve Singapur’da kamu kesimi büyüklüğünden ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden kamu kesimi

büyükliğüne doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Tayvan ekonomisi için, kamu kesimi büyüklüğünden ekonomik büyümeye doğru, Kore için ise, ekonomik büyümeden kamu kesimi büyüklüğüne doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Faris (2002), çalışmasında, 1970–1997 dönemi verilerini kullanarak körfez ülkeleri için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü Wagner kanunu ve Keynesyen teoriye göre incelemiştir. Çalışmada kamu harcamaları değişkeni olarak cari harcamalar ve toplam harcamalar kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular keynesyen teoriyi desteklemezken Wagner kanununu destekler niteliktedir. Yani milli gelirden kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğunu tespit etmiştir.

Günalp ve Gür (2002), panel veri seti tekniklerini kullanarak 34 gelişmekte olan ülke için daha yeni verilerle Ram'in (1986) iki sektörlü büyüme modelini yeniden tahmin etmeye çalışmışlardır. Tahmin sonuçları Ram'in (1986) yatay kesit analizi bulgularını doğrulayıcı, yani devlet büyüklüğü ile gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme performansı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu yönündedir. Ekonomik büyüme üzerinde devlet büyüklüğünün toplam etkisinin pozitif ve oldukça büyük, devlet büyüklüğünün devlet dışı sektörün çıktısı üzerinde yarattığı marjinal dışsallık etkisinin yine pozitif olduğu sonucuna varmışlardır. Çalışmanın diğer bir bulgusu ise, Ram'in (1986) modelleri için tahmin edilen ülke etkilerinin, Asya ülkelerinin çoğu için pozitif, Latin Amerika ve Afrika ülkelerinin çoğu için ise negatif olduğudur. Abu-Bader ve Abu-Qarn (2003), çoklu ko-entegrasyon, varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizlerinden yararlanarak kamu kesimi büyüklüğü-ekonomik büyüme ilişkisini Mısır, İsrail ve Suriye ekonomisi için analiz etmişlerdir. Yazarlar sadece ekonomik büyüme ve kamu harcamaları değişkenlerini kullanarak oluşturdukları iki değişkenli modelde, İsrail ve Suriye için kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve Mısır için çift yönlü negatif bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Savunma harcamalarının da eklendiği üç değişkenli model kullandıklarında elde ettikleri bulgular ise, savunma harcamalarının tüm ülkelerde ekonomik büyümeyi negatif yönde, kamu harcamalarının ise ekonomik büyümeyi İsrail ve Mısır'da pozitif yönde etkilediği şeklindedir. Bu bulgulardan hareketle yazarlar, Mısır ve İsrail'in ekonomik büyümelerini arttırmak için kaynaklarını savunma harcamalarından verimli kamu harcamalarına doğru kaydırmalarını önermişlerdir. Grimes (2003), Gwartney, Holcombe ve Lawson'un

(1998) 23 OECD ülkesi için yaptığı çalışmayı IMF'nin veri setini kullanarak yeniden ele almıştır. Gwartney, Holcombe ve Lawson (1998) ile benzer sonuçlar elde eden Grimes, kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki payının %40'dan %30'a düşürülmesi durumunda ekonomik büyümenin %1,2 oranında artacağını ileri sürmüştür.

Sjöberg tarafından İsveç için 2003 yılında gerçekleştirilen çalışmada, sıradan en küçük kareler yöntemi kullanılarak, 1960-2001 yılları arasında özel yatırım harcamasının büyümeyi pozitif yönde etkilediği bu yüzden de özel yatırım harcamalarına önem verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, yapılan analizde, özel yatırım harcamalarının yanında özel tüketim, kamu tüketim ve yatırım harcamalarının büyümeyi pozitif yönde etkilediği, faiz harcamaları ve kamu transfer harcamalarının ise olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bose ve diğ. (2003) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise otuz ülkede söz konusu ilişki Panel veri tekniğiyle ele alınmış ve çalışmada ekonomik gelişmenin anahtarı olarak eğitim harcamalarının önemine vurgu yapılmıştır. Aynı çalışmada, cari harcamalarla ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Schaltegger ve Torgler (2004) ise İsviçre'yi yirmi altı farklı bölgede Panel veri tekniğiyle, 1981-2001 döneminde ele almış ve hükümetin boyutu ve yapmış olduğu harcamalarla büyüme arasında negatif yönlü ve kuvvetli bir ilişki tespit etmişlerdir.

Iyare ve Lorde (2004), dokuz Karayip ülkesini ele alan çalışmalarında, Wagner Yasasının geçerliliğini, bu yasa ile ilgili literatürde yer alan farklı model versiyonlarını kullanarak test etmişlerdir. İlgili çalışmada her bir ülke, yıllık reel gayri safi milli hasıla, reel kamu harcamaları, reel kamu tüketimi ve nüfus değişkenleri dikkate alınarak incelenmiştir. Uygulama sonucunda, anılan ülkeler için söz konusu dönemde Wagner Yasasının geçerli olduğunu ortaya koymuşlardır. Perotti (2004), çalışmasında genişletici maliye politikasının faiz oranları, enflasyon ve GSYİH üzerindeki etkilerini 5 OECD ülkesi için yapısal VAR yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada, kamu harcamalarının GSYİH üzerinde çok küçük ve zayıf bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, kamu harcamalarının uzun dönem faiz oranlarını artırdığı ve enflasyon üzerinde küçük bir etki oluşturduğu çalışmanın diğer bulgularıdır. Wahab (2004), Belçika, Kanada, İtalya, Japonya, Fransa, İspanya, İngiltere, Amerika ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu 30 OECD ülkesinin 1950-2000 dönemine ait birleştirilmiş verilerini kullanarak yaptığı çalışmada Wagner Yasasını test etmiş ve

araştırma sonuçlarına göre, kamu harcamalarının, ekonomik büyümedeki artış oranına nazaran daha az arttığını, buna karşılık, ekonomik büyümenin azalması durumunda ise kamu harcamalarının daha yüksek oranda azaldığını bulmuştur. Bu sonuca göre, ele alınan ülkeler ve döneme ilişkin olarak Wagner Yasasını destekleyici çok sınırlı bir kanıt elde edilmiştir.

Toatu (2004), Pasifik ada ülkeleri örneğinde yolsuzluğun ekonomik performans üzerindeki etkisini, yolsuzluğun hükümet harcamaları ve/veya kamu yatırımlarının düzey ve dağılımı üzerindeki etkisini incelemek suretiyle araştırmıştır. Çalışmada Temel Bileşenler Analizi yöntemi kullanılarak yolsuzluğa ilişkin alternatif bir ölçüm kullanılmıştır. Analiz sonucunda, yolsuzluğun Pasifik ada ülkelerinin ekonomileri üzerinde, GSYİH büyüme oranını %2 oranında azaltıcı etkide bulunduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Ayrıca çalışmada, yolsuzluk düzeyi ile kamu yatırımları ve/veya kamunun ekonomi içindeki payı arasında çok güçlü bir ilişki bulunduğu ortaya koyulmaktadır. Al-Obaid (2004), Suudi Arabistan için 1970-2001 yılları arasında kamu harcamalarını kısımaya yönelik uygulanan ekonomik programın doğru olup olmadığını test etmek üzere yola çıktığı çalışmada Wagner'i doğrular yönde sonuçlara ulaşmıştır. Ekonomik gelişmenin neden olduğu bir kamu harcamaları artışı söz konusudur. Bu nedenle kamu harcamaları artışı tedbir almayı gerektirecek bir durum olarak görülmemektedir. Loizidies ve Vamuokos (2005), Yunanistan, İngiltere ve İrlanda verilerini kullanarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik yöntemiyle irdelemiştir. Elde edilen bulgular ise tüm ülkelerde kısa dönemde kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği; uzun dönemde ise sadece İrlanda ve İngiltere'de kamu harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Wagner Kanununu destekleyen bulgulara Yunanistan da ulaşılmıştır. İngiltere için enflasyon değişkeni modele dahil edildiğinde söz kanunu destekleyen bulgulara ulaşılmıştır.

Huang (2006), Çin ve Tayvan'da 1979-2002 dönemi için Kısıtlanmamış Hata Düzeltme Modeli tahminine dayanan Sınır Testi yaklaşımını kullanarak Wagner Yasasının varlığını test etmiştir. Sınır Testi sonuçlarına göre, Çin ve Tayvan'da hükümet harcamaları ile çıktı arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur. Huang (2006), ayrıca, Toda-Yamamoto (1995) tarafından önerilen yöntem ile aynı ülkeler ve aynı dönem için Wagner Yasasının varlığını test etmiş ve hükümet harcamaları ile çıktı

arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Akitoby, Clements, Gupta ve Inchauste (2006), 51 gelişmekte olan ülke için hata düzeltme modeli çerçevesinde eşbütünleşme yaklaşımını kullanarak hükümet harcamaları ile çıktı arasındaki ilişkileri incelemiş ve hükümet harcamaları ile çıktı arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu saptamıştır. Doğan ve Tang (2006), Malezya, Filipinler, Singapur, Endonezya ve Tayland için milli gelir ve kamu harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisini test etmişler ve sadece Filipinler için kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu sonucuna varmışlardır. Narayan, Prasad ve Singh (2007), Fiji’de 1970-2002 dönemi için Johansen’in (1988) önerdiği eşbütünleşme testini kullanarak ulusal çıktı ile hükümet harcamaları arasındaki ilişkileri incelemiş ve ulusal çıktı ile hükümet harcamaları arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu saptamıştır. Ayrıca, Narayan, Prasad ve Singh’in (2007) ulaştığı sonuçlara göre, uzun dönemde ulusal gelirden hükümet harcamalarına doğru Granger nedensellik ilişkisi vardır.

Liu, Hsu ve Younis (2008), kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında; toplam kamu harcamaları, savunma harcamaları, net faiz ödemeleri, fiziki harcamalar ve beşeri harcamalar olmak üzere kamu harcamalarının alt kalemleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Amerika için yapılan ve 1947-2002 yıllarını kapsayan bu çalışmada, toplam kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunurken, savunma harcamaları ile büyüme arasında bir nedenselliğin olmadığı, fiziki ve beşeri harcamalar ile büyüme arasında nedenselliğin bulunduğu ve nedenselliğin yönünün büyümeden bu harcamalara doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Samudram vd. (2009), çalışmasında Malezya ekonomisi için 1970-2004 dönemini Wagner Kanunu’nun geçerliliği açısından test etmiştir. Milli gelir ile kamu harcamaları arasında eşbütünleşmenin olduğunu tespit edildiği çalışmada nedenselliğin yönünün milli gelirden kamu harcamalarına doğru olduğu bulunmuştur. Afzal ve Abbas (2010), çalışmalarında Pakistan ekonomisi için 1960-2007 döneminde milli gelir ile kamu harcamaları arasında bir eşbütünleşmenin olmadığı ve değişkenler arasında bir nedenselliğin söz konusu olmadığı sonucuna varmışlardır.

Wahab (2011), hem yatay kesit hem de panel regresyon yöntemlerini kullanarak, toplam kamu harcamalarının büyümeye pozitif etkisi olduğunu (özellikle de harcamanın trend-büyümenin altında olduğu dönemlerde) tespit etmiştir. Çalışmaya göre, harcama

artışı trend-büyümenin altında olduğu zaman ve sadece OECD dışındaki ülkeler için kamu sektörünün verimliliği özel sektörün verimliliğinden daha yüksektir. OECD ülkeleri için ise sektörel verimlilikte bir farklılık görülmemiştir. Wahab'ın analizine göre, kamu tüketim harcamalarının büyümeye anlamlı bir etkisi yoktur, ancak kamu yatırım harcamaları özellikle de trend-büyümenin altına düştüğü zaman büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Konuyu daha farklı bir yerden inceleyen Durevall ve Henrekson (2011), Wagner hipotezi ile ratchet etkisini test etmiştir. Çalışmada, İsveç için 1800-2006 ve İngiltere için 1830-2006 dönemi yıllık zaman serisi verilerini kullanarak, uzun dönemde Wagner hipotezinin geçerli olmadığını ve ratchet etkisinin kamu harcamalarındaki artışın genel bir nedeni olmadığını tespit etmişlerdir.

Christie (2012), çalışmasında ekonomik büyüme üzerinde kamu harcamalarının etkilerini araştırmıştır. Çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 136 ülke ekonomisi 1971-2005 dönemi için analiz edilmiştir ve panel veriler kullanılmıştır. Ampirik analizden elde edilen test sonuçları doğrusal olmayan hipotezi destekler niteliktedir. Sonuçlara göre, GSYİH'nın %33'ünün üzerindeki kamu harcamaları, ekonomik büyümeyi negatif yönde ve güçlü bir şekilde etkilemektedir. Ramey (2012), çalışmasında 2. Dünya savaşı süresince Kore'de kamu harcamalarının özel tüketim harcamaları, işsizlik ve istihdam üzerindeki etkisini araştırmıştır. Yapısal VAR (SVAR) yönteminin kullanıldığı çalışmada, kamu harcamalarında oluşacak bir artışın özel tüketim harcamalarını artırmayacağı yönünde bulgular elde edilmiştir. Ayrıca, 2. Dünya savaşı süresince işgücü piyasalarının durumu değerlendirilmiştir. Çalışmada nihai olarak kamu harcamalarının artışının işsizliği düşürdüğü neticesine varılmıştır. Ormaechea ve Morozumi (2013), aralarında düşük, orta ve yüksek gelirli ülkelerin bulunduğu 56 ülke üzerinde kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi 1970-2010 dönemi için Panel veri yöntemiyle incelemişlerdir. Araştırmacılar eğitim harcamalarının büyüme üzerinde pozitif bir etki oluşturduğunu tespit etmişlerdir. Jiranyakul (2013), Tayland ekonomisi için 1993-2004 dönemindeki çeyrek verileri kullanarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlanmamıştır. Ancak, Granger nedensellik test sonuçlarına göre kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmesine karşın ekonomik büyümeden kamu harcamalarına yönelik bir nedensellik bulgusuna

ulaşılamamıştır. Ayrıca, EKK tahmin sonuçlarına göre, ekonomik büyüme üzerinde kamu harcamalarının çok güçlü ve pozitif bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. [Literatür için özet bilgiler (Yabancı ülke ekonomileri), Bkz. Ek:2].

4.2. UYGULAMANIN AMACI

Kamu kesiminin milli veya toplam ekonomi içindeki payı ve devlet tarafından yapılacak harcamaların ekonomi üzerinde yaratacağı etki, gerek teorik gerekse ampirik çalışmalarda güncelliğini muhafaza etmektedir. Bir ülkede yapılan kamu harcamalarının temel makro ekonomik göstergeleri etkileyebilmesi hem konjonktürle hem de harcama miktarıyla ilişkilidir. Kamu otoritesi, maliye politikası araçlarından olan kamu harcamaları üzerinde zaman zaman uyarılma ve ayarlamalar yaparak ekonomiyi etkileyebilir.

Bu bölümde, Türkiye’de 1980-2011 döneminde realize olan kamu harcamalarının etkisi araştırılacaktır. İşsizlik, enflasyon, gsyih (büyüme), cari açık, bütçe açığı ve faiz oranları üzerindeki etkisi VAR modeliyle test edilecektir.

4.3. ÇALIŞMADA KULLANILAN DEĞİŞKENLER, DÖNEM ve VERİ

Çalışmada, Türkiye ekonomisine ait kamu harcamaları, işsizlik, enflasyon, gayri safi yurtiçi hasıla (büyüme), cari açık, bütçe açığı ve faiz oranları değişkenleri kullanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenlerin tanımlamaları ve kodları Tablo 4.1.’de verilmiştir.

Tablo 4.1. Veri Seti

Veri	Açıklama
<i>kh</i>	Kamu harcamaları/gsyih (%)
<i>enf</i>	Yıllık yüzde oran (Tüfe) (%)
<i>işz</i>	Yıllık yüzde oran (%)
<i>gsyih</i>	Gayri safi yurtiçi hasıla (%büyüme oranı)
<i>ca</i>	Cari açık/gsyih (%)
<i>ba</i>	Bütçe açığı/gsyih (%)
<i>fao</i>	Vadeli mevduat yıllık faiz oranı (%)

Tablo 4.1.'de kamu harcamaları/gsyih oranı, *kh* değişkeni ile; enflasyon için yıllık yüzde oranı, *enf* değişkeni ile; işsizlik için yıllık yüzde oranı, *isz* değişkeni ile; gayri safi yurtiçi hasıla (%büyüme oranı), *gsyih* değişkeni ile; cari açık/ gsyih oranı, *ca* değişkeni ile; bütçe açığı/gsyih oranı, *ba* değişkeni ile; son olarak faiz oranları, *fao* değişkeni ile temsil edilmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerden konsolide bütçe kamu harcamaları, bütçe açığı ve cari işlem açıkları gayrisafi yurtiçi hasılaya oranlanmıştır. Bu değişkenlerin nominal gayri safi yurtiçi hasılanın oranı olarak ifade edilmesinin nedeni, nominal değerleri kullanmanın ortaya çıkaracağı enflasyonist etkileri ortadan kaldırmak ve değişkenler arasındaki ilişkinin daha belirgin bir şekilde analiz edilmesinin sağlanmasıdır. Çalışmada, veriler arasında uyum sağlanması amacıyla Maliye Bakanlığı'nın raporlarından yararlanılmıştır. Bunun yanında TÜİK ve DPT verileri gerekli olduğu durumlarda kullanılmışlardır. Bu çalışmada kullanılan tüm değişkenler yüzde (%) olarak ele alınmıştır. Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası büyük bir transformasyon (yapısal dönüşümler) süreci yaşaması nedeniyle ve verilerin daha sağlıklı sonuçlar verebileceği varsayımından hareketle, çalışmada, 1980-2011 yılları arasındaki dönem analiz edilmiştir.

4.4. ANALİZDE KULLANILAN YÖNTEM ve MODEL

Vektör otoregresif (VAR) modelleri, makro ekonomik değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri inceleyen ve uygulamalı ekonometride yoğun bir şekilde kullanılan (Lovrinovic ve Benazic, 2004: 30) standart çözümleme araçları olarak sıklıkla tercih edilmektedir. Makroekonomik modellerde kullanılan değişkenlerin salt olarak dışsal olup olmadığının kesin olarak bilinmediği durumlarda VAR tekniği kullanılmaktadır. Sims (1980) tarafından geliştirilen VAR yaklaşımı, yapısal model üzerinde bir kısıtlama getirmeksizin, seçilen bütün değişkenleri birlikte ele alan bir sistem bütünlüğü içerisinde incelemektedir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 95). “Model, modele katılan bütün değişkenlerin kendi ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri üzerine tanımladığı basit çok boyutlu bir zaman serisi öngörü modelidir” (Tarı, 2010: 452). Y_t ve Z_t gibi iki zaman serisinin olduğu bir modelde Y_t serisinin zaman içindeki hareketi, Z_t serisinin şimdiki ve geçmiş değerlerinden ve aynı şekilde Z_t serisinin zaman içindeki hareketi de Y_t serisinin şimdiki ve geçmiş değerlerinden etkilenmesi söz konusudur. Bu tanımlamaya göre iki değişkenli basit bir sistem (Çekerol ve Gürbüz, 2004: 3) aşağıdaki biçimde ifade edilebilir;

$$y_t = b_{10} - b_{12}z_t + \gamma_{11}y_{t-1} + \gamma_{12}z_{t-1} + \varepsilon_{yt} \quad (5)$$

$$z_t = b_{20} - b_{21}y_t + \gamma_{21}y_{t-1} + \gamma_{22}z_{t-1} + \varepsilon_{zt} \quad (6)$$

Burada; y_t ve z_t 'nin durağan olduğu ε_{yt} ve ε_{zt} 'nin sırasıyla σ_y ve σ_z standart sapmalarıyla birlikte white noise (beyaz gürültü) olduğu $\{\varepsilon_{yt}\}$ ve $\{\varepsilon_{zt}\}$ 'nin ilişkisiz white noise hata terimleri olduğu varsayılmaktadır (Kutlar, 2009: 346).

“Makroekonomik modellerde yer alan değişkenler arasında genellikle dinamik bir geri besleme mevcuttur. Sistemde yer alan herhangi bir zaman serisinin, zaman içinde izlediği trendin, sistemdeki başka bir zaman serisinin trendinden bağımsız olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Bu tür simetrik bir etkileşimin söz konusu olduğu zaman serilerini içeren çok denklemlili sistemlerde, VAR adı verilen yöntemler kullanılmaktadır” (Kazdağlı, 1996: 42; Özgen ve Güloğlu, 2004: 96).

VAR modellerinde; birden fazla denklemden oluşan zaman serisi modelleri için, içsel ve dışsal ayrımı yapmaya gerek yoktur ve bütün değişkenler içsel olarak kabul edilmektedir (Tarı, 2010: 451). VAR modellerinin başarısının bir nedeni, geleneksel ekonometri modellerinin statik yapıları nedeniyle ekonomideki denge dışı durumları temsil etmeye yönelik çözümler sunamamasına karşılık; VAR modellerinin ise zaman serilerinin dinamik yapısına uygun çözümlenmelerinin oldukça esnek olmasıdır. Ayrıca, VAR modelleri; herhangi bir iktisat teorisine bağımlı kalmadığı gibi pek çok özelliğiyle eşanlı denklem sistemlerine göre farklılaşmakla birlikte üstün kabul edilmektedir (Kumar, 1995: 365). VAR modellerini, eşanlı denklem sistemlerinden ayıran en önemli özellikler ise (Chow, 2004: 3);

- Değişkenler arasında içsel ve dışsal ayrımının olmaması,
 - Modellerin, iktisadi bir temele dayanmak zorunda olmaması,
 - Modellerde belirlenen bir kısıtlayıcı yapının söz konusu olmaması,
- şeklinde sıralanabilir.

VAR modellerinde; bir değişkenin cari değeriyle, modeldeki tüm değişkenlerin gecikmeli değerleri arasında regresyon denklemi tahmin edilir. Ayrıca, VAR'da t'lerin istatistiksel önemliğine bakılmaz çünkü amaç parametre tahmini ya da öngörü değildir. VAR yönteminde, Etki-tepki analizi yapılmakta yani değişkenler arasındaki ilişkiler

analiz edilmektedir (Holden vd., 1992: 70-71; Tarı, 2010: 454; Craigwell, vd., 2012: 15).

Sistemde yer alan bütün değişkenlerin, geçmiş değerlerinin yer aldığı bir denklem sistemi olan VAR modelinin işleyişi şu sıralamayı içermektedir;

- Sistemde yer alan bütün değişkenlerin analize dahil olabilmeleri için, durağan olmaları şarttır (*mertebelerin aynı olması şart değildir*). Yani, tüm değişkenlerin durağanlığının sağlanması için gerekli dönüşüm ve işlemler yapılmalıdır,

- Uygun q gecikme uzunluklarının belirlenmesi gereklidir,

- Sistem uygun q gecikme seviyesinde, indirgenmiş hale getirilmelidir,

- Değişkenler arasındaki ilişkilerin Granger nedensellik testleri ile belirlenmesi,

- VAR modelinin tahmin edilerek, yapısal testlerin gerçekleştirilmesi,

- Etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırılmaları ile değişkenler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi,

- Sistemdeki şokların analiz edilmesiyle, gelecekle ilgili tahminler yapmak mümkün olmaktadır ve politik analizin yanısıra öngörü yapılabilmektedir (Darnell, 1990: 121; Tarı, 2010: 456).

VAR modelinde önemli olan; öncelikle değişkenlerin seçimi, özelliklerinin belirlenmesi ve sıralanmasıdır. Değişkenler dışardan içsele doğru sıralanmalıdır. Sıra önemlidir. Matris formunda sıra yanlış belirlenmişse sonuçlar hatalı çıkabilir. Sıralanma doğru belirlendikten sonra durağanlık koşulunun sağlanması gerekir. Stokastik ya da deterministik trendin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu aşamalardan sonra gecikme uzunluklarının belirlenmesi koşulu da sağlanmalı ve sistem çalıştırıldıktan sonra politik analiz ya da öngörünün yapılması gerekmektedir (Tarı, 2010: 456).

VAR analizinin uygulamalarında temelde üç araç mevcuttur. Sistemde, Granger nedensellik testi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırma analizlerinden elde edilen sonuçlar değerlendirilmektedir. VAR modelindeki karmaşık yapı nedeniyle, VAR tahmininden elde edilen regresyon katsayıları ya da R^2 istatistikleri esas alınmamaktadır. Nedensellik, etki-tepki, varyans ayrıştırma istatistikleri daha bilgi verici durumdadır. Granger nedensellik testi, bir değişkenin gecikmeli değerlerinin

diğer değişkenin tahmin edilmesine yardımcı olup olmadığını incelemektedir. Granger nedesellik testi uygulanarak, diğer iki analiz aracı ile bulunan sonuçların desteklenmesi amaçlanmaktadır (Enders, 1995: 305-311). Etki-tepki analizi ise VAR modeli hatalarının cari değerlerindeki bir birimlik artışa, modeldeki her bir değişkenin cari ve gelecek değerlerinin verdi tepkiyi göstermektedir (sistemdeki değişkenlerden birinde cari dönemde meydana gelen bir birimlik şoka diğer değişkenlerin cari dönem ve gelecek dönemlerdeki tepkisini gösterir). Varyans ayrıştırması ise, belirli bir zaman ufkunda sistemdeki herhangi bir değişkenin öngörü hata varyansının yüzde kaçının diğer açıklayıcı değişkenlerdeki şoklara bağlı olarak açıklanabileceğini göstermektedir (Stock ve Watson, 2001: 6-7). VAR modeli parametrelerinin direkt olarak yorumu pek anlamlı olmamaktadır. Bu sebepten ötürü, etki-tepki (impulse-response) ve varyans ayrıştırması (variance decomposition) analizleri yapılarak bazı neticelere varılmaya çalışılmaktadır (Tarı, 2010: 453).

Çalışmada, otoregresif denklem sistemi yedi değişken ve dolayısıyla yedi denklem içerecek şekilde kurulacaktır. Denklem sistemi aşağıdaki gibidir,

$$\begin{pmatrix} kh_t \\ ba_t \\ ca_t \\ fao_t \\ işz_t \\ enf_t \\ gsyih_t \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \alpha_{11}(L) & \alpha_{12}(L) & \alpha_{13}(L) & \alpha_{14}(L) & \alpha_{15}(L) & \alpha_{16}(L) & \alpha_{17}(L) \\ \alpha_{21}(L) & \alpha_{22}(L) & \alpha_{23}(L) & \alpha_{24}(L) & \alpha_{25}(L) & \alpha_{26}(L) & \alpha_{27}(L) \\ \alpha_{31}(L) & \alpha_{32}(L) & \alpha_{33}(L) & \alpha_{34}(L) & \alpha_{35}(L) & \alpha_{36}(L) & \alpha_{37}(L) \\ \alpha_{41}(L) & \alpha_{42}(L) & \alpha_{43}(L) & \alpha_{44}(L) & \alpha_{45}(L) & \alpha_{46}(L) & \alpha_{47}(L) \\ \alpha_{51}(L) & \alpha_{52}(L) & \alpha_{53}(L) & \alpha_{54}(L) & \alpha_{55}(L) & \alpha_{56}(L) & \alpha_{57}(L) \\ \alpha_{61}(L) & \alpha_{62}(L) & \alpha_{63}(L) & \alpha_{64}(L) & \alpha_{65}(L) & \alpha_{66}(L) & \alpha_{67}(L) \\ \alpha_{71}(L) & \alpha_{72}(L) & \alpha_{73}(L) & \alpha_{74}(L) & \alpha_{75}(L) & \alpha_{76}(L) & \alpha_{77}(L) \end{pmatrix} x \begin{pmatrix} kh_t \\ ba_t \\ ca_t \\ fao_t \\ işz_t \\ enf_t \\ gsyih_t \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} e_{1t} \\ e_{2t} \\ e_{3t} \\ e_{4t} \\ e_{5t} \\ e_{6t} \\ e_{7t} \end{pmatrix}$$

Sistemde, kh ; durağan kamu harcamaları/ $gsyih$ serisini, ba ; durağan bütçe açıkları/ $gsyih$ serisini, ca ; durağan cari açık/ $gsyih$ serisini, fao ; durağan yıllık vadeli mevduat faiz oranı serisini, $işz$; durağan yıllık işsizlik oranı serisini, enf ; durağan yıllık enflasyon oranı serisini, $gsyih$; durağan yıllık büyüme oranı serisini, e 'ler otoregresif denklemlerin klasik varsayımlı hata terimlerini ve $\alpha(L)$, gecikme işlemcisindeki polinomları temsil etmektedir.

4.4.1. Etki-Tepki Fonksiyonları

VAR sisteminde değişkenlerin kendi veya başka değişkenlerin şoklarına karşı gösterdiği tepkiler önem arz etmektedir. Etki-tepki fonksiyonları, rassal hata terimlerinden birindeki bir standart sapmalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini yansıtmaktadır (Shan, 2002: 887-888). Etki-tepkiler, aynı büyüklüğün iki değişik biçimini sunmaktadır. Şoku veren değişken yönünden “etki”, şoku alan değişken yönünden ise “tepki” mevzu bahisdir (Tarı, 2010: 453). VAR analizinde, incelenen değişkenler arasındaki dinamik etkileşimi (reaksiyonu) belirlemede, simetrik ilişkileri tespit etmede, etki-tepki analizi kullanılmaktadır. Bir makro ekonomik büyüklüğün üzerinde en etkili değişkenin hangisi olduğu varyans ayrıştırması ile tespit edilirken, etkili bulunan bu değişkenin politika aracı olarak kullanılabilir olup olmadığı ise, etki-tepki fonksiyonları ile belirlenmektedir (Lütkepohl, 1993; Sarı, 2007: 17). Sims, VAR modelini politik müdahalelerin sonuçlarını değerlendirme aracı olarak kullanmıştır. Bu müdahaleler öngörülerin tersine beklenmedik durumları ve etki-tepki fonksiyonu çerçevesinde sonuçları içermektedir (Schorfheide, 2003: 1).

4.4.2. Varyans Ayrıştırması

Ekonometrik analizlerde sıkça kullanılan diğer önemli araç ise varyans ayrıştırmasıdır (Wong, 2008: 3-4). Varyans ayrıştırması, içsel değişkenlerden birisindeki değişimi, tüm içsel değişkenleri etkileyen ayrı ayrı şoklar olarak ayırmaktadır. Bu anlamda varyans ayrıştırması, sistemin dinamik yapısı hakkında bilgi verir. Bu analiz, bir makroekonomik değişken üzerinde en etkili değişkenin hangisinin olduğunun tespitinde bilgi sunmaktadır. Varyans ayrıştırmasının amacı, her bir rassal şokun gelecek dönemler için öngörünün hata varyansına olan etkisini ortaya çıkarmaktır. Enders (1995) tarafından ifade edildiği gibi, modelin tahmini ile belirlenen ve öngörü hata varyansını ölçen “Variance Decomposition” (Varyans Ayrıştırması), artıkların analizinde kullanılan bir çözümleme tekniğidir. Sözü edilen teknik yardımı ile istatistiki şokların değişkenler üzerindeki etkileri görülmüş olacaktır. Varyans ayrıştırması, bir değişken şokunun diğer değişkenler tarafından açıklanma oranının hesaplanmasında ve değişkenler arasındaki iktisadi ilişkilerin açığa çıkarılmasında önemli bir katkı sağlamaktadır (Lütkepohl, 1993: 56-57).

Özetle, Etki tepki analizi ile modelde bulunan değişkenlerden birine bir birimlik şok uygulandığında hem kendisi hem de diğer değişkenlerin bu değişime vermiş olduğu tepkiler gözlemlenmektedir. Varyans ayrıştırması (variance decomposition) uygulaması ile de değişkenlerin her birinin varyansında meydana gelen değişmelerin % kaçının kendi gecikmesi, %kaçının diğer değişkenler tarafından açıklandığı belirlenmektedir. Bu şekilde şoklar karşısında etki tepki fonksiyonu ile endojen değişkenlerin reaksiyonları; varyans ayrıştırması ile de şokların nispi önemliliği ortaya çıkmaktadır (Schorfheide, 2003; Warne, 2004: 3-4).

4.4.3. Granger Nedensellik Testi

İki ve/veya daha fazla değişken arasındaki regresyon ilişkisi, bu değişkenler arasında bir sebep sonuç ilişkisi hakkında bir sonuç ortaya koymamaktadır (Kutlar, 2009). Granger nedensellik testi; bir değişkenin cari değeri ile diğer değişkenin geçmiş değerleri arasındaki ilişkinin derecesini ölçmek için geliştirilmiştir. Bu test, analiz edilecek olan değişkenin kendi geçmiş (gecikmeli) değerleri ile diğer değişkenin geçmiş değerleri üzerine regresyon modeli kurularak yapılır. Son olarak F testi yardımı ile iki seri arasında Granger anlamda bir nedensellik ilişkisi olup olmadığına karar verilir (Yamak ve Korkmaz, 2005: 23) ve aşağıdaki biçimde hesaplanır;

$$F_{(m;n-m)} = \frac{(ESS_r - ESS_{ur}) / m}{(ESS_{ur}) / n-2m} \quad (7)$$

Burada; ESS; hata kareleri toplamını, ur ; sınırlandırılmamış modeli, r ; sınırlandırılmış modeli ifade etmektedir (Yılmaz, 2005: 14). Denklem 7'deki gibi hesaplanan, F istatistiği $(m;n-2m)$ serbestlik derecesi ile α anlamlılık seviyesindeki tablo değerinden büyükse sıfır hipotezi reddedilmektedir, yani ilgili değişken diğer değişkenin granger nedenidir yorumu yapılabilir (İşyar, 1994: 560).

Granger ve Sims yaptıkları ampirik çalışmalarında, değişkenler arası ilişkilerden yola çıkarak nedenselliğin test edilebilir hale gelmesini sağlamışlardır. Bu testi daha iyi açıklayabilmek için, X_t ve Z_t olmak üzere iki seri ele alındığında, VAR modeli aşağıdaki şekilde olmaktadır;

$$X_t = \alpha_1 Z_t + \alpha_2 X_{t-1} + \alpha_3 Z_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (8)$$

$$Z_t = \beta_1 X_t + \beta_2 X_{t-1} + \beta_3 Z_{t-1} + \varepsilon_{2t}$$

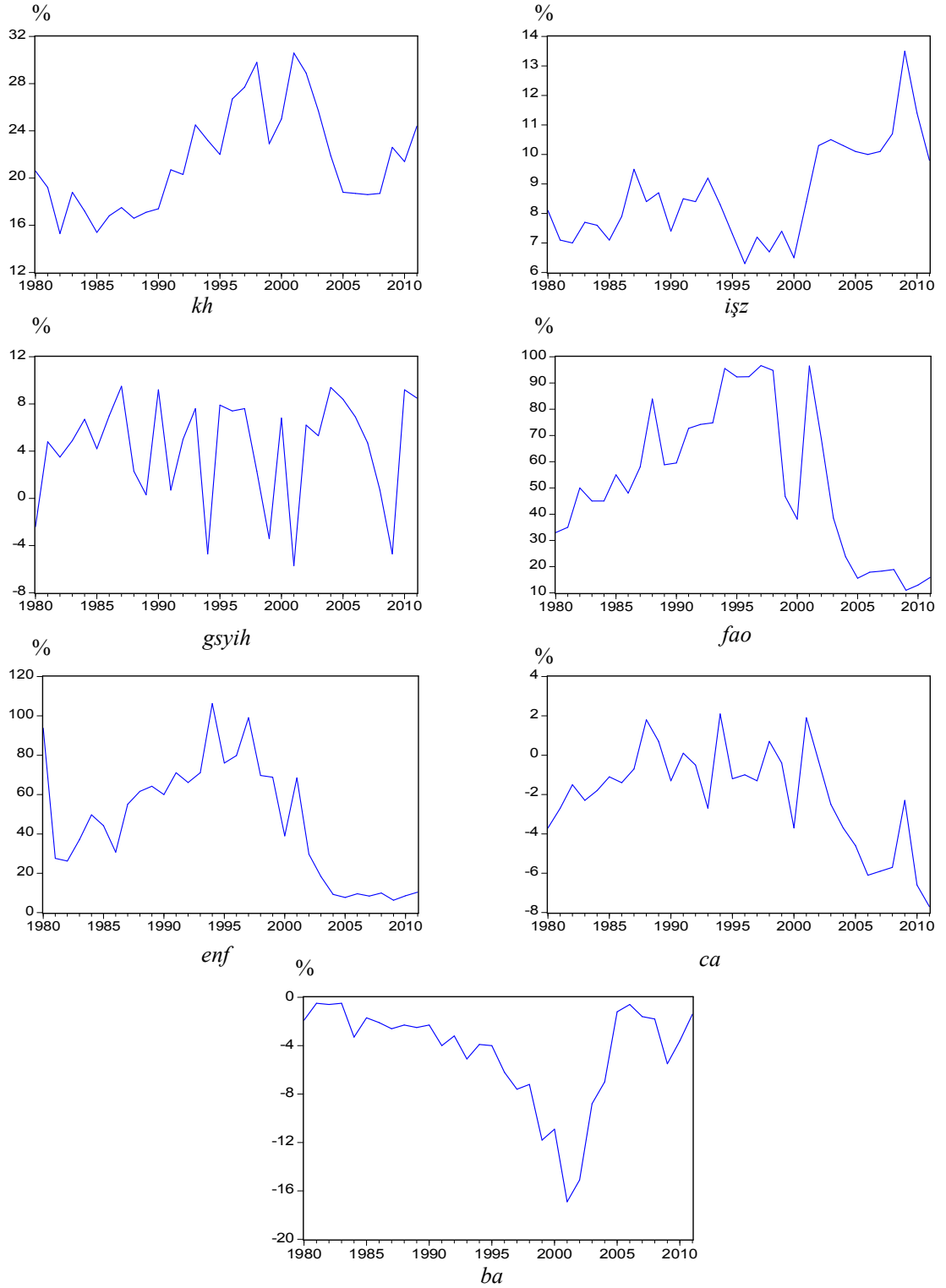
Bu modelde (8 nolu denklem sistemi), X_t dışsal bir değişkense, $\alpha_1 = 0$ ise X_t 'deki herhangi bir değişim, ε_{1t} ile açıklanacaktır. Fakat $\alpha_1 = \alpha_2 = 0$ ise, X_t 'nin dışsal değişken olduğu veya X_t için nedenselliğin söz konusu olmadığı söylenebilir. $\beta_1 = \beta_2 = 0$ ise Z_t dışsaldır ve X_t, Z_t 'nin granger nedeni değildir.

$$Y_t = \sum_{j=1}^k b_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^k \beta_j Z_{t-j} + \varepsilon_t \quad (9)$$

(9) eşitliğinde; $\beta_j = 0$ ise; Z_t, Y_t 'nin Granger nedeni değildir. Eğer Z_t ve Y_t karşılıklı olarak birbirlerini etkiliyorlarsa, çift yönlü nedensellik söz konusu olacaktır (Granger ve Newbold, 1986: 220). Çift yönlü nedensellik söz konusu olduğunda, her iki modelde de katsayılar sıfırdan farklı olacaktır. Değişkenler birbirinden bağımsız ise, katsayıların işaretleri anlamsız olacaktır.

Türkiye için incelenen dönemde kamu harcamaları ile enflasyon, işsizlik, gayrisafi yurtiçi hasıla (büyüme), cari işlem açıkları, bütçe açığı ve faiz oranları arasındaki ilişki araştırılırken ekonometrik yöntem olarak zaman serisi verileri ile VAR yaklaşımı kullanılmıştır. Bu çerçevede öncelikle değişkenlerin grafiksel analizi yapılmış ve Çoğaltılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve Phillips Perron testi (PP) ile çalışmada yer alan zaman serilerinin durağanlığı araştırılmıştır. Çünkü, Etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması yöntemlerinde değişkenlerin durağanlık mertebesinde saptanması ve hangi dizilişe göre analize katıldıkları önem arz eden bir husustur. “Durağan olmayan serilerden birine uygulanacak bir birimlik şokun zaman içinde azalarak sönmesini ummak olanaklı değildir. Çünkü ilgili seri içerisinde tren barındırıyormuş gibi sönmeden devam eder” (Gacener, 2005: 115). Daha sonra, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Granger nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi testleri ile belirlenmesi gerçekleştirilmiş ve VAR modeli yardımıyla değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler analiz edilmiştir. Bu çalışmada VAR modeli seçimindeki amaç değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda değişkenler arasındaki dinamik etkileşimler etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması yöntemiyle incelenmiştir. Analizler için Econometric Views 5.0 programı kullanılmış ve program çıktıları tablolar halinde gösterilmiştir.

4.5. DEĞİŞKENLERİN GRAFİKSEL ANALİZİ

Şekil 4.1. Değişkenlerin Cari Değerler ile Grafikselsel Gösterimi

Çalışmanın bu kısmında durağanlık testine geçmeden önce değişkenlerin grafiksel gösterimi yapılmıştır. Değişkenler analizde; kamu harcamaları/gsyih (*kh*), gayri safi yurtiçi hasıla (büyüme oranı) (*gsyih*), cari açık/gsyih (*ca*), bütçe açığı/gsyih (*ba*), faiz oranı (*fao*), enflasyon oranı (*enf*), işsizlik oranı (*işz*) şeklinde kısaltılarak kullanılmıştır. Değişkenlerin dönem içerisindeki salınımı Şekil 4.1.'de gösterilmiştir.

Şekil 4.1.'den görüleceği üzere kamu harcamaları değişkeni (*kh*), 1980 sonrası küçük bir düşüş gösterse de 2001 yılına kadar genelde artma eğiliminde olmuştur. 2001 kriziyle artan faiz oranlarının baskısıyla kamu harcamaları değişkeni bu yıl içinde zirve yapmıştır. Bu dönemde yaşanan reel faizlerin çok yüksek boyutta olması bu değişkenin yükselmesinde etken rol oynamıştır. 2002 sonrası yakalanan istikrar ortamına paralel olarak kamu harcamaları/gsyih oranı 2006 yılına kadar azalan bir seyir izlemekle birlikte 2007 sonrası küçük bir yükselme eğilimi sergilemiştir.

Bununla birlikte işsizlik oranı (*işz*) serisinde 1980-2005 arası inişli çıkışlı bir salınım görülmektedir. 1996 ve 2000 yıllarında uygulanan ekonomik programlar sayesinde minimum düzeye gelen işsizlik oranı 2001'de yaşanan krizin etkisiyle yükselme trendi göstermiş 2008 küresel ekonomik kriz neticesinde 2008 ve 2009 yıllarında maksimum düzeye ulaşmıştır. 2010 ve sonrası dönemde krizin etkisinin azalmasıyla birlikte bu değişkende azalma yönlü hareket gözlenmiştir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde işsizlik oranları, son on yılda (2000-2011) ortalama %7,2 olarak gerçekleşmiştir. Avrupa birliği ülkelerinde ise bu oran ortalama %9,9 olarak teşekkül etmiştir (IMF, 2013). Türkiyede ise söz konusu dönemde işsizlik oranları ortalama %10,1 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu dönemde işsizlik oranının, gelişmiş ülke ekonomileri ve Avrupa birliği ülkelerine kıyasla daha yüksek seviyede olduğu söylenebilir.

Gayri safi yurtiçi hasıla serisi (büyüme oranı, *gsyih*) ise; yıllara bağlı artış eğilimi göstermekle birlikte, 2004 yılında %9,4'lük büyüme oranını yakalamıştır. 1980 yılında negatif değer olan (%-2,4) büyüme oranı 1994 yılına kadar dalgalamalar göstermekle birlikte pozitif değerler almıştır. Krizlere karşı hassas olan Türkiye ekonomisinde 1994 (%-4,7), 2001 (%-5,7), 2009 (%-4,7) yıllarında görülen daralmalar neticesinde büyüme oranı değişkeninde oluşan kırılmalar grafikten izlenebilmektedir. 2000-2011 arası dönemde büyüme, dünya ortalaması olarak %3 olarak gerçekleşmiştir. Bu zaman zarfında Avrupa birliği ülkelerinde bu oran ortalama %4 civarında olmuştur. Söz konusu dönemde Türkiye ise ortalama %4,6 büyümüş olup, dünya ortalamasına ve Avrupa birliği ülkelerine kıyasla daha fazla bir büyüme oranına ulaştığı söylenebilir.

Cari açık serisinde (*ca*), 1994-2001 krizleri öncesi ani yükselişler görülmektedir. 1994 yılında dış ticaret açıklarının azalmasının etkisiyle cari işlemler bilançosu fazlası verilmiştir. Türkiye’de 2000 yılı başlarında faiz oranlarının beklenenden fazla düşmesi; yatırım mallarını teşvik nedeniyle yatırım malları ithalatının artması ve tasarrufların azalması gibi bir takım olumsuz gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu durum ise; cari işlemlerin beklenenden daha fazla açık vermesine neden olmuştur. Ancak, ekonomik kriz yıllarında (1994, 2001) hızla daralan ithalat ve hizmetler ticaretinden (turizm gelirleri) kaynaklanan fazlalar cari işlemler fazlalarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. 2001 dönemi sonrası 2011 yılına kadar cari açık/gsyih oranında genellikle kötüleşme (artış) görülmüştür (Bkz. Tablo 4.2.). Bu kötüleşmede, ithalata bağımlı ihracat yapısına ilaveten petrol fiyatlarının hızla artmasının büyük etkisi olmuştur. 2008 yılındaki küresel kriz etkisiyle 2009 yılında daralan ithalat nedeniyle cari açıkta bir iyileşme olmuş fakat daha sonra Türkiye ekonomisinde yeniden hızlı toparlanmayla birlikte tekrar artmıştır.

Tablo 4.2. 2001-2011 Yılları Arası Cari Açık/GSYİH’ın Seyri

Yıllar/ Değişken	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Cari açık/GSYİH	1,9	-0,3	-2,5	-3,7	-4,6	-6,1	-5,9	-5,7	-2,3	-6,6	-7,7

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Bütçe açığı değişkeni (*ba*) (bütçe açığı/GSYİH) ise, 2001 yılında zirve yapmış (%-16,9), 2002’den sonra ise 2009 yılı (%-5,5) hariç bir iyileşme söz konusudur. Şöyle ki; 2001 yılında %-16,9 olarak gerçekleşen bu oran, 2011 yılı itibarıyla %-1,4’e gerilemiştir. 2001 ve 2009 yıllarındaki bu ani yükselişler; yaşanan ekonomik ve finansal krizlerin sonucunda bütçe gelir ve giderlerinin uyumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. Söz konusu dönemde uygulanan maliye politikaları; büyüme, yatırım ve istihdamın desteklenmesi gibi hedeflere uygun alt yapıyı yeterince oluşturabilecek nitelikte olmadığından bütçede açıklar oluşmuştur. Grafikte görüleceği üzere 2001 yılındaki kırılmada faiz ödemelerinin aşırı ölçüde artışı ve bütçenin daha çok bu sebeple açık vermesi etkili olmuştur. Bütçe açığı/gsyih oranı 1980 sonrası dönemde ufak dalgalamalar dışında sürekli artmıştır. 2001 yılında maksimum düzeye ulaşan bu oran, 2009 yılına kadar azalışlar görülmekle birlikte küresel krizin etkisiyle yeniden artmıştır. Ancak, krizin etkinin azalmasıyla birlikte 2009 sonrası dönemde bu oranda bir iyileşme olmuştur.

Bahsi geçen muhtelif makroekonomik değişkenler Tablo 4.3.'de verilmiştir. Enflasyonun (TÜFE), işsizlik oranının, büyüme oranının, cari açık/GSYİH ve bütçe açığı/GSYİH değerinin, faiz oranının (1 yıllık vadeli mevduat faiz oranı) ve kamu harcamaları/GSYİH oranının gelişimi Tablo 4.3.'den izlenebilmektedir.

Tablo 4.3. 1980-2011 Dönemine İlişkin Temel Makro Ekonomik Değişkenler

Değişkenler/ Yıllar	enflasyon (%)	işsizlik (%)	büyüme (%)	cari açık (%)	bütçe açığı (%)	faiz oranı (%)	kamu harcamaları (%)
1980	93.7	8.1	-2.4	-3.7	-1.9	33.0	20.6
1981	27.6	7.1	4.8	-2.7	-0.5	35.0	19.2
1982	26.2	7.0	3.5	-1.5	-0.6	50.0	15.3
1983	37.1	7.7	4.9	-2.3	-0.5	45.0	18.8
1984	49.7	7.6	6.7	-1.8	-3.3	45.0	17.2
1985	44.2	7.1	4.2	-1.1	-1.7	55.0	15.4
1986	30.7	7.9	7.0	-1.4	-2.1	48.0	16.8
1987	55.1	9.5	9.5	-0.7	-2.6	58.0	17.5
1988	61.6	8.4	2.3	1.8	-2.3	83.9	16.6
1989	64.2	8.7	0.3	0.7	-2.5	58.8	17.1
1990	60.0	7.4	9.2	-1.3	-2.3	59.5	17.4
1991	71.1	8.5	0.7	0.1	-4.0	72.7	20.7
1992	66.1	8.4	5.0	-0.5	-3.2	74.2	20.3
1993	71.1	9.2	7.6	-2.7	-5.1	74.8	24.5
1994	106.3	8.3	-4.7	2.1	-3.9	95.5	23.2
1995	76.0	7.3	7.9	-1.2	-4.0	92.3	22.0
1996	79.8	6.3	7.4	-1.0	-6.2	92.4	26.7
1997	99.1	7.2	7.6	-1.3	-7.6	96.6	27.7
1998	69.7	6.7	2.3	0.7	-7.2	94.8	29.8
1999	68.8	7.4	-3.4	-0.4	-11.8	46.7	35.8
2000	39.0	6.5	6.8	-3.7	-10.9	38.1	37.2
2001	68.5	8.4	-5.7	1.9	-16.9	96.5	45.7
2002	29.7	10.3	6.2	-0.3	-15.1	68.5	42.1
2003	18.4	10.5	5.3	-2.5	-8.8	38.5	39.4
2004	9.3	10.3	9.4	-3.7	-7.0	23.8	32.9
2005	7.7	10.1	8.4	-4.6	-1.2	15.6	29.7
2006	9.6	10.0	6.9	-6.1	-0.6	17.9	30.4
2007	8.4	10.1	4.7	-5.9	-1.6	18.3	24.1
2008	10.0	10.7	0.7	-5.7	-1.8	18.9	23.8
2009	6.3	13.5	-4.7	-2.3	-5.5	11.0	28.1
2010	8.6	11.4	9.2	-6.6	-3.6	13.0	26.7
2011	10.4	9.8	8.5	-7.7	-1.4	15.9	24.1

Kaynak: D.P.T. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2010), www.bumko.gov.tr

Enflasyon oranı serisi (*enf*); yıllara bağlı dalgalanma eğilimi göstermekle birlikte, 1981 yılından 1990'lı yılların ortalarına kadar yukarı yönlü bir hareketlenme olmuştur. 1994 yılında bu değişken zirve yapmıştır (%106,3). 2000 yılına kadar azalma eğilimi gösteren enflasyon oranı 2001 krizinde yeniden sıçrama göstermiştir. 2002 sonrası dönemde enflasyon oranı, uygulanan iktisadi politikalar neticesinde tek haneli rakamlara çekilebilmiştir. 1990-2000 dönemi Türkiye için yüksek enflasyonla geçirilen yıllar olmuştur.

Faiz oranı değişkeninde (*fao*) ise; 1980'den 1990'lı yılların sonuna kadar artış yönünde bir eğilim olmuştur. 2000 yılında azalma gösteren faiz oranları 2001 yılındaki kriz ile birlikte yüksek seviyelere çıkmıştır. Kriz döneminin aşılmasıyla birlikte faiz oranlarındaki düşüş trendi Şekil 4.1. ve Tablo 4.3.'den görülebilmektedir. Türkiye'de uzun yıllar yüksek faizli ve kısa vadeli kamusal borçlanma senetlerinin ihracı yoluyla sürdürülen borçlanma politikası, borç stokunun giderek kabarmasına ve borcu borç ile ödeme kısır döngüsüne yol açmıştır. Bu durumda 1990'lı yıllarda faiz oranları yüksek bir platoda seyretmiştir. Ancak, 2002 sonrası faiz oranlarında keskin bir azalmanın olduğu Tablo 4.3.'den izlenebilmektedir.

4.6. DURAĞANLIK TESTİ

Bu çalışmada, Türkiye için 1980 ile 2011 arası yıllık zaman serisi verileri kullanılmıştır. Zaman serileri kullanılırken karşılaşılan problemlerden biri kullanılan verilerin durağan olup olmadıklarıdır. Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler kurulabilmesi için analizi yapılan serilerin durağan olması gerekmektedir. Analizi yapılan verilerin durağanlık şartı, zaman serilerinde sahte regresyon denilen durumun ortaya çıkmasını engellemek amacıyla yapılmaktadır. Sahte regresyon, değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunması ve ilişkinin gerçek olmaması durumunu ifade etmektedir (Tarı, 2005: 381). Durağan olmayan değişkenler üzerinden gerçekleştirilen tahminler, herhangi bir şok sonrası uygun olmayan öngörüler verebilecektir (Hendry, 1986: 205). Sahte regresyon durumunda, yüksek bir R^2 ve anlamlı t istatistikleri hesaplanmış olsa bile, parametre tahmin neticeleri ekonomik yorum bakımından anlamsızdır ve güvenilirliği bulunmamaktadır. Regresyon tahmin sonuçları iyi bir görüntü sunmasına karşılık geleneksel istatistiksel çıkarımsal testler geçerli olmamaktadır. Ayrıca, zaman serisi ekonometrisinde, bir seri birim kök

bulunduruyorsa genelde o serinin bir “rassal yürüyüş” gösterdiği ifade edilmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 311).

Zaman serileri, düzey değerlerinde durağan değil ise serilerin bir kez farkı alınır ve farkı alınan bu seri durağan olursa, başlangıçtaki serinin birinci dereceden bütünleşik olduğu söylenir ve $I(1)$ olarak gösterilir. Benzer şekilde başlangıçtaki seri iki defa farkı alınarak durağan hale gelmekteyse, serinin 2. dereceden bütünleşik veya $I(2)$ olduğu söylenir, d kez fark alınması durumunda ise d 'inci dereceden bütünleşik veya $I(d)$ olduğu söylenir. Yani serinin durağanlık şartı sağlanana kadar devresel farkları alınarak süreç tekrarlanır (Caremza ve Deadman, 1993: 51; Yamak ve Korkmaz, 2005: 22).

“Ekonometrik analizlerde serilerin birim kök özelliklerinin tespit edilmesinde kullanılan en popüler iki yöntem, Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen ADF birim kök testi ile Phillips ve Perron tarafından (1988) ortaya atılan PP birim kök testleridir” (Yamak ve Korkmaz, 2006: 134). Bu bağlamda, çalışmada, veriler arasındaki ilişkinin anlamlı olmasını temin etmek için ilk olarak söz konusu durağanlık testleri uygulanmıştır. Değişkenlerin durağanlıklarını incelemek amacıyla, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ve Philips-Perron (PP) testinden yararlanılmıştır.

Dickey ve Fuller (1979), zaman serilerinin durağan olup olmadıklarını belirlemek amacıyla alternatif regresyon modelleri kullanmışlardır. DF testinin genişletilmiş hali olan ADF modeli, DF modelini otokorelasyondan arındırmak amacıyla, incelenen değişkenin farkının gecikmeli işlemcisi modele katılarak oluşturulmaktadır. Bu modeller aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (10)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \delta Y_{t-1} + \sum \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (11)$$

(10) ve (11) nolu denklemlerde yer alan Y ; birimkök testine konu olan değişkeni, Δ birinci derece fark işlemcisini ve ε hata terimini göstermektedir. Test hipotezleri aşağıdaki gibidir:

$H_0: \delta = 0$ Seri durağan değil, Birim kök var,

$H_1: \delta < 0$ Seri durağan, Birim kök yok.

Test sonucunda H_0 red edilemiyorsa serinin durağan olmadığına karar verilir ve serinin farkı alınarak birim kök incelemesine devam edilir.

Diğer taraftan Phillips-Perron (1988); birim kök testi için, parametrik olmayan yeni bir test geliştirmişlerdir. Dickey-Fuller; testinde, rassal şokların dağılımının bağımsız ve sabit varyanslı olduğunu varsaymaktadır. Yani hata terimleri arasında ilişki yoktur. Fakat birçok zaman serisinin heterojen dağılımlı oldukları görülmüştür. Phillips-Perron ise, hata terimleri arasında ilişki olabileceği düşüncesinden hareketle; bu varsayımı geliştirerek rassal “şokların” dağılımlarıyla ilgili yeni bir varsayımda bulunmaktadır. Phillips-Perron testinde de, ADF testinde olduğu gibi yardımcı regresyon denklemleri, sabitli ve trendsiz, sabitsiz ve trendsiz, sabitli ve trendli olmak üzere yeniden düzenlenmekte, tablo değerleri ise, $Z\alpha$ ile ifade edilmektedir. Burada, Dickey-Fuller testinden farklı olarak, hata terimlerinin bağımsız ve homojen dağıldıkları varsayımı yerine; dağılımlarda zayıf bağımlılık ve heterojen bir yapı olabileceği varsayılmıştır. Yüksek derecedeki korelasyonu kontrol etmek için geliştirilen bu test, ADF testinin tamamlayıcısı niteliğindedir (Phillips ve Perron, 1988: 335-346; Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 364-365). “PP birim kök testinin ADF birim kök testinden farkı, alternatif formlardan hiçbirinde bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin yer almamasıdır” (Yamak ve Korkmaz, 2005: 22).

Türkiye ekonomisi için önemli bir dönüm noktası “24 Ocak 1980 Kararları” olmuştur. Sonrasında, 1989 yılından itibaren finansal serbestleşme politikalarının benimsenmesi ve 1994 ile 2000, 2001 ve 2008 yıllarında yaşanan krizler göz önüne alındığında, söz konusu yapısal değişimleri kapsayan birim kök testi ile de çalışmada yer alan zaman serilerinin durağanlığının test edilmesi gerekmektedir (Ümit, 2007: 184). Bu kapsamda, yapısal kırılmaların hesaba katılması durumunda Philips-Perron test istatistikleri (değerleri) “Newey-West” tahmincisi ile düzeltilerek serilerin durağanlığı sınanmış ve ulaşılan sonuçlar ADF testi sonuçları ile birlikte Tablo 4.4.’de özetlenmiştir.

Tablo 4.4. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları (Seviye)

Değişkenler (Seviye)	Model	k	ADF	P	PP		P	Karar
					B			
<i>ba</i>	Sabitli	4	-1,06	0,71	2	-1,82	0,36	Birim Kök
	Sabitli ve Trendli	4	-0,45	0,97	2	-1,65	0,74	
	Sabitsiz ve Trendsiz	4	-0,79	0,36	2	-1,20	0,20	
<i>ca</i>	Sabitli	2	-0,29	0,91	3	-2,12	0,23	Birim Kök
	Sabitli ve Trendli	0	-3,26	0,09	3	-3,15	0,11	
	Sabitsiz ve Trendsiz	2	-0,27	0,76	3	-1,06	0,25	
<i>enf</i>	Sabitli	5	-2,20	0,20	3	-2,22	0,20	Birim Kök
	Sabitli ve Trendli	5	-2,86	0,18	3	-2,40	0,37	
	Sabitsiz ve Trendsiz	1	-0,83	0,34	1	-1,74	0,07	
<i>fao</i>	Sabitli	2	-0,53	0,87	1	1,69	0,42	Birim Kök
	Sabitli ve Trendli	2	-1,24	0,88	1	-2,15	0,49	
	Sabitsiz ve Trendsiz	2	-0,67	0,41	3	-0,73	0,38	
<i>gsyih</i>	Sabitli	0	-6,24*	0,00	5	-6,97*	0,00	I(0)
	Sabitli ve Trendli	0	-6,14*	0,00	6	-7,45*	0,00	
	Sabitsiz ve Trendsiz	1	-3,67*	0,00	4	-3,51*	0,00	
<i>işz</i>	Sabitli	0	-1,86	0,34	4	-1,81	0,36	Birim Kök
	Sabitli ve Trendli	0	-2,69	0,24	4	-2,96	0,24	
	Sabitsiz ve Trendsiz	0	-0,06	0,65	19	0,36	0,78	
<i>kh</i>	Sabitli	0	-1,81	0,36	0	-1,81	0,36	Birim Kök
	Sabitli ve Trendli	0	-2,16	0,49	1	-2,19	0,47	
	Sabitsiz ve Trendsiz	0	-0,10	0,63	4	0,00	0,67	

Not: k; gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. SIC'ye göre belirlenmiştir. B; Newey-West Bandwidth'i ifade etmektedir. P; olasılığı göstermektedir. * işareti, %5 önem düzeyinde H_0 hipotezinin reddini ifade etmektedir.

“Durağanlık testi, zaman serilerindeki dalgalanmalarda sapmaları önlemek için yapılan bir test türüdür. Zaman serisi modellerindeki en önemli sorun serilerin durağan hale getirilmesi sorunudur” (Bayraktutan ve Arslan, 2003: 93). Serilerin durağan olup olmadığının tespiti bağlamında (seriler arasındaki ilişkinin gerçek ya da sahte oluşunu çözmek için), Tablo 4.4, ADF ve PP birim kök test sonuçlarını göstermektedir. Durağanlık sınamaları, sabitsiz-trendsiz, sabitli ve sabitli-trendli olmak üzere üç formda gerçekleştirilebilir (Yamak ve Tanrıöver, 2009: 48). Bu çerçevede, her iki test sonucu da paralel bir yapı arz etmektedir. ADF ve PP testi sonuçlarına göre, *ba*, *ca*, *enf*, *fao*, *işz* ve *kh* değişkenleri, seviye değerlerinde durağan çıkmamışlardır ve değişkenlerin her birinin düzey değerlerinin birim köke sahip olduğunu iddia eden H_0 hipotezi reddedilemez. Zaten P olasılık değerlerine bakıldığında (0,05)'in üzerinde çıktığı görülmektedir. Ancak, *gsyih* değişkeni her iki test sonucuna göre de seviye değerlerinde durağan bulunmuştur. *gsyih* değişkeni için tüm modellerde P olasılık değeri (0,05)'in

altında hesaplanmıştır ve H_0 hipotezi reddedilmiştir. Buna dayanarak, durağan çıkmayan değişkenlerin farkları alınmış ve Tablo 4.5.'de gösterilmiştir.

Tablo 4.5. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları (Farklar)

Değişkenler (Farklar)	Model	k	ADF	P	PP		P	Karar
					B			
Δba	Sabitli	3	-3,71*	0,00	2	-5,17*	0,00	I(1)
	Sabitli ve Trendli	3	-3,91*	0,02	1	-5,20*	0,00	
	Sabitsiz ve Trendsiz	3	-3,81*	0,00	2	-5,26*	0,00	
Δca	Sabitli	1	-6,24*	0,00	3	-9,21*	0,00	I(1)
	Sabitli ve Trendli	5	-4,25*	0,01	12	-20,38*	0,00	
	Sabitsiz ve Trendsiz	1	-6,27*	0,00	2	-9,11*	0,00	
Δenf	Sabitli	0	-8,48*	0,00	2	-9,09*	0,00	I(1)
	Sabitli ve Trendli	0	-8,46*	0,00	1	-9,10*	0,00	
	Sabitsiz ve Trendsiz	0	-8,63*	0,00	2	-9,25*	0,00	
Δfao	Sabitli	1	-6,31*	0,00	6	-6,04*	0,00	I(1)
	Sabitli ve Trendli	1	-6,74*	0,00	23	-10,88*	0,00	
	Sabitsiz ve Trendsiz	1	-6,38*	0,00	6	-6,13*	0,00	
$gsyih$	Sabitli	0	-6,24*	0,00	5	-6,97*	0,00	I(0)
	Sabitli ve Trendli	0	-6,14*	0,00	6	-7,45*	0,00	
	Sabitsiz ve Trendsiz	1	-3,67*	0,00	4	-3,51*	0,00	
$\Delta işz$	Sabitli	2	-4,21*	0,00	22	-9,06*	0,00	I(1)
	Sabitli ve Trendli	2	-4,11*	0,01	21	-8,51*	0,00	
	Sabitsiz ve Trendsiz	0	-5,71*	0,00	15	-6,88*	0,00	
Δkh	Sabitli	0	-5,76*	0,00	4	-5,85*	0,00	I(1)
	Sabitli ve Trendli	0	-5,66*	0,00	4	-5,72*	0,00	
	Sabitsiz ve Trendsiz	0	-5,85*	0,00	4	-5,93*	0,00	

Not: k; gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. SIC'ye göre belirlenmiştir. B; Newey-West Bandwidth'i ifade etmektedir. P; olasılığı göstermektedir. * işareti, %5 önem düzeyinde H_0 hipotezinin reddini ifade etmektedir.

Her iki testte de, P olasılık değerinin %5 önem düzeyinin altında olması, boş hipotezin reddinin nedeni olmaktadır. ADF ve PP test sonuçlarına göre, değişkenlerden *gsyih* değişkeni hariç tüm değişkenler %5 anlam düzeyinde 1. fark değerinde I(1) durağan çıkmıştır. Şöyleki, *gsyih* değişkeni (seviyesinde durağan) ve diğer tüm değişkenlerin P olasılık değerleri (0,05)'in altında tespit edilmiştir ve H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuçlara göre, değişkenlere ait PP durağanlık sınama sonuçları ile ADF test sonuçları birbirleriyle tutarlıdır. Ekonometrik çalışmalarda değişkenlerin bütünleşme dereceleri farklı ise eşbütünleşik olamazlar. Eşbütünleşmenin noksanlığı makroekonomik değişkenler arasında uzun dönem dengesinin olmadığı manasına gelmektedir. Ekonometrik bir modelde; değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığının sınanması için değişkenlerin aynı dereceden entegre seriler olması gerekmektedir (Kutlar, 2000: 252; Çetin, 2005: 71). Bu çerçevede, durağanlık

testlerinden elde edilen sonuçlara göre; değişkenler ortak bütünlenen olmayan hareket içinde olduklarından (Tarı ve Bozkurt, 2006: 7) (*gsyih* seviyesinde durağan olduğundan ötürü), kointegrasyon (eşbütünleşme) araştırmasına gidilmemiştir. Her değişken durağan olduğu mertebede modele dahil edilmiştir.

4.7. VAR MODELİ TAHMİN SONUÇLARI

Zaman serisi verileri ile çalışan ekonometrisyenler, VAR modelinin tahmin edilmesinde çok yoğun biçimde gecikmeli veriler kullanmaktadırlar. VAR modellerinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin kullanılması, geleceğe yönelik güvenilir ve sağlıklı tahminlemelerin yapılmasını da olanaklı hale getirmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 113; Kumar vd., 1995). Bu çerçevede, optimum gecikme uzunluğu; Son Tahmin Hatası Kriteri (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC), Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) ve Olabilirlik Oranı (LR) kriterlerinden yararlanılarak belirlenmiştir. “Yapılan çalışmalarda çok sık bir şekilde gecikme uzunluğunun seçimi, belli bir amaç için düzenlenmiş bir şekilde başka bir deyişle keyfi olarak yapılmaktadır. Bu uygulama, yanlış model belirleme olasılığına neden olabilmektedir. Daha spesifik olarak, çok uzun bir gecikme uzunluğu serbestlik derecesinde bir kayba ve böylece tahminin etkisizliğine neden olurken, çok kısa bir gecikme uzunluğu tahminlerde yanlışlıkla sonuçlanabilmektedir” (Günaydın, 2002: 10). Bu nedenle uygun gecikmenin belirlenmesinde yukarıda ifade edilen kriterler esas alınmış ve yapılan testlerin sonuçları aşağıda verilen Tablo 4.6.’da gösterilmiştir.

Tablo 4.6. VAR Modeli İçin Uygun Gecikmenin Belirlenmesi

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	37711473	37.31042	37.64046*	37.41379
1	78.52882	29145921	36.95027	39.59056	37.77717
2	73.31744*	8904105*	35.09262*	40.04317	36.64307*
3	61.90825	8987424	35.28146	40.35698	36.89521
4	64.12584	9074571	35.30541	40.57894	36.96547
5	70.68574	9187412	35.33412	40.77421	36.99151

Not: LR: Olabilirlik oranı test istatistiği (%5 düzeyinde); FPE: Son tahmin hatası kriteri; AIC: Akaike bilgi kriteri; SC: Schwarz bilgi kriteri; HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri. *, kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Çalışmada kullanılan yedi değişken ile VAR modeli tahmin edilmeden önce model için uygun gecikmenin belirlenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Tablo 4.6.'ya göre LR, FPE, AIC ve HQ değerlerinin aynı yönde olduğu görülmüş ve bu kriterleri minimum yapan "2" gecikme uzunluğu esas alınmıştır. Model için uygun gecikmenin belirlenmesinden sonra, bu gecikme ile tahmin edilen VAR modeli sonuçları aşağıdaki Tablo 4.7.'de sunulmuştur.

Tablo 4.7. VAR Çözüm Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>dkh</i>	<i>dba</i>	<i>dca</i>	<i>dfao</i>	<i>dişz</i>	<i>denf</i>	<i>gsyih</i>
<i>dkh (-1)</i>	-0.33 [-1.09]	-0.45 [-1.48]	-0.09 [-0.39]	-1.21 [-0.71]	-0.20 [-1.38]	2.38 [1.49]	0.26 [0.44]
<i>dkh (-2)</i>	-0.22 [-0.77]	0.26 [0.88]	-0.31 [-1.44]	4.38 [2.67]*	-0.12 [-0.93]	4.09 [2.67]*	0.29 [0.52]
<i>dba (-1)</i>	-0.16 [-0.52]	0.06 [0.20]	0.37 [-1.63]	1.78 [1.03]	-0.11 [-0.81]	-2.22 [-1.38]	1.10 [1.85]*
<i>dba (-2)</i>	-0.42 [-1.70]	0.35 [1.39]	0.45 [2.43]*	3.16 [2.25]*	-0.21 [-1.80]*	-0.16 [-0.12]	0.98 [2.03]*
<i>dca (-1)</i>	-0.53 [-0.88]	-0.17 [-0.28]	-0.88 [-1.95]*	-0.08 [-0.02]	-0.33 [-1.16]	2.11 [0.66]	1.89 [1.61]
<i>dca (-2)</i>	0.31 [0.48]	-0.87 [-1.31]	-0.16 [-0.33]	-2.98 [-0.81]	-0.54 [-1.75]	0.39 [0.11]	0.22 [0.17]
<i>dfao (-1)</i>	0.06 [1.38]	0.02 [0.44]	0.05 [1.56]	-0.18 [-0.73]	0.05 [2.33]*	-0.21 [-0.89]	-0.13 [-1.50]
<i>dfao (-2)</i>	-0.03 [-0.64]	0.07 [1.27]	-0.02 [-0.46]	-0.15 [-0.46]	0.03 [1.17]	0.29 [0.96]	0.05 [0.48]
<i>dişz (-1)</i>	-0.41 [-0.74]	1.18 [2.08]*	0.61 [1.46]	2.47 [0.78]	0.13 [0.51]	-4.03 [-1.37]	-0.85 [-0.78]
<i>dişz (-2)</i>	-1.27 [-1.89]*	0.56 [0.83]	-0.00 [-0.00]	-2.40 [-0.63]	-0.03 [-0.12]	6.21 [1.76]	-1.08 [-0.83]
<i>denf (-1)</i>	0.04 [0.98]	0.01 [0.46]	0.00 [0.11]	0.82 [3.48]*	-0.04 [-2.26]*	-0.03 [-0.13]	0.12 [1.59]
<i>denf (-2)</i>	-0.00 [-0.01]	-0.00 [-0.30]	0.01 [0.97]	0.16 [1.10]	-0.00 [-0.41]	-0.19 [-1.37]	-0.05 [-0.98]
<i>gsyih (-1)</i>	-0.06 [-0.32]	0.10 [0.54]	0.14 [1.05]	2.14 [2.02]*	-0.04 [-0.48]	2.48 [2.50]*	0.19 [0.52]
<i>gsyih (-2)</i>	-0.19 [-0.89]	-0.29 [-1.32]	0.21 [1.30]	-2.66 [-2.15]*	0.02 [0.28]	-0.28 [-0.24]	-0.92 [-2.14]
C	1.63 [1.37]	0.62 [0.51]	-1.93 [-2.18]*	1.49 [0.22]	0.12 [0.22]	-11.10 [-1.78]	8.12 [3.52]*
R-kare	0,68	0,61	0,72	0,77	0,55	0,76	0,53
Hata kareleri top.	71.64	73.16	39.60	2251.60	16.17	1968.12	268.96
Standart hata	2.26	2.28	1.68	12.68	1.07	11.85	4.38
F-istatistiği	2.13	1.56	2.69	3.44	1.23	3.18	1.16
Log olabilirlik	-54.26	-54.56	-45.66	-104.25	-32.68	-102.30	-73.44
AIC	4.77	4.79	4.18	8.22	3.28	8.08	6.09
SC	5.48	5.50	4.89	8.93	3.99	8.79	6.80
Det. kalıntı kovar.	2939.80						
Log. olabilirlik	-403.84						
AIC	35.09						
SC	40.04						

Not: Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir. *; %5 düzeyinde anlamlı olan t-istatistik değerleridir. Yapılan VAR analizinde uygun gecikme uzunluğu iki olarak seçilmiştir.

VAR modelinin önemli bir özelliği, teorinin öngördüğü nedensellikten ziyade değişkenler arası “gerçek” nedensellik ilişkilerini ortaya koymasındır. VAR analizi, değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını ve bu ilişkinin negatif veya pozitif olduğuna ilişkin bilgiler vermektedir (Tracey, 2005: 8-10). Şöyle ki; VAR analizi sonucunda kamu harcamaları ile iki dönem gecikmeli olarak, faiz oranları ve enflasyon değişkeni arasında istatistiksel olarak da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İki önceki dönem kamu harcamaları, faiz oranı ve enflasyon değişkeni üzerinde yüksek oranda bir etkiye sahiptir. Ayrıca, iki dönem gecikmeli kamu harcamalarının bütçe açığı üzerinde artırıcı yönde fakat istatistiksel olarak anlamsız etkide bulunduğu Tablo 4.7.’den izlenmektedir.

İki dönem önceki bütçe açıkları ile faiz oranı (*fao*), cari açık (*ca*) ve işsizlik (*işz*) değişkenleri arasında istatistiksel olarak ilişki bulunduğu görülmektedir. Katsayısının pozitif olmasından dolayı “iki” dönem önceki bir birimlik bütçe açığı faiz oranlarındaki değişme üzerinde bir artış meydana getirmektedir. Bütçe açıklarında meydana gelen bir birimlik artış cari açıklar üzerinde katsayının pozitif olmasından dolayı artışa sebep olmaktadır. Benzer bir şekilde, bütçe açıklarında meydana gelen bir birimlik artış işsizlik oranında bir düşüşe sebep olmaktadır. Hem bir hem de iki dönem önceki bütçe açığı, büyüme oranı (*gsyih*) üzerinde artırıcı bir etkiye sahiptir ve istatistiksel olarak da bu ilişki anlamlı çıkmıştır.

Bir önceki dönem cari açığın kendisi üzerinde yüksek oranda bir etkiye sahip olduğu Tablo 4.7.’den görülmektedir. Elde edilen sonuçlardan, bir dönem gecikmeli faiz oranları ile işsizlik arasında %5 anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişkinin bulunduğunu ve faiz oranlarının işsizliği olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür.

İşsizlik değişkeni ise bir dönem gecikmeli olarak bütçe açıkları üzerinde artırıcı, kamu harcamalarında ise iki dönem gecikmeli olarak azaltıcı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Enflasyon değişkeninin birinci gecikmeli değerinin, faiz oranlarında artırıcı ve işsizlik oranında ise azaltıcı bir etkiye sahip olduğu izlenilmektedir. Tespit edilen bu ilişkiler istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur.

Büyüme oranı (*gsyih*) değişkeninin ise, birinci gecikmeli değerinin faiz oranlarını ve enflasyon oranını pozitif yönde etkilediği ve bu durumun istatistiksel olarak anlamlı olduğu Tablo 4.7.’den görülmektedir. Bu değişkenin iki gecikmeli değeri ile faiz oranı arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Model sonuçlarına göre, Türkiye’de kamu harcamalarının hem birinci hem de ikinci gecikmeli değerinin iktisadi büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamsız ve oluşan pozitif etkinin çok düşük olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan, büyüme oranının da gerek birinci gerekse ikinci gecikmeli değerinin kamu harcamaları üzerinde etkisi zayıf ve istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

4.8. GRANGER NEDENSELLİK SINAMA SONUÇLARI

Zaman serisi modelleri son zamanlarda hızla gelişmiş olmakla birlikte nedensellik ilişkisi içermek mecburiyetinde değildirler. Fakat, nedensellik analizleri yardımıyla makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin yönü araştırılabilmektedir. Nedensellik analiziyle, bir değişkende oluşan hareketin diğer değişken üzerinde etki yaparak bu değişken üzerinde bir değişmeye neden olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır (Tarı, 2010: 436). İşte, bu kapsamda nedensellik testi türlerinden olan “Blok Dışsallık Wald Testi”, bir değişkenin geçmiş değerlerinin sistemde yer alan diğer herhangi bir değişkenin Granger nedeni olup olmadığını sınamaktadır. Örneğin üç değişkenli bir modelde, (x, y, z) “Blok Dışsallık Wald” testi, x 'in geçmiş değerlerinin y veya z 'nin Granger nedeni olup olmadığını test etmektedir. Modelde yer alan bir değişken diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinden etkilenmiyorsa söz konusu değişkenin dışsal olarak belirlendiği anlamına gelmektedir. Blok Dışsallık Wald Testi, VAR modelinde bulunan herhangi bir değişkenin bağımlı değişken, modele katılan diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin ise bağımsız değişken olarak yer aldığı bir denklemde bağımsız değişkenlere ilişkin katsayıların bir bütün olarak sıfır olup olmadığı hipotezini de ölçmektedir. Ayrıca, bu sistem altında bağımlı bir değişken, dışsal olarak değerlendirilebilir. VAR sisteminde bu testte, Wald test istatistikleri, bağımlı değişken üzerinde Granger anlamda bir nedenselliği bulmak için kullanılabilir (Maddala, 1992: 379-380; Öztürk, 2008: 110-111; Dasgupta, 2009: 65-88; Lee, 2011: 1-7). Ekonometrik çalışmalarda dört farklı nedensellikten söz edilmektedir. Bunlar, tek yönlü nedensellik, çift yönlü nedensellik, gecikmeli nedensellik ve dördüncü ihtimalde makroekonomik değişkenler arasında herhangi bir nedenselliğin olmaması durumudur (Bozkurt, 2007: 91-93).

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini (boyutunu) analiz etmek için VAR Granger nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testinden yararlanılmıştır ve ulaşılan sonuçlar aşağıda yer alan Tablo 4.8.’de verilmiştir.

Tablo 4.8. VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi Sonuçları

<i>Bağımlı Değişken</i>	<i>Dışlanan değişkenler</i>	<i>Ki-kare istatistiği</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>P Değeri</i>
<i>dkh</i>	<i>dba</i>	2.90	2	0.23
	<i>dca</i>	1.63	2	0.44
	<i>dfao</i>	3.11	2	0.21
	<i>dişz</i>	4.06	2	0.13
	<i>denf</i>	1.01	2	0.60
	<i>gsyih</i>	1.19	2	0.55
	<i>All</i>	28.17	12	0.00
<i>dba</i>	<i>dkh</i>	6.14	2	0.04 ^b
	<i>dca</i>	1.80	2	0.40
	<i>dfao</i>	1.62	2	0.44
	<i>dişz</i>	4.93	2	0,08 ^c
	<i>denf</i>	0.38	2	0.82
	<i>gsyih</i>	1.77	2	0.41
	<i>All</i>	20.93	12	0.05
<i>dca</i>	<i>dkh</i>	2.28	2	0.31
	<i>dba</i>	6.92	2	0.03 ^b
	<i>dfao</i>	3.36	2	0.18
	<i>dişz</i>	2.14	2	0.34
	<i>denf</i>	0.95	2	0.61
	<i>gsyih</i>	4.02	2	0.13
	<i>All</i>	22.38	12	0.03
<i>dfao</i>	<i>dkh</i>	7.86	2	0.01 ^a
	<i>dba</i>	5.28	2	0.07 ^c
	<i>dca</i>	0.76	2	0.68
	<i>dişz</i>	1.05	2	0.58
	<i>denf</i>	12.29	2	0.00 ^a
	<i>gsyih</i>	6.72	2	0.03 ^b
	<i>All</i>	34.24	12	0.00
<i>dişz</i>	<i>dkh</i>	1.96	2	0.37
	<i>dba</i>	3.36	2	0.18
	<i>dca</i>	3.33	2	0.18
	<i>dfao</i>	5.72	2	0.05 ^b
	<i>denf</i>	5.13	2	0.07 ^c
	<i>gsyih</i>	0.25	2	0.88
	<i>All</i>	16.00	12	0.19
<i>denf</i>	<i>dkh</i>	19.01	2	0.00 ^a
	<i>dba</i>	1.98	2	0.37
	<i>dca</i>	0.46	2	0.79
	<i>dfao</i>	2.42	2	0.29
	<i>dişz</i>	5.17	2	0.07 ^c
	<i>gsyih</i>	6.58	2	0.03 ^b
	<i>All</i>	35.40	12	0.00
<i>gsyih</i>	<i>dkh</i>	0.31	2	0.88
	<i>dba</i>	5.95	2	0.05 ^b
	<i>dca</i>	2.86	2	0.23
	<i>dfao</i>	3.16	2	0.20
	<i>dişz</i>	1.26	2	0.53
	<i>denf</i>	4.32	2	0.11
	<i>All</i>	15.51	12	0.21

Not: a: %1'de, b: %5'de ve c: %10'da anlamlılığı göstermektedir.

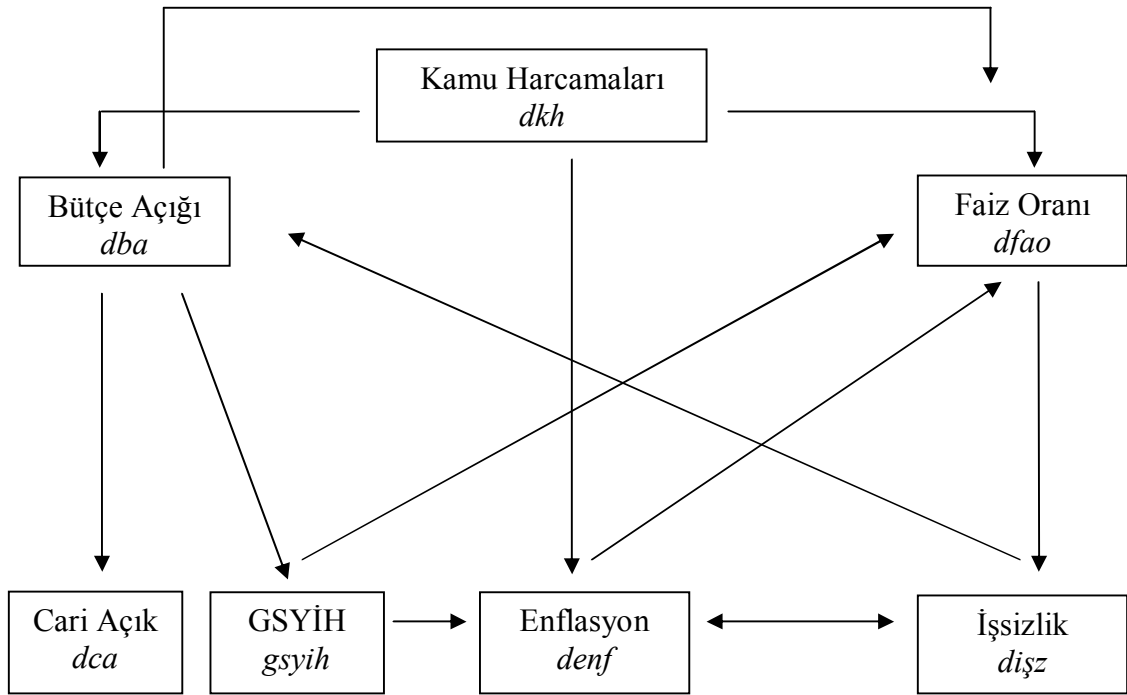
Blok dışsallık Wald testi sonuçları (Tablo 4.8.) altı değişkenin (*dba*, *dca*, *dfao*, *dişz*, *denf*, *gsyih*) dışsal olmadığını göstermektedir. Ancak test sonuçları, *dkh* değişkeninin, diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinden etkilenmediğinden ötürü (Nguyen, 2011: 6) dışsal olduğuna işaret etmekle beraber, Keynes tarafından geliştirilmiş olan makroekonomik model ile uyum göstermektedir. Test ayrıca, söz konusu değişkenlerin gecikmeli değerlerinin denklemden dışlanabileceği şeklindeki sıfır hipotezinin reddedilemeyeceği yönünde ampirik kanıtlar da sunmaktadır. Şöyle ki, *dkh* denkleminde, dışlanan değişkenlerin tümü için dışlanabilir şeklindeki sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu çerçevede, çalışmada kullanılan diğer tüm değişkenlerden kamu harcamalarına doğru (*dkh*) bir nedensellik bulgusuna ulaşılammıştır. Öte yandan; *dba* denkleminde; *dca*, *dfao*, *denf* ve *gsyih*; *dca* denkleminde; *dkh*, *dfao*, *dişz*, *denf* ve *gsyih*; *dfao* denkleminde; *dca* ve *dişz*; *dişz* denkleminde; *dkh*, *dba*, *dca* ve *gsyih*; *denf* denkleminde; *dba*, *dca* ve *dfao* ve son olarak *gsyih* denkleminde; *dkh*, *dca*, *dfao*, *dişz* ve *denf* değişkenlerinin dışlanabilir şeklindeki sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu sonuçlar, her bir denkleme ilişkin, yukarıda bahsi geçen bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin, bağımlı değişkenin nedeni olmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 4.8.'deki sonuçlara göre; bütçe açıkları değişkeni (*dba*) ile kamu harcamaları (*dkh*) ve işsizlik oranı (*dişz*) arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir ve ilişkinin yönü $dkh \Rightarrow dba$; $dişz \Rightarrow dba$ şeklinde bulunmuştur. Cari açık (*dca*) değişkeni ile bütçe açığı (*dba*) değişkeni arasında tek yönlü nedensellik çıkmıştır. Nedenselliğin yönü bütçe açıklarından *dca* değişkenine doğrudur. *dfao* değişkeni ile *dkh*, *dba*, *denf* ve *gsyih* değişkenleri arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur ve ilişkilerin yönü, $dkh \Rightarrow dfao$; $dba \Rightarrow dfao$; $denf \Rightarrow dfao$; $gsyih \Rightarrow dfao$ şeklinde tespit edilmiştir. Kamu harcamaları artışı faiz artışına, bütçe açığı faiz artışına, enflasyon faizin yükselmesine ve büyüme de yine faiz oranının artışına neden olmuştur. İşsizlik oranları ile faiz oranları ve enflasyon oranı arasında bir nedensellik ilişkisi çalışmanın bir diğer bulgusudur. Nedenselliğin yönü, $dfao \Rightarrow dişz$; $denf \Rightarrow dişz$ şeklindedir.

Enflasyon oranı (*denf*) değişkeni ile *dkh*, *dişz* ve *gsyih* değişkenleri arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur ve ilişkinin yönü; $dkh \Rightarrow denf$, $dişz \Rightarrow denf$, $gsyih \Rightarrow denf$ şeklindedir. Son olarak *gsyih* değişkeni ile sadece *dba* değişkeni arasında bir

nedenselliğin varlığı görülmüş ve ilişkinin yönü $dba \Rightarrow gsyih$ şeklinde olmuştur. Ayrıca, test sonuçları $denf$ ile işsizlik oranı ($dişz$) arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya koymaktadır.

Nedensellik testi sonuçlarına göre düzenlenen Şekil 4.2. değişkenler arasındaki nedensellik akışlarını göstermektedir.

Şekil 4.2. Değişkenler Arasındaki Nedensellik Akışları

Şekil 4.2.'ye bakıldığında, kamu harcamalarının, bütçe açıklarını etkilediği açıkça görülmektedir ($dkh \Rightarrow dba$). Gelişmekte olan ülkelerde, kamu harcamalarının sürekli artışı bütçe açıklarına neden olan unsurların başında gösterilmektedir (Tügen, 1997). Gelişmekte olan ülke grubunda olan Türkiye'de kamu harcamalarının önlenemez yükselişi ve kamu gelirlerinin aynı ölçüde artırılamaması bütçe açıklarının artışına sebebiyet vermektedir. Test sonucu da bu ilişkiyi destekler niteliktedir. Ülkemizde meydana gelen krizlerin temelinde de kamu gelirlerinin yeterli düzeyde artırılamaması ve kamu harcamalarının artışı sonucu oluşan bütçe açıkları yer almaktadır. Kamu hizmetlerinin finansmanı için yeterli kamu gelirlerinin sağlanamaması giderek borç

stokunu artırmıştır. Borç stokundaki artış faiz ödemelerini dolayısıyla bütçe harcamalarını artırarak hem bütçe esnekliğinin azalmasına hem de “bütçe açığı-borç-faiz” kısır döngüsüne neden olmuştur (Saatci, 2007). Türkiye’de 1980 sonrası, özellikle 1984-2001 döneminde, özel sektörü teşvik etmeye yönelik iktisadi büyümeyi önceleyen maliye politikaları izlenmiş, kamunun küçültülmesi gündeme gelse de özelleştirmeler gerçekleştirilememiş ve bu ortamda kamu harcamaları kamu gelirlerinden fazla artarken bütçe dengelerinde kötüleşme gözlemlenmiştir. Genişletici maliye politikaları, kamu kuruluşlarının politize olması, KİT’lerin zararları ve artan finansman gereksinimleri, bütçe dengesinin kötüleşmesinde etkili olmuşlardır. Bütçe açıkları artışı, enflasyonla mücadelede para politikalarının etkisizliğine ve enflasyon oranlarının hızla yükselmesine neden olmuştur. Yüksek enflasyon ortamında %100 düzeylerini bulan yüksek faiz oranlarında kamu borçlanabilmiştir. Giderek artan borç yükü ve büyüyen ekonominin getirdiği yeni ihtiyaç ve talepler kamu harcamalarının ve bütçe açıklarının giderek artmasına neden olmuştur. Yüksek enflasyon, yüksek faiz oranları ile şekillenen bu ortamda, kamunun borçlanma ihtiyacı özel sektör yatırımlarının dışlanmasına yol açmış (*crowding out*, $dkh \Rightarrow dfao$), 1990-2000 döneminde yurtiçi yatırım ve büyümeyi baskı altına almıştır. Ancak, 2002 sonrası uygulanan istikrarlı mali politikalar ve kamu harcamaları disiplini sayesinde bütçe açığı/GSYİH oranda önemli bir gerileme (iyileşme) görülmüştür (Üzümcü ve Kanca, 2013: 22-24).

Elde edilen sonuçlar, “ikiz açıklar hipotezini”ni destekler niteliktedir. Şöyle ki; Türkiye pratiğinde bütçe açıklarının ve kamu harcamalarının faiz oranlarını artırdığı test sonucunda görülmektedir. Elde edilen bu bulgu, Türkiye’de incelenen dönemde bütçe açıklarının iç borçlanma ile finanse edilmesinin faiz oranlarını yükseltmesine neden olduğu anlamına gelmektedir ($dba \Rightarrow dfao$); ($dkh \Rightarrow dfao$). Artan faiz oranları ulusal parayı dış piyasada değerli kılmakta ve bunun doğal sonucu olarak da cari açıklar meydana gelmektedir. Bu bağlamda, ilişkinin yönünün bütçe açıklarından cari açıklara doğru olduğu bulunmuştur ($dba \Rightarrow dca$). Sonuçların “Geleneksel Görüşe” uygun çıktığı görülmektedir. Standart Keynesyen gelir-harcama yaklaşımı altında kamu harcamalarının artması ya da vergi gelirlerinin azalması sonucu artan bütçe açıkları, üretim ve tüketime pozitif etkide bulunarak ulusal geliri artırmaktadır. Artan gelir tüketimin artması yanısıra ithal malları talebini artırarak, dış ticaret ve CİB (cari işlemler bilançosu) açıklarının artmasına yol açmaktadır. Daha spesifik bir ifadeyle

Keynesyen teori, dış ticaret açığı ve bütçe açığı arasında pozitif bir ilişki ve nedenselliğin yönünün bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına doğru olduğunu ileri sürmektedir (Akbostancı ve Tunç, 2002; Günaydın, 2004: 148). Türkiye’de 1980-2003 döneminde, kamu kesiminde genel bir istikrarsızlık (dengesizlik) durumu olmuştur. Bütçe açıklarının özellikle 1990-2001 döneminde tırmanmasında 1994, 2000 ve 2001 krizleri ile 1999 Marmara Depreminin büyük etkisi olmuştur. Bu dönemde yaşanan düşük iktisadi büyüme, vergi gelirlerinde artışı sınırlamış ve bütçe açığı hızla artmıştır. Vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik politikalar, kayıt dışı ekonomi nedeniyle muvaffak olamamıştır. Bu kısır döngü platformunda enflasyon %70-80 bandında katılmış, bütçe açıkları yüksek faizle borçlanmaya yol açmış, faiz ödemeleri kamunun transfer harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmaya başlamıştır. Bu dönemde, yatırımlara gidecek kaynaklar faiz ödemelerine yönelmiştir. Öte yandan Türkiye’de bütçe açıklarının artmasına bağlı olarak yurtdışı piyasalara kıyasla reel faiz oranlarının oldukça yüksek olması, kısa vadeli yabancı sermaye girişlerini uyararak TL’nin aşırı değerlenmesini sağlamıştır. Faiz arbitrajı, aşırı değerli TL ve kısa vadeli sermaye girişlerindeki artış, ithalat ve tüketimi özendirmiş, ihracat ve sabit sermaye yatırımları üzerinde caydırıcı etki yaratmıştır. İthalatın ihracattan fazla artması, dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur. Nihai olarak, artan bütçe ve CİB açıklarının sürdürülemez boyutlara ulaştığı dönemlerde, kısa vadeli sermaye girişleri yerini sermaye çıkışına bırakarak Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerine zemin hazırlamıştır (Orhangazi, 2002).

Elde edilen test sonuçlarında kamu harcamalarından *denf*’e doğru bir nedensellik gözlenmiştir (*dkh* ⇒ *denf*). Bir ekonomide kamu harcamalarının vergi gelirlerini aşması, bütçe açıklarına yol açarak enflasyon olgusuna neden olabilmektedir. Ayrıca, kamu harcamalarının artırılması talep fazlalığına neden olarak enflasyonun ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Bayo, 2011: 263-264). Türkiye “24 Ocak Kararları” ile Keynesyen iktisat politikalarından vazgeçme yönünde bir gayret içine girmekle beraber, kamu kesiminin ekonomideki ağırlığı azaltılamamış, kararların alınmasında gerekçe olan enflasyon oranı ve bütçe açığı düşürülemediği (Anand ve Wijnbergen, 1989: 20). 2000’li yıllara değin, kamu harcamaları ve enflasyon oranı sürekli olarak yükselmiştir. Kamu harcamalarındaki artışların vergi gelirleri ile finanse edilememesi ise bütçe açıklarına sebebiyet verirken, bu açıkların kapatılmasında zamanla daha fazla iç borçlanma metodu uygulanmıştır. Bu borçların faizleri ise konsolide bütçe harcamaları

içinde çok büyük bir paya ulaşmıştır. Faiz ödemelerinde büyük oranlı artışlar reel faizlerin yükselmesine neden olarak enflasyon haddine olumsuz yönde tesir etmiştir. Özellikle 2000’li yıllarda siyasi otorite(ler) enflasyonun düşürülmesi için son derece sıkı programlar tatbiki yoluna gitmişlerdir. Bu amaçla öncelikle 2000-2002 dönemini kapsayan istikrar programı enflasyonla mücadeleyi esas amaç edinmiştir. Belirlenen enflasyon hedefleri istikametinde önemli uygulamalardan bir tanesi de kamu harcamalarının azaltılması olmuştur. Ancak Şubat 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle program uygulanamamıştır. Bununla beraber 2001 Mayıs ayında “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” yürürlüğe girmiştir. Bu programda da başta gelen amaçlardan bir tanesi enflasyonun düşürülmesi ve bu amacın gerçekleştirilmesi için önlemlerin alınması olmuştur. Bu konuda devletin ekonomideki payının küçültülmesi ve bu sayede kamu harcamalarının azaltılarak, kamunun ekonomi üzerinde olumsuz etkilerinin giderilmesi hususu ciddi anlamda tartışılır olmuştur. Her yıl için faiz dışı fazla hedefi belirlenmiş ve bunun gerçekleştirilebilmesi için kamu harcamalarının kısılması yoluna gidilmiştir. Bu sayede kamu kesimi borçlanma gereği eskisine kıyasla azaltılabilmektedir. Kamuda çalışanların maaşları, asgari ücretler, taban fiyatları, kamu mallarının fiyatları enflasyon hedefleri ile uyumlu seviyede tutularak kamu harcamalarında kısıntıya gidilmiştir. Keza, enflasyon oranlarına bakıldığında son yıllarda, hedeflerde sapma olmadığı ve enflasyon seviyesinin düştüğü izlenmektedir (Şahin ve Özenç, 2007: 222).

Bir ekonomide, işsizlik ve enflasyon önemli makro ekonomik göstergelerdendir. Köklü iki makroekonomik sorun olan işsizlik ve enflasyon, sadece günümüzün değil, çok uzun zamandır Türkiye’nin de dahil olduğu ülke ekonomilerinin problemi halindedir (Humphrey, 1985: 18). Ekonomik yazında işsizlik ve enflasyon arasındaki ödüneleşme tartışmaları ekonomistleri oldukça heyecanlandırmış akademik tartışmalara zaman zaman polemiklerin karışmasına sebebiyet vermiştir. Bu kapsamda, birçok iktisatçı için işsizlik-enflasyon ilişkisi için en geçerli çalışma A. W. Phillips tarafından oluşturulan Phillips Eğrisi’dir. Toplam arz ve toplam talep eğrileri ile istihdam-fiyat düzeyi ilişkisi ele alınarak türetilen bu eğri, iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Roeger ve Herz, 2012: 91-93). Şekil 4.2. incelendiğinde enflasyon ile işsizlik arasında Granger anlamında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin olduğu, elde edilen test sonuçlarından anlaşılmaktadır ($denf \Leftrightarrow dişz$). Elde edilen

bulgular, Türkiye özelinde “Phillips Eğrisi”nin geçerli olduğuna işaret etmekle birlikte değişkenler (*denf*, *dişz*) arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. İşsizliğin azaltılıp enflasyonun düşürülmesi politikacıların öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Politikacılar bu hedefe varmak için Phillips Eğrisi’ni politize edebilmektedirler. Bu politize, Türkiye gibi görece istikrarın sağlanamadığı gelişmekte olan ülkelerde daha büyük boyutlarda izlenilmektedir.

Şekil 4.2.’ye bakıldığında enflasyon oranından faiz oranlarına doğru tek yönlü bir Granger anlamında nedensellik olduğu görülmektedir. Yani, faiz oranları enflasyonun değil, enflasyon faiz oranlarının Granger nedenidir (*denf* ⇒ *dfao*). Diğer bir ifadeyle, enflasyondaki değişim, faiz oranlarını aynı yönde etkilemektedir. Enflasyon arttıkça faizler artmakta, enflasyon azaldıkça faizler azalmaktadır. Elde edilen sonuçlar, faiz oranı ile enflasyon oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğunu ifade eden “Fisher Etkisi”ni desteklemektedir. Türkiye’de ele alınan dönemde enflasyon (2002 sonrası hariç) yüksek ve değişken olduğu için, enflasyondaki değişme faiz oranlarında meydana gelen değişimlere hakimdir. Bu çerçevede, ekonometrik analizden elde edilen bulgulardan şu sonucu çıkarmak mümkündür. Analiz edilen dönemde Türkiye’de ifa edilen para politikaları, uzun dönemde reel faiz oranları üzerinde çok fazla etkili olamamıştır. Aksine, faiz oranlarındaki değişmelerin neredeyse tamamen, enflasyondaki değişmelerden kaynaklandığı görülmektedir. Bir başka anlatımla faiz oranlarındaki değişmelerde, parasal politikalardan ziyade enflasyon belirleyici olmuştur.

İşsizlik oranındaki değişmelerin (*dişz*) bütçe açıklarındaki (*dba*) değişimlerin nedeni olduğu Şekil 4.2.’den izlenebilmektedir (*dişz* ⇒ *dba*). İşsizliğin yüksek olduğu bir ekonomide kamu kesimi yapmış olduğu harcamalar yoluyla toplam talebi artırarak işsizlik seviyesini azaltabilir. Ancak, devletin kamu harcamaları yoluyla uyguladığı genişletici politikalar bütçe açıklarının artışına sebebiyet verebilecektir.

Çalışmada *gsyih*’dan faiz oranlarına (*dfao*) doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Türkiye’de büyüme oranındaki artışların işlem güdüsüyle para talebini arttırarak faiz oranları üzerinde yukarı yönlü baskı yarattığı test sonucundan anlaşılabilir. Bütçe açıklarının (*dba*) büyüme oranı (*gsyih*) üzerinde etkili olması, bütçe açıklarının milli geliri artırıcı etki yaptığı ve büyümeyi artırdığı yönündeki Keynesyen yaklaşıma uygun düşen bir sonuçtur (*dba* ⇒ *gsyih*). Granger nedensellik

testine göre, büyüme oranının (*gsyih*), enflasyonu (*denf*) etkilediği sonucuna varılmıştır (*gsyih*⇒*denf*). Bir diğer ifadeyle, enflasyon büyümenin takipçisi olmuştur. Kısaca analiz sonuçları, enflasyon ile büyüme arasında, büyümeden enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Şekil 4.2.'de son olarak faiz oranlarından (*dfao*) işsizlik oranına (*dişz*) doğru bir nedensellik izlenmektedir. Türkiye'de uzun yıllar hüküm süren yüksek faiz oranları yatırımların azalmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumda işsizliğin artışına yol açmıştır.

Uygulanan nedensellik testi sonucu elde edilen bulgulardan, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Türkiye pratiğinde incelenen dönemde, kamu harcamaları (*dkh*) ile ekonomik büyüme (*gsyih*) arasında doğrudan bir ilişkinin kurulamadığı sonucuna varılmıştır.

4.9. VARYANS AYRIŞTIRMA (VARIANCE DECOMPOSITION) SONUÇLARI

Modelde yer alan değişkenlerde meydana gelecek bir değişimin yüzde kaçının kendisinden ve diğer değişkenlerden kaynaklandığını gösteren (Stock ve Watson, 2001) varyans ayrıştırması, aynı zamanda serilerin nedenlerini saptamada, içsel ya da dışsal olup olmadıkları hakkında bir yan bilgi sunabilmektedir (Tarı, 2010: 469). Tahmin edilen VAR modeli kapsamında, varyans ayrıştırma sonuçları aşağıda verilen altbölümlerde tablolar halinde sunulmuştur.

4.9.1. Kamu Harcamalarının Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Aşağıdaki Tablo 4.9.'daki sonuçlara göre; *dkh* değişkenindeki değişimin %100'ü ilk dönemde kendi gecikmeleriyle açıklanabilirken, bu oran ikinci dönemde ise %75 olarak teşekkül etmiştir. Benzer şekilde, 5. döneme kadar kamu harcamalarındaki değişimin neredeyse %50'sini kendi iç dinamikleri açıklayabilmektedir. Kamu harcamalarının varyans ayrıştırma sonuçlarını gösteren Tablo 4.9. incelendiğinde, 10. döneme gelindiğinde kamu harcamalarının kendi şoklarına karşı tepkisi nispi olarak azalmakta ve söz konusu değişken üzerinde cari açıkların en önemli etken olduğu görülmektedir. Bu etki yaklaşık olarak 2. dönemde %1.25'den 10. döneme %16.49 düzeyine yükselmiştir.

Tablo 4.9. Kamu Harcamalarının Varyans Ayrıştırma Sonuçları

<i>Dönem</i>	<i>dkh</i>	<i>dba</i>	<i>dca</i>	<i>dfao</i>	<i>dişz</i>	<i>denf</i>	<i>gsyih</i>
1	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	75.15186	0.154005	1.254449	19.64296	1.704819	1.836337	0.255567
3	47.99334	9.568484	15.20783	12.19094	12.77979	2.068385	0.191237
4	49.14757	9.056469	14.43363	12.59873	12.05597	1.991908	0.715720
5	43.16199	7.861769	13.20672	12.24462	12.11635	4.093140	7.315411
6	41.35583	8.888694	14.37180	11.84858	11.45539	3.923925	8.155776
7	39.13236	10.83855	14.21055	12.21064	12.15627	3.782126	7.669515
8	38.00229	10.54280	16.35858	11.85668	11.85698	3.870077	7.512593
9	37.60137	10.47772	16.38841	11.72087	12.52351	3.862906	7.425224
10	37.45853	10.43643	16.49526	11.62111	12.63331	3.882473	7.472884

Örneğin üçüncü dönemde, *dkh* değişkenindeki değişimin %47'si kendi iç dinamikleriyle açıklanırken, %9.56'sı *dba*'daki değişimler tarafından; %15.20'si *dca* değişkenince; %12.19'u *dfao*; %12.77'si *dişz* değişkenince; %2.06'si *denf* ve %0.19'u *gsyih* değişkenince açıklanmaktadır. Bununla birlikte, bir değişken varyansındaki değişimi; kendi iç dinamikleri tarafından açıklayabiliyorsa, bu değişken en eksojen (dışsal) değişken olarak nitelendirilir (Tarı, 2010: 469). Burada ise en dışsal değişken *dkh* değişkeni olmakla beraber, kendisinden sonraki diğer değişkenlerin çok daha düşük açıklama oranına sahip olduğu Tablo 4.9.'dan izlenmektedir. Bu sonuç, Granger test sonuçlarında ulaşılan kamu harcamalarının dışsal bir değişken olduğu bulgusunu destekler niteliktedir.

4.9.2. Bütçe Açığının Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Tablo 4.10.'dan görüldüğü üzere *dba* değişkeninde herhangi bir şok olduğunda; ilk dönem %82'si kendi gecikmeleriyle açıklanmakta daha sonraki dönemlerde ise bu oran %40'a kadar düşmektedir.

Tablo 4.10. Bütçe Açığının Varyans Ayrıştırma Sonuçları

<i>Dönem</i>	<i>dkh</i>	<i>dba</i>	<i>dca</i>	<i>dfao</i>	<i>dişz</i>	<i>denf</i>	<i>gsyih</i>
1	17.38714	82.61286	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	17.19736	68.24885	0.605840	1.552549	11.61155	0.000101	0.783753
3	19.18667	62.67810	1.117557	1.345461	11.78158	0.045652	3.844985
4	18.25095	50.24877	7.085900	4.794646	14.03846	0.616201	4.965074
5	16.52314	50.17610	7.128757	4.832967	13.30193	1.395082	6.642024
6	15.28079	45.36468	10.35966	4.335228	11.92663	1.329885	11.40312
7	15.14635	44.43705	10.78691	5.564841	11.59897	1.568179	10.89769
8	15.69275	41.96576	14.32114	5.255716	10.96363	1.483276	10.31773
9	15.71969	41.52613	14.24683	5.337677	11.54826	1.457455	10.16395
10	15.57932	40.82799	15.02668	5.246559	11.70381	1.562132	10.05351

Bütçe açığında meydana gelen değişmeyi kamu harcamalarının yaklaşık %16'lık, cari işlemler açığının ise %15'lik bir payla açıkladığı Tablo 4.10.'da görülmektedir. Kısaca; *dba* değişkeninin kendinden sonra en fazla etkilendiği değişken *dkh* değişkeni olduğu dikkati çekmektedir. Bu sonuç Granger test sonuçlarında ulaşılan kamu harcamalarından bütçe açıklarına doğru olan nedensellik ilişkisini destekler niteliktedir. *dba* değişkeninin 10 dönem sonra, %5.24'ü *dfao* değişkenince, %11,7'si *dişz* değişkeni ile %1.52'i *denf* değişkeni tarafından ve son olarak %10.05'i *gsyih* değişkeni tarafından açıklanmaktadır.

Diğer taraftan faiz oranları (*dfao*) 3. dönemde %1,3'lük, 6. dönemde %4'lük ve ardından gelen dönemlerde etkisinin artarak 10. dönemde %5'lik bir payla bütçe açığında meydana gelen değişimleri açıklamaktadır. Nitekim bu sonuç Türkiye'de özellikle 1990 ve sonraki yıllarda artan bütçe açıklarının iç borçlanma ile finanse edilmesinin faiz oranlarını arttırdığı ve artan faiz oranlarının da bütçe üzerinde önemli bir yük oluşturmasıyla açıklanabilir.

4.9.3. Cari İşlemler Açığının Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Cari işlemler açığının varyans ayrıştırmasının gösterildiği Tablo 4.11.'de, *dca*'da meydana gelen bir değişimin büyük bir kısmının, kendisindeki değişimlerle açıklandığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'de cari açıkların kronik bir yapıda olduğu

yönündeki tartışmaları destekleyebilir. Bu açıklama gücü, azalan bir trend izleyerek %74,75'den %52,20'ye gerilemiştir.

Tablo 4.11. Cari İşlem Açığının Varyans Ayrıştırma Sonuçları

<i>Dönem</i>	<i>dkh</i>	<i>dba</i>	<i>dca</i>	<i>dfao</i>	<i>dişz</i>	<i>denf</i>	<i>gsyih</i>
1	0.910105	24.33666	74.75323	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	6.524089	12.11516	73.06746	1.320057	4.726261	0.465043	1.781929
3	14.32390	10.38198	63.39949	1.116437	6.866611	0.423899	3.487678
4	13.30221	9.975882	59.40320	1.056407	10.19887	0.428704	5.634717
5	12.44008	9.461739	55.29239	1.206194	14.13650	0.877996	6.585102
6	12.11125	9.177413	53.96730	1.255733	14.05004	0.973597	8.464667
7	11.47243	10.02434	51.48951	2.982935	14.38967	1.044237	8.596883
8	11.38564	9.488149	53.16508	2.835916	13.71493	1.162807	8.247477
9	11.89216	9.574927	52.29758	3.046837	14.03646	1.134456	8.017585
10	11.86477	9.464227	52.20629	3.008676	14.06037	1.304334	8.091335

Dönemin başında *dca*'daki değişmelerde etkisi ilk dönemde %24 düzeylerinde olan *dba*'ların, dönem boyunca gittikçe azalan oranlarda *dca*'yı etkilediği görülmektedir. Aynı zamanda bütçe açıklarının cari işlemler açığı üzerindeki etkisini gösteren varyans ayrıştırma sonuçları, bütçe açıklarından cari işlemlere doğru olan nedensellik ilişkisini de desteklemektedir. Cari açık (*dca*) 10. dönemde ikinci olarak en fazla *dişz*'den etkilenmekle birlikte, bu sırayı %11,86 ile *dkh* ve %9,46 ile *dba* takip etmektedir. Yani, *dişz*, *dkh* ve *dba*'da meydana gelecek sapmalar *dca*'daki sapmaların kendisinden sonraki en önemli nedenidir.

Faiz oranlarının cari işlemler açığı üzerindeki etkisi 3. dönemde %1, 10. dönemde ise %3 düzeyinde olmaktadır. Bu sonuç bütçe açıklarının iç borçlanma ile finanse edilmesinin iç borç faiz oranlarını yükseltmesi nedeniyle ekonomideki faizler genel düzeyinin yükselerek özel sektörün yatırımlarını dışlaması ve böylece net ihracatı azaltması ile açıklanabilmektedir. Burada belirleyici olan husus, yüksek faiz oranlarına bağlı olarak aşırı değerlendirilen ulusal paranın ihracatı dışlaması ve ithalatı teşvik etmesinden dolayı cari açıklar üzerinde baskı oluşturmasıdır.

Büyüme oranı (*gsyih*) cari işlemlerde meydana gelen değişimi, 2. dönemde %1,7'lik, 4. dönemde %5,6'lık ve ardından gelen dönemlerde etkisinin artırarak

%8.09'luk bir payla açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle, ulusal gelirdeki artışın ilk 4. dönemde cari işlemler açığını etkileme gücünün daha az olduğu, fakat ardından gelen dönemlerde cari işlemler açığını etkileme gücünün arttığı Tablo 4.11.'de verilen varyans ayrıştırma sonuçlarından görülmektedir.

4.9.4. Faiz Oranının Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Faiz oranının varyans ayrıştırma sonuçlarını gösteren Tablo 4.12. incelendiğinde faizlerde meydana gelen değişimi 1. dönemde %24 ile kamu harcamaları açıklamaktadır ve bu dönemde *dfao* değişkenini kendinden sonra en fazla açıklayan değişken *dkh*'dir. Faiz oranının; kendi şokları ve kamu harcamaları değişkeninin şoklarınca belirlendiği gözlenmektedir. Bu bulgu, Granger nedensellik testinden elde edilen sonuç ile örtüşmektedir ($dkh \Rightarrow dfao$). Bu durum, artan kamu harcamaları sonucunda devletin piyasadaki ödünç verilebilir fonları toplayarak borçlanmasının faiz oranlarını yükselteceği şeklinde açıklanabilmektedir. Kamu kesimi, kamu harcamalarını karşılamak amacıyla borçlanmakta, iç borçlanma, piyasalardan yüksek miktarlarda fon talep edilmesini gerektirdiğinden dolayı, faiz oranlarını etkilemektedir. Hükümetler, borçlanma yoluyla kamu harcamalarını finanse etmekte, bu durum faiz oranlarında bir yükselmeye sebebiyet vererek özel yatırımları dışlayabilmektedir (Günaydın, 2004: 163-165). Türkiye pratiğinde de faiz oranları varyans ayrıştırma sonuçları bu durumu (crowding out) destekler mahiyettedir.

Tablo 4.12. Faiz Oranının Varyans Ayrıştırma Sonuçları

<i>Dönem</i>	<i>dkh</i>	<i>dba</i>	<i>dca</i>	<i>dfao</i>	<i>dişz</i>	<i>denf</i>	<i>gsyih</i>
1	24.55823	0.272818	4.951249	70.21770	0.000000	0.000000	0.000000
2	22.03734	0.274866	5.940668	54.29228	4.054319	3.692416	9.708106
3	24.22382	7.428039	8.347216	33.95207	16.05429	2.980290	7.014272
4	22.18808	6.832052	11.14071	32.56356	14.74443	3.607813	8.923339
5	16.96598	5.262060	9.641894	27.32759	23.94158	4.057585	12.80332
6	15.41389	5.585687	15.31854	25.13770	21.79427	3.835652	12.91425
7	14.18189	7.731016	14.89296	24.07445	22.47351	3.931582	12.71458
8	13.43004	7.576257	18.35472	23.02089	21.27974	4.015904	12.32245
9	13.40465	7.705942	19.94719	21.73494	21.70265	3.909692	11.59494
10	13.79612	7.641330	19.93144	21.56723	21.50396	3.970674	11.58925

Faiz oranındaki değişimleri, 10 dönemlik periyotta %3'lük bir payla enflasyon oranının açıklandığı tabloda görmek mümkündür. Nitekim ulaşılan bu sonuç fiyatlar genel düzeyindeki artışın toplam para talebini arttırarak faiz oranını arttırması ile açıklanabilmektedir. Tablo 4.12.'ye göre bütçe açığı 6. dönemde yaklaşık %5'lik bir payla, 10. dönemde ise yaklaşık %7'lik bir payla faiz oranlarındaki değişimi açıklamaktadır. Bu sonuç devletin bütçe açığını iç borçlanma ile finanse etmesinin faiz oranını yükseltmesiyle açıklanmaktadır. Aynı zamanda bu sonuç Granger nedensellik testinde ulaşılan bütçe açıklarından faiz oranlarına doğru olan nedensellik ilişkisini de desteklemektedir. Bütçe açığını borçlanmayla finanse eden bir ekonomide faiz oranları yükselir. Yüksek faiz oranları yabancı sermaye girişini canlandırır, ulusal parayı değerlendirirken, döviz kurundaki bu yükseliş ihraç mallarının fiyatını yabancı piyasalarda pahalılaştırır ve ithal mallarının nispi fiyatını düşürmekte ve sonuçta ithalatın artmasına, ihracatın düşmesine (dış ticaret açıklarına/cari açık) yol açmaktadır. 10. dönemde faiz oranı değişkeni; %21'i kendi geçmiş şokları, %21'i işsizlik oranı, %19'u cari açık, %13'ü kamu harcamaları, %11'i *gsyih*, %7'si bütçe açığı, yaklaşık %4'ü *denf* değişkenlerinin geçmiş şokları ile açıklanmaktadır.

4.9.5. İşsizlik Oranının Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Tablo 4.13.'den görüldüğü üzere *dişz* değişkeninde herhangi bir şok olması durumunda; ilk dönem değişkenin kendi değişimiyle %38 oranında açıklanmakla birlikte bu dönemde faiz oranları işsizlik oranını %28 oranında açıklamaktadır. Bu sayısal sonuç ise; faiz oranlarının, bir ülkenin işsizlik oranının belirlenmesinde önemli rol oynadığının göstergesidir. Granger nedensellik sınaması da bu sonucu desteklemektedir.

Tablo 4.13. İşsizlik Oranının Varyans Ayırıştırma Sonuçları

<i>Dönem</i>	<i>dkh</i>	<i>dba</i>	<i>dca</i>	<i>dfao</i>	<i>dişz</i>	<i>denf</i>	<i>gsyih</i>
1	14.39923	16.34995	2.421891	28.79564	38.03329	0.000000	0.000000
2	15.39478	13.54453	13.65692	23.59597	29.14431	4.102505	0.560991
3	15.64402	12.44064	17.18431	22.91169	26.09236	4.845876	0.881100
4	13.15297	10.66201	20.23004	21.24676	27.79469	4.819702	2.093835
5	13.50277	10.27744	21.04942	20.33773	27.13300	4.842768	2.856872
6	12.70651	10.01647	20.75740	19.61592	26.46104	4.933692	5.508968
7	12.58481	9.704626	23.66302	19.10769	25.05741	4.703144	5.179306
8	12.85966	9.318558	25.09915	18.16938	25.14078	4.486030	4.926439
9	13.06570	9.271402	25.32824	18.11781	24.83063	4.462083	4.924135
10	12.83658	9.093747	25.61096	17.74292	24.91598	4.584622	5.215192

İşsizlik oranında herhangi bir şok olması durumunda dönem boyunca kamu harcamaları tarafından yaklaşık %12-15 seviyelerinde açıklanmaktadır. Bu durum, kamu harcamalarının bir ülkenin işsizlik oranının gelişiminde yadsınamaz payının olduğunu göstergesidir.

Uzun dönemde ise işsizlik oranında meydana gelecek bir değişimin yaklaşık %24'ü kendisinden, %25'i *dca*'dan, %17'si *dfao*'dan, %12'si *dkh*'dan, %9'u *dba*'dan, %4'ü *denf*'den ve yaklaşık %5'i büyüme oranından etkilenmektedir. Yani *dca* ve *dfao*'da meydana gelebilecek sapmalar *dişz*'deki sapmaların kendisinden sonraki en önemli nedenidir.

4.9.6. Enflasyon Oranının Varyans Ayırıştırma Sonuçları

Enflasyon değişkeninin Tablo 4.14.'deki varyans ayırıştırımlarından görüldüğü gibi enflasyonun öngörü hatasında meydana gelen değişimlerin en büyük açıklayıcısı ilk dönemde %32'lik payla kendisidir. Ancak 10. dönemin sonunda ise azalan bir seyir izleyerek %11 seviyelerine kadar inmiştir. Bu durum Türkiye'de halen enflasyon ataleti olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 4.14.'den görüldüğü üzere enflasyon oranındaki değişimi 1. dönemde yaklaşık %21, 3. dönemde %24 ve 10. dönemde yaklaşık olarak %19'luk payla kamu harcamaları açıklamaktadır. Bu bulgu, Granger nedensellik testi sonuçlarından ulaşılan kamu harcamalarından enflasyona doğru olan nedensellik ilişkisini destekler

niteliktedir. Kamu harcamalarının artışının toplam talebi etkileyerek enflasyonu artıracığı söylenebilecektir.

Tablo 4.14. Enflasyon Oranının Varyans Ayrıştırma Sonuçları

<i>Dönem</i>	<i>dkh</i>	<i>dba</i>	<i>dca</i>	<i>dfao</i>	<i>dişz</i>	<i>denf</i>	<i>gsyih</i>
1	21.90557	0.116545	17.60310	28.04575	0.111697	32.21733	0.000000
2	21.36759	0.320412	23.51421	17.38733	0.314908	24.68938	12.40616
3	24.83636	0.353747	33.55232	13.00347	0.254208	18.85699	9.142901
4	23.62801	2.123615	33.45416	13.55609	0.311463	18.29443	8.632233
5	19.25943	2.213544	40.89132	10.49852	6.034600	14.22156	6.881029
6	20.24431	2.020684	41.96164	9.761611	6.265551	12.96202	6.784176
7	19.51640	2.517625	41.24244	10.00678	5.816247	12.33535	8.565160
8	19.37355	2.738135	41.70352	9.978872	5.787080	11.93136	8.487488
9	19.46144	2.784786	42.18768	9.718176	5.724969	11.63273	8.490221
10	19.77600	2.771652	41.98814	9.690091	5.720695	11.60520	8.448227

Enflasyon oranındaki değişimi, 10. dönem itibariyle %41'lik payla cari işlemler açığı açıklamaktadır. Bu sonuç ise döviz kurunda meydana gelen yükselişin ithal girdilerin maliyetini yükseltmesiyle açıklanabilmektedir. Ayrıca, bütçe açığının enflasyon oranı üzerinde önemsiz düzeyde etkiye sahip olduğu tablodaki sonuçlardan görülmektedir.

Enflasyonun varyans ayrıştırması içerisinde ilk dönemler oldukça yüksek bir paya sahip olan faiz oranı değişkeni ise ilerleyen dönemlerde etkisini azaltmakta ve bu pay 10. dönem itibariyle %9 seviyelerine inmektedir. Zaten Granger nedensellik testinden çıkan faiz oranlarından enflasyona doğru bir nedenselliğin olmadığı sonucu bu bulguyu desteklemektedir. Keza, iktisat kuramında, enflasyondan faiz oranına doğru bir nedensellik olduğu ileri sürülmektedir.

Büyüme oranının (*gsyih*) enflasyon oranını açıklamada 2. dönemde %12'lik, diğer dönemlerde yaklaşık %8'lik bir paya sahip olduğu Tablo 4.14.'de görülmekte ve büyüme oranından enflasyona olan Granger nedensellik testinde ulaşılan sonuçları desteklemektedir. Keza, artan ulusal gelirin (büyümenin) toplam talebi uyarması yoluyla fiyatları (enflasyonu) artırması beklenir.

4.9.7. Büyüme Oranının Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Büyüme oranı (*gsyih*) varyans ayrıştırması sonuçları, ilk dönemde *dca*'nın *gsyih*'daki değişimler üzerinde %41'lik bir açıklayıcılığa sahip olduğunu ve *gsyih*'daki bir değişimin %23'nün kendi iç dinamikleriyle açıklandığını göstermektedir. Bununla birlikte, özellikle ikinci dönemde *dca*'nın *gsyih* tahmin hata varyansını açıklama gücü artmış ve dönem sonu itibariyle bu oran %41'e ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin çoğu, üretimlerinde ithal girdiyi yüksek oranda kullandıklarından başka bir deyişle ithalata dayalı büyüdüklerinden cari işlemler dengesinde ciddi bozulmalar ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Söz konusu bu durum Türkiye ekonomisi için de geçerlidir. Yüksek büyüme oranlarının cari açık rakamının çok fazla olduğu dönemlerde, düşük büyüme oranlarının ise genellikle cari fazla verildiği kriz dönemlerinde ortaya çıkması bunun açık bir göstergesidir. Türkiye'deki ithal girdiye dayalı bu üretim yapısının kısa vadede değiştirilmesi oldukça güçtür. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin önümüzdeki dönemlerde son yıllarda olduğu gibi yüksek oranlı büyüme rakamları elde etmesi yine yüksek oranlı cari açık vermesi ön koşuluna bağlı olacaktır (Telatar ve Terzi, 2009: 119-134).

Tablo 4.15. Büyüme Oranının Varyans Ayrıştırma Sonuçları

<i>Dönem</i>	<i>dkh</i>	<i>dba</i>	<i>dca</i>	<i>dfao</i>	<i>dişz</i>	<i>denf</i>	<i>gsyih</i>
1	0.180424	22.97114	41.42445	0.321564	3.090976	8.166608	23.84484
2	1.663193	23.95693	47.51976	0.232974	2.868550	6.950344	16.80824
3	2.055992	24.54190	43.88342	1.991353	2.795912	6.461147	18.27027
4	1.977180	23.00168	40.71691	1.867583	9.650887	5.959662	16.82609
5	2.058954	24.37369	39.63833	2.137889	9.396729	5.833204	16.56121
6	2.161179	23.09910	39.65565	2.360613	8.939290	5.547299	18.23687
7	2.434848	22.89266	39.98184	3.327053	8.624031	5.304368	17.43520
8	3.418214	21.74654	41.58530	3.183742	8.402730	5.049791	16.61368
9	3.743234	21.65068	41.33949	3.214361	8.453725	5.042539	16.55597
10	3.772654	21.47641	41.24288	3.200251	8.627809	5.130427	16.54957

Büyüme oranında meydana gelen değişimleri bütçe açığının 1. dönemde %22, 10. dönemde ise %21 düzeyinde açıkladığı Tablo 4.15.'de gösterilmektedir. Elde edilen bu sonuç, *dba*'dan *gsyih*'ya doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu yönündeki sonucu

desteklemektedir. Büyüme oranındaki değişimi açıklamada enflasyon oranı 1. dönemde %8 düzeyinde açıklamaktadır. Ardından gelen dönemlerde enflasyon oranının büyüme oranındaki değişimi açıklama payı azalmakta ve 10. dönemde enflasyon oranı büyüme oranındaki değişimi yaklaşık olarak %5'lik pay ile açıklamaktadır. Bu durum, Türkiye'de incelenen dönemde fiyatlar genel düzeyindeki artışın yurtiçi ihraç mallarının fiyatlarını yükseltmesi, ithal mallarını ise nispeten ucuzlatmasına bağlı olarak net ihracatı azaltması nedeniyle ulusal geliri azaltıcı etkide bulunması ile açıklanabilmektedir. Kamu harcamaları, faiz oranları ve işsizlik ise büyüme oranındaki değişimi 10. dönemde sırasıyla %3'lük, %3'lük ve %8'lik bir payla açıklamaktadır.

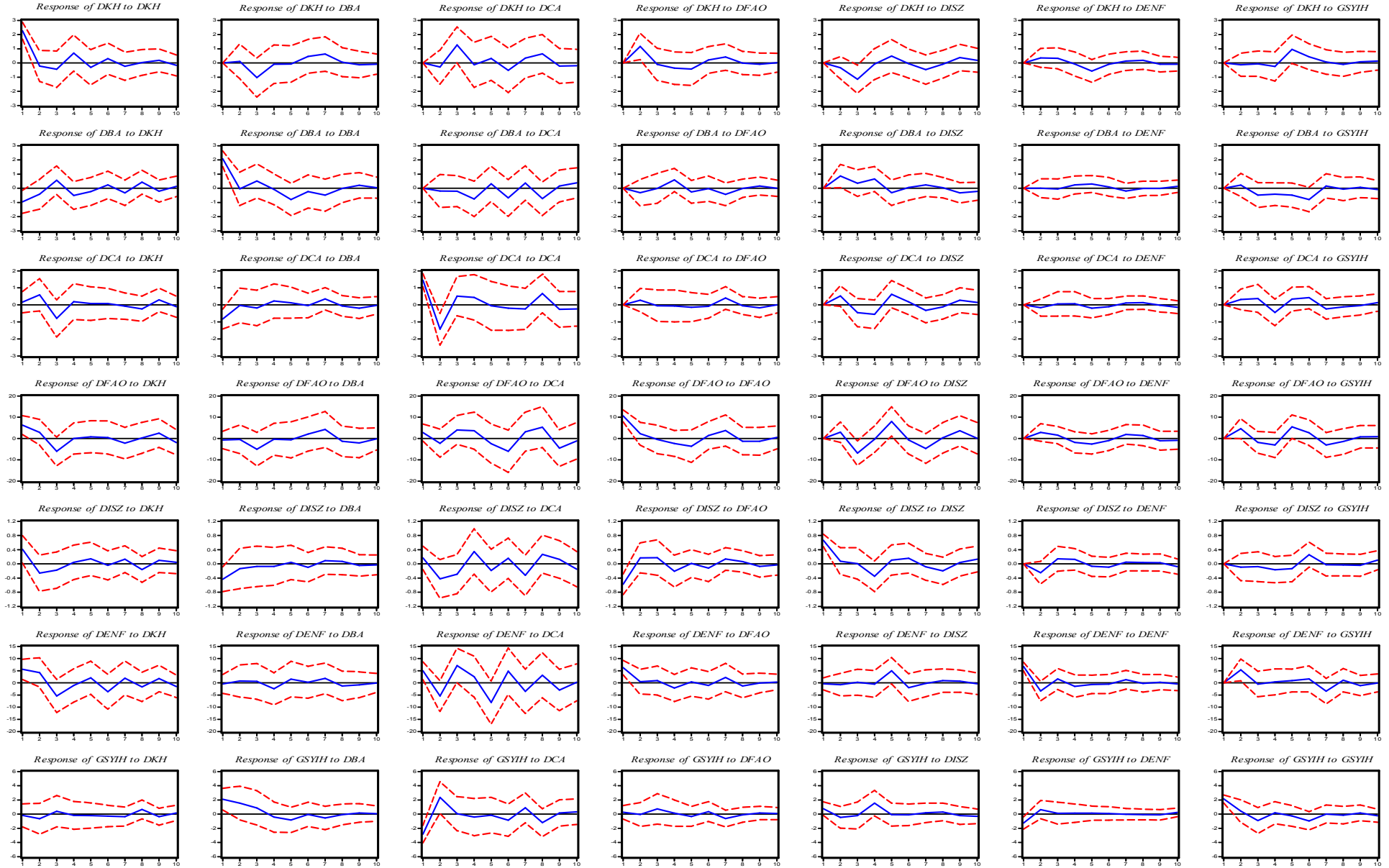
4.10. ETKİ -TEPKİ (IMPULSE-RESPONSE) ANALİZİ SONUÇLARI

Etki-Tepki analizi, değişkenlerin herhangi birinde bir standart sapma şok olduğunda, diğer değişkenlerin buna tepkisini göstermektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin nedensellik ilişkilerini belirleyebilmek ve elde edilen bulgular ile nedensellik testinden elde edilen sonuçların tutarlılığını görebilmek için etki-tepki fonksiyonları ile analiz yapılmıştır. Etki-tepki fonksiyonları hem sayısal hem de grafiksel olarak elde edilebilir. Fakat bu analizde sayısal büyüklüklerin önemi yoktur. Önemli olan; şokun etkisinin ne zaman maksimum olduğu, etkinin seyrinin nasıl olduğu ve en düşük etkinin ne zaman olduğudur. Özetle, "Etki-Tepki Analizi" değişkenlerden birine uygulanacak bir birimlik şokun hem kendisinde hem de diğer değişken(ler)de yaratacağı etkinin ortaya çıkarılması amacıyla uygulanan yöntemdir. Bu işlem vasıtasıyla şokların hangi değişkende ortaya çıktığını ve bu şoklara değişkenlerin ne tepki vereceği incelenmektedir. Şokların nasıl oluşacağını tespit etmek için ilk önce değişkenlerin 10 dönem içindeki hareketlerini (salınımlarını) incelemekte fayda görülmektedir. Serilerde meydana gelen şoklarda 1 birimlik değişim karşısında diğer serilerin verdiği tepkiler Şekil 4.3.'deki grafikler yardımıyla ortaya çıkarılmıştır (Brooks, 2008; Tari, 2010: 465). Modelde yer alan değişkenlere ilişkin etki-tepki fonksiyonları hesaplanırken, bu fonksiyon için gerekli olan güven aralıkları ± 2 standart hata için Monte Carlo simülasyonları yardımıyla türetilmiştir. Bu grafiklerdeki kesikli çizgiler ± 2 standart hata için güven aralıklarını, düz çizgiler ise modelin hata terimlerinde meydana gelen 1 standart hatalık şoka karşı bağımlı değişkenin zaman içerisinde gösterdiği tepkiyi göstermektedir. Değişkenler arasında dinamik nedensellik

ilişkilerini belirleyebilmek ve Granger nedensellik testi sonucunda elde edilen sonuçların tutarlılığını test edebilmek için (Yamak ve Korkmaz, 2005: 23-26) etki-tepki fonksiyonlarının tahmini yoluna gidilmiştir.

Buna göre; uygulamada kullanılan 7 değişkenin etki-tepki analizi sonuçları Şekil 4.3.'e aktarılmış ve değerlendirilmiştir.

Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

Şekil 4.3. Değişkenler Arasındaki Etki Tepki Fonksiyonuna Ait Grafikler

Grafikler incelendiğinde, değişkenler arasındaki etki-tepki ilişkisi aşağıdaki gibi yorumlanmaktadır;

Birinci sütunda, kamu harcamaları (*dkh*) değişkenine verilen bir standart sapmalık şok karşısında diğer değişkenlerin bu şoka verdikleri cevaplar gözlenmektedir. Kamu harcamalarında meydana gelen 1 standart sapmalık şoka karşılık yine kamu harcamaları 3. döneme kadar hızlı bir biçimde azalmakta, daha sonra 4. döneme kadar biraz artmakta ve daha sonra dengeye gelmektedir.

Kamu harcamalarında meydana gelen 1 standart sapmalık şoka karşılık bütçe açığı 3. döneme kadar hızlı bir biçimde artmaktadır. Ancak ardından gelen dönemde kamu harcamalarındaki artışa bütçe açığının gösterdiği tepkinin dalgalı bir seyir izlediği görülmekte ve ilk dört dönemden sonra tepkinin yönü pozitif ve negatif olarak değişmektedir. İki değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur. Türkiye ekonomisinde bütçe açıkları yıllar boyu süregelen ekonomik sorun haline gelmiş, kamu harcamaları bütçe açıkları üzerinde belirleyici olmuştur. Burada kamu harcamalarında meydana gelen “bir” standart hatalık şokun bütçe açığı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olması, nedensellik analizinden elde edilen ilişkiyi de destekler niteliktedir.

Kamu harcamalarında meydana gelen bir standart hatalık şokun cari açık üzerindeki etkisi ikinci döneme kadar pozitif iken ikinci dönemden itibaren negatif yönde gerçekleşmekte ancak üçüncü dönemden sonra yine pozitif yönüne dönerek zaman içerisinde de giderek azalmaya başlamaktadır. *dkh*'de bir standart hatalık şok karşısında *dfao* iki dönem pozitif tepki vermektedir ve istatistiki olarak anlamlıdır. Tepki 3. döneme kadar hızlı bir biçimde azalmakta daha sonra 4. döneme kadar artış yönünde bir seyir izlemektedir. Tepki 4. dönemden 8. döneme kadar kaybolmaktadır. Ancak daha sonra dalgalı bir seyir izlemektedir. *dkh*'daki bir standart hatalık şoklar karşısında *dfao*'nun tepkilerinin olması ise nedensellik ilişkisini desteklemektedir.

Kamu harcamalarındaki bir birimlik şok, işsizlik oranını 2. döneme kadar azaltmaktadır. Bu tepkilerin negatif ve en yüksek seviyesi 2. dönemde olmuştur. Kamu harcamalarının işsizlik üzerinde azaltıcı etki yapması çalışmadan beklenebilecek bir durumdur. Ardından 2. dönemden 5. döneme doğru artış eğilimi göstermiştir. 5. dönemden 10. döneme kadar olan süre boyunca *dişz* değişkeni ortalama dönme

eğilimi göstermiştir. *dkh*'de bir standart hatalık şok karşısında *denf*'in tepkisi, ilk iki dönem pozitif, daha sonra bu tepkinin dalgalı bir seyir izlediği görülmekte ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum nedensellik ilişkisi ile tutarlılık göstermektedir. Analiz sonuçları da değerlendirildiğinde, kronik hale gelmiş enflasyonla tam anlamıyla mücadele edebilmek için yüksek düzeyde seyreden kamu harcamalarını disipline alacak bir harcama reformunun uygulanması olumlu sonuçlar meydana getirebilir.

Kamu harcamalarındaki bir birimlik değişmeye *gsyih*'in ilk tepkisi negatif yönde olurken uzun dönemde tepkinin seyri belirsizleşmektedir. *dkh*'daki bir standart hatalık şoklar karşısında *gsyih*'in tepkilerinin zayıf olması grafikten görülebilmektedir. Bu sonuç, Granger nedensellik testinden elde edilen netice ($dkh \Rightarrow gsyih$) ile örtüşmektedir.

Soldan ikinci sütun, sistemdeki bütçe açığındaki bir değişikliğin diğer değişkenler üzerinde oluşturduğu tepkilerin grafiklerinden oluşmaktadır.

Bütçe açıklarında meydana gelen 1 standart sapmalık şoka karşılık yine bütçe açıkları 2. döneme kadar hızlı bir biçimde azalmakta, daha sonra 3. döneme kadar biraz artmakta ve daha sonra dalgalı bir salınım sergilemektedir. Ayrıca, *dba*'daki şoka *dkh*'ın verdiği tepkinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir.

Bütçe açıklarında meydana gelen 1 standart sapmalık şoka karşılık cari açık 2. döneme kadar hızlı bir biçimde artmaktadır. 2. dönemin sonunda eski dengesine kavuşmaktadır. 3. dönemden 8. döneme kadar ufak salınımlar olmakla birlikte pozitif yönde tepki vermiştir. Genel olarak bu sonuç değerlendirildiğinde Türkiye ekonomisinde bütçe açığı arttıkça cari açıklarda artma yönünde tepki vermektedir yorumu yapılabilir. Yani elde edilen bu sonuç, bütçe açıkları ve cari açıklar arasında çok kuvvetli bir ilişki olduğunu iddia eden Keynesyen “*ikiz açık hipotezi*”ni desteklemektedir. Ayrıca, Mundell-Fleming Modeli’nde olduğu gibi yüksek sermaye akışkanlığının olduğu Keynesyen Açık Ekonomilerde, cari işlem açıklarının temel nedeninin yüksek bütçe açıkları olduğu ifade edilmektedir. Çünkü, gerek kamu harcamalarının artması gerekse vergi kesintisi nedeniyle, bütçe açıklarının fazlalaşması toplam talebin ve ulusal faiz oranının yükselmesine neden olur. Yüksek faiz oranları ise, yurt dışından ülkeye sermaye girişine yol açtığı için ulusal paranın değer kazanmasına yol açar. Ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer kazanması sonucunda, yabancı mallar daha ucuz hale geleceğinden ithalat artar, ihracat azalır. Bu da cari işlem

açıklarını artırıcı etki yapar (Anoruo ve Ramchander, 1998: 489). Bu durumun ise; özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde daha fazla olduğu savunulmaktadır. Özellikle de kamu harcamalarının niteliği ithalat içerikli olduğunda cari açıklar üzerinde daha fazla olumsuz etki yapmaktadır. Ayrıca, ithalattan doğan borç ve faizler nedeniyle, ortaya çıkan kamu açıkları bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Etki-tepki analiz sonuçları, Granger nedensellik testi sonuçlarıyla örtüşmektedir ($dba \Rightarrow dca$).

Bütçe açıkları değişkenindeki bir standart sapma şoka; faiz oranı değişkeni ise; 3. dönem hariç genellikle anlamlı ve pozitif yönde tepki vermektedir. Yani iktisadi anlamda, Türkiye’de bütçe açığının yükselmesi faiz oranlarını artırmaktadır. Bu durum ise nedensellik analizindeki bulgular ile paralellik taşımaktadır. Bütçe açıklarında meydana gelen “bir” standart hatalık şokun işsizlik üzerindeki etkisine bakıldığında, tepki ilk dönemden sonra beşinci dönemin sonuna kadar etki pozitif yönlüdür. Beşinci dönemden sonra zayıflamaya başlamakta ve sekizinci dönemden sonra belirsizleşmektedir. Bütçe açıklarında oluşan bir şoka enflasyon oranı dönem boyunca zayıf ve istatistiksel olarak da anlamsız bir tepki sergilemektedir.

Ele alınan dönem içerisinde ilk beş dönem bütçe açıklarında meydana gelen “bir” birimlik şok büyüme üzerinde negatif yönde etki gösterirken bu tepki, bütçe açıklarıyla büyüme arasında yapılan nedensellik analizi sonucunda tek yönlü bir ilişki sonucunu desteklemektedir. Bununla birlikte, kamu harcamalarının artması da bütçe açıkları vasıtasıyla dolaylı olarak büyüme oranı üzerinde bir etki ortaya çıkarabilmektedir.

Soldan üçüncü sütun, sistemdeki cari açıktaki bir değişikliğe diğer değişkenlerin verdiği tepkilerin grafiklerinden oluşmaktadır.

Cari açıktaki meydana gelen bir standart hatalık şok karşısında, kamu harcamasının tepkisi 3. dönemde pozitif yönlü ve maksimum seviyede olup 4. döneme doğru sert düşüş göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde bu tepki dalgalanmalar göstermektedir. *dca*’da meydana gelen bir standart hatalık şok karşısında *dba*’nın tepkisinde 4. döneme kadar sürekli azalış görülmektedir. 4. dönemden itibaren ise sürekli inişli-çıkışlı bir durum gözlenmektedir. Grafikten görüldüğü üzere faiz oranı cari açıktaki şoka ilk dönem negatif tepki vermiş daha sonra ise bu tepkinin pozitif olduğu görülmektedir. Faiz oranı değişkeni 6. dönemde ve negatif şekilde en şiddetli tepkisini

vermiştir. *dca* değişkenindeki bir birimlik şoka *dişz* ve *denf* değişkenleri ilk dönem boyunca negatif yönlü bir tepki vermişlerdir. Değişkenlerin verdikleri tepkiler dönem boyunca inişli-çıkışlı, paralel bir yapı sergilemektedirler ve istatistiki olarak anlamlıdır. İlk iki dönemin sonuna kadar *gsyih*'in *dca*'da meydana gelen bir standart sapmalık şoka tepkisi pozitif, ikinci dönemden üçüncü döneme kadar negatif, daha sonra da sıfıra yakın olmaktadır. Ancak bu tepki istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Şekil 4.3. 'de soldan dördüncü sütun, sistemdeki faiz oranlarındaki bir değişikliğe diğer değişkenlerin verdiği tepkilerin grafiklerinden oluşmaktadır.

Faiz oranlarında meydana gelen bir şokun kamu harcamaları üzerinde 2 dönem boyunca pozitif ve artan daha sonrada pozitif azalan bir etkisinin olduğu görülmektedir. 8. dönem itibariyle etki belirsizdir.

Faiz oranlarında meydana gelen “bir” standart hatalık şokun cari açık üzerindeki etkisine bakıldığında cari açığın göstermiş olduğu tepki genel olarak zayıf ve belirsizdir. Keza yapılan VAR analizi ve Granger nedensellik testleri sonucunda faiz oranı ile cari açık arasında bir ilişki olmadığına yönelik bulgular elde edilmiştir. Cari işlemler bilançosu alt hesaplarında faiz ile doğrudan bağlantısı olan tek hesap yatırım gelir-gider hesabıdır. Diğer üç hesap (mal dış ticareti, hizmet ticareti ve tek yanlı transferler) nedeniyle iktisadi açıdan faiz oranları ile oluşan CİB açıkları arasında doğrudan ilişki kurulamamaktadır. Bununla birlikte, bir ekonomide dış dünyaya göre daha yüksek reel faiz olduğunda, CİB açıklarının finansmanında faize duyarlı portföy yatırımlarının artması nedeniyle, finans hesabının kısa vadeli sermaye alt hesabı ile faiz oranları arasında doğrudan ilişki kurulması mümkündür. Türkiye’de cari açığın özellikle 2000 yılından sonra yapısal kısmının yaklaşık %5 olduğu ve dolayısıyla bu %5’lik kısmın faiz gibi değişkenlerden etkilenmediği ifade edilebilir.

Faiz oranlarında meydana gelen 1 standart sapmalık şoka karşılık işsizlik 2. döneme kadar hızlı bir biçimde artmaktadır. Grafikten görüldüğü üzere etki ikinci dönemden sonra inişli-çıkışlı bir seyir izlemektedir. Burada faiz oranlarında meydana gelen “bir” standart hatalık şokun işsizlik üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olması, nedensellik analizinden elde edilen ilişkiyi de destekler niteliktedir. Türkiye ekonomisi özelinde faiz oranlarının yükselişi yatırımları azaltacağı ve maliyetleri yükselteceği için işsizlik oranının bunun paralelinde artacağı beklenebilecek bir durumdur.

Faiz oranı değişkeninde bir standart sapmalık şok olduğunda enflasyon değişkeni 2 dönem pozitif azalan tepki vermiştir ancak oluşan tepki üçüncü dönemden sonra ise dönem boyunca dalgalı ve etkisi giderek zayıflayan bir seyir izlemektedir. Faiz oranlarında meydana gelen “bir” standart hatalık şoka büyüme oranının göstermiş olduğu tepki genel olarak zayıf ve belirsizdir.

Şekil 4.3.’de soldan beşinci sütun, sistemdeki işsizlik oranındaki bir değişikliğe diğer değişkenlerin verdiği tepkilerin grafiklerinden oluşmaktadır.

Kamu harcamalarının işsizlik oranına verdiği tepkiye bakıldığında, 5 ve 9. dönemler hariç negatif yönlü olmuştur. Ele alınan dönem içerisinde ilk dört dönem işsizlik oranında meydana gelen “bir” birimlik şok bütçe açığı üzerinde pozitif yönde etki gösterirken, dördüncü dönemin sonundan beşinci dönemin sonuna kadar negatif seyir sergilemektedir. Beşinci dönemden sonra ise inişli-çıkışlı bir yönseme mevcuttur. Türkiye’de işsizlik oranını düşürmek için yapılan genişletici iktisadi politikalar kamu harcamalarını artırmakta bu durumda paralelinde bütçe açığının artmasına sebebiyet verebilmektedir. Granger nedensellik testinden işsizlik oranından bütçe açığına doğru olan nedensellik ilişkisi buradaki durumu destekler niteliktedir.

İşsizlik oranında meydana gelen bir standart hatalık şok karşısında cari açığın verdiği tepki dalgalı bir seyir izlemektedir. İlk iki dönemde işsizlik oranındaki değişim karşısında cari açığın tepkisi pozitif yönde, üçüncü ve dördüncü dönemlerde ise cari açığın önemli ölçüde tepki vermediği görülmektedir. Ancak daha sonraki dönemlerde cari açığın tepkisi tekrar dalgalanma göstermektedir.

Şekil 4.3.’de görüldüğü üzere *dişz*’e verilen bir birim standart sapmalık şoka, faiz oranları (*dfao*) ilk dönem itibari ile artış yönlü bir tepki vermiş, ikinci dönemde başlayan düşüş üçüncü dönem sonuna kadar sürmüştür. Tepki daha sonraki dönemler dalgalı bir salınım sergilemektedir. Enflasyon oranının işsizlikten kaynaklanan şoklara tepkisi dört, beş ve altıncı dönemlerde pozitif iken, diğer dönemlerde etkinin olmadığı ve istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Aynı şekilde büyüme oranının da işsizlik oranına sergilediği tepkilerin çok zayıf ve istatistiksel olarak anlamsız olduğu izlenmektedir.

Şekil 4.3.’de soldan altıncı sütun, sistemdeki enflasyon oranındaki bir değişikliğe diğer değişkenlerin verdiği tepkilerin grafiklerinden oluşmaktadır.

Enflasyon oranındaki bir şok, kamu harcamaları üzerinde beşinci dönem hariç önemli bir etkiye sahip değildir. Granger nedensellik testinde enflasyondan kamu harcamalarına doğru bir nedenselliğe rastlanmaması bu sonucu desteklemektedir.

Enflasyon oranında meydana gelen bir şok karşısında bütçe açığı 3. dönemden 6. döneme kadar hafifçe artış yönünde bir tepki vermekte ve diğer dönemler şok etkisini yitirmektedir. Aynı şekilde enflasyon oranındaki bir şokun cari açık üzerinde önemli bir etkisi olmadığı görülmektedir.

Grafikten görüldüğü üzere enflasyonda meydana gelen bir standart hatalık şokun faiz oranları üzerindeki etkisi başlangıçta pozitif iken üçüncü dönemden sonra inişli-çıkışlı bir seyir izlemektedir. Etki yaklaşık olarak üçüncü dönemden altıncı döneme kadar negatif bir seyir izlemektedir. Sekizinci dönemden sonra ise etki zayıflamaktadır. Burada enflasyon oranında meydana gelen “bir” standart hatalık şokun faiz oranı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olması, VAR analizinden elde edilen ilişkiyi de destekler niteliktedir.

Enflasyon oranı serisindeki bir birimlik standart bir şok karşısında işsizlik oranı serisinin göstereceği dinamik tepki yaklaşık üçüncü döneme kadar negatif olurken, daha sonra bu tepki inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Sonuç olarak etki-tepki fonksiyonları nedensellik testlerini doğrulamaktadır. Ancak 7. dönemden itibaren tepki önemini koruyamadığı görülmektedir.

Büyüme oranının enflasyon oranında meydana gelen bir standart hatalık şoka verdiği tepkiye bakıldığında, enflasyon oranıyla birlikte büyümenin yükseldiği ancak üçüncü dönemden sonra bu etkinin istatistiksel olarak anlamsız hale geldiği ve sifra çok yakın bir seviyede olduğu görülmektedir.

Şekil 4.3.’de yedinci ve son sütun, sistemdeki büyüme oranındaki (gsyih) bir değişikliğe diğer değişkenlerin verdiği tepkilerin grafiklerinden oluşmaktadır.

Kamu harcamalarının büyüme oranına tepkisi incelendiğinde tepkinin küçük dalgalanmalar gösterdiği ve uzun dönemde tepkinin seyrinin belirsiz çıktığı görülmektedir. Büyüme oranında meydana gelen bir standart hatalık şok karşısında bütçe açığının tepkisi yedinci döneme kadar küçük dalgalanmalar göstermektedir. İkinci dönem ile yedinci dönem arasında ise bütçe açığının büyüme oranına verdiği tepki negatif yönde daha sonraki dönemlerde tepki belirsizleşmektedir.

Cari işlemler açığının büyüme oranındaki beklenmeyen bir değişim karşısında verdiği tepki, ilk üç dönemde pozitif yönde, üçüncü ve yedinci dönem arasında salınımlar göstermekle birlikte, daha sonraki dönemlerde ise cari işlemler açığı önemli ölçüde bir tepki göstermemektedir. Faiz oranları büyüme oranına; ilk iki dönem pozitif yönde, üçüncü dönemden yaklaşık beşinci döneme kadar negatif yönde, beşinci dönemden yaklaşık yedinci döneme kadar ise pozitif yönde tepki göstermektedir. Sonuçlar Granger nedensellik testleri sonucuna benzer bir biçimdedir. Ancak uzun dönemde faiz oranının büyüme oranına verdiği tepkinin şiddeti azalmaktadır.

Büyüme oranında meydana gelen değişimler karşısında işsizlik oranı beşinci döneme kadar negatif yönde, beşinci dönem ile yedinci dönem arasında pozitif yönde bir tepki vermektedir. Daha sonra bu tepki kamu harcamalarının tepkisine benzer şekilde yedinci dönemin sonunda sönmüştür. Büyüme oranında “bir” standart hatalık şok enflasyon üzerinde ikinci döneme kadar zayıf da olsa pozitif bir etki sergilemekle birlikte ikinci dönemden sonra etkisi zayıflamaktadır. Üçüncü dönemden altıncı döneme kadar pozitif ama zayıf bir etki var olmakla birlikte sekizinci dönemden sonra belirsizlik mevcuttur.

Sonuç olarak, kamu harcamalarının iktisadi etkilerine yönelik elde edilen bulgular, Kormendi ve Meguire (1985), Barro (1986), Sing ve Sahni (1984), Courakis (1993), Abizadeh ve Yousefi (1998), Ghali (1997), Yuan ve Li (2000), Perotti (2004), Huang (2006), Afzal ve Abbas (2010), Durewall ve Henrekson (2011) ve Ramey (2012); Türkiye pratiğinde ise, Demirbaş (1999), Halıcıoğlu (2003), Çavuşoğlu (2005), Bağdigen ve Çetintaş (2003), Bakırtaş (2003), Aslan ve Kula (2010), Arısoy ve Kaplan (2011) ve Yıldırım’ın (2012) ulaştıkları sonuçlar ile paralellik göstermektedir. Buna karşılık elde edilen sonuçlar, Taşseven (2000), Çetinkaya ve Şahin (2009), Thornton (1999), Iyare ve Lorde (2004) ve Samudram vd. (2009) tarafından elde edilen bulgular ile çelişmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Kamu harcamaları toplumsal ihtiyaçları karşılamak için kurulmuş siyasal bir teşkilat olan devletin var olmasıyla toplumsal gündemin merkezine oturmuş, tarihi süreç içerisinde zaman zaman konjonktürel ve diğer bir takım nedenlerle boyut ve miktarında mühim kırılmalar yaşansa da hala önem ve ehemmiyetinden bir şey kaybetmemiştir. Bugün hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından kamu kesiminin büyüklüğünü ifade etmede modern bir ölçüt olarak kullanılan Kamu Harcamaları/Gayri Safi Milli Hasıla Oranı devasa boyutlara ulaşmış, dolayısıyla bu büyüklük bilimsel camiada olduğu kadar, siyasi ve sosyal zeminde de hararetli tartışmaların oluşumuna yol açmıştır.

20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Dünya üzerinde daha fazla kamu harcaması yapılmasını gerektiren koşulların oluşması ve mali araçların daha etkin kullanımını savunan fikri ortamın egemen olması kamu kesiminin boyutunu dramatik biçimde artırmıştır. Şöyle ki kamu harcamaları büyük bunalım dönemi ve sonrasında artmaya başlamış, 1930'lu yılların sonunda devletin minimal olma olgusu büyük ölçüde önemini kaybetmiştir. Keynesyen akımın 1950'lerde bilimsel ve siyasi çevrelerde iyice benimsenmesi kamu kesiminin daha fazla büyümesine sebep olmuştur. 1970'li yıllarda Keynesyen yaklaşım kısmen sekteye uğrasa da kamu kesiminin boyutunda artışlar devam etmiştir. 1970'lerin ikinci yarısından sonra ve hali hazırda günümüzde dünyada piyasa ekonomisi eksenli politikaların tatbik edilme arzusu çok yüksek bir şekilde dillendirilse de bugün piyasa ekonomisini benimsemiş gelişmiş ülkelerin çoğunda kamu kesiminin boyutları %50'lik düzeylerde seyretmeye devam etmektedir.

Kamu harcamalarının Dünya genelinde artması bazı temel nedenlere dayandırılmıştır. Bunlar; iktisadi büyümeye bağlı olarak kişisel harcanabilir gelir arttıkça sağlık hizmeti talebinin artması, yaşlı nüfusun artmasından mütevellit sosyal ödeneklerde artış, sosyal sınıflar arasındaki gelir dağılımı adaletsizliğini azaltmayı hedefleyen harcamaların artışı, sübvansiyon ve transfer harcamalarındaki artışlar, tüketicinin, çevrenin korunmasına yönelik harcamaların artışı bütün bunlara ilave olarak devletin kendini ekonomik istikrar, büyüme, gelişme, kalkınma, istihdam, işsizlik gibi sorunların çözümünde mesul bir aktör konumunda görmesi gibi v.b birçok faktör sayılabilir. Ayrıca kamu harcamalarının artışında, kamu mal ve hizmetlerine olan

talebin artışı, kamusal ve yarı kamusal mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimler, ekonomik süreç içerisinde kamusal mal ve hizmetlerin arz edilmesinde politik, bürokratik baskı gruplarının davranışları da önemli rol oynamıştır.

1980-2000 yılları arası Türkiye’de kamu harcamalarını etkileyen faktörler arasında; yüksek enflasyon ve faiz oranları, personel rejimi ve sayısındaki artışlar, KİT’lerin finansmanı ve açıkları, tarımsal destekleme alımları, sosyal güvenlik kurumlarının açıkları, konsolide bütçeden yerel yönetimlere ayrılan paylar, savunma ve güvenlik giderlerinde artış, özelleştirme faaliyetleri, tahkim kanunlarının getirdiği yük, bütçe dışı fon, döner sermaye, vakıf ve dernek uygulamaları, hazine tarafından verilen garantiler, özel tertip devlet tahvilleri ve seçim ekonomisinin etkileri yer almaktadır. Konsolide bütçe harcamaları, çok genel olarak irdelendiğinde, cari harcamaların seviyesini koruduğu, ancak yatırım harcamalarında 1980’li yıllardaki seviyenin 2000’li yıllarda neredeyse yarı yarıya azaldığı gözlenmektedir. Öte yandan faiz giderlerinde bu dönemde (1990’lı yıllar, 2000 ve 2001) bir patlama yaşanmış, transfer harcamalarının GSMH içindeki payı neredeyse üç kat artmıştır. Bu dönemde dikkat çeken bir önemli husus, devleti devlet yapan devletin fonksiyonelliğini artıran harcamalardaki aşınmadır. Kamu cari ve yatırım harcamalarında istenen gelişme sağlanamamış, toplumsal refahı ve kalkınmayı etkileyen yatırım harcamaları dramatik bir biçimde düşmüştür.

1980’li yıllarda Türkiye’de uygulamaya konulan iktisat politikalarının özünde kamu kesimi faaliyetlerinin mümkün mertebe azaltılarak piyasa ekonomisine işlerlik kazandıran kurum ve kuralların yerleştirilip geliştirilme çabaları yatar. Bu süreçte Türkiye ekonomisi köklü yapısal değişikliklere tabi tutulmuştur. Dış ticaret ve ödemeler dengesi rejimi liberalize edilmiş, ihracata türlü teşvik ve sübvansiyonlar sağlanmış, ithalat rejiminin liberalizasyonuna gidilmiş, kur politikalarında esnekliğe geçilmiştir. Sermaye Piyasaları Kanunu çıkarılarak Sermaye Piyasası Kurulu kurulmuş, faiz oranları liberalize edilmiş, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası açılmış, Merkez Bankası bünyesinde Bankalararası Para Piyasası ve Döviz, Efektif Piyasaları Kurulmuş ve yeni bir Bankacılık Kanunu çıkarılmıştır. Bunun yanında vergi reformuna gidilerek Katma Değer Vergisi uygulamasına başlanmış, KİT’lerin daha etkin kılınması için çeşitli tedbirler getirilmiş ve 1989 yılında sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir.

Bu dönemde (1980'li yıllar) uygulanan iktisat politikaları iç ve dış gelişmelerden etkilenmiş, aksine kamunun ekonomiye müdahale boyutu azalmamış özelleştirme ve kamuya ait olan kurumların yeniden yapılandırılmasında istenilen hedeflere ulaşamamıştır. Türkiye ekonomisindeki yapısal sorunların giderilmesine yönelik önlemler tam olarak alınmadan liberal politikaların uygulanması sonucu kırılganlıklar artmış ekonomi sürekli olarak krizlerle karşılaşır hale gelmiştir.

Türkiye ekonomisinde 1990'lı yılların başlarında kamu açıkları ve faiz yükü aşırı derecede artmış, yüksek reel faizler, sermayenin kısa vadeli spekülative araçlara yönelmesine neden olmuş ve bu durum ekonominin kırılganlığını daha da artırmıştır. Nitekim bu dönemde Türkiye ekonomisi 1994, 2000 ve 2001 krizlerini tecrübe etmek zorunda kalmıştır. Bilhassa 2001 krizinde kamu harcamaları/GSMH oranı neredeyse %50 oranının birkaç puan altında gerçekleşmiştir. Transfer harcamalarının GSYİH'ya oranı uzun yıllar (1980-1992) %10'un altında olmasına rağmen, 1992 yılından itibaren hızlı bir artış sergilemiştir. 2001 ekonomik krizinde bu oran yaklaşık %32 oranında gerçekleşerek tüm dönemlerin en yüksek düzeyine ulaşmıştır. 1990'lardan itibaren iç ve dış borç faiz ödemelerinin aşırı yükselmesi borçlanmanın maliyetini ekonominin taşıyamayacağı boyutlara götürmüştür. Krizden sonra uygulanan istikrar programları neticesinde bu oran nispi olarak azaltılabildiği görülmüştür.

Bu dönemde (1990'lı yıllar) yüksek düzeyde seyreden enflasyon, bir taraftan gelir dağılımını bozarken, diğer taraftan kamu gelirlerini eriterek kamu açıklarının hızla artmasına neden olmuştur. Kamu açıklarını iç ve dış borçlanmayla kapatma çabaları borçlanma faizlerinin aşırı yükselmesine ve akabinde sıcak para girişine sıcak davetiyelere yol açmış, bu durum ekonomiyi krizlere son derece müsait bir kıvama getirmiştir. Hülasa yüksek kamu açıklarından kaynaklanan iç dengesizlikler dış dengede hızlı bir bozulmaya neden olmuş ithalatın hızla artıp ihracatın bu tempoya ayak uyduramaması dış ticaret açığının bu günde güncelliğini muhafaza eden tölere edilebilir sınırların dışına taşmasına yol açmıştır.

Türkiye Ekonomisi; ekonominin istikrara ve rekabet gücüne kavuşturulması, sürdürülebilir büyüme dinamiğinin temin edilmesi için yapısal ve kurumsal düzenlemeler çerçevesinde, mal piyasalarındaki belirsizliği azaltma, bankacılık sektörünü yeniden düzenleme, faiz oranları ile kurlarda istikrar sağlama, ekonomide

verimlilik ve etkinliği sağlayacak yapısal reformlar gerçekleştirme, mali sektörü ıslah etme, devlette Şeffaflık sağlama, ekonomide rekabet ve etkinliği artırma, sosyal dayanışmayı gclendirme gibi birçok önlem içeren istikrar programları uygulamaya çalışmış fakat arzulanan neticeye bir türlü ulaşamamıştır. Kamu giderlerinde Dünya genelinde ve Türkiye özelinde meydana gelen sürekli önlenemez artışlar ekonomik istikrarı birçok yönden tehdit eden bir tehlike haline gelmiş kamu harcamalarının ölçsüz artışı bugün ekonomik istikrarsızlıkların kh sebebi kh da sonucu olarak görülmeğe başlanmıştır.

Çalışmamızda, Türkiye Ekonomisinde (1980-2011) evresinde yapılan kamu harcamalarına ait yıllık veriler kullanılarak kamu harcamalarının bazı temel makro ekonomik değişkenlerle (büyüme, enflasyon, işsizlik, bütçe açığı, cari açık, faiz oranı) olan etkileşimi VAR yöntemiyle incelenmiştir.

Yapılan ekonometrik analiz sonucunda; kamu harcamalarından, bütçe açıkları, enflasyon ve faiz oranlarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayırıştırması sonuçları da bu bulguları destekler niteliktedir. Yani, kamu harcamalarındaki gelişmeler, söz konusu değişkenleri etkilemektedir. Bu durum, kamu harcamaları arttıka, bütçe açığı, enflasyon ve faiz oranının artması anlamına geldiği şeklinde yorumlanabilir. Şöyle ki, Türkiye’de; bütçe açıklarının gelişimi incelendiğinde uzun yıllardan beri harcamaların gelirlerin üzerinde gerçekleştiği, ekonomide bütçe açıklarının sürekliliği göze çarpmaktadır. Bir başka deyişle devletin iki yakası Türkiye’de uzun yıllardan beri bir araya gelmemekte, bu da ekonomik ve sosyal sorunları beraberinde getirmektedir. Ancak, söz konusu durumda, 2002 sonrası uygulanan mali disiplin ve sağlanan siyasi istikrara paralel olarak nispi bir iyileşmenin olduğu söylenebilir.

Çalışmada elde edilen bir diğer sonuca göre; kamu harcamaları, fiyatlar genel düzeyini etkilemektedir. Artan kamu harcamaları toplam talebi artırmakta, toplam arzın toplam talebi karşılayamaması ise fiyatlar genel düzeyini yükseltmektedir.

Kamu harcamalarındaki artışların vergi gelirleri ile finanse edilememesi bütçe açıklarını ortaya çıkarmakta, açıkların finansman şekli ekonomide farklı etkiler doğurmaktadır. Mesela Türkiye’de kamu açıklarının kapatılmasında i borçlanmaya ağırlık verilmesi borçlanma faizlerinin aşırı derecede yükselmesine neden olmuş, faiz

ödemeleri kamu harcamalarının çok büyük bir yekûnunu teşkil etmiş, hatta 2001 krizinde toplam vergi gelirleri faiz ödemelerini karşılamakta acze düşmüş, yükselen faizler ekonomiye ağır maliyetler yüklemiştir.

Çalışma sonuçlarına göre; faiz oranları kamu harcamalarından etkilenmekte, kamunun piyasalardan yüksek miktarda fon talep etmesi ya da piyasanın kamu harcamalarını fonlaması faiz oranlarını yükseltmektedir. Türkiye’de, 1980’li yıllarda başlayan iç borçlanmayla finansman 1990’lı yıllarda iyice hızlanarak devam etmiş, bu yıllarda kamu harcamalarında süregelen çarpıcı artış, oluşan kaotik ortam, popülist uygulamalar ve faiz ödemelerindeki önlenemez yükseliş mali piyasalar üzerinde aşırı baskı oluşturarak faiz ödemelerinin çok yüksek seviyede oluşmasına sebebiyet vermiştir. 2001 krizinden sonra alınan önlemler ve 2002 sonrası siyasi istikrarla gelen, mali disiplinin sağlanması konusunda gerçekleştirilen yapısal reformlar ve disiplinle uygulanan sıkı maliye politikaları neticesinde enflasyonun ve faiz oranlarının düşük bir platoda seyretmesinde büyük bir ilerleme kaydedilmiştir.

Çalışmada ele alınan diğer değişkenlerden, cari açık üzerinde etkili olan değişkenin bütçe açığı olduğu görülmüştür. Söz konusu sonuç; “ikiz açık hipotezi”nin geçerliliğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Bu bulgu; “geleneksel keynesyen yaklaşımı” destekler niteliktedir. Bu yaklaşıma göre; kamu harcamalarının artması ya da vergi gelirlerinin azalması sonucu artan bütçe açıkları, üretim ve tüketime pozitif etkide bulunarak ulusal geliri artırmaktadır. Artan gelir tüketimin artması yanı sıra ithal malları talebini artırarak, dış ticaret ve CİB açıklarının artmasına yol açmaktadır. Türkiye’de bütçe açıkları nedeniyle artan faiz oranlarının (dba→dfao) ulusal parayı değerlendirdiği ve böylelikle ithal malların nispeten ucuzlayarak cari işlem açıklarının oluşmasına neden olduğu şeklinde yorumlanabilir. Türkiye’de, önemli bir dönüm noktası olan 1980 sonrası dönemde, ekonominin dışa açılımı ile ihracat artışı yanı sıra, ithalatın da hızla artışı nedeniyle dış ticaret açıkları yükselmiş, cari açık hızla artmıştır.

Çalışmada elde edilen bir diğer sonuca göre; enflasyon oranı, faiz oranı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir (denf→dfao). Bu sonuç, enflasyon ve faiz oranları arasında aynı yönde bir ilişki olduğunu belirten “fisher hipotezi”ni destekler mahiyettedir. Nitekim, fiyatlar genel düzeyindeki artışın toplam para talebini ve dolayısıyla faiz oranını artırması beklenir. Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası; enflasyon uzunca süre

yüksek olmuş, borçlanma sürekli artan bir seyir izlemiştir. Bu sorunlar ekonominin performansının düşmesine ve kırılgan (istikrarsız) bir yapının oluşumuna yol açmıştır. Böyle bir tabloda, yatırımcılar, fiyat değişikliklerini kontrol edemedikleri ve maliyet-kar hesabını yapamadıklarından ötürü, tasarruflarını devlet tahviline ve hazine bonosuna yatırmaktadırlar. Bu durumda faiz oranlarının yükselmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Çalışmadan elde edilen diğer bir bulgu; nedensellik testi sonucu ulaşılan işsizlik ve enflasyon oranı arasındaki karşılıklı ödünleşimdir (denf \leftrightarrow dişz). Bu sonuç, “phillips eğrisi” hipotezini destekler mahiyettedir. Buna göre, Türkiye ekonomisinde enflasyon oranı yükseldiğinde, işsizlik oranının azaldığı veya enflasyon oranı düştüğünde, işsizlik oranının arttığı gözlenmiştir. Çalışmada ayrıca kamu harcamaları ile büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi elde edilememiştir. Bu durumda, Türkiye’de iktisadi büyümenin oluşmasında, kamu harcamalarının genel olarak etkisiz ve/veya yeterince etkili olamadığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akalın, U. S. (2004). *Üç Dönem Üç Ekonomi*, İstanbul: Set Yayınları.
- Akdoğan, A. (2003). *Kamu Maliyesi*, 9. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akdoğan, A. (2006). *Kamu Maliyesi*, 11. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aksoy, Ş. (1998). *Kamu Maliyesi*, Üçüncü Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Aktan, C. C. (1995). *Optimal Devlet*, İstanbul: TÜSİAD Yayını.
- Alkin, E. (1992). *İktisat*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ataç, B. (1981). *Kuramda ve Türkiye’de İstikrar Politikası Açısından Parasal ve Mali İşlemler*, Eskişehir: Eskişehir İ.T.İ. A Yayınları.
- Ataç, B. (1999). *Maliye Politikası*, Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.
- Ataç, B. (2006). *Maliye Politikası*, Eskişehir: ETAM Yayınevi.
- Bakış, O. vd. (2008). *Kamu Harcamalarının Bileşiminin Büyüme ve Refah Etkileri*, İstanbul: Betam.
- Başol, K. vd. (1999). *Türkiye Ekonomisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Batirel, Ö. F. (1976). *Kamu Maliyesi Teorisine Giriş*, İstanbul: Mat-er Matbaası.
- Begg, D. vd. (1994). *Economics*, MC.Graw-Hill Book Company, Fourth Edition.
- Bocutoğlu, E. (2012). *Karşılaştırmalı Makro İktisat*, Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Boratav, K. (2008). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007*, Ankara: imge Yayınevi.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman Serileri Analizi*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Brochier, H. and Tabatoni, P. (1978). *Mali İktisat*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, No:303, (Çev: Adnan Erdaş). İstanbul: Maliye Enstitüsü Yayınları.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance*, Cambridge University Press: England.

- Brown, C. V. and Jackson P. M. (1990). *Public Sector Economics*, Oxford.
- Bulut, C. (2002). *Kamu Açıkları*, İstanbul: Der Yayınları.
- Bulut, C. (2006). *Ekonomik Yapı ve Politika Analizi*, İstanbul: DER Yayınları.
- Bulutoğlu, K. (1988). *Kamu Ekonomisine Giriş*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Caremza, W. W. and Deadman, D. F. (1993). *New Directions in Econometric Practice: General to Specific Modelling Cointegration and Vector Autoregression*, Cambridge Aldershot, Hanst: Edward Elgar Publishing Limited.
- Darnell A. C. (1990). *A Dictionary of Econometrics*, Edward Elgar Publishing: England.
- Devrim, F. (2002). *Kamu Maliyesine Giriş*, İzmir: İlkem Ofset.
- Edizdoğan, N. (2004). *Kamu Maliyesi*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2009). *Küresel Finans Krizi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2006). *Ekonomi Politikası*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, A. ve Tüğen, K. (1995). *Kamu Maliyesine Giriş*, İzmir: Takav Matbaası.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series: Wiley Series in Probability and Mathematical Statistics*, New York, John Wiley Inc.
- Erdem, M., Şenyüz, D. ve Tatlıoğlu, İ. (1998). *Kamu Maliyesi*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Eren, A. (2006). *Türkiye Ekonomisi*, Ankara, Ekin Kitabevi.
- Eren, A. (2008). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Erginay, A. (1973). *Kamu Maliyesi*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Erginay, A. (1994). *Kamu Maliyesi*, Ankara, Savaş Yayınları.
- Erkan, H. (1987). *Sosyal Piyasa Ekonomisi*, İzmir: Silm Ofset.
- Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*, Chicago: University of Chicago Press.
- Froyen, R. T. (2004). *Macroeconomics Theories and Policies, Ninth Edition*. USA: Pearson Prentice Hall.
- Gemmel, N. (1993). *The Growth of the Public Sector*, Edward Elgar.

- Gemmell, N. (1993). *Wagner's Law and Musgrave's Hypotheses, The Growth of the Public Sector: Theories and International Evidence*, England: Edward Elgar Publishing.
- Görgün, S. (1994). *Kamu Maliyesine Giriş Ders Notları*, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Ders Notları Yayınları, İstanbul.
- Granger, C. W. J. ve Newbold, P. (1986). *Forecasting Economic Time Series, Economic Theory, Econometrics and Mathematical Economics*, Harcourt Brace Jovanovich, Secon Edition, New York.
- Gregory, P. R. ve Ruffin, R. J. (1989). *Basic Economics*, Boston: Scott, Foresman and Company.
- Gürsoy, B. (1975). *Kamu Maliyesi*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Gürsoy, B. (1980). *Kamusal Maliye*, Cilt 1, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Hanson, J. L. (1986). *A Dictionary of Economics and Commerce*, London: Pitman.
- Henrekson, M. (1993). *The Peacock – Wiseman Hypothesis, The Growth of the Public Sector: Theories and International Evidence*, England: Edward Elgar Publishing.
- Herrera, S. (2007). *Public Expenditure and Growth*, Central Bank of the Republic of Turkey, Turkey: Ankara.
- Hockley, G. C. (1992). *Fiscal Policy: An Introduction*, Routledge, London and NewYork.
- Holden, K. Peel, B. A. ve Thompson, J. L. (1992). *Economic Forecasting and Introduction*, Cambridge University.
- İşyar, Y. (1994). *Ekonometrik Modeller*, Bursa: U.Ü. Güçlendirme Vakfı Yayını.
- Karluk, R. (1997). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Karluk, R. (1999). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 6.Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kazgan, G. (2002). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Kepenek, Y. (1990). *Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Verso Yayıncılık.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (1996). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayını.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2009). *Türkiye Ekonomisi (22. Baskı)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köklü, A. (1984). *Makro İktisat*, Ankara: "S" Yayınları.
- Kurdaş, K. (1994). *Ekonomik Politika Üzerine*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Krugman, R. P. and Obstfeld, M. (2009). *International Economics Theory & Policy*, 8th. Wesley: Pearson Addison.
- Kutlar, A. (2000). *Ekonometrik Zaman Serileri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kutlar, A. (2009). *Uygulamalı Ekonometri*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Lütkepohl, H. (1993). *Introduction to Multiple Time Series Analysis*, Berlin: Springer-Verlag.
- Maddala, G.S. (1992). *Introduction to Econometrics*, Macmillan, New York.
- Magdoff, F. ve Yates, M. (2010). *Ekonomik Krizin ABC'si*, (Çev: Ahmet Kırmızıgül) Ankara: Epos Yayınları.
- Melicher, R. W. and Norton, E. A. (1997). *Finance, 10. Edition*, USA: South-Western College Publishing.
- Musgrave, R. A. (1969). *Fiscal Systems*, Yale University Press, New Haven and London.
- Musgrave, R. R. and Musgrave, B. (1976). *Public Finance in Theory and Practice*, Second Ed., Tokyo: Kosaido Printing.
- Mutluer, K., Öner, E. ve Kesik, A. (2007). *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi*. 1. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nadaroğlu, H. (1998). *Kamu Maliyesi Teorisi*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 10. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

- O.E.C.D. (2011). *Government at a Glance 2011*, www.oecd.org/bookshop.
- Orhan, O. ve Erdoğan, S. (2010). *Genel Ekonomi*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Oyan, O. (1989). *Dışa Açılma ve Mali Politikalar Türkiye:1980-1989*, Ankara.
- Oyan, O. (2001). *Türkiye Ekonomisi*, (Kamu Maliyesi ve Politikası). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Öner, E. (1986). *Kamu Maliyesi I, Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri*, Ankara.
- Öner, E. (1993). *Türkiye’de Bütçe Harcamalarının Genel Bir Değerlendirilmesi (1924-1993)*, Ankara: BÜMKO Yayını.
- Özer, İ. (1980). *Devlet Maliyesi*, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını.
- Özgüven, A. (1991). *İktisat Bilimine Giriş*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Parasız, İ. (1995). *Kriz Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (1996). *Kriz Ekonomisi, Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları*, İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2001). *Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar: Dünyada ve Türkiye’de Kalkınma Makro Ekonomisi Sorunları*, 1. Basım, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Peacock, A. T. ve Wiseman, J. (1961). *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*. Cambridge: NBER and Princeton: Princeton University Press.
- Pehlivan, O. (2004). *Kamu Maliyesi*, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Perkins, J. O. N. (1997). *Budget Deficits and Macroeconomic Policy*, st.Martins New York: Pres,Inc, Scholarly and Reference Division.
- Sachs, J. D. and Larrain F. (1993). *Macroeconomics in the Global Economy*, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Sakal, M. (2003). *Türkiye’de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Savaş, V. F. (1994). *Politik İktisat*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Sayar, N. (1975). *Kamu Maliyesi, Kamu Gider ve Gelirleri Prensipleri*, C:1, 5.B., Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, No:256, İstanbul: Sermet Matbaası.

- Sevüttekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Sezgin, S. (2013). *Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Soubbotina, T. P. ve Sheram, K. (2000). *Beyond Economic Growth*, USA: World Bank Publications.
- Soule, G. and Antell, G. (1992). *Herkes İçin Ekonomi*, (Çev. Nejat Muallimoğlu), İstanbul: Avcıol Yayıncılık.
- Şahin, H. (2007). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şahinöz, A. (2001). *Türkiye Ekonomisi*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Şener, O. (1996). *Türkiye’de Kamu Sektörünün Optimal Büyüklüğü ve Kamu Kesimi Finansman Açıkları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Şener, O. (2008). *Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Taban, S. (2011). *Küresel Finans Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Dinamikleri*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ankara.
- Tang, T. C. (2009). *Wagner’s Law Versus Keynesian Hypothesis in Malaysia: An Impressionistic View*, Malaysia: Monash University Discussion Paper.
- Tanör, B. Boratav, K. ve Akşin, Ş. (2000). *Türkiye Ekonomisi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tarı, R. (2005). *Ekonometri*, (3. Baskı), İstanbul: Avcı Ofset.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri*, (6. Baskı), Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Taylor, J. B. (1995). *Economics*, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Tecer, M. (2003). *Türkiye Ekonomisi*, Ankara: TODAİE Yayın No:317.
- Toprak, M. (1996). *Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Tügen, K. (1997), *Bütçe Açıkları ve Açığın Finansmanında İç Borçlanmanın Rolü (1980 Sonrası Türkiye Deneyimi)*, İzmir: Bilim Ofset.

- Türk, İ. (1992). *Maliye Politikası*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Türk, İ. (1999). *Kamu Maliyesi*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Türk, İ. (2005). *Maliye Politikası*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Uluatam, Ö. (2003). *Kamu Maliyesi*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ulusoy, A. (2006). *Maliye politikası*, Trabzon: Üçyol Kitabevi.
- Ulusoy, A. (2012). *Maliye politikası*, İstanbul: Park Kitabevi.
- Ulutürk, S. (1998). *Türkiye’de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelişimi ve Devletin Ekonomideki Rolü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ünsal, E. (2004). *Makro İktisat*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeldan, E. (2008). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Yentürk, N. (2005). *Körlerin Yürüyüşü / Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Makaleler

- Abizadeh, S. ve Yousefi, M. (1998). “An Empirical Analysis of South Korea’s Economic Development and Public Expenditures Growth”, *Journal of Socio-Economics*, 27 (6), 687-700.
- Abrams, B. A. (1999). “The Effect of Government Size on the Unemployment Rate”, *Public Choice*, 99, 395-401.
- Abu-Bader, S. ve Abu-Qarn, Aamer S. (2003). “Government Expenditures, Military Spending and Economic Growth: Causality Evidence from Egypt, Israel, and Syria”, *Journal of Policy Modeling*, 25 (6-7), 567-583.
- Afzal, M. ve Abbas, Q. (2010). “Wagner’s Law in Pakistan: Another Look”, *Journal of Economics and International Finance*, 2 (1), 12-19.
- Ağcakaya, S. (2003). “Ülkemizde Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi (1980-2000)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 216.

- Ahmed, H. and Miller, S. M. (2000). "Crowding-Out and Crowding In Effects of The Components of Government Expenditure", *Contemporary Economic Policy*, 18 (1), 124-133.
- Akalın, G. (1997). "Anayasal İktisat ve Türkiye İçin Ekonomik Anayasa Önerisinin Değerlendirilmesi", *Vergi Dünyası*, 185, 33.
- Akbostancı, E. ve Tunç, A. İ. (2002), "Turkish Twin Deficits: An Error Correction Model of Trade Balance", *METU Economic Research Center Working Paper*, 1 (6), 1-18. (www.econ.metu.edu.tr/erc/2001series/0106.pdf Erişim: 12.02.2013).
- Akbulut, E. Y. (1993). "Harcamaların Sıçramalı Artışı Tezi: Askeri Darbelerin Kamu Harcamalarının Artış Trendi Üzerindeki Etkiler", *Maliye Araştırma Konferansları*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, Yayın no: 3694/542/77, 245-259.
- Akbulut, R. (2010). "Son Yaşanan Küresel Finansal Kriz ve Türk Finans Sektörü Üzerindeki Etkileri", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 2 (2), 57.
- Akçağlayan, A ve Kayıran, M. (2010). "Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Gelirleri: Nedensellik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 5 (2), 129-146.
- Akdemir, T ve İlgün, M. F. (2011). "Kamu Borçlanması Sınırlamalarının Kamu Harcamalarının Bileşimi Üzerine Etkileri: Avrupa Birliği Ülkelerine Yönelik Ampirik Bir Değerlendirme", *Maliye Dergisi*, 160, 184-185.
- Akdoğan, A. (2004). "Genel Bütçe Uygulamaları ve Değerlendirilmesi", *G.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 1, 221-237.
- Akitoby, B., Clements B., Gupta S., ve Inchauste G. (2006). "Public Spending, Voracity, and Wagner's Law in Developing Countries", *European Journal of Political Economy*, 22, 908– 924.
- Aktan, C. C. (1999). "Turgut Özal: Liberal Reformist mi, Yoksa Liberal Deformist miydi? ", *Yeni Türkiye Dergisi*, 5 (25), 459-462.
- Akyüz, Y. ve Boratav, K. (2002). "Türkiye'de Finansal Krizin Oluşumu", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 197, 14-46.

- Algan, Y., Cahuc, P. ve Zylberberg, A. (2002). "Public Employment and Labour Market Performance", *Economic Policy*, (34), 7-65.
- Altay, O ve Altın, O. (2008). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Yatırımlar Üzerine Etkilerinin Analizi (1980-2005)", *Ege Akademik Bakış*, 8 (1), 267-285.
- Altunç, Ö. F. (2011). "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye'ye İlişkin Ampirik Kanıtlar", *Yönetim ve Ekonomi*, 18 (2), 145-157.
- Anand, R. ve Wijnbergen, S. V. (1989). "Inflation and the Financing of Government Expenditure: An Introductory Analysis with an Application to Turkey", *The World Bank Economic Review*, 3 (1), 17-38.
- Anoruo, E. ve Ramchander, S. (1998). "Current Account and Fiscal Deficits: Evidence from developing Economies of Asia", *Journal of Asian Economics*, 9 (3), 487-501.
- Ansari, M. I., Gordon, D. V., ve Akuamoah, C., (1997). "Keynes versus Wagner: Public Expenditure and National Income for Three African Countries", *Applied Economics*, 27, 543-557.
- Arcagök, M. S. (2004). "Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanununda Öngörülen Düzenlemeler", *Devlet Bütçe Uzmanları Derneği Yayın Organı*, 18 (2), 5.
- Arısoy, İ ve Ünlükaplan, İ. (2011). "Katma Değer Vergisi, Enflasyon Oranı ve Kamu Harcamaları Arasındaki İlişkilerin Dinamik Analizi", *Sosyoekonomi Dergisi*, 2, 94-112.
- Arısoy, İ. (2005). "Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1950-2003)", *Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni*, 15.
- Arısoy, İ. (2005). "Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/2, 63-80.
- Arslan, A. (2002). "Kamu Harcamalarında Verimlilik, Etkinlik ve Denetim", *Maliye Dergisi*, 140, 1-14.

- Artan, S. ve Berber, M., (2004). “Kamu Kesimi Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çoklu Ko-entegrasyon Analizi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 13-25.
- Aslan, A ve Kula, F. (2010). “Kamu Sektör Büyüklüğü-İşsizlik İlişkisi: Abrams Eğrisi'nin Türkiye Ekonomisi İçin Testi”, *Maliye Dergisi*, 159, 155-166.
- Aslan, A. (2009). “Bütçe Açığı Sürdürülebilirliğinin Dinamik Analizi: Türkiye Örneği”, *Maliye Dergisi*, 157, 228.
- Aytaç, D ve Güran, M. C. (2010). “Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyümeyi Etkiler Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz”, *Sosyoekonomi Dergisi*, 2, 130-152.
- Aytaç, D. (2006). “Maastricht Antlaşması Yakınlaşma Kriterleri Çerçevesinde Bütçe Disiplini ve Türkiye ile İlgili Bir Karşılaştırma”, *Sosyoekonomi Dergisi*, 2, 137-151.
- Bağdigen, M ve Çetintaş, H. (2003). “ Causality between Public Expenditure and Economic Growth: The Turkish Case”, *Journal of Economic and Social Research*, 6 (1), 53-72.
- Bağdigen, M. ve Beşer, A. (2009). “Ekonomik Büyüme ile Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (9), 1-17.
- Bakırtaş, İ. (2003) “Kamu Harcamalarının Temel Makroekonomik Göstergelerle İlişkisi ve Nedenselliği (1983-2000 Türkiye Örneği),” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 41-66.
- Barro, R. J. (1986). “Government Spending, Interest Rates, Prices and Budget Deficits in the United Kingdom, 1701-1918”, *NBER*, 221-247.
- Barro, R. J. (1990). “Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth”, *Journal of Political Economy*, 98, 103-125.
- Barro, R. J. (1991). “Economic Growth in a Cross Section of Countries”, *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-444.

- Başol, K ve Başol, G. (1992). “Bütçe Uygulamalarında Yapılan Değişiklikler ve Bütçe Politikalarına Etkileri”, *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi*, 3, 63.
- Bayo, F. (2011). “Determinants of Inflation in Nigeria: An Empirical Analysis”, *International Journal of Humanities and Social Science*, 1 (18), 262-271.
- Bayrak, M. ve Esen, Ö. (2012). “Bütçe Açıklarının Cari İşlemler Dengesi Üzerine Etkileri: İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 82 (23), 23-49
- Bayraktar, Y. (2010). “Kasım 2000-Şubat 2001 Krizi Sonrasında Alınan Önlemlerin Borç Kompozisyonuna Yansımaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 463-480.
- Bayraktutan, Y. ve Demirtaş, I. (2011). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/ 2, 1-28.
- Bayraktutan, Y. ve Arslan, İ. (2003). “Türkiye’de Döviz Kuru, İthalat ve Enflasyon İlişkisi: Ekonometrik Analiz (1980-2000)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 5 (2), 89-104.
- Benli, A. ve Sönmezler, G. (2002). “Türk Bankacılık Sistemi ve Kriz”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 195, 80-92.
- Bose, N., Haque, M. E. ve Osborn, D. R. (2003). “Public Expenditure and Economic Growth: A Disaggregated Analysis for Developing Countries”, *The Manchester School*, 75 (5) September 2007, 1463-6786, 533-556.
- Bulut, C. (2001). “Kamu Sektörü ve Harcamalarının Ekonomik Etkileri”, *Journal of Qafqaz University*, 8, 43-56.
- Cao, Y. ve Li, M. Z. F. (2001). “The Long-run Causality between Government Size and Economic Growth—A Comparative Study of Four Asian Tigers Over The Period of Industrialization and Post-Industrialization”, <http://www.ntu.edu.sg/nbs/ae/WP-Series/wp2001-03.pdf>, 05.02.2012.

- Carr, J. L. (1989). "Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time –Series Data: Comment", *The American Economic Review*, 7 (1): 267-271.
- Cebula, C. R. (1987). "The Deficit Problem in Perspective", by *D.C. Heath and Company, Lexington Box, D.C. Masachusetts, Toronto*, 106.
- Chang, T. (2002). "An Econometric Test of Wagner's Law for Six Countries Based on Cointegration and Error-Correction Modelling Techniques", *Applied Economics*, 34, 1157-1169.
- Chi-Hung Louis Liu, Chiehwen E. H. and Younis, M. Z. (2008), "The Association Between Government Expenditure and Economic Growth: Granger Causality Test of US Data, 1947-2002", *Journal of Public Budgeting, Accounting, and Financial Management*, 20 (4), 439-452.
- Chow, H. K. (2004). "A Var Analysis of Singapore's Monetary Transmission Mechanism", *Working Paper Series, Singapore Management University*, 19, 1-28
- Christie, T. (2012). "The Effect of Government Spending on Economic Growth: Testing The Non-Linear Hypothesis", *Bulletin of Economic Research*, 1-22.
- Christopoulos, D. K., John L. and Efthymios, G. T. (2005). "The Abrams Curve of Government Size and Unemployment: Evidence from Panel Data", *Applied Economics*, 37, 1193-1199.
- Courakis, A. S, Roque, M ve Tridimias, G. (1993). "Public Expenditure Growth in Greece and Portuqal: Wagner's Law and Beyond," *Applied Economics*, 25, 125-134.
- Craigwell, R. vd., (2012). "Finance and Growth Causality", *CBB Working Paper, Central Bank of Barbados*, 1-31.
- Çakman, K. ve Çakmak, U. (2007). "Türkiye Ekonomisinde Temel Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki Etkileşimler Üzerine Analitik Notlar", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 18 (63), 1-27.

- Çatalbaş, N ve Yıldırım, Z. (2008). “Geçiş Ekonomilerinde Bütçe Açıklarının Nedenleri: Polonya ve Kırgızistan Örneği”, *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, 1, 137.
- Çavuşoğlu, A. T. (2005). “Testing The Validity of Wagner’s Law in Turkey: The Bounds Testing Approach,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60 (1), 73-87.
- Çavuşoğlu, A. T. (2008). “Türkiye’de Kamu Gelirleri ve Harcamaları Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 143-160.
- Çekerol, K. ve Gürbüz, H. (2004). “Reel Döviz Kuru Değişimleri ile Sektörel Dış Ticaret Fiyatları Arasındaki Uzun Dönemli ilişki”, http://www.econturk.org/turkiyeekonomisi/odtu_kamil.pdf, 20.12.2010, 3.
- Çeştepe, H. ve Bilen, M. (2001). “Devletin Ekonomideki Rolü: Finansal Kriz Sonrası Doğu Asya’da Performans Analizi”, *İktisat İşletme Finans Dergisi*, 16 (183), 54-71.
- Çetin, A. (2005). “Kamu Borçlarının Makroekonomik Etkileri: Ampirik Bir Analiz”, *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 19 (1), 67-79.
- Çetinkaya, M. ve Şahin, A. (2009). “Türkiye’de Toplam Kamu Harcamaları ve Üretim İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 105-115.
- Çil Yavuz, N. (2001). “Türkiye’de Kamu Yatırım Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1990-1 / 2000-IV)”, *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 6 (2), 1.
- Çolak, Ö. F. (2009). “2008 Krizinin 1929 Krizi ile Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz”, *TİSK Akademi Dergisi*, 4 (2), 50-69.
- Darıcı, H. (1997). “Konsolide Bütçe Hedef ve Gerçekleşmeler”, *Maliye Dergisi*, 125, 23.
- Dasgupta, N. (2009). “Examining the Long Run Effects of Export, Import and FDI Inflows on the FDI Outflows from India: A Causality Analysis”, *Journal of International Business and Economy*, 10 (1), 65-88.

- Daveri, F and Tabellini, G. (2000). "Unemployment, Growth and Taxation in Industrial Countries", *Economic Policy*, 15/30, 47-104.
- Demir, O. (2001). "Türkiye'de Kamu Açıkları ve Artış Sebepleri", *D.E.İ.İ.B.F. Dergisi*, 16 (2), 11-30.
- Demirbaş, S. (1999). "Cointegration Analysis-Causality Testing and Wagner's Law: The Case of Turkey, 1950-1990", *University Of Leicester Department of Economics Discussion Papers*, <http://www.le.ac.uk/economics/research/RePEc/lec/leecon/econ99-3.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.01.2012).
- Deyneli, F. (2011). "Türkiye'de Adalet Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri", *Sosyoekonomi Dergisi*, 1, 7-22.
- Doğan, E ve Tang, T. C. (2006). "Government Expenditure and National Income: Causality Tests for Five South East Asian Countries", *International Business and Economic Research Journal*, 5 (1), 49-58.
- Durevall, D. ve Henrekson, M. (2011). "The Futile Quest For A Grand Explanation of Long-Run Government Expenditure", *Journal of Public Economics*, 95 (7-8), 708-722.
- Easaw, J. and Garratt, D. (2000). "Elections and UK Government Expenditure Cycles in the 1980's An Empirical Analysis", *Applied Economics*, 32, 381-391.
- Erçel, G. (1999). "2000 Yılı Enflasyon Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması", *T.C.M.B.*, 1.
- Eren, A. ve Süslü, B. (2001). "Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye'de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi", *Yeni Türkiye*, 41 (79), 670.
- Eriçok, R. E. ve Yılandı, V. (2013). "Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8 (1), 87-101.
- Eser, L. Y. ve Genç, M. C. (2010). "Kamu Büyüklüğü ve Kişi Başına Gelir Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (1968-2005)", *Finans Politik Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 47 (541), 61-70.
- Faris, A. F. (2002). "Public Expenditure and Economic Growth in the Gulf Cooperation Council Countries", *Applied Economics*, 34, 1187-1193.

- Feldmann, H. (2006). "Government Size and Unemployment: Evidence from Industrial Countries", *Public Choice*, 127, 443-459.
- Gacener, A. (2005). "Türkiye Açısından Wagner Kanunu'nun Geçerliliğinin Analizi", *D.E.Ü. İ.İ.B.F.Dergisi*, 20 (1), 103-122.
- Gandhi, P. (1971). "Wagner's Law of Public Expenditure: Do Recent Cross- Section Studies Confirm It", *Public Finance*, 26 (1), 44-55.
- Ghali, K. H. (1997). "Government Spending and Economic Growth in Suudi Arabia", *Journal of Economic Development*, 22 (2), 165-172.
- Ghebreselassie, Y. T. and Burger, P. (2005). "Twin Deficit Problems in Developing Countries: The Case of Eritrea", *UFS Working Paper Series*, 1-22.
- Gökdemir, Ö. (2007). "Körfez Savaşı Sonrası Türkiye-Irak Ekonomik İlişkileri", *www.sonbaskı.com Erişim tarihi: (11.01.2010)*, 2.
- Görkem, H ve Işık, S. (2008). "Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 25 (2), 405-424.
- Grimes, A. (2003). "Economic Growth and the Size & Structure of Government: Implications for New Zealand", <http://www.businessnz.org.nz/file/581/EconomicGrowthTaxSizeOfGovernment.pdf>, 05.01.2012.
- Gül, E. ve Yavuz, H. (2011). "Türkiye'de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1963-2008 Dönemi", *Maliye Dergisi*, 160, 72-85.
- Güenalp, B. ve Gür, T. H. (2002). "Government Expenditures and Economic Growth in Developing Countries: Evidence From A Panel Data Analysis", *METU Studies in Development*, 29 (3-4), 311-332.
- Günaydın, İ. (2000). "Türkiye İçin Wagner ve Keynes Hipotezlerinin Testi", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Ekim, 71-86.
- Günaydın, İ. (2002). "Türkiye'de Kamu Kesimi Açıkları ve Enflasyon", *Journal of Qafqaz University*, 10, 19-37.

- Günaydın, İ. (2003). “Türkiye’de Wagner Kanunu’nun Geçerliliği Üzerine Ekonometrik Bir Araştırma (1970-2002)”, *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 17 (3-4), 79-94.
- Günaydın, İ. (2004). “Bütçe ve Ticaret Açıkları Arasındaki İlişki”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 52 (15), 143-160.
- Günaydın, İ. (2004). “Vergi-Harcama Tartışması: Türkiye Örneği”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (2), 163-181.
- Gürkaynak, R. S. (2008). “Türkiye Ekonomisi ve Küresel Krizde Makroekonomik Politikalar”, *TEK, Ekonomik Bunalım ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Tartışma Metinleri*.
- Güven, S. (2001). “Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye Örneği”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Ağustos Sayısı, 78-92.
- Gwartney, J., Holcombe, R. ve Lawson, R. (1998). “The Scope of Government and the Wealth of Nations”, *The Cato Journal*, 18 (2), 163-190.
- Halıcıoğlu, F. (2003). “Testing Wagner's Law for Turkey, 1960-2000” *Review of Middle East Economics and Finance*, 1 (2), 129-140.
- Heilbroner, R. ve Bernstein, P. (1989). “The Debt and The Deficit False Alarms / Real Possibilities”, *w.w.w. Norton Company*.
- Heitger, B. (2001). “The Scope of Government and Its Impact on Economic Growth in OECD Countries”, *Kiel Institute of World Economics, Working Paper*, No.1034.
- Hendry, D. F. (1986). “Econometric Modelling with Cointegrated Variables: An Overview”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 48, 201-212.
- Henrekson, M. (1993). “Wagner’s Law-A Spurious Relationship?”, *Public Finance*, 48 (3), 406-415.
- Huang, C. J. (2006). “Government Expenditures in China and Taiwan: Do They Follow Wagner’s Law?”, *Journal of Economic Development*, 31 (2), 139-148.
- Humphrey, T. M. (1985). “The Early History of the Phillips Curve”, *Economic Review, Federal Reserve Bank of Richmond Publication, September-October*, 18.

- Hyman, N. D. (1990). "Public Finance A Contemporary Application of Theory to Policy", *The Dryden Press, Printed in The United States of America*, 689.
- Işık, N. ve Alagöz, M., (2005). "Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24, 63-75.
- Iyare, S. O. ve Lorde, T. (2004). "Co-integration, Causality and Wagner's Law: Tests for Selected Caribbean Countries", *Applied Economics Letters*, 11, 815-825.
- Jiranyakul, K. (2013). "The Relation Between Government Expenditures and Economic Growth in Thailand", *Working Papers Series*, 1-7.
- Kar, M. ve Taban S. (2003). "Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (3), 145-169.
- Kar. M. ve Ağır, H. (2002). "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi", *www.bilgiyonetimi.org*, 181-191.
- Karaçor, Z. ve Alptekin, V. (2006). "1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11, 307-342.
- Karagöl, E. (2004). "A Disaggregate Analysis of Government Expenditures and Private Investment In Turkey", *Journal of Cooperation*, 25 (2), 131-144.
- Karagöz, K. ve Karagöz, M. (2010). "Yolsuzluk, Ekonomik Büyüme ve Kamu Harcamaları: Türkiye için Ampirik Bir Analiz", *Sayıştay Dergisi*, 76, 5-22.
- Kazdağlı, H. (1996). "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın Kuruluş Tarihçesi ve 1934-1938 Dönemindeki Para Politikasının VAR Yöntemiyle Analizi", *Hacettepe Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi*, 14 (2), 35-52.
- Kelly, T. (1997). "Public Expenditures and Growth", *Journal of Development Studies*, 34 (1), 60-84.
- Konukman, A. (2003). "Cumhuriyetin Kuruluş Yılları ve 80 Sonrası Dönemin Bütçe Politikaları-Uygulamaları: Devletin İnşasından Devletin Tasfiyesine", *G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 2, 29-65.

- Koyuncu, M. ve Şenses, F. (2004). “Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri”, *ERC Working Papers in Economics*, 4 (13), 1-44.
- Köse, S. (2002). “24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, *Planlama Dergisi Özel Sayı*, 119.
- Kumar, V. vd. (1995). “Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures”, *International Journal of Forecasting Elsevier*, 11 (3), 361-377.
- Landau, D. (1983). “Government Expenditure And Economic Growth: A Cross-Country Study”, *Southern Economic Journal*, 49 (3), 783-792.
- Landau, D. (1986). “Government and Economic Growth in the Less Developed Countries: An Empirical Study for 1960-1980”, *Economic Development and Cultural Change*, 35 (1), 35-75.
- Liu, L. C., Hsu, C. E., ve Younis, Z. M. (2008). “The Association between Government Expenditure and Economic Growth Granger Causality Test of Data 1947-2002”, *Journal of Public Budgeting Accounting and Financial Management*, 20 (4), 537-553.
- Loizides. J. ve Vamuoukos, G. (2005). “Government Expenditure and Economic Growth: Evidence from Trivariate Causality Testing,” *Journal of Applied Economics*, 8, 125-152.
- Lovrinovic, I. ve Benazic, M. (2004). “A VAR Analysis of Monetary Transmission Mechanism in the European Union”, *Zagreb International Review of Economics-Business*, 7 (2), 27-42.
- Meriç, M. (2003). “Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Transfer Harcamalarının Gelişimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 8 (2), 171-191.
- Moreno-Dodson, B. (2008). “Assessing the Impact of Public Spending on Growth an Ampirical Analysis for Seven Fast Growing Countries”, *Policy Research Working Paper*, 4663. 3.

- Mucuk, M. ve Karaçor, Z. (2010). “İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi”, Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye’nin Cari Açık Sorunsalı, *Ankara: Efil Yayınevi*, 96-121.
- Narayan, P. K., Prasad, A., ve Singh, B. (2007). “A Test of the Wagner’s Hypothesis for the Fiji Islands”, *Applied Economics*, November, 1-9.
- Nguyen, H. T. (2011). “Exports, Imports, FDI and Economic Growth”, *Discussion Papers in Economics*, 11 (3), 1-47.
- Nişancı, M., Uçar, M., Karabıyık, İ. (2011). “İktisadi Büyüme ve Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *www.e-akademi.org, (Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi)*, 111, 1-7.
- Oğuz, F. ve Bayar, F. (2003). “1923-2003 Türkiye Ekonomisi”, *Hazine Dergisi, Cumhuriyetin 80. Yılı Özel Sayısı*, 25.
- Oktayer, A. (2011). “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Kamu Harcamaları Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: 1950–2009”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Yayını*, 61 (1), 261-282.
- Oktayer, N. ve Susam, N. (2008). “Kamu Harcamaları- Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (1), 145-164.
- Orhangazi, Ö. (2002), “Turkey: Bankruptcy of Neoliberal Policies and the Possibility of Alternatives”, *Review of Radical Political Economics*, 34 (3), 335-341.
- Ormaechea, S. ve Morozumi, A. (2013). “Can a Government Enhance Long-Run Growth by Changing the Composition of Public Expenditure”, *IMF Working Paper*, 13 (162), 1-44.
- Oxley, L. (1994). “Cointegration, Causalty and Wagner’s Law”, *Scottish Journal of Political Economy*, 41, 286-298.
- Önder, İ. (1974). “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927–1967”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını*, No:330, 17.
- Özbaran, H. (2004). “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılına Harcama Türlerine Göre İncelenmesi”, *Sayıştay Dergisi*, 53, 121.

- Özen, A. (2002). “Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açığının Gelişimi”, *Maliye Dergisi*, 141, 21-42.
- Özen, A. (2003). “Türkiye’de Transfer Harcamalarının Gelişimi ve Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 205-228.
- Özgen, F. B. ve Güloğlu, B. (2004). “Türkiye’de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniği ile Analizi”, *METU Studies In Development*, 3, 93-114.
- Özşuca, Ş. T. (1997). “İşsizlik Sigortası ve İşsizlik”, *Türk-İş Yıllığı*, 2, 131.
- Parlak, M. (2005). “Bütçede Gider Tahminlerinin Aşılması ve Ekonomik Etkileri”, *Sayıştay Dergisi*, 59, 81.
- Payne, J. E. ve Ewing, B. T. (1996). “International Evidence on Wagner’s Hypothesis: A Cointegration Analysis”, *Public Finance/Finances Publiques*, 51 (2), 258-274.
- Peker, O. ve Hotunluoğlu, H. (2009). “Türkiye’de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (3), 221-237.
- Perotti, R. (2004). “Estimating the Effects of Fiscal Policy in OECD Countries”, *Università Bocconi Working Paper Series*, 276.
- Ram, R. (1986). “Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross- Section and Time- Series Data,” *The American Economic Review*, 76 (1), 191-203.
- Ram, R. (1987). “Wagner’s Hypothesis in Time Series and Cross-Section Perspectives: Evidence From “Real” Data for 115 Countries”, *The Review Of Economics and Statistics*, 69 (2), 194-204.
- Ramey, V. A. (2012). “Government Spending and Private Activity”, *NBER*, 1-50.
- Rao, V. V. B. (1989). “Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Crosssection and Time-series Data: Command”, *American Economic Review*, 79 (1), 272-280.

- Roeger, W. ve Herz, B. (2012). "Traditional Versus New Keynesian Phillips Curves: Evidence From Output Effects", *International Journal of Central Banking*, 8 (2), 87-109.
- Romer, P. (1990). "Human Capital And Growth: Theory And Evidence", *Carnegie-Rochester Conference Series On Public Policy*, 32, 251-286.
- Rowley, C. K. ve Tollison, R. D. (1994). "Peacock and Wiseman on the Growth of Public Expenditure", *Public Choice*, 78, 125-128.
- Saatci, Y. M. (2007). "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Finansman Şekilleri", *Bütçe Dünyası Dergisi*, 2, 91-101.
- Sadıklar, C. T. (2001). "Türkiye'deki Son Yılın Ekonomik Krizleri Konusunda Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye Özel sayısı*, 41, 35.
- Sakal, M. (1997). "Kamu Harcamalarını Hacminin Ölçülmesinin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Değerlendirilmesi", *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 12 (1), 121.
- Sakal, M. (1999). "Kamu Kesiminin Yeniden Yapılanması: Son Yıllara İlişkin Bir Değerlendirme", *Dokuzeylül Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 14 (1), 161-184.
- Sakal, M. (2002). "Türkiye'de Kamu Açıklarının ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği Sorunu: 1988-2000 Dönem Analizi", *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 17 (1), 35-60.
- Sakınç, S. (1992). "Mali Dengesizlik Sorununun Çözümünde Vergilenebilir Kapasite Yaklaşımı", *Banka ve Ekonomik yorumlar Dergisi*, 29/3, 52.
- Samudram, M. Nair, M. ve Vaithilingam, S. (2009). "Keynes and Wagner on Government Expenditures and Economic Development: The Case of a Developing Economy", *Empirical Economics*, 36 (3), 697-712.
- Sancar, C. (2012). "Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişğine Wagner Yasası ve Keynesyen Görüş Çerçevesinde Teorik Bir Yaklaşım: Türkiye Örneği (2000-2011)", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 1-19.
- Sarı, A. (2007). "Faiz Kanalı Yoluyla Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizmalarının İşlerliği", *Akademik Fener Balıkesir Üniversitesi Yayınları, Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 25 (8), 17.

- Sarı, R. (2003). “Kamu Harcamalarının Dünyada ve Türkiye’deki Gelişimi ve Türkiye’de Ulusal Gelir ile İlişkisi”, *İktisat İşletme ve Finans*, 18 (209), 25-38.
- Sarı, Y. (2003). “Türkiye’de Kamu Maliyesi ve Güncel Sorunları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 5 (1), 145-164.
- Schaltegger, A. C. and Benno T. (2004). “Growth Effects of Public Expenditure on the State and Local Level: Evidence from a Sample of Rich Governments”, *Center for Research in Economics, Management and the Arts, Working Paper*, 16.
- Schorfheide, F. (2003). “*Learning and Monetary Policy Shifts*”, <[http:// www. ssc. upenn.edu/~schorf/papers/lp.pdf](http://www.ssc.upenn.edu/~schorf/papers/lp.pdf)>, 10.05.2012.
- Scully, G. (1989). “The Size of the State, Economic Growth and the Efficient Utilization of National Resources”, *Public Choice*, 63 (2), 149-164.
- Selen, U. ve Eryiğit, K. (2009), “Yapısal Kırılmaların Varlığında, Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?”, *Maliye Dergisi*, 156, 177-198.
- Shan, J. (2002). “A Var Approach to the Economics of FDI in China”, *Applied Economics*, 34, 885-893.
- Shantayanan, D. Vinaya, S. ve Heng-fu, Z. (1996). “The Composition of Public Expenditure and Economic Growth”, *Journal of Monetary Economics*, 37, 313-344.
- Sims, C. A. (1980). “Macroeconomics and Reality”, *Econometrica*, 48, 1-48.
- Singh, B. ve Sahni, B. (1984). “Causality between Public Expenditure and National Income”, *The Review of Economics and Statistic*, 66 (4), 630-644.
- Sivrekli, S. ve Demircan, E. (2004). “Türkiye’de Vergi Politikalarının Siyasi Analizi: Siyasi Değişimin Vergi Kayıp ve Kaçaklarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme” *Mevzuat Dergisi*, 1, 9.
- Sjöberg, P. (2003). “Government Expenditures Effect on Economic Growth: The Case of Sweden 1960-2001”, *Bachelor’s Thesis, Lulea University of Technnology*, 130.
- Stern, D. I. (2004), “Economic Growth and Energy”, *Encyclopaedia of Energy*, (2), 35-51.

- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (2001). "Vector Autoregressions (VARs)", *Journal of Economic Perspectives*, 15 (4), 101-115.
- Susam, N. ve Bakkal, U. (2008). "Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerinin Nasıl Etkileyecek?", *Maliye Dergisi*, 155, 72-88.
- Şahin, B. E. (2011). "Türkiye'nin Cari Açık Sorunu", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3/2, 48-49.
- Şahin, M. ve Özenç, Ç. (2007). "Kamu Harcamaları ile Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5 (2), 200-225.
- Şimşek, H. A. (2007). "Türkiye'de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44 (512), 52-68.
- Şimşek, H. A. ve Altay, A. (2009). "Küresel Kriz Ortamında Türkiye'de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi", *Finans-Politik Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 528, 11-23.
- Şimşek, M. (2004). "Kamu Harcamalarının Özel Yatırımlara Etkileri, 1970-2001", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (2).
- Şimşek, M. (2004). "Türkiye Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme (1965-2002)", *Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi*, 18 (1-2), 37-52.
- Tan, B. G., Mert, M. ve Özdemir, Z. A. (2010). "Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye, 1969-2003", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 25-39.
- Tanzi, V. ve Schuknecht, L. (1996). "Reforming Government in Industrial Countries", *Finance & Development*, Washington, Lancaster Press, 3-4.
- Tarı, R. ve Bozkurt, H. (2006). "Türkiye'de İstikrarsız Büyümenin VAR Modelleri ile Analizi (1991-2004)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 4, 7.
- Taşseven, Ö. (2011). "Wagner Yasası: Türkiye Örneği, 1960-2006", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12 (2), 304-316.

- Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2009). "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (2), 119-134.
- Terzi, H. (1998). "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 142, 67-78.
- Thornton, J. (1999). "Co-integration, Causality and Wagner's Law in 19th Century Europe", *Applied Economics Letters*, 6, 413-16.
- Toatu, T. (2004). "Corruption, Public Investment and Economic Growth: Evidence from Pacific Island Countries", *PIAS-DG Governance Program Working Paper*, University of South Pacific.
- TOBB, (1994). "5 Nisan Kararlarının İlk Sonuçları ve İlk Üç Ayın Bilançosu", *Forum Dergisi*, 6.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto T. (1995). "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes", *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Togay, S. (1994). "Post Keynesyen Teoride Para Arzının İçselliği", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 13, 47-53.
- Tracey, M. (2005). "A VAR Analysis of the Effects of Macroeconomic Shocks on Banking Sector Loan Quality in Jamaica", *Financial Stability Department, Bank of Jamaica*, 1-38.
- Turan, Z. (2011). "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4 (1), 56-80.
- Ulutürk, S. (2001). "Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 1, 131-139.
- Ural, M. (2003). "Finansal Krizler ve Türkiye", *D.E.Ü., İ.İ.B.F.Dergisi*, 18 (1), 11-28.
- Uygur, E. (1993). "An Overview of Recent Developments and the Adjustment Program", ed. T.C.M.B., "Financial Liberalization and Economic Performance in Turkey", 8.
- Uygur, E. (2001). "Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri", *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 1, 1-41.

- Uysal, D ve Mucuk, M. (2009). “Türkiye Ekonomisinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 46 (527), 39-48.
- Uzay, N. (2002). “Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999)”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19, 151-172.
- Üzümcü, A. ve Kanca, O. C. (2013). “İkiz Açık Hipotezi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1980-2012)”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 17-42.
- Voyvoda, E. ve Yeldan, E. (2002). “Türkiye Ekonomisi İçin Kriz Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri” *Erişim tarihi (07.01.2010) <http://www.bilkent.edu.tr>, 2.*
- Wahab, M. (2004), “Economic Growth and Government Expenditure: Evidence from a New Test Specification”, *Applied Economics*, 36 (19), 2125-2135.
- Wahab, M. (2011). “Asymmetric Output Growth Effects of Government Spending: Cross-Sectional and Panel Data Evidence”, *International Review of Economics and Finance*, 20, 574-590.
- Warne, A. (2004). “Lecture Notes on Stuructural Vector Autoregression”, (Erişim Tarihi 8 Mayıs 2012) (http://texlips.hypermart.net/download/lecture_notes.pdf).
- Wong, W. K. (2008). “A Unique Orthogonal Variance Decomposition”, *Cardiff Economics Working Papers*,10, 1-20.
- Yamak, N ve Küçükkale, Y. (1997). “Türkiye’de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 12 (131), 5-14.
- Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2005). “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2 (1), 11-29.
- Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2006). “Prebisch-Singer Hipotezi ve Küçük Açık Ekonomi Varsayımı”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, 10, 128-143.

- Yamak, R. ve Tanrıöver, B. (2009). “Faiz Oranı, Getiri Farkı ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği (1990-2006)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (1), 43-58.
- Yamak, R. ve Zengin, A., (1997). “Kalman Filtre Yöntemi ve Wagner Yasası: Türkiye Örneği, 1950-1994”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Nisan, 33-43.
- Yavuz, N. Ç. (2005). “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisinin Testi (1980-2003)”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 20 (1), 269-284.
- Yay, T. ve Taştan, H. (2009). “Growth of Public Expenditures in Turkey During the 1950-2004 Period: An Econometric Analysis”, *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 4, 101-118.
- Yentürk, N. (1999). “Short-term Capital Inflows and Their Impact on the Macroeconomic Structure: Turkey in the 1990s”, *Developing Economics*, 37 (1), 3.
- Yıldırım, N. (2002). “Türkiye’nin Borç Dinamiği”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 195, 29-45.
- Yıldırım, Z. (2012). “Mali Şokların Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14 (1), 133-146.
- Yıldırım, Z. R. (1994). “Türkiye’de Gayrisafi Milli Hasıla ile Kamu Harcamaları Arasında Nedensellik İlişkisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 25-40.
- Yıldız, Z. (2001). “İstikrar Politikaları Doğrultusunda Türkiye’de Kamu Harcamalarının Gelişimi (1980-2000)”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (9), 95.
- Yılmaz, Ö. G. (2005). “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2, 14.
- Yılmaz, Ö. ve Kaya, V. (2008). “Bölgesel Kamu Harcamaları ve Bölgesel Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye için Panel Veri Analizi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (2), 413-426.

Yuan, M. ve Li, W. (2000). "Dynamic Employment and Hours Effects of Government Spending Shocks", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 24 (8), 1233-1263.

Yüksel, C ve Songur, M. (2011). "Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010)", *Maliye Dergisi*, 161, 365-380.

Tezler

Al-Obaid, H. M. A. (2004). *Rapidly Changing Economic Enviroments and The Wagner's Law: The Case of Saudi Arabia*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Colarado. Colorado State University,

Aytaç, D. (2004). *Türkiye'de Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi: Avrupa Birliği Ülkeleri ile Bir Karşılaştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çam, İ. (2007). *Kamu Kesiminin Optimal Boyutu ve Türkiye Uygulaması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çavdar, Ç. Ş. (2010). *Türkiye'de Bütçe Açığının Makroekonomik Etkilerinin VAR Modelleri ile İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dedebek, E. (2007). *1980 Sonrası Türkiye'de Konsolide Bütçe Transfer Harcamalarının Bütçe Açıkları Üzerindeki Etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Direkçi, T. (2006). *Kamu Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri: Türkiye Çalışması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Egeli, H. (1997). *Türkiye'de Planlı Dönemde Bütçe Açıklarının Bütçeleme Sistemleri Açısından Ekonomik Etki ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Erdal, A. (2011). *2008 Küresel Krizi ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergül, Y. T. (1999). *Türkiye’de Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkılıç, S. (2006). *Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri*, (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Fikir, H. (2010). “*Türkiye’de Kamu Harcamaları ve İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güner, K. (2002). *Türkiye’de 1980-2001 Yılları Arasındaki Bütçe Harcamalarının Gelişimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kademli, S. (2007). *Para Politikalarının Reel Ekonomiye Etkisinde Aktarım Mekanizmalarının İşleyişi ve Türkiye İçin Test Edilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaman, V. (2007). *Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’nin Kamu Kesiminin Büyüklüğü Açısından Kıyaslaması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kovancılar, B. (1997). *1980 Sonrası Benimsenen Liberal Politikalar Bağlamında Türkiye’de Konsolide Bütçe Harcamalarının Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öner, E. (1991). *Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı-Başlıca Sebepler-Etkiler ve Önlemler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, B. (2008). *Makroekonomik Faktörlerin İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Ulusal-100 Endeksi ve Volatilitesi Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Taşseven, Ö. (2000). *The Wagner's Law: Time Series Evidence for Turkey, 1960-1998*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ulusoy, A. (1989). *Kamu Harcamaları- İktisadi Büyüme İlişkisinin Türkiye Açısından İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ümit, A. Ö. (2007). *Türkiye'de Bütçe Açığı İle Cari İşlemler Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldıran, M. (1998). *Kamu Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkilerinin Ekonometrik Bir Model Yardımıyla İncelenmesi ve Bir Uygulama (1980-1996)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Raporlar

- B.D.D.K. (2008). *ABD Mortgage Krizi*, Çalışma Tebliği, Ankara.
- B.D.D.K. (2010). *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*, Çalışma Tebliği, Ankara.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2007). *2007 İlk yazında Dünya ve Türkiye Ekonomisine Bakış*, Ankara: Bağımsız Sosyal Bilimciler.
- D.P.T. (1994). *1995 Yılı Geçiş Programı*, Ankara.
- D.P.T. (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- D.P.T. (1997). *Temel Ekonomik Göstergeler (1950-1998)*.
- D.P.T. (2000). *8. Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara.
- D.P.T. (2001). *Türkiye Cumhuriyeti Katılım Öncesi Ekonomik Program*, Ankara.
- D.P.T. (2002). *Sayılarla Türkiye Ekonomisi: Gelişmeler (1980-2001) Tahminler (2002-2005)*, Ankara.
- D.P.T. (2003). *Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.

- D.P.T. (2004). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2002)*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- D.P.T. (2004). *Temel Ekonomik Göstergeler*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- D.P.T. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*.
- D.P.T. (2007). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*.
- D.P.T. (2009). *Orta Vadeli Program (2010-2012)*.
- D.P.T. (2011). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010)*.
- D.P.T. (2012). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010)*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- I.M.F. (2001). *Sweeden Selected Issues-The Role of Government*, IMF Country Report No.01/169, September, <<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=15383.0>>, Erişim Tarihi: 20.10.2011.
- I.M.F. (2013). *World Economic Outlook (Hopes, Realities, Risks)*, www.imf.org, Erişim Tarihi: 04.12.2013.
- İ.T.O. (2010). *Ekonomik rapor 2010*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- T.C. Hazine Müsteşarlığı (2001). *Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar*, Ankara.
- T.C. Maliye Bakanlığı (2003). *2004 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi*, Ankara.
- T.C. Maliye Bakanlığı (2005). *2005 Yılı Ekonomik Raporu*, Ankara.
- T.C. Maliye Bakanlığı (2007). *2008 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi*, Ankara.
- T.C. Maliye Bakanlığı (2008). *2009 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi*, Ankara.
- T.C. Maliye Bakanlığı (2011). *2012 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi*, Ankara.
- T.C. Maliye Bakanlığı (2012). *2011 Yılı Genel Faaliyet Raporu*, Ankara.
- TCMB (2004). *Kamu Harcama Rakamları*, Ankara.
- TCMB (1996). *Yıllık Rapor: Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası*, Ankara.

TCMB (2001). *Yıllık Rapor: Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası*, Ankara.

TCMB (2003). *Yıllık Rapor: Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası*, Ankara.

TCMB (2005). *Yıllık Rapor: Denetleme Kurulu Raporu*, Ankara.

TÜSİAD (2011). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

TÜSİAD (2012). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

Bildiriler ve Sempozyumlar

Akkoyunlu, P. (2001). “Konsolide Bütçe Harcamalarının Kamu Kesimi Genel Dengesindeki Yeri ve Önemi”, *XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu*: Antalya.

Arslan, D. A. (2006). “12 Eylül Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye’nin Siyasi Yapısı”, *IV. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Kırgızistan Celalabat Kommersiyalılık Enstitüsü, Kırgızistan: Celalabat.

Ataç, E. ve Ataç, B. (1992). “Türkiye’de 1964-1991 Döneminde Ekonomik Açından Kamu Harcamalarının Bileşiminin Analizi”, *3. İzmir İktisat Kongresi*, İzmir.

Ersezer, D. ve Ulutürk, S. (2004). “Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, İstanbul.

İyidiker, H. (2001). “Küreselleşme Sürecinin Ekonomi Üzerindeki Etkileri ve Kamu Harcamaları”, *XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu*: Antalya.

Karataş, C. (1994). “Türkiye’de Kamu Borçları, Vergi Sistemi ve Kamu Harcamaları: 1980-1993”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, İstanbul.

Kesik, A. (2006). “Ekonominin Genel Dengesi İçinde Kamu Yatırımlarının Yapısı ve Gelişimi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, İstanbul.

- Lee, J. W. (2011), “Empirical Evidence of Causality Between Information Communications Technology and Economic Growth in China, Japan and South Korea”, *The 11th International DSI and the 16th APDSI Joint Meeting*, Taipei, Taiwan.
- Mutlu, A. (1998). “Türkiye’de Konsolide Bütçe Harcamalarının Değerlendirilmesi”, *XII. Türkiye Maliye Sempozyumu, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Yayınları*, İstanbul.
- Önder, İ. (1998). “Kamu Harcamalarının Yapısal Değişimi”, *Kamu Harcamaları ve Denetimi Sempozyumu: T.C. Sayıştay Başkanlığı*: Ankara.
- Önder, İ. ve Uçkaç, A. (2013). “Krizler Ortamında Türkiye”, *3. İzmir Ulusal Ekonomi Kongresi*: İzmir.
- Öner, E. (1994). “Cumhuriyet Dönemi Türk Bütçeleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, İstanbul.
- Öner, E. (1998). “1975’den 1995’e Bütçe Açıklarının Gelişimi, Nedenleri ve Bazı Değerlendirmeler”, *Maliye Araştırma Konferansları*, No: 4099, 38.Seri, Emek Matbaası, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Öztek, D. (2001). “1980 Sonrası Harcama Politikaları”, *16. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Şahin, A. (2001). “1980 Sonrası Harcama Politikaları”, *XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu: Türkiye’de 1980 Sonrası Mali Politikalar*, Antalya/Türkiye, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Manisa.
- Şenesen, G. G. (1998). “Kamu Harcamalarının Ölçülmesi Üzerine Bir Deneme: Savunma Harcamaları”, *12. Türkiye Maliye Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Taban, S. (2004). “Türkiye’de Sağlık ve Ekonometrik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Testi”, *III. Ulusal Bilgi ve Yönetim Kongresi*, Eskişehir.
- Tosun, E. (1996). “Türkiye’de “Kamu Kesimi ve Özel Kesim” Ayrımının Normatif ve Reel Planda Önemi ve Sınırları”, www.bumko.gov.tr/arastirmarapor/ E Tosun. pdf, (10 Ekim 2011).

- Ulusoy, A. ve Zengin, A. (1998). “Wagner Yasası’nın Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Ayrımına Göre Geçerliliği”, *12. Türkiye Maliye Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldırım, E ve Yıldırım, R. (2001). “1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, *XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu: Antalya*.
- Yılmaz, B. E. ve Susam, N. (2001). “Türkiye’de Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payının Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma”, *16. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Yılmaz, C. ve Kurt, Ü. (2012). “Küresel Ekonomik Kriz Döneminde Türkiye Ekonomisinde Meydana Gelen Reel Daralma ve Cari İşlemler Hesabı İlişkisi”, *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu: Kahramanmaraş*.

Kanunlar ve Gazeteler

- 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (2003). *Resmi Gazete*, 25326.
- Genel ve Katma Bütçe Kanun Tasarıları ve Ekli Cetveller (2003). *T.C. Maliye Bakanlığı*, 212-218.

Web Siteleri

- www.bumko.gov.tr: Erişim Tarihi: 21.12.2012
- www.ekutup.dpt.gov.tr: Erişim Tarihi: 20.10.2012
- www.imf.org: Erişim Tarihi: 31.12.2012
- www.oecd.org: Erişim Tarihi: 15.06.2013
- www.tuik.gov.tr: Erişim Tarihi: 24.07.2013

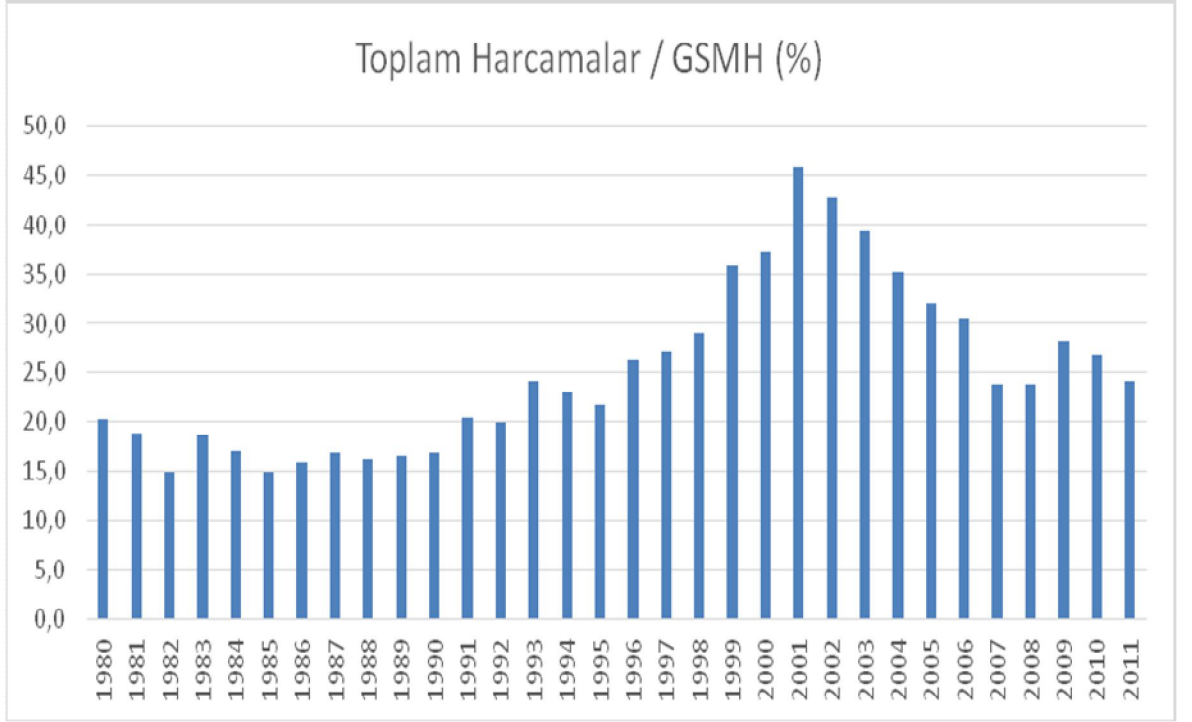
EKLER

Ek 1. Literatür İçin Özet Bilgiler (Türkiye Ekonomisi)

Çalışma	Dönem	Yöntem	Sonuç
Yamakve Küçükkale (1991)	1950-1994	Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	GSMH \Rightarrow Kamu Harcamaları
Yıldırım (1994)	1962-1993	Granger Nedensellik	GSMH \Rightarrow Kamu Harcamaları
Yamak ve Zengin (1997)	1950-1994	Kalman Filtre Yöntemi	GSMH \Rightarrow Kamu Harcamaları
Demirbaş (1999)	1950-1990	Granger Nedensellik	GSMH-Kamu Harcamaları Nedensellik yok
Taşseven(2000)	1960-1998	Eşbütünleşme	GSMH \Rightarrow Kamu Harcamaları
Günaydın (2000)	1950-1998	Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	GSMH \Rightarrow Kamu Harcamaları
Halıcıoğlu (2003)	1960-2000	VAR, Granger Nedensellik	GSMH-Kamu Harcamaları Nedensellik yok
Uzay(2002)	1970-1999	Granger Nedensellik	Kamu Harcamaları \Rightarrow GSMH
Bakırtaş (2003)	1983-2000	Granger Nedensellik	GSMH \Leftrightarrow Kamu Harcamaları Kamu Harcamaları \Rightarrow Fiyatlar Kamu Harcamaları \Rightarrow İstihdam
Işık ve Alagöz (2005)	1985-2003	Eşbütünleşme	GSMH \Rightarrow Kamu Harcamaları
Bağdigen ve Beşer (2009)	1950-2005	Granger Nedensellik	GSMH-Kamu Harcamaları Nedensellik Yok
Uysal ve Mucuk (2009)	1980-2007	Granger Nedensellik	Kamu Harcamaları \Rightarrow GSMH
Çetinkaya ve Şahin (2009)	1924-2007	Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Kamu Harcamaları \Rightarrow GSMH
Yay ve Taştan(2009)	1950-2004	Eşbütünleşme	GSMH \Rightarrow Kamu Harcamaları
Selen ve Eryiğit (2009)	1923-2006	Eşbütünleşme	GSMH \Rightarrow Kamu Harcamaları
Kar ve Taban (2003)	1971-2000	Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme	Eğitim harcamaları \Rightarrow GSMH Sosyal Güv. Harc. \Rightarrow GSMH Sağlık Harcamaları \Rightarrow GSMH
Çavuşoğlu (2005)	1923-2003	Sınır Testi	GSMH-Kamu Harcamaları Nedensellik Yok
Karagöz ve Karagöz (2010)	1998-2007	Granger Nedensellik	Yolsuzluk-Kamu Harcamaları Nedensellik Yok
Aslan ve Kula(2010)	2000-2007	Granger Nedensellik	İşsizlik \Leftrightarrow Kamu Harcamaları
Gül ve Yavuz(2011)	1963-2008	VAR, Granger Nedensellik	Kamu Harcamaları \Rightarrow GSMH
Nişancı vd. (2011)	1950-2010	Granger Nedensellik, Hata Düzeltme	GSMH \Rightarrow Kamu Harcamaları
Altunç (2011)	1960-2009	VAR, Granger Nedensellik	GSMH \Rightarrow Kamu Harcamaları
Oktayer (2011)	1950-2009	Eşbütünleşme	GSMH \Rightarrow Kamu Harcamaları
Yıldırım (2012)	1988-2010	VAR	Kamu Harcamaları \Rightarrow GSMH Kamu Harcamaları \Rightarrow Fiyatlar Kamu Harcamaları \Rightarrow Faiz

Ek 2. Literatür İçin Özet Bilgiler (Yabancı Ülke Ekonomileri)

Çalışma	Ülke	Dönem	Yöntem	Sonuç
Landau(1983)	Birden Çok Ülke	1960-1970	Panel	Kamu Harcamaları⇒GSMH
Ram(1986)	Birden Çok Ülke	1960-1980	Panel	Kamu Harcamaları⇒GSMH
Rao(1989)	Birden Çok Ülke	1960-1980	Granger Nedensellik	Kamu Harcamaları⇒GSMH
Romer(1990)	Birden Çok Ülke	1960-1985	Cross-Section	Toplam Kamu Harcamalarının Büyümeye Etkisi Negatif, Kamusal Yatırım Harcamalarının Etkisi ise Pozitif.
Barro(1991)	Birden Çok Ülke	1970-1985	Eşbütünleşme	Kamu Cari Harcamalarının Büyümeye Etkisi Negatif.
Courakis vd. (1983)	Yunanistan ve Portekiz	1958-1985	EKK, Eşbütünleşme	GSMH-Kamu Harcamaları Nedensellik Yok
Oxley (1994)	İngiltere	1870-1913	Granger Nedensellik	GSMH ⇒ Kamu Harcamaları
Ghali(1997)	Suudi Arabistan	1960-1996	VAR	Kamu Harcamaları Büyümeyi Artırmaz.
Fölster ve Henrekson(1999)	OECD	1970-1995	Regresyon	Toplam Kamu Harcamalarının Büyümeye Etkisi Negatif.
Heitger(2001)	OECD	1960-2000	Panel, Regresyon	Dışlama Etkisi
Faris(2002)	Körfez Ülkeleri	1970-1997	Granger Nedensellik	GSMH ⇒ Kamu Harcamaları
Günalp ve Gür (2002)	Gelişmekte olan Ülke	1979-1997	Panel	Kamu Harcamaları⇒GSMH
Sjöberg (2003)	İsveç	1960-2001	EKK	Kamu Harcamaları⇒GSMH
Wahab (2004)	Birden Çok Ülke	1950-2000	Eşbütünleşme	GSMH ⇒ Kamu Harcamaları
Al-Obaid (2004)	Suudi Arabistan	1970-2001	Regresyon	GSMH ⇒ Kamu Harcamaları
Huang(2006)	Çin ve Tayvan	1979-2002	Eşbütünleşme	Kamu Harcamaları ile GSMH Arasında Uzun Dönemde Bir İlişki Yok.
Doğan ve Tang (2006)	Birden Çok Ülke	1960-2002	Granger Nedensellik	Kamu Harcamaları⇒GSMH
Narayan vd. (2007)	Fiji	1970-2002	Eşbütünleşme	GSMH ⇒ Kamu Harcamaları
Babatunde (2007)	Nijerya	1970-2006	Granger Nedensellik	Kamu Harcamaları⇒GSMH
Rehman vd. (2007)	Pakistan	1972-2004	Granger Nedensellik	GSMH ile Kamu Harcamaları Arasında Bir Nedensellik Yok.
Liu vd. (2008)	ABD	1947-2002	Granger Nedensellik	GSMH ⇒ Kamu Harcamaları
Samudram (2009)	Malezya	1970-2004	Granger Nedensellik	GSMH ⇒ Kamu Harcamaları
Afzal ve Abbas(2010)	Pakistan	1960-2007	Eşbütünleşme	GSMH ile Kamu Harcamaları Arasında Bir Nedensellik Yok.
Durevall ve Henrekson (2011)	İsveç	1800-2006	EKK, Eşbütünleşme	GSMH ile Kamu Harcamaları Arasında Bir Nedensellik Yok.
Christie (2012)	Birden Çok Ülke	1971-2005	Panel	Toplam Kamu Harcamalarının Büyümeye Etkisi Negatif.
Ramey(2012)	Kore	1939-1945	SVAR	Toplam Kamu Harcamalarının İşsizliğe Etkisi Negatif.

Ek 3. Yıllık Kamu Harcamaları Serisinin GSMH'ya Oranı (1980-2011)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Osman Cenk KANCA
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum / 1978
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye-Ekonomi Anabilim Dalı
Doktora	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F.
İletişim	
E-Posta Adresi	osmancenkanca@hotmail.com
Tarih	16.01.2014